

סנה בווער בקוצק :

מאיר אורין

סֵנָה בּוֹעֵר בְּקוֹצֵק

נתיב חייו של רבי מנדל

מאיר אוריין

מהדורה משוכללת עם מפתח מפורט
והקדמה מאת הרב ד"ר יצחק אלפסי

הוצאת ראובן מֶס, ירושלים

**נר נשמה על קבר אמי רחל נ"ע
ולזכרון שני אחי, משה וצדוק,
שניספו בשואה**

**מהדורה חמישית מתוקנת ומשוכללת,
בתוספת הקדמה ומפתח, תשס"ז**

13 12 11 10 9
2012 2011 2010 2009

**כל הזכויות שמורות, תשס"ז
All rights reserved, 2006**

מסת"ב 3-0202-09-965-ISBN

הוצאת ראובן מס בע"מ

ת"ד 990, ירושלים 91009

טל': 02-6277863, פקס: 02-6277864

www.rubin-mass.com

www.massa.co.il

rmass@barak.net.il

**קנר, עימוד ומפתוח: תשבץ, ירושלים
Printed in Israel**

תוכן עניינים

א	הקדמה מאת הרב ד"ר יצחק אלפסי	
1	עם הספר	
9	פרק א ויהי בנסוע הארון - - -	
23	פרק ב שחרית ימיו	
27	פרק ג ר' מנדל מחפש מנהיג	
32	פרק ד בפשיסכא אצל "היהודי"	
37	פרק ה בפשיסכא אצל רבי שמחה בונים	
48	פרק ו רבי מנדל היה למנהיג	
58	פרק ז בקוצק	
65	פרק ח דור דעה ---	
70	פרק ט בחותמה של אמת	
81	פרק י תוך וצורה	
86	פרק יא עננים בשמי קוצק	
92	פרק יב המרד ב"מרד הקודש"	
99	פרק יג המבחן	
107	פרק יד הפרישה וההסתגרות	
114	פרק טו מאחורי דלת נעולה	
121	פרק טז "אפגשם כדוב שכול..."	
128	פרק יז בסוד שיח	
135	פרק יח בחזרה לקוצק	
139	פרק יט אוכל הסנה	

פרק כ	למחרת...	145
פרק כא	ר' גבריאל הזקן נפרד מקוצק.	151
פרק כב	בנתיבי קוצק.	159
פרק כג	שלשה שערים בחומה	169
פרק כד	דרכה של קוצק.	188
פרק כה	ייחודה של הדרך.	200
פרק כו	קוצק ופשוטי העם.	209
פרק כז	עמוד האמת ועמוד הרחמים	225
פרק כח	היחיד במרכז	239
חתימה	מקורות ומקוריות.	249
נספח ביאוגרפי תולדות חייהם של מספר אישים המתהלכים בספר		
רבי מנחם מנדל מקוצק		251
רבי יעקב יצחק "החזקה" מלובלין		260
רבי יעקב יצחק "היהודי" הקדוש מפשיסכא		266
רבי שמחה בונים מפשיסכא		273
רבי יצחק (קאליש), הרבי הזקן מוורקא		286
רבי יצחק מאיר מגור (רי"מ)		293
רבי אברהם מסוכטשוב		307
מפתח כללי		313

הקדמה

על החסידות, על רבי מנחם מנדל מקוצק ועל הספר

תנועת החסידות היא התנועה הותיקה ביותר בתולדות ישראל בזמן החדש, שכן היא נוסדה על ידי רבי ישראל בעל שם טוב, בשנת תצ"ד (1734) והיא ממשיכה ומרבה חילים, גם בתקופתנו. יתר על כן התפתחות התנועה היא בצורה מפתיעה ביותר מכל כיוון אפשרי, שכן זו התנועה שסבלה יותר מכל תנועה אחרת, בתקופת השואה הנוראה באירופה. החסידות איבדה את רוב חבריה ואף על פי כן ההתרחבות שלה, מבחינת מספר חבריה והישגיה הם בלתי רגילים.

דמותו של רבי ישראל בעל שם טוב מייסד החסידות, היא דמות חד פעמית בתולדות ישראל – פרופ' יהודה אבן שמואל השווה אותו לאברהם אבינו ולמשה רבינו.

כמה ייחודה של אישיות כבירה זו?

א. הוא קירב את המוני העם לאלוהים. האריסטוקרטיה היהודית, הרבנות והמנהיגות, התעלמה מהמוני העם, שהיו חסרי ידע תורני ונתונים להשפעות זרות, דבר שגרם להתרחקות מהיהדות עד כדי התנצרות בתקופה השבתאית. הוא מסר מסרים חדשים האומרים שתמימות ועבודת ה' מתוך אהבה, גם אם היא משולבת באי ידיעת התורה, אפילו באי ידיעת הסידור והתפילה, קרובה לאלוהים יותר מפעילותו של התלמיד חכם או הפרנס.

ב. הבעל שם טוב נתן מנהיגות חדשה: הצדיק. הוא מקבל את כל הבא אליו ומדריכו, לא רק מבחינה רוחנית אלא גם מבחינה מעשית. הוא מסייע לו, מכוון אותו ועוזר לו בכל עניניו האישיים, בניגוד מוחלט לפעילות הרב והפרנס.

ג. הבעל שם טוב לקח את הקבלה ועשה אותה לחלק מן העם. לא רק יחידי סגולה עוסקים בקבלה. גם המון העם יכול לעסוק בה

ולהבין אותה, אולם במקום הקבלה מבית המדרש של רבי יצחק לוריא – האר"י הקדוש, שהיא פסימית בהליכותיה, מתוך הרגשת המשבר בבריאת העולם והכשלון בבריאת האדם, הרי החסידות עשתה את הקבלה לאופטימית, כי לפי תורת הבעש"ט, בריאת העולם לא היתה באוירה של משבר, בדיסהרמוניה, אלא בתכנון מכוון, בהרמוניה. האדם מישראל הוא "שותף" של הבורא בבריאת עולם יפה יותר, קדוש יותר. מכאן שעל אדם מישראל להיות בשמחה תמיד.

הבעל שם טוב בישר לעולם כולו, ומכאן קשריו הטובים אפילו עם שודדים, שבנפש האדם, כל אדם, יש שורש אלקי שהוא כולו טוב ויש להשרישו לתהלוכות האדם. לא רק האריסטוקרטיה המלכותית או העשירה – היא המקיימת את העולם, אלא קובע הכלל של "רחמנא ליבא בעי" – אלהים מחפש את הלב וזהו הקובע.

הבעל שם טוב קידש את רעיון השמחה. אלקים אוהב אנשים שמחים. אדם, בעיקר זה מישראל, חייב תמיד להיות בשמחה ואם לא בא לו להיות שמח, מותר לעשות זאת באמצעים מלאכותיים ע"י שתיה משקאות חריפים, סעודה או ריקוד.

ענוה, צניעות, טהרה הם המובילים את האדם לעבר רוח הקודש, לעבר עשיית מופתים ופעילות בלתי טבעית, מעל לשכל ומעל לטבע.

מייסד החסידות ראה בתנועה שהוא מקים תנועה המקרבת את הגאולה. כך היא גם הבטחתו של משיח לרבי ישראל בעל שם בפגישתו אתו בעולם העליון – פגישה המתוארת ע"י הבעש"ט במסמך מקורי שנכתב ע"י הבעש"ט בעצמו.

אכן, מפתיעה מאד העובדה שלאחר הקמת מדינת ישראל ומלחמת ששת הימים, פורחת התנועה, ונפרט: כל ספר חסידי שנדפס אי פעם נדפס מחדש במהדורות מפוארות ובהשלמות; כתבי יד חסידיים – מהם בעלי חשיבות מדעית עצומה – מתגלים לפנינו; ספרים חדשים במקצוע החסידות נדפסים חדשות לבקרים – ספרי מקור וספרי מחקר – דיינו אם נציין שעל הבעש"ט בעצמו פורסמו בשנים האחרונות שלשה ספרים

מדעיים, מלבד ספרי אגדה וספרי לקט. שבחי הבעש"ט – ספר האגדה על הבעל שם טוב נדפס מחדש בכמה מהדורות ובתוכם ההוצאה המדעית של הספר מעשה ידי פרופ' אברהם רובינשטיין, בהוצאת ראובן מס, וגם הוא זכה למהדורה חדשה; עשרות קברי צדיקים שלא ידענו עליהם נחשפים גם בארץ וגם בגולה ובתוכם קברם של רבי אברהם גרשון מקיטוב, גיסו של הבעש"ט ובני משפחתו בהר הזיתים, קברו של רבי אברהם שמשון מראשקוב בנו של רבי יעקב יוסף מפולנאה – תלמידו האהוב של הבעש"ט וכותב תורתו; כל אדמורו"ת שהיתה באירופה מתחדשת ונוספים אדמורי"ם חדשים.

המיוחד והמאפיין בתנועת החסידות שהיא השכילה בעבר להעביר את תכניה לציבור הרחב, בצורה שתתאים לכל ציבור וציבור.

חסידות קרלין העמידה את הדגש על תפילה בהתלהבות ובקולי-קולות, חסידות ליז'נסק העמידה את הדגש על חשיבות הצדיק החסידי שהוא ממשיך השפע מן השמים בכל הקשור לבנים, בריאות ופרנסה בבחינת "צינור הממשיך נוזלים", חסידות של רבי לוי יצחק מבארדיטשוב העמידה את הדגש על אהבת ישראל ללא גבול, רבי נחמן מברסלב העמיד את הדגש על ההתבודדות והקשר הישיר עם אלהים בפניות אליו בכל שפה ובכל ענין. כל החסידויות האלה נחשבות בשפה המדעית לחסידות עממית, או לחסידות הלב, חסידות הרגש.

יוצאת מן הכלל הוזה חסידות חב"ד שמייסדה היה רבי שניאור זלמן מלאדי, שעיקר תורתו החסידית משתקפת בספרו "לקוטי אמרים" שברבות הימים נקרא "תניא", כי זו המלה הראשונה שבספר.

עצם השם של התנועה: חב"ד – חכמה, בינה, דעת, כבר משקף את המהפך של התנועה שקבעה כי הלב הוא הקובע את הליכות החסיד – 'רחמנא ליבא בעי' – אלהים מבקש את הלב. רבי שניאור זלמן קבע שמבלי הבנה מעמיקה, אי אפשר להיות חסיד אמיתי. יש לציין שצדיקי החסידות העממית לא שבעו רצון מהספר הזה וביטוי לכך נתן רבי אברהם מקאליסק, ראש החסידים שבארץ ישראל במכתבו אל רבי שניאור זלמן: "כי עיקר הרע הוא מן השכל". אולם במבט לאחור יש לומר

שצדק רבי שניאור זלמן מלאדי, וראינו זאת בשנות הרעה של יהדות רוסיה – בתקופה הקומוניסטית. רק חסידי חב"ד עמדו במבחן התקופה הנוראה הזו ומסרו את נפשם להרכצת תורה במחתרת ולקיום מצוות היהדות ההכרחיות.

משנת חב"ד מדברת על ההתכוננות הפנימית במעשה הבריאה, בבחינת "שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה".

רבי שניאור זלמן קבע תקנות שאין על החסיד להטריד את האדמו"ר בענינים גשמיים. ההנהגה היא הנהגה רוחנית, מעמיקת תכנים פנימיים.

כבר רבי מנחם מנדל מויטבסק – רבו-חברו של רבי שניאור זלמן מלאדי, שעמד בראש העליה הגדולה לארץ ישראל בשנת תקל"ז (1777), כותב בחריפות לחסיד המבקש את ברכת הרבי שיוולד לו בן והוא משתמש בלשון הפסוק: "התחת אלוקים אני כי מנע ממך פרי בטן"?

לחסידות השכל שייכת גם חסידות פשיסחא-קוצק, שמייסדה היה רבי יעקב יצחק מפשיסחא שנקרא "היהודי הקדוש". ברם שונה היא מחסידות חב"ד. בחסידות פשיסחא בקשו את החקירה הפנימית: למה אני עושה את המצוה? למה אני מתפלל? ועל כן קידשו את ההכנה לתפילה, את ההכנה למצוה, יותר מאשר התפילה עצמה, או מעשה המצוה.

העמיק את החשיבה והדרך הזאת, תלמידו של "היהודי הקדוש" – רבי שמחה בונים מפשיסחא, שהיה רוקח במקצועו, ידע שפות רבות והכיר רבנים רבים שלא מתחום החסידות.

גם חסידות זו נרדפה קשות ע"י החסידות העממית וראשיה ראו בתורת פשיסחא סטיה מן החסידות המקורית, עד כדי נסיון להחרים את החסידות הזו, כפי שעשו בתקופת הבראשית של התנועה.

לידי קיצוניות יתירה בשיטה זו של ההכנה למעשה המצוה, של בדיקה חודרת לכל מעשה ומעשה הגיעה חסידות זו בהנהגתו של רבי מנחם מנדל מורגנשטרן מקוצק, תלמידו ויורשו החשוב של רבי שמחה בונים מפשיסחא: חסיד שואל עצמו: מאי טעמא? מה הטעם של הנהגת

המצוה ואם הטעם אינו נראה לו, הוא לא חייב לקיימו או לעשותו. מדובר כמובן בהנהגה חיצונית ולא לעצם המצוה. הדברים באו לידי ביטוי קיצוני ביותר בהנהגתם של חסידי קוצק.

רבים מאד כתבו על רבי מנחם מנדל מקוצק – וספר זה "סנה בוער בקוצק", שמהדורתו השלישית מופיעה לפניכם, בשיפורים רבים, מעשה ידי ראובן מס, הוא מן המובחרים שבכתובים עליו, אולי המובחר שבהם, כי עדיין אישיותו היא בבחינת חידה.

עדיין קשה להבין את הנהירה העצומה של בני הנוער אל רבי מנחם מנדל מקוצק והדביקות של אלה שהגיעו אליו.

רשימה קצרה של הבאים אליו, ואני מציין דווקא את אלה מחוגי הרבנים וגם מחוגי האדמו"רים שהתנגדו לו, תוכיח את הנהירה הסטיכית אליו: נכדו של רבי עקיבא איגר – ראש רבני התקופה, חתנו של רבי יעקב מליסא – גאון הגאונים, בנו של רבי שלמה זלמן רבה של וורשה, בנו של מגיד המישרים של וורשה – "המתנגד", חתנו של רבי שלמה הכהן מראדומסק – ראש האדמו"רים של החסידות העממית, רבי דוד צבי טאוב, בנו של רבי יחזקאל מקוזמיר – גם הוא מהמורשת העממית, רבי זאב לנדא בנו של רבי אברהם – הרב מטשכנוב שהיה מתפלל "נוסח אשכנז", רבי יהודה לנדא – בנו של רבי אלעזר רבה של ברודי. לא מניתי עשרות רבנים שקיבלו את מרותו. רבי פייבל, הרב מריקי, אף התפטר מתפקידו כדי להיות שמשו של הרבי.

מדובר מצד אחד בחסידים חריפים ביותר, שהעזו לאמץ את שיטתו של רבי מנדלי בצורה קיצונית ביותר, אבל גם בחסידים תמימים שהמאפיין אותם הוא רבי יחיאל מאיר מגוסטנין, "בעל התהילים". אלה וגם אלה דבקו ברבי מנדלי מקוצק בדביקות שאין דומה לה.

כבר אמרנו: משהו בהבנת הדמות המיוחדת ימצא הקורא בספר הזה.

מחברו של הספר מאיר אוריין, בנו של רבי שלמה בכלינסקי, היה לא רק סופר פורה וחוקר מעמיק, כפי שהוכיח בספריו "המורה לדורות"

על הרמב"ם, "מדרגות בעולמה של החסידות", "כחול בכוח וברוח", "חסידות באספקלריא של בובר" ועוד, אלא גם בן למשפחת חסידי גור, שמייסדה היה רבי יצחק מאיר מגור תלמידו של רבי מנחם מנדל מקוצק וממלא מקומו (שמיתן בהרבה את הקיצוניות הקוצקאית), ומורשת קוצק היתה חיה וקיימת בחוגי משפחתו.

מאיר היה תלמיד חכם ומוסמך לרבנות. מנעוריו עסק בהפצת תורה, אף שסירב לכהן ברבנות. בין היתר כיהן כמנהל מחלקת התרבות של עיריית חיפה, חבר המועצה לתרבות ואמנות של משרד החינוך והתרבות, חבר ועד אגודת הסופרים בחיפה, מייסד ומדריך חוג הרמב"ם בחיפה. על יצירתו הספרותית זכה לכמה פרסים.

לו נאה להבהיר לנו ולספר לנו על דמותו המיוחדת, החד פעמית של רבי מנדלי מקוצק, שלאחרונה החלו לקרוא לו "השרף מקוצק" וכזה היה.

הרב ד"ר יצחק אלפסי

עם הספר

בדברי ימי אירופה נודעת חשיבות מרובה לשלהי המאה השמונה-עשרה ולעשרות השנים הראשונות של המאה התשע-עשרה. מאורעות מהפכניים גדולים שינו את פניו של חלק זה בעולם. היתה זו תקופה סוערת הרת-אידיאלים הומניסטיים, חברתיים ולאומיים. העולם הישן עמד בשיפולי השקיעה והדור תסס לקראת עולם חדש שעמד לקום במקומו. האידיאות על תחייה לאומית ועל מרי סוציאלי וחברתי שצמחו באותן השנים באחדות מארצות אירופה, הכניסו בקיעים בחומה שהקיפה את העולם הישן. רוחות סערו והסעירו. אורחות-חיים מקובלים נתפוררו לקול בשורות החופש שהביאה עמה המהפכה הצרפתית הגדולה. חוקי הדיכוי שנחקקו על-ידי שליטי האצולה והמלכות נקברו תחת מפולת הבסטיליה. תגליות המדע והשתלטות האדם על כוחות הטבע הביאו בעקבותיהם תסיסה רעיונית-מחשבתית בתחום אמונות ודעות.

על במת העולם עלו מתקני החברה ובפיהם בשורה: "חרות, אחוה ושיוון"; ואנשי הגות הרימו את דגל התבונה הטהורה החייבת להנחות את האדם.

גם בשבט היהודי בפולין חלה התעוררות ורבחה התסיסה. הדים מקולות הדרור התגלגלו למשכנות ישראל. ביטול חוקי האפלייה הכלכלית והלאומית בצרפת שלאחר המהפכה: "הצהרות על זכויות האדם" שנשמעו מעל במת הפרלמנט בארץ זו; הסנהדרין של נאפוליון – כל אלה הפיחו תקוות חדשות בלבות יהודי פולין, משוללי זכויות-האזרח ועשוקי זכויות-אנוש.

אך בצד הרעיון על שיווי זכויות אזרחי וכלכלי, הסתערו אידיאות שונות על החומה שמאחוריה התבצרה יהדות פולין ואימו לקעקעה. מבחוץ קסמה האריסטוקראטיה מאסכולת מנדלסון, ומבפנים קרצה ההשכלה שקראה למרי בנושנות.

במערב אירופה, פשטה היהדות מזמן את צורתה הקודמת. חלק מצא פתרון בהשתלבות פטריוטית בין העמים, וחלק – בהצטרפות למבשרים הראשונים של המהפכה החברתית-סוציאליסטית; אלה חיפשו מקלט בחיק האמנציפאציה ואלה מצאו פתרון בתנועה הריפורמית, שהובילה לידי התכחשות לאומית ולהמרה. ואילו בשבט השרשי רב-הכמות שבפולין, היתה קיימת כבר אז תנועת החסידות, שהגנה כזרוע מגן על חומת היהדות. הרוח המיסטית של תנועה זו התגברה על רוחות הראציונליזם שנשבו מסביב. החסידות היפנתה את הראייה פנימה. השאיפה לחדש מן החוץ נתחלפה בתנועה זו להתחדשות פנימית.

מנהיגיה של החסידות חרדו מפני רוח החופש של המהפכה הצרפתית המבטיחה הקלת עול הגלות, בידעם, כי החופש טומן בחובו סכנה לטשטוש ייחודו הרוחני של היהודי. חרדה זו באה לידי ביטוי בדברי רבי שניאור זלמן מליאדי, מייסד הפלג החב"די בחסידות, שעה שניטשה המלחמה בין נאפוליון הצרפתי, סמל הדרור, לבין אלכסנדר הרוסי – סמל העריצות, וכך אמר:

- הראו לי משמים, שאם בונפארטה ינצח, ירבה העושר בישראל ותורם קרן לישראל בעולם, אבל יתפרד ויתרחק לבם של ישראל מאביהם שבשמים; ואם אלכסנדר ינצח, אם כי ירבה העוני בישראל ותושפל קרנו, אבל יתקשר לבם של ישראל לאביהם שבשמים.

ורבי שניאור זלמן התפלל לנצחון הצאר אלכסנדר; העדיף את תחום-המושב, שהיהדות נשמרת בו, על פני חיים של חופש שסכנת הטמיעה בהם.

בשנותיהם המאוחרות של אותה תקופה חי בעיירה קטנה שבפולין, בקוצק, רבי מנחם מנדל, אחד ממעמיקי ההגות הגדולים של היהדות במאה התשע-עשרה. אישיותו של רבי מנדל מסמלת את הניגוד החד והקיצוני לנוף תקופתו. לעומת תפיסת העולם החמרנית, ששימשה בסיס להתרחשויות מהפכניות בדרור – מגלם רבי מנדל את הרוחניות הטהורה, מזוקקת מכל שמץ של חמירות.

רבי מנדל היה נתון כולו בספירות רוחניות. הוא הפקיע מכל הערכים – לרבות הערכים שבחסידות – את הגרעין הארצי. הלבוש הגשמי הופשט אפילו מהערך המשיחי, שהובלט במיוחד בחסידות, לא להוריד את המשיח ארצה, לא להביא אותו אל האדם, אלא להיפך. רבי מנדל תובע מהאדם לעלות אל המשיח ולהתעלות מהארציות. ימות המשיח הם לדידו הימים, בהם יגיע האדם לפיסגה הרוחנית-המשיחית. האוירה האופפת את עולמו של רבי מנדל אף היא מלאה תסיסה, אך תסיסה זו היתה מעורטלת לחלוטין ממשמעותה החמרית, ועמדה בניגוד להלך רוחו של דורו. השאלות שהתסיסו את מוחו, העסיקו את הוגי האנושות ואת מחפשי האמת מבעלי האמונה שבכל הדורות, ושהעיקרית בהן היא: "לשם מה נוצר האדם, ומה תפקידו בעולם?" – שאלה שעדיין בתסיסתה עומדת.

"המורד הקדוש" – כונה רבי מנדל בפי בני דורו. בניגוד למתקני החברה שבדורו שהתמרדו נגד סדרי החברה הקיימים, חתר הוא לתיקונו של העולם. מרדנותו באה לקעקע את סדר העולם, שלפיו מחולק היקום בין שמים וארץ. כיסופיו של רבי מנדל היו נתונים לאידיאה גדולה, שנקראה בפיו: "להגביה את הרקיע". בנעוריו האמין רבי מנדל שאם עולמנו זה ייבנה על מידת האמת ורק עליה, כי אז יבוטלו המחיצות בין שמים וארץ, ושני העולמות יתאחדו לעולם אחד, לעולם שמימי.

מהפכה זו לא רבים יחוללוה. היא תבוא על ידי מספר יחידים גדולים, המסוגלים לחוללה קודם כל בלבם הם. רבי מנדל ביקש ליצור דמות של יחיד מושלם, שבלבו תהרת האמת האישית; שהאמת תהיה אצלו קדושה לא כצו מן החוץ, אלא תחלחל בקרבו כקול פנימי. שלש מאות יחידים כאלה חיפש רבי מנדל בעודו צעיר, אך כשנוכח לדעת, כי גם אלה אינם בנמצא – נטש את חבריו-תלמידיו, התכנס בתוך עצמו וגזר על עצמו בדידות עולם ואלם.

רבי מנדל הוא דמות מקורית, אך על אף מקוריותו – יניקתו מחסידות פולין.

נציץ, לכן, הצצה קלה לעולמה של חסידות זו.

השתיל הרך, ששתלו תלמידי רבי בר ממזריטש על אדמת פולין בעשרות השנים האחרונות של המאה השמונה-עשרה, היכה בה שרשים ונעשה לאילן, ששלח את ענפיו לארבע פינותיה. אך חסידות פולין היתה חטיבה בפני עצמה בעולם המחשבה והמעשה של החסידות, הן בתוכנה והן בצורה בה היא באה לידי ביטוי. במקום הפיוט המיסטי של חסידות אוקראינה ופודוליה; במקום החדירה לעומק וההפלגה לרום של החסידות החב"דית שבליטא, באה החריפות והשנינות.

חדי-מוח ושנונים היו המוני בית ישראל בפולין. שבט יהודי זה היה שבט אימפולסיבי, מלא חיוניות דינמית ורוח מלחמתית במאבק על קיומו הרוחני והחמרי. היו בו חטיבות עממיות גדולות ומגוונות. קהל רב של בעלי מלאכה, חייטים סנדלרים, אורגים, צורפים; קהל של סוחרים-זעירים ושל שליטים בעולם המסחר – והיו בו אנשי תורה ותעודה שיצרו נכסי-רוח גדולים לדורם ולדורות. לשבט זה היה "מהלך" מיוחד בקרב שבטי ישראל, שהבליט את השוני שבהם מאחיהם בשאר התפוצות. לא היתה בהם, למשל, השיטתיות והתבניתיות של אחיהם שבאשכנז והיו חסרים את ההרמוניה הפנימית של הללו, שכן מלחמת החיים העקשנית, שהיתה מנת-גורלם במשך כאלף שנה שלל מהם את התכונות הללו. במקומן שלטה החריפות, בכוחה השכילו למזג את הניגודים והסתירות, שהתרוצצו בקרבם.

יהודי פולין הסתגלו לחיים תוך כדי התמרדות בהם; גילו עקשנות תוך כדי כפיפת ראש מפני כל גל שעמד להטביעם; שפעו שמחת-חיים תוך כדי הרהורים על הכל-הבלים; עיניהם ידעו להזיל דמעה תוך פנים צוחקות; היתה בהם תערובת של שבת וחול, של קודש וחולין, של חלומות ופכחון, של תמימות וחטטנות, של אמונה וספקנות, של רגש ושכל – והחסידות שצמחה מתוך יהדות זו קיבלה את צלמה ואת קלסתר פניה.

כזו היתה דרכם במלכות התורה, בבתי-המדרש ובישיבות – דרך של פלפולים חריפים ו"עקירת הרים", וכזו היתה הדרך במלכות החסידות.

החריפות והשנינות היו מסממניה של חסידות זו. לא סיפורי מופתים שלווים על מעשי הרבי ועל המופתים שפעל, ולא הסבר רחב על ענין הבורא והבריאה הניתן בטוב טעם ושכל; כאן שלטה אימרת-הכרך השנונה, שהצליפה ופלסה את דרכה למעמקי הלב. מהלך זה קבל את גיבושו בימי "היהודי הקדוש", שבכית-מדרשו לא שימשה החסידות ביטוי לגעגועים לבעלי-מופת, אלא תשובה לחיפושים רוחניים. על אותם הימים נאמר: כשבא "היהודי" לעולם – באה חסידות "חריפה" לעולם...

מתוך יהדות זו צמח, גדל ועלה רבי מנדל. חריפותה של יהדות פולין נתגלמה בו בצורתה הצרופה. אולם, אין להכלילו בשורה של אנשי-הרוח הגדולים, שקמו ביהדות זו במאה התשע-עשרה. רבי מנדל הוא האישיות המקורית ביותר והמורכבת ביותר וממילא הטראגית ביותר שבקרב הפמליה של למעלה מאלף הצדיקים, אשר פעלו בעולם החסידות במאתיים וחמישים השנים האחרונות.

רבי ישראל בעל-שם-טוב, המבשר הראשון של החסידות, הסתיר את עצמו בימי נעוריו. אך כל כמה שנתבגר, נתגלו פניו וקרנו במלוא הזוהר. דרך הילוכו היתה מהסתתרות להתגלות. הבעש"ט התחיל להתגלות, הלך ונתגלה – עד שנתגלה ויצא מן הענן שכיסהו במערות הקרפטים; ואילו רבי מנדל – הדור השביעי בחסידות – דרך הילוכו היתה הפוכה מזו. מימי נעוריו התחיל להסתתר, הלך והסתתר – עד שהסתתר לגמרי ונתכסה בענן שירד על פניו. התגלותו של הבעש"ט משכה המוני-עם, כשהם לבושים משי ושיראים, ואילו להסתתרותו של רבי מנדל נמשכו יחידים, בני-עליה בלבד, כשעל גופם תלויות קפוטות מרופטות.

דיו קו אחד זה, כדי להבליט את סימן הייחוד שבדמותו.

בן דורנו יתקשה להבין את הרוח המפרפרת באישיותו של רבי מנדל. אין הוא דיוקן חינוכי, שנתן להצביע עליו ולומר: מה הוא – אף

אתה. גם הדבקים ביותר מבין תלמידיו, שבעיניהם נראה רבם בצורת חבנית עמוד-אש המזדקר ועולה השמימה – אף הם ידעו כי אין בעמוד-אש זה כדי להאיר ולהנחות. על ידיו של מורה כגון זה, אי-אפשר לצקת מים. רבי מנדל שייך היה כולו לעצמו ולא היה מורה לדורו. רבי מנדל עצמו חש בכך שעה שאמר: אינני שייך לדור זה. (איך בין נישט קיין היינטיגער)... ופשיטא שאיננו יכול לשמש מורה לדורות.

אך אם רבי מנדל אינו ניתן לשמש מופת במובן של דוגמה לבני דורנו, הרי תמיד יישאר איש המופת במובן הפלאי של המושג. דמות מופלאה שתמיד תעורר השתוממות בלב כל מי שינסה להציץ לעולמו.

רבי מנדל היה לאגדה כבר בחייו. הרז שעטף אותו משך וקסם. סביב אישיותו נוצרה ספרות רחבה. דמותו שורטטה בקווים ובצבעים מצבעים שונים על ידי חסידים מאמינים ויראים ועל ידי הוגים, סופרים, פייטנים ומחזאים.

ברם, למרות שפע הספרים, נשאר רבי מנדל חידת החסידות, שאיש לא השכיל לפענחה. בספרי היראים המקוריים של חסידות פולין לא נערץ איש כמוהו. אך לא היתה זו הערצה שיגרתית, שחסידים רגילים להעניק לרבם בשל כוחו בנסתרות, אלא, הערצה שיש בה הערכה עליונה לאיש אשר בשכלו חבק זרועות עולם. לאימרה של רבי מנדל המובאת בספר חסידי, מלווה תמיד תוספת מעין זו: "והן כי עמוק הוא..." , ללמדך, כי תנופה מחשבתית עזה חבויה כאן...

ר' אהרון ולדין, חסיד וחוקר חסידות, הסוקר בספרו "שם הגדולים החדש" תולדותיהם של כמעט כל האדמו"רים – כשהוא מגיע לרבי מנדל, הוא מבטא את חרדתו מפניו בשלוש מלים אלו: ולו דומיה תהילה!

ר' אליעזר צבי זיגלמן, חסיד אף הוא, היה הראשון, דומה, שכינס את דבריו של רבי מנדל לפני למעלה מיוכל שנים בספרו "אוהל תורה"

(תרס"ט), כותב בהקדמתו לספר זה: "לא באנו אנו הדלים והריקים לדבר מזה האדם הגדול בענקים..." והוא מבקש מאת המעיין בספרו, להבין את הדברים לא כפשוטם..." כי רוח ה' דיבר בו ברעיונות גבוהים, נתיבות פליאות, מועטפות שמלות שצריכים ללמדם בעומק ובעיון רב"...

בספרות החדשה (בעברית ובאידיש) הועלתה, בדור הקודם ובדורנו, דמותו של רבי מנדל בסיפור ובמחזה. היו שגילו בו פנים שלא כהלכה; היו שסילפו את הדמות – אם בזדון או בשגגה, אך כמעט כולם התייחסו אליו כאל איש שעמד משכמו ומעלה גבוה מבני דורו.

ההוגה בן זמננו, מ. בובר, כותב במבוא שבספרו "אור הגנוז": רבי מנדל הוא "האיש שטעון פירוש בעצמו ולא זכה לו". והסופר אליעזר שטינמן, כותב על קוצק בספרו "שער החסידות": "מעטה רז פרוש על הכל ואין להתכנס לשם אלא אם כן מתקדשים הרבה..."

צעף המסתורין שהליט את עולמו של רבי מנדל לא הוסר עדיין. ואין בכוונת מחבר ספר זה אלא להרים אפס קצהו, מתוך רטט ויראת הכבוד. בעיני רוחו של מחבר הספר מצטייר רבי מנדל כ"סנה בוער". מושג כפול מקופל בדימוי זה. סנה במדבר – הסמליות שבו, היא יחידות ולבדיות, קו אופי יסודי שאפיין את רבי מנדל. סנה בוער מסמל גם את הרוחק שבקדושה. לסנה עצמו אין לגשת; מרחוק בלבד אפשר לעמוד ולהתבונן בלהבה העולה ממנו. וגם זה רק אחרי נשילת הנעל...

הספר מיועד הן לקורא המשכיל ששמע את שמע החסידות אך לא חדר עדיין לעולמה, והן לזה ששבילי החסידות נהירים לו. המחבר מוצא לנכון לציין, כי חסידות קוצק לא באה ללמד על החסידות בכללותה. זוהי חטיבה מיוחדת בעולם החסידות, חטיבה של איש אחד שנעשה למושג רוחני באוצר הרוח של האומה.

אפיו של הספר ויעודו מנעו מהמחבר ציון מקורות למובאות ולסיפורים. המחבר נסתייע בשני סוגים של מקורות, מקורות שבכתב –

הפזורים על פני ספרים חסידיים – ודברים שבעל-פה, שהמחבר שמעם מפי צאצאי רבי מגדל ומפי זקנים מופלגים, צאצאי תלמידיו. האמרות והסיפורים המובאים בספר לא נבדקו בדיקה היסטורית. ודאי השתרבבו דברי תלמידים בדברי רבם; ויתכן שיש להטיל ספק באמיתות ההיסטורית של העובדות על חיי רבי מגדל, ועל סדר המאורעות. לעומת זאת נבדקו הדברים מבחינה המהות. לא הוכנסו בספר אלא אותם הסיפורים והאמרות, הנושאים סימני היכר בולטים, המעידים שגדלו באקלימו החריף של בית-המדרש שבקוצק.

לספר שני מדורים. במרכז המדור האחד עומדת דמותו של רבי מגדל, ואילו בשני – רעיונותיו, הערוכים לפי נושאים.

דברי רבי מגדל מובאים לפעמים בספרי המקור בנוסחאות שונות. המחבר הכניס תיקונים קלים בניסוח, וכן מיזג לעתים כמה אמרות לאמרה אחת – תוך שמירה מעולה על התוכן. ולבסוף, המחבר נוהר מלגדוש בגוף הספר שמות ותאריכים, חסרי משמעות לקורא הישראלי. תולדותיהם ומעשיהם של האישים שהקורא ייתקל בהם תכופות בספר, פורטו בנספח ביוגרפי שבסופו.

נעימה לי החובה להביע תודה לאבי-מורי ר' שלמה שליט"א, שהכניס בי חיבה לחסידות; למכובדי רב-ספרא א. קריב מחיפה; לידיד אליעזר רובינשטיין מרמת-גן; למחנך הדור הצעיר, הרב מ.צ. נריה מכפר הרא"ה; למכובדי המו"ל מר ראובן מס מירושלים; לידיד אברהם גולדראט מתל-אביב; ולחובב ספר וסופר, מר א. שְׁנַטל, מבית דפוס "אות", חיפה – שהנחוני בעצותיהם הטובות. כל אחד בתחום שהוא בקי בו. ולאחרונה, תודה וברכה, לרעיתי שרה, שאיפשרה לי את כתיבת הספר ואשר עמדה לימיני בימי המחלה הקשה והממושכת שעברה עלי תוך כדי כתיבתו.

מאיר אוריין

חיפה, כסלו תשכ"ב

פרק א

ויהי בנסוע הארון - - -

דרכי פולין אבלות

בדרכי פולין המכוסות שלג הולכים אנשים ונעות עגלות. פניהם לעבר העיירה קוצק. עיירה קטנה היא קוצק במחוז לובלין שבפולין הגדולה. בתיה נמוכים ועצובים, צפופים ולחוצים זה לזה, ועמודי עשן דקים ולבנים מיתמרים מארובותיהם.

בכל ימות השנה יושבים היהודים בחנויותיהם הקטנות והדלות, או עומדים בשוק אצל הדוכנים הצולעים, כשהם מצפים לאיכר שייקלע לכאן מהכפרים הסמוכים כדי למכור לו בקבוק נפט, דגים מלוחים, או כלי סידקית. אך היום, יום החמישי בשבת, כ"ב בשבט תרי"ט, פשטה העיירה את צורתה הרגילה, כאילו עצרה את נשימתה. אין איש נותן את דעתו על איכרים ועל פרנסת בני ביתו. כל אחד, דעתו נתונה לצדיק המוטל על ערש דווי. הלבבות פועמים בחזקה והשפתיים לוחשות תפילה לחייו, לחיי רבי מנחם מנדל.

השמועה על מחלתו של רבי מנחם מנדל התפשטה מהר על פני מדינת פולין. היא הגיעה לכרכים הגדולים, המאוכלסים רכבות יהודים, ולכפרים הנידחים, שיהודים בודדים שוכנים בהם. בכל מקום שהשמועה הגיעה היו היהודים מפסיקים את מהלך חייהם הרגיל. לומדי-תורה מפסיקים את משנתם; צדיקים ממהרים לסיים את תפילתם; סוחרים סוגרים את דלתות חנויותיהם; פשוטי העם מגיפים את התריסים של בתי-המלאכה; נוסעי ה"ירידים" מקפלים כלונסאות הדוכנים שבשוק. כולם מתלקטים שיירות-שיירות. יהודים יוצאים לדרך ופניהם מועדות לקוצק.

בדרכים מכתחים את רגליהם גדולי התורה שבפולין, למדנים בעלי קלסתר פנים וצדיקים בקפוטות מלביגות; פוזמקאות לבנים על רגליהם, ומגבעות שחורות על ראשיהם. נוהרים לכאן עשירים בעלי צורה והמונות-המונות של עניים ופשוטי עם. העניים עושים את דרכם ברגל. יש מהם שחטכו פתם מפיהם ומפי בני ביתם ועושים דרכם בעגלות-איכרים, רתומות לסוסים כחוששים; האדמו"רים והעשירים נוסעים במרכבות או במזחלות המחליקות על פני השלג.

בשוק העירה ובסמטאותיה הצרות מצטופפות העגלות והכרכרות, אך הדרכים המובילות לקוצק מכל צדדיה עדיין שחורות מהמונים הנוהרים אליה.

אנשי השיירות פוסחים על האכסניות שהיו רגילים לסור אליהן בדרכם לקוצק ללגימה קלה או ללינת לילה; נאלמה השמחה של "עליה לרגל", שהיתה מנת חלקו של חסיד קוצק משהיה מתקרב לקבל את פני רבו. שקטים ומכונסים בתוך עצמם מתהלכים החסידים בדרכים. גם השדות שבסביבת קוצק כמו הפסיקו את שירת ההודייה וכאילו פתחו בניגון העצוב של "מעבר יבוק".

דרכי פולין אבלות...

כל העינים מופנות לחדר, בו היה הרבי מסוגר מרבית שנותיו; אל קודש הקדשים, אשר בו נאבק עתה רבי מנדל את מאבקו האחרון לפני היאספו אל עמו.

גדולים במיתתם

- - - מנהיג רוחני – אישיותו משתקפת גם בדרך פרידתו מן החיים. הוא מתגלם בצוואתו ובאופן מסירתה לעולם, ברגעים האחרונים לחייו.

גדולי האמונה בעולם סיכמו לפני מותם את משנת חייהם. התלמידים שדבקו במורם בחייו, היו מתלקטים סביבו לפני מותו, כשהוא ממצה בפניהם את תמצית משנתו וחוזר על יסודות דבריו, לפני היפרד מהם לצמיתות.

ביום מיתתם היו המורים הגדולים מדברים על החיים. המלים האחרונות של המורה נתקנו כלבכות התלמידים כצוואה לדורות כהוראת חיים, ושימשו כוח-מאגד לשמירה על משנתו.

רובם של מפלסי הדרך בממלכת הרוח נפטרו כשדברי תורתם על שפתותיהם. הם יצאו מן העולם מתוך שלווה שבהרגשה, כי מסע חייהם הגיע לקיצו. המוות לא הטיל מוראו עליהם. הם עצמו את עיניהם ברגש של סיפוק, כי תורתם כבשה לבבות, כי עבודתם לא היתה לשוא. ממבט עיניו האחרון של המורה על תלמידיו, משתקפת המנוחה הנפשית שלו. הוא יודע כי תלמידיו ישמרו על התורה שהוא הגה בה כל חייו; ואילו התלמידים, המקיפים את רבם ברגעיו האחרונים, חשים בהתמוזגות נשמתם עם נשמת מורם העולה למרומים.

היו מהם, שלפני מותם כינסו את תלמידיהם בחיק הטבע, תחת השמים הטהורים, על גבעה רמה, או על שפת נחל מים; והיו שלחשו את דברי צוואתם ברגעים האחרונים לחייהם, כשהם שכובים על המיטה שממנה לא ירדו עוד. קרה גם והמורה הפורש מהחיים נותן עינו בבחיר-תלמידיו ומייעדו לראש העדה המתייתמת, בידו הוא מפקיד את ירושתו הרוחנית ולו מוסר את כתר המנהיגות. התלמידים חשים אז כי עם הסתלקות מורם נתחלפו המשמרות ולא עוד. משמר יוצא ומשמר חדש נכנס.

רבים הסיפורים הרווחים על דרך פטירתם של אישים גדולים ועל אורח פרידתם מן העולם, טרם יציאת נשמתם.

והרי אחדים מהם:

"אל תבואני רגל גאווה"...

- - - השעה שעת שחרית של חג השבועות. מיוסר ביסורי גוף ומרוכז בהרהוריו מוטל רבי ישראל בעל-שם-טוב על משכבו. תלמידיו הקרובים אינם מעיזים להתקרב אליו. משרפו במקצת יסוריו, התרומם הבעש"ט מעל הכר, ביקש סדור תפילה, ועד שפתחו לחשו שפתיו:

- משתוקק אני לשוחח אתך עוד פעם אחת, רבנו-של-עולם. נשען אל הקיר עומד אחד מתלמידיו, רבי נחמן מהורודנקה, ומבקש רחמים על חיי רבו. הרגיש בכך הבעש"ט ואמר:

- לחינם הוא מרעיש עולמות, נגזרה הגזירה!

לאחר מכן ביקש מבחירי תלמידיו שיתקרבו למיטתו. פתח בדברים על שבילי החיים שבעולם הזה החולף ועל השביל הדק המוביל מגן-עדן התחתון לגן-עדן העליון. דמעות עלו בעיני תלמידיו. משהבחין בכך הבעש"ט, הפציר בהם שלא יבכו. המוות אינו אלא מעבר ממציאות חולפת למציאות של קבע.

- אינני דואג כלל. בטוח אני כי מיד, עם צאתי דרך הדלת הזאת אכנס דרך הדלת האחרת, לחדר יפה יותר.

הבעש"ט הוריד את ראשו על הכר, עצם עיניו ושפתיו מלמלו:

- רבנו של עולם, עוד שתי שעות נועדות לי לחיות בעולם הזה. הריני נותן לך אותן במתנה!

בדבריו אלה הביע הבעש"ט את ערגונו וכמיהתו להידבק עם קונו דבקות שבנפש ובגוף. הוא פנה לתלמידיו והורה להם את סדר הטהרה ודיני הקריעה; ביקש מהם לומר יחד אתו תפילת "ויהי נועם"; בירכם בברכת החג ולפני נשימתו האחרונה רחשו שפתיו תפילה. אלה שהיטו אוזן, שמעוהו מתחנן:

- אל תבואני רגל גאווה!

ונשמתו יצאה בנשיקה.

משמע, אפילו ברגע האחרון, על סף המוות, עדיין מנסה היצר ללכוד את לבו של אדם ברשתו, רשת הגאווה.

בהסתכלו אחורה היה לו לבעש"ט במה להתגאות: התורה החדשה שהוריש לעולם והתלמידים הגדולים שיביאו את בשורת החסידות למשכנות ישראל. וכדי לסלק כל רגש של גבהות-הלב, התפלל: "אל תבואני רגל גאווה".

הסיפור מוסיף, כי בביתו של הבעש"ט היו שני שעונים, ובאותו הרגע בו נפרדה נשמת הבעש"ט מן הגוף, עמדו שני השעונים מלכת, המטוטלות חדלו מלהתנועע ותקתוקם נדם. עם היאלמות קולו של הבעש"ט נדם הכל. עם הסתלקותה של הנשמה הגדולה כאילו נעצרה נשימתו של העולם.

כך נאספה נשמת הבעש"ט בכנפי הנצח.

הירושה - לארבעה...

תמונה אחרת מתגלית לפנינו בעת פטירתו של רבי אלימלך מליוז'נסק – גזע זה, שממנו הסתעף אילן החסידות לענפיו הרבים.

גדולה מדי היתה ירושתו הרוחנית משיוכל למסרה לאיש אחד. הוא חילק אותה לארבעה חלקים. קרא אליו ארבעה מבחירי תלמידיו והאציל על כל אחד מהם חלק אחד בלבד. לרבי מנחם מנדל מרימנוב, הוריש את נשמתו הגבוהה; לרבי ישראל, המגיד מקוז'ניץ – את לבו הטהור; לרבי יעקב יצחק ה"חווה" מלובלין – את מאור עיניו וכוח ראייתו למרחקים; ולרבי אברהם יהושע השיל מאפטא – את כוחו שבפיו.

קבר עם חלון אל מול פני העיר

רבי מנחם מנדל מרימנוב, תלמידו של רבי אלימלך, העלה על לבו לפני פטירתו, את התנהגותם המוסרית של בני עירו, כשהוא לא יהיה עוד בתוכם.

רגיל היה הרבי מרימנוב בחייו, להשגיח השגחה קפדנית על התנהגותם של בני העיר ולהוכיח על כל פגימה במעשיהם.

לפני מותו, קרא אליו את פרנסי העיר וציווה עליהם שיחצבו לו קבר על הגבעה שבבית-הקברות, להציב אוהל על קברו ובאחד מקירות האוהל, הקיר הפונה אל העיר, יקדעו חלון, כדי שיוכל להשקיף בעדו על אנשי העיר גם אחרי המוות ולראות אם מעשיהם מתוקנים.

את עיני לא יסנוורו...

דבריו האחרונים של רבי לוי יצחק מברדיצ'ב – הסניגור הגדול של כלל ישראל – מגלמים את האיש שאמרם. לפני פטירתו אמר רבי לוי יצחק למקורביו:

- האינכם תמהים על כך, כל אותם הצדיקים שבחייהם הרעישו שמים וארץ לביטול גזירות רעות על ישראל – מדוע הם שותקים אחרי שנתבקשו לישיבה של מעלה? מדוע אינם מזעזעים את כסא הכבוד ואינם שמים קץ לצרות ישראל?

איש ממקורביו לא העז להשיב.

השיב רבי לוי יצחק ואמר:

- בשעה שצדיק הדור עולה למרומים. מובילים אותו מלאכי מרום ומראים לו כל היכלי תפארת של מעלה. יפעתם של ההיכלים מסנוורת את עיני הצדיק, ומעוצם ההתפעלות ממראה עיניו הוא שוכח לחלוטין את יוון המצולה של העולם הזה וסבלותיהם של בני אדם שנותרו בו לאנחות. לעומת הזוהר והברק של העולם העליון, גראים בעיני הצדיק כל עניניו של האדם בעולם השפל כאין וכאפס.

הרהר רבי לוי יצחק קמעא והמשיך:

- אולם אני מבטיח לכם כי את עיני לא יסנוורו למעלה. זכור אזכור את סבלו של העולם הזה גם כשאמצא בהיכלי התפארת, ולא אשקוט עד שתתקבל תפילתי לשלומם של ישראל.

כלפי מעלה...

מחשבות אחרות העסיקו את רבי שניאור זלמן מליאדי בעל תורת חכמה-בינה-ודעת, לפני שנפרדה נשמתו מהגוף.

לפי גירסא אחת, קרא רבי שניאור זלמן ביום פטירתו את נכדו רבי מנחם מנדל, הורה באצבעו כלפי מעלה ושאלו:

- מנחם מנדל אהובי, מה אתה רואה שם למעלה?

השיב הנכד:

- תקרה אני רואה.

אמר הסבא:

- אני אינני רואה עוד תקרה, כי אם את כוח הפועל הנפעל, כוח הכורא בנברא.

כל חייו רחפה נשמתו של רבי שניאור זלמן בעולמות העליונים; כל עמלו בחיים היה להרוס את המחיצות המסתירות מעיני האדם את גילוי האלהות בכל עת תמיד. ולפני פרידת הנשמה מהגוף העיד על עצמו כי הגיע למחוז חפצו השיג את המטרה אליה חתר כל חייו – איחוד נשמתו עם נשמת העולם.

בגד חדש למשהלה...

דבריו של רבי מנחם מנדל מוורקא לפני פטירתו, מעידים על מידת אהבת האדם שהיתה בו.

החסידים מספרים:

הרופאים אמרו כי המחלה שממנה נפטר הרבי לא למדו עליה בשום פקולטה לרפואה ולא מצאו זכרה בשום ספר רפואי. המקורבים ראו בעין, כי גופו של הרבי נשרף וכלה מתשוקה פנימית שלא באה על סיפוקה. החסידים ידעו היטב תשוקה זו מהי.

התקרב הסוף. מבית-המדרש בוקעים קולות בכי ותפילה. לפתע הבחינו התלמידים ששפתיו של הרבי נעות. המקורב שבמקורבים, ר' בריש מביאלה, התכופף והיטה אזנו קרוב לשפתי הרבי, והנה קלט את הצו האחרון:

- זכרו, למען השם, לתפור בגד חדש לנער משה'לה!

במלים אלה הוציא את נשמתו.

משה'לה היה נער עני, יתום מאב ומאם, שהרב אספו לביתו ודאג לצרכיו. מוחזק היה להם לחסידי וורקא כי בצוואה זו – הדאגה לתפירת בגד לנער יתום – כלולה תמצית תורתו של רבם.

חופשי - מן העולם הזה...

רבי אחר, רבי צבי הירש מזידיצ'וב, שבגליציה, משחש שיומו קרב, החל מתכונן לו בשמחה ובצלילות הדעת. בשעות הבקר התעטף בטליתו התעטר בתפיליו, בירך בכוונה ברכה ראשונה של תפילת שחרית, ומיד ציוה לאנשי ביתו להסיר מעליו את הטלית והתפילין ואמר:

- היום אני בן-חורין מן העולם.

בו ביום יצאה נשמתו.

דמעות על - אבדן מצוות...

קשה יותר היתה פרידתו מן העולם של הגאון רבי אליהו מוילנא (הגר"א).

הגאון, מעמודי ההלכה, ראה תכלית החיים בקיום מצוות התורה לפרטיהן ולדקדוקיהן. לפני פטירתו הוציא את הציציות, התבונן בהן, ואמר בבכי:

- מה קשה להיפרד מן העולם הזה, שבו יכול אדם ישר אחרי קיום מצווה קלה של ציצית, לחזות פני השכינה. שם אי אפשר יהי לקנות מצווה אפילו בעד כל הון דעלמא.

כשדמעות נושרות מעיניו נשק את הציצית ועיניו נעצמו לנצח.
בעולם הבא ודאי מוכן בשכיל הגר"א מקום מכובד בגן עדן, אך מצוות לא יוכל לקיים שם. שהרי משנה מפורשת היא "יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי עולם הבא".

הבמיהה לאור הגנוח...

על פטירתו של רבי בונים מפשיסכא ה"חכם שבחסידות", מספרים החסידים:
כשקרבה שעתו להסתלק מן העולם שמע שאשתו מתייפחת בחדרה.
קרא לה ואמר:
- פתיה, למה את בוכה? הרי כל ימי חיי עבודתי כדי לדעת כיצד למות.

בשעות הגסיסה עמדו תלמידיו הגדולים מסביב למיטתו. תוך הגסיסה התאושש רבי בונים, שהיה סגי נהור, הסב פניו לתלמידיו ואמר:
- שנים רבות התפללתי שכורא העולם יטול ממני את מאור עיני ויפקח לי את האור הפנימי, שאוכל לראות על ידו את "האור הגנוז" ולהתחבר עם ה"אין-סוף".
ובמלים אלה – "להתחבר עם האין-סוף" – יצא מן העולם הזה.

...כדי להרים את השמים

על הסתלקותו של רבי מנחם מנדל מקוצק, רווחים סיפורים אחרים לחלוטין.
זקן ושבע רוגז נפרד רבי מנדל מעולם זה. בחדר מעומם, בו חי חיי התבודדות, מוטל רבי מנדל על ערש-הדווי. על שולחן קטן ליד

הקיר, לא הרחק מן המיטה, עומדות באי-סדר צלוחיות של תרופות. הרופאים מיעטו ברישום תרופות לרבי החולה. הוא לא שאל בעצתם וסירב לקבל את תרופותיהם. גם כשגברו הכאבים סירב הרבי לקחת כדור שינה לשכך יסוריו.

-כדור שינה – אמר הרבי – פוגם בצלילות המוח.

משהורע מצבו, ביקש תלמידו-משמשו ר' צבי מטומאשוב, להערות, בפקודת הרופאים, את סם המרפא לתוך פיו בעל כרחו, אך רבי מנדל גער בו ואמר:

-כך? אותי מכריחים? זוכר אתה, הירש כשכוחי עדיין היה עמי, איש לא היה מעז לומר לי לעשות דבר נגד רצוני, עתה, כשכוחותי הולכים וכלים – ראה מה נעשה ממני, הפקר!

קרבו ימיו של רבי מנדל. זה כמה ימים שהרבי קודח מחום. הוא שוכב על מיטתו כשעיניו עצומות. בחוץ צובא עם רב על הבית, כולם מיהרו לבוא הנה, להיות קרובים אל רבם ביומו האחרון. בבית-המדרש הסמוך הדלקו נרות, ברם אין צעקות של תפילה ובכיות בוקעות ממנו. בנשימה עצורה מפנים ההמונים את עיניהם לשם, לחדר הייחוד, שבו נושם הרבי את נשימותיו האחרונות.

בפנים החדר נתלקטה עדה קטנה, בחירי התלמידים, אבירי תורה, שהיו דברים ברבם והסתופפו בצילו כל הימים. הם ששרתו את הרבי בחייו, מתיחדים אתו ברגעיו האחרונים לפני הסתלקותו. בא לכאן הגאון מפולין, רבי יצחק מאיר, הנאמן שבנאמנים; נמצאים בחדר, רבי אברהם, שר התורה, תתנו של רבי מנדל ור' צבי הירש משרת מ"החבריא הקדושה" שבפשיסכא, שלא מש מרבו כל ימי חייו.

אף הם, התלמידים הקרובים ביותר, אינם מעיזים להתקרב אל המיטה ואך מרחוק מסתכלים בפני רבם הגווע. חרישים עומדים, דמעה אינה נושרת מעיניהם. הלב דומע ומתפלל, אך השפתים אינן נעות. כך לימד אותם רבי מנדל. באלם-צער נפרדים מרבם.

בחלל החדר, כאילו נשמע משק הכנפים של הארואלים והמצוקים הנאבקים על חיי הרבי. יודעים התלמידים כי גוברים המצוקים, כי זוהי השעה האחרונה במחיצת רבם הקדוש.

מדי פעם מתעורר רבי מנדל, זוקף עיניו ומביט בפני תלמידיו. האם גם עתה מתכוון הרבי במבטו שיניחוהו לנפשו? או שמא המבטים – מבטי פרידה הם, המביעים הכרת תודה לאלה שלא עזבוהו ברגעים הקשים ביותר בחייו הסוערים. פיו ממלמל כמה מלים, שאפילו החריפים מבין התלמידים אינם יודעים פירושם. אט-אט נוטשים אותו הכוחות הגופניים. יסורי גוף ירדו עליו, אך ברוחו לא נראו סימני כמישה ועייפות. המתשבה היתה כמקודם – צלולה, ערה וחדה. דמיונו מחזיר אותו למרחקים, מעבר לחדר ומעבר לעיירה.

מראות רחוקים חולפים לפני עיני רוחו. מראה רודף מראה. במחשבתו החופזת סוקר הוא את כל חייו בסקירה אחת. כששים שנה עמל רבי מנדל, חקר, התמרד, רצה לקעקע מוסדות עולם. כבר באביב ילדותו חלם על עולם נגאל, עולם של שבת-יום-טוב. החיפושים הראשונים בלובלין, בימי בראשית, לא עוד לפני לובלין. הערגון לאין-סוף בעיירה גוראי עיר מולדתו, בתקופת הילדות, בהתבודדו בין ההרים; ימי החזון והחלום שבפשיסכא; ימי המאבק בטומאשוב, אותם הימים, בהם האמין בכוחו להכריח את העולם שישתנה... דמויות מוריו הגדולים עולות לפני עיני רוחו וחולפות ביעף. ראשון להם, לפני למעלה מחמישים שנה, רבי יעקב יצחק, ה"חווה" הגדול בלובלין. אחריו – רבי יעקב יצחק, "היהודי הקדוש" מפשיסכא, והמורה האחרון, רבי בונים, החכם מפשיסכא. מאז הסתלקותו של רבו האחרון עברו שלושים ושנים שנה, ללא הפסק. גם עתה, כשהגוף נוטה למות, עדיין הוא נפתל בנפתוליו על סוד ההוייה, על החידה הגדולה שלא השכיל למצוא לה פשר בשבעים ושנים שנות חייו; חידת הקיים והחדלון.

בפשיסכא, כשהיה רבי מנדל במלוא כוחו הרוחני, שאל פעם את ידידו ורעו, רבי יעקב אריה, שהיה לאחר מכן לרבי בראדזמין:

- יעקב, לשם מה נוצר אדם בעולם?

השיב רבי יעקב:

- למען תקן את הנשמה.

החזיר רבי מנדל:

- לשם כך לא היה כדאי כל הטורח. לא כך לימדנו רבנו, האדם נוצר כדי להרים את השמים!

חלל היקום היה צר בשכילו באותם הימים. הוא חש בצורך להעמיק את ה"אין סוף"; שאף שראשו ייהפך מקדח בו יחדור לגבהי מרומים. כל ימיו קדח ונגע בשמים מתוך שאיפה להרימם ולהעמיקם.

רבי מנדל עמד כל ימי חייו על הסף, המקשר את העולם הזה עם עולם הנצח. והנה בעוד רגעים מספר הוא יעבור את הסף וישתפך ללא שיור לתוך אותו עולם הנצח.

הרבי הניף ידיו כלפי תלמידיו שהיו בחדר, כאילו רמו להם שיתקרבו אליו. כשלכם רועד מאימה ניגשו אל המיטה. רכונים עומדים סביבה ומטים אזניהם שלא יאכזרו אף הגה קל מפי הרבי ברגעיו האחרונים. והרבי ממלמל בלחש, כמסכם תמצית חייו:

- העולם כולו איננו כדאי שנתאנח עליו אפילו גניחה קלה אחת! גירסה אחרת מוסיפה מפיו: "העולם מעלה עיפוש ואין לי כוח לנשום בו".

העולם נעשה לו צר. לא היה בכוחו לנשום עוד באווירו של עולם זה. הלב כאילו עמד להתפוקק מתחושת הצער והכזב שבעולם.

האם השיג עתה, בשעת המעבר לעולם שכולו אמת, לעולם שאין בו חנופה ושקר, את אשר לא השיג בחייו? או שמא נשמע מהדברים צליל של מפת-נפש ממאבקו הממושך, בשעה שמסע החיים הגיע לקיצו?

מי יודע שעתה האחרונה של נשמה גדולה כנשמתו של רבי מנדל, לפני המעבר מעולם לעולם? האם מצא בשעת מותו פתרון לחידה

שהתענה בה כל ימי חייו, או שמא פתח המוות את פיו כהוֹם ובלע את החידה ופתרונה גם יחד, לנצח נצחים?...

לפתע פקח הרבי את עיניו, הפנה את מבטו לעבר התלמידים ואמר:

- יצחק מאיר, האם שרפת הכל? הדלק נר ובדוק היטב בתוך הספרים ובין הסדקים של המדפים בארון הספרים. אם תמצא דבר מה בכתב ידי – השמד ושרוף; אף אות משלי אל תשאיר!

כשכוחו עדיין היה עמו השמיד רבי מגדל את כל כתביו, בהם השקיע מיטב הגיונו. כמו ידיו היה קורע הכל, היה פותח את חלון חדרו ומפזר את קרעי הכתבים לארבע רוחות העולם. בכל ערב-פסח לחכו להבות אש את כתביו יחד עם החמץ שביער. עתה, כשהלב פועם את פעימותיו האחרונות, הוא מצווה לתלמידו הגדול לחפש בחורים ובסדקים של חדרו, שמא נשאר עדיין שריד מכתבי ידו. הכל יישרף! זכר לא יישאר מכל מה שחיפש, הגה, חקר וכתב. לא ייזכר ולא ייפקד!

מתקרבים העומדים ליד המטה. בחללו של החדר נשמעות נשימותיו האחרונות, ניכר שהרבי מתאמץ לומר דבר-מה. רכון עומד עליו רבי יצחק מאיר ושומע את המלים האחרונות:

- פה אל פה אדבר בו... במראה ולא בחידות... ותמונת ה' יביט. ובשלוש המלים הגדולות: "ותמונת ה' יביט", עלתה נשמתו למרומים.

דממה נשתררה בחדר. התלמידים נשארו על משמרתם. גם הכהנים שבהם עמדו על עמדם בבית הנפטר. אין המיתה פוגמת בקדושתם. לא צדיק נפטר, אלא ספר-תורה נקרע. ההמונים שמלווים את הארון אין מוזילים דמעות. הם מבכים את רבם בזעקה עצורה של שתיקה.

בשעת ההלוויה אמרו המלוים את הפסוקים: ויהי בנסוע הארון... קוצק, היתה בבחינת בית המקדש והרבי עצמו – הארון שטמונים בו הלוחות. עתה, מוסע הארון למקום משכנו.

איש לא העז לומר דברי הספד על קברו. מלים ספורות בלבד, שנאמרו ע"י חברו-תלמידו רבי יצחק מאיר נשתמרו לדורות הבאים:

וכה ספר הרי"מ לרבו:

”הצדיק אבד ואין איש שם על לב. עם הסתלקותו של רבנו לא יהיה עוד איש שיכניס את הדברים לתוך הלב...”

נסתם הגולל על האיש הקדוש, ועמו נטמן הסוד שנשא רבי מנדל בלבו כל ימי חייו.

ככוכב ששקע, כך היה רבי מנדל במותו. אחרי שכבה נרו נשאר חדרו מבודד וריק, הכסא – מיותר לעד.

לפני רבי מנדל נפתח השער לעולם האמת, לעולמה של אמת. לפניו נשאר שער עולמו של רבי מנדל נעול בשבעה מנעולים על שבעה בריחים.

כעבור מאה שנה, ננסה לנגוע במנעול אחד מן השבעה, מתוך ידיעה ברורה שכל מה שנכיר ונשיג, לא נדע אלא אפס קצה של דמות מופלאה זו.

כחידה היה האיש בחייו ועדיין הוא כחידה – מקץ מאה שנה להסתלקותו.

פרק ב

שחרית ימיו

שלוש תקופות

רבי מנחם מנדל, המכונה החכם הזקן מקוצק, אינו עטור הילת זוהר וראשו אינו עטוף זר של אגדות, מהסוג שעטרו את ראשו של הבעש"ט. מהסיפורים הרווחים על הבעש"ט מבצבץ קסם האביב; נשמעת בהם זמרת פיהם של תינוקות-דבית-רבן, שהבעש"ט הוליכם בסימטאות העיירה; בוקעים מהם צלילי החלילים של רועים בהרים ושריקת השוט שבידי העגלון אלכסיי – ואילו הסיפורים על רבי מנדל, נימה של עצבות שובה לב מבצבצת בהם, עגמה של יום סתיו, עצבות של עננים מתקרבים המבשרים בואה של סערה...

בחיו של רבי מנחם מנדל בולטות שלוש תקופות. הראשונה – תקופת לובלין ופשיסכא, בזמן שנשא בלבו חזון של עולם נגאל ושל אדם משוחרר, ובטחונו עמו שיוכל לחנך שלוש מאות בני-עליה, עניים ויחפים, הבזים לקנייני העולם הזה, שיעמדו יחד אתו על גגות העולם ויכריזו על בורא כל היקום: ה' – הוא האלוקים! התקופה השנייה – טומאשוב והשנים הראשונות בקוצק, שנים של מאבקים פנימיים וסערה פנימית, בהן חיפש פתרון לתעלומת החיים: שנים של התייסרות ביסורי נפש, כשנשמתו עולה פעם מרומים ופעם שוקעת תהומות; והתקופה השלישית – עשרים שנותיו האחרונות, כשהוא מסוגר בחדרו ומתרכז בפנימיותו, מסתיר את פניו מאנשים ומעלים מהם את תורתו.

בן חמישים ושלוש היה רבי מנדל כשפרש מן העולם החיצוני ונכנס להסתגר לחדרו, אך למעשה לא היתה ההתבודדות אלא תולדה עקבית מהתכונות הנפשיות שהיו טבועות בו, עוד מימי הילדות והנעורים.

דמותו של רבי מנדל תישאר אמנם שרויה בצילן של שנות ההסגר, אך עוד מימי הילדות היו טמונים בו גרעינים של מרדנות ובדידות, שבהכרח הביאוהו לנקודת הפיסגה ופרצו באותה שבת היסטורית, שבת פרשת תולדות של תקצ"ט, שבה נפסק המגע בינו ובין תלמידיו.

דרכו של רבי מנדל לאורך כל שלוש התקופות לא דרך מישור היא. תהום ורום נפגשו. אך חוט אחד מאחד את כל החוליות שבחייו הסוערים.

לבי ובשרי ירננו...

בעודנו ילד, בעיירה גוראי, בה נולד בשנת תקמ"ז (1787) כבר צמחו למנדלי כנפים. כנפי הדמיון כבר נשאוהו אז למרחקים. רגיל היה מנדלי הקטן לפרוש מחברת הילדים בני גילו ולהשתטח ביחידות על ערימת חול. מקים בנינים מחול ומחריבם, בונה, כביכול, עולמות שעלו בדמיונו – והורסם.

לימים, כשגדל והיה למנהיג, תמהים היו הזקנים שבדורו: האם כבר אז, בילדותו, היה מנדלי הפעוט מתכונן במעגל היצירה, שיש בו בנין וסתירה? האם כבר אז כירסם בו הספק: מה תכלית בו, ביש, אם כבר מראשיתו נושא הוא גם גרעיני הרס וחדלון? – שאלה שהטרידה אותו כל ימי חייו.

הילד גדל במקצת ומלמדו היה יוצא לטייל עם תלמידיו בשדות המוריקים, המקיפים את העיירה. מנדלי היה עמם ביציאתם, אך נעדר מהם בשובם. הוא היה נשאר בשדה, עולה על פסגות ההרים המעטרים את גוראי, ובעמדו יחידי על ההר היה מרים רגליו בריקוד ואומר: "צמאה לך נפשי, כמה לך בשרי; לבי ובשרי ירננו אל אל חי"... פעמים רבות היה חוזר על המלים: "לבי ובשרי". היינו, לא הפה הוא שמזמר ולא הרגלים הן הרוקדות: לא רק הלב משתוקק להתמזג עם הנעלם, גם הבשר כמה, אף הבשר מזמר. כבר אז להט בצמאון לבלתי-נראה, כבר אז היה אחוז תשוקה להגיע למעיין הבראשית.

מנדלי הנער, שיקע את מוחו בים התלמוד רחב-הידים. מוריו ומלמדיו ציינו את כשרונותיו הבלתי מצויים ואת תפיסתו המהירה והחריפה של ינוקא זה. אך קרה תכופות, שתוך כדי עיון בסוגיה עמוקה בתלמוד היה מנדלי עוצם את עיניו וכנפי דמיונו היו מעבירים אותו לעולם אחר, הרחק מעבר לעולמם של בעל הפרה ובעל החמור. פעם, בשעה שהמלמד עמד בקרב חלמידיו ב"חדר" והפליג בסבכי הפלפול המחודד, כשהוא סותר ובונה, מקשה ומיישב, נכנס מנדלי לתוך דבריו בשאלה שלא מן הענין:

-בשעה שאבותינו הלכו במדבר ואכלו מן, כשכל אחד קיבל מזונותיו במידה שווה, עומד לגולגולת – כיצד קיימו או מצוות צדקה?

התלמידים והמלמד נתנו בו עיניהם בתמיהה, וכשלא השיבו הם, השיב מנדלי:

-אבותינו עשו צדקה בדעת, מי שדעתו היתה רחבה יותר, עשה צדקה עם זה שדעתו היתה פחותה...

מעשה בתפוחים

נעוריו עומדים כבר בסימן התמודדות עם הסביבה. חסידים מספרים על רבי מנדל, שבילדותו לא היה חביב על חבריו בני גילו והללו היו מתרחקים ממנו, על שום שלא נראו לו מעשיהם ומשחקיהם. חבר אחד בלבד היה לו, שעמו התיידד ואותו הכניס בסוד רגשותיו והרהוריו. היה זה בנו של החייט מגוראי, אף הוא, כמנדלי, בעל חלומות ומתבודד.

בשחר ילדותו כבר העידו בו כמה מדרכיו ומעלליו כי עתיד ילד זה להיות אביר האמת.

פעם פרצה אשה תגרנית בשוק ביללה אל ביתו של אביו, רבי לייבוש, והתאוננה בפניו, שמנדלי הפך את הסל שלה ופיזר את התפוחים בככר השוק. כשנזף האב במנדלי על מעשהו זה, השיב לו הילד, כי בשעה שעבר בשוק ראה שאשה זו שמה את התפוחים היפים למעלה,

ואילו את הרקובים הסתירה מתחתם. הוא לא יכול לשאת את התרמית שבמעשה זה, ניגש אל האשה, הוציא מידה את הסל ופיזר את התפוחים על האדמה לעיני כל, למען תדע לא לגנוב עוד דעתן של הבריות.

ילד מוזר היה מנדלי ומוזרים היו מעשיו. הוא לא רקד במעגלים, לא שיתף עצמו במשחקי ילדים ולא התערב בשיחותיהם. רגיל היה מנדלי להתחמק מחברת רעיו, לצאת לשדות, להשתטח בחיק הטבע ולהסתכל ישר לשמים הרחוקים. עיניו תרו או אחרי קרעי העננים, העוברים את שמי העיירה, או אחרי השמש הנוטה לשקוע מעבר להרים. הוא אהב לשוטט על ההרים שמסביב לעיירה, לטפס על פיסגותיהם ומשם להשקיף למטה, להקיף בראיתו מרחקי אפקים, לראות הכל מלמעלה, מגובה רב... חביבה היתה עליו דומיית הלילה. אהב להקשיב להדי הקול שמעלים צעדיו המהירים בלכתו בלילות-טבת הארוכים והקרים לבית-המדרש הריק, שם היה עד כל הלילה ולומד יחיד עד אור הבוקר.

פרק ג

ר' מנדל מחפש מנהיג

על פרשת דרכים

עד שלא מלאו לרבי מנדל כ' שנה התרוצצו בקרבו שכלו החד ורגשותיו הסוערים.

בית אבא בגוראי ובית חותנו בטומאשוב ספוגים היו תורה. הקרנים שבקעו מחדרו של הגאון רבי אליהו מוילנא שבליטא חדרו גם לכאן, לערים הקטנות שבפולין. דמותו של הגר"א מוילנא ריחפה בין כתלי הבית בו נולד וגדל מנדלי. דמות זו תבעה מאברך מחונן בכשרונות, לא להרפות אף לרגע קט מתלמודו. ואכן, מנדלי שהעריך את הגר"א הערצה שאין למעלה הימנה, צלל בים העמוק של התלמוד ומפרשיו. אך הסערה שבלב לא רגעה בין דפי הגמרא. לא בהם מצא מנוחה מהשאלות והספיקות. בלילות-החורף הארוכים מסוגל היה מנדלי להתבודד בפינה שבבית-המדרש, משקיעת השמש ועד סוף האשמורת השלישית, כשספר פתוח לפניו, אך המחשבה היתה אז מרחפת בעולמות אחרים, בעולמות ששפת אנוש לא מצאה עדיין לבוש להם. מפעמות אותו תעלומות הבריאה, רזי עולם של ראשית היקום ואחריתו. כולו נכסף להיות קשור עם נשמת ההווה.

בעודנו צעיר לימים, לקח אותו לחתן אחד מעשירי טומאשוב. לימים נקלע לעיירה זו חסיד וזקן. באחד הלילות, כשנשארו שניהם לבדם בבית המדרש, גילה הזקן לפניו עולה של החסידות. הוא סיפר על האור שהוריד הבעש"ט לעולם, על תלמידיו ותלמידי תלמידיו שהולכים לאורו ומפלסים נתיב חדש בדרך החיים. מנדלי הקשיב ורוח חדשה צלחה עליו.

- "הוא ידע לספר - אמר לאחר מכן רבי מנדל, כשנזכר באותו הזקן - ואני ידעתי לשמוע".

לאחר אותה השיחה כיוון מנדלי הצעיר את צעדיו אל רבי יעקב יצחק, המכונה "החווה" מלובלין, מעיין החסידות ורבם של הרביים בדורו.

בלובלין אצל "החווה"

הילה של זוהר עוטרת ראשו של רבי יעקב יצחק. את גדלותו הפליא לבטא רבי אשר מרופשיץ, שאמר:

- הנוסע ללובלין, אל החווה, יצייר בדמיונו שלובלין היא ארץ ישראל; חצר בית המדרש - ירושלים; בית המדרש עצמו - הר הבית; החווה - קודש הקדשים וקולו של החווה - קול השכינה...

אך רבי מנדל לא נסחף סתם עם זרם החסידים, שמילאו את הדרכים העולות ללובלין. נדחף מצמאון נפש, ידע מה לבקש מן האיש שאותו עומד הוא לייעד לו לרבו. ואת שביקש לא מצא בלובלין. לא הועילה החיבה שהרבי גילה לו, מיד בעברו על סף חדרו; לא הועילה השיחה שעשה עמו ביחידות שעה ארוכה, דבר שרק יחידים זכו לו; הרבי לא קנה את לבו גם בזה שצירף אותו, את העלם הצעיר, לחבורה המצומצמת, שרק זקני הדור ואבירי החסידות בלובלין נמנו עליה. כל הכבוד שנחל רבי מנדל מרבו "החווה" עוד החליש את זיקתו אליו. לא כדי לנחול כבוד בא ללובלין ולא לשם כך הוא מחפש רבי.

זה אלי

מאותם ימי שהותו בלובלין נשארו חלופי דברים חריפים כינו לבין אביו.

אביו, ר' לייביש, למדן מתנגד ומקפיד על דקדוקי מצוות, כשהגיעה אליו השמועה שבנו מחפש דרך לחסידות, מיהר אחריו ללובלין והפציר

בו שיחזור לדרך שסללה הגאונים והחכמים שבכל הדורות, שהיא גם דרך אביו. הבן השיב בתקיפות:

- הלא כתוב בתורה: "זה אלי ואנוהו, אלהי אבי וארוממנהו". איש יהודי חייב לומר קודם "זה אלי", ורק לאחר מכן יכול לרומם את אלהי אביו...

כאן טמון הסוד. רבי מנדל רצה להגיע להכרת אלהים בדרכים משלו ולא נחה רוחו בדרכים שקיבל בירושה. "החוזה" העניק שפע של יראת שמים מן המוכן, אך רבי מנדל לא רצה שום דבר מן המוכן, אלא שאף להשיג הכל בכוח עצמו: לא רצה באור הבא בירושה. אלא באור עצמי פנימי: הוא חיפש רבי שיעזור לו בגילוי הדרך המתאימה למהות נשמתו שלו.

לבו של ר' לייביש, שבמעמקים האמין כי בנו נוצר לגדולה, נותר ממקומו בשמעו את התשובה הנועזת של בנו. הרהר קמעא ושאל אף הוא בהעזה:

- נו מנדל, האם מצאת פה בלובלין את דרכך?
השיב הבן:

- שנינו: "מי שהולך ואינו עושה שכר הליכה בידו". וקשה, אם לא עשה, אם לא השיג את מטרת ההליכה, מדוע מגיע לו שכר? אלא, איש לא יגיע לשום מדרגה אם לא תקדים לו הליכה. קודם כל חייב הוא ללכת, ללכת ולחפש לעצמו מורה, ללכת ולבקש דרך בחיים, ללכת ולצאת מן השגרה, וגם אם לא השכיל למצוא את מה שמחפש – בהליכה עצמה הוא חש את השכר...

וכשם שלא נחה דעתו מרבו, כך גם חבריו בלובלין לא היו לפי רוחו. הליכתם בתלם עמדה בניגוד למהותו, אצלם הכל פשוט וחלק: "כך נוהג הרבי", ומכיון שכך הרבי נוהג – הכל נחתא. ואילו הוא נולד לחיפושים בלתי פוסקים, וכל חיפוש כרוך בהתלבטות ובספיקות.

כבר בלובלין, חש רבי מנדל שהוא איננו דומה אף לאחד מחבריו. לא שהוא למעלה או למטה מהם, אלא שונה מהם. שורש נשמתו הוא

אחר. רגש זה הוביל אותו לפיתוח אישיותו, לעיצוב הצלם העצמי, להשתחררות מהמושגים המקובלים אצל אחרים ולפילוס דרך משלו. אותו רגש של שוני משאר הבריות עבר כמה וכמה שלבים, עד שהגיע לרום קיצו בשנת החמישים ושלוש לחייו, שנת ההסתגרות.

עמוקה היתה ראייתו של "החוזה", שאמר לרבי מנדל בעת שביקר אצלו בפעם הראשונה:

- מנדל, דרכך היא דרך המוליכה למרה שחורה ואיננה נראית לי! אולם בתשובתו הנועזת של הצעיר מסתמן כבר אחד מקווי אישיותו הבולטים, קו העצמיות המוחלטת, הלא כך השיב העלם מנדלי לרבי, ששמו נישא לתהילה בפי קרובים ורחוקים:

- אם הדרך שבחרתי נראית בעיני, כיצד אוכל לא ללכת בה, רק משום שאין היא נראית בעיני כבודו?!

איש בעל תחושה עצמית, איננו נבהל אם דרכו אינה נראית לאחרים, אפילו לגדול ביותר. כך הוא שינן לעצמו וכך לימד את תלמידיו, כשהוא עצמו נעשה מנהיג.

"טוב לגבר כי ישא עול"...

כבר בצעירותו מתגלה רבי מנדל כבעל שאיפות לגדולות, כמי שנוצר להיות מנהיג.

חבריו כלובלין שמו לב, כי רבי מנדל הצעיר נוהג להתרחק מן החבורה, וכי לעתים הוא נעלם מעיני רעיו ומתבודד במקום סתר. פעם שאל אותו חבר:

- מנדל, לשם מה ההתבודדות הזאת, שמא רצונך להיות בעל-שם-טוב שני?

רבי מנדל, לא חלשה דעתו והשיב מיד:

- אמת נכון! וכי השביע הבעל-שם-טוב את העולם, שאחריו לא יקום בעש"ט שני ואפילו גדול ממנו? האם אסור להסיג את גבולו?

עלם בן עשרים היה אז רבי מנדל וכבר חשב מחשבות להתמודד עם הבעש"ט! הוא כבר ראה את עצמו בעל-כוח להגיע לדרגתו, ואף לעלות עליו...

נשמתו הסוערת של רבי מנדל לא יכלה, כנראה, להכות שרשים בקרקע של לובלין ובאקלימה. לעומת זאת קנה את לבו, מיד בפגישה הראשונה, אחד התלמידים המובהקים של "החווה", ששמו היה כשם רבו: רבי יעקב יצחק, המכונה בפי כל בשם "היהודי הקדוש" מפשיסכא – דוקא על ידי המשאות הכבדים שהטיל על שכמו.

לימים, סיפר רבי מנדל על פגישתו הראשונה עם ה"היהודי" כך:

- כאשר באתי בפעם הראשונה אל "היהודי", נתן לי שלום ואמר לי: מנדל, זכור מה שאומר החכם מכל אדם: "טוב לגבר כי ישא עול מנעוריו". הדברים הללו נכנסו בכל איברי.

החינוך לנשיאת משאות כבדים – זהו החינוך ההולם את רבי מנדל. ואכן, על כתפיו של רבי מנדל היה טעון סבלו של העולם וכל כולו התייסר ביסורי נפש שלא נתנו לו מנוח כל ימי חייו.

כך בחר לו רבי מנדל ברבי בבחרותו וכך בחר בתלמידים בגיל העמידה, לאחר שהוא עצמו נעשה מנהיג. הוא לא סבל תלמידים המתפשים רבי שילטף אותם, אלא בחר באלה היכולים לשאת שוט על גבם.

פרק ד

בפשיסכא אצל "היהודי"

שולחנו של הבורא

אישיותו של רבי יעקב יצחק "היהודי", אורח חייו, ה"תורה" ששמע מפיו – בכל אלה מצא רבי מנדל אחיזה לנשמתו. כאן למד חכמת המזיגה בין עבודה שבלב ועבודה שבמוח, מיזוג הדעת והרגש. גם החברים שמצא בפשיסכא היו לרוחו. חבורה מובחרת, כולם חריפי מוח, נועזים, עצמאיים במחשבה ובני דעת.

היו כאן רבי משה אהרון, הגאון מקוטנא; רבי דוד יצחק חריף, מפיוטרקוב; רבי יצחק, הרבי מוורקא לעתיד, שנעשה לרבי מנדל רַע כאח ומתנגד בתפיסת העולם; רבי חנוך הינך, זה שעתיד להיות רבי באלכסנדר. וכאן בפשיסכא פגש רבי מנדל במי שעתיד להיות רבו, ברבי שמחה בונים, הלמדן והפקח שהיה מבוגר ממנו בעשרים ושנים שנה. אז התחיל הקשר ביניהם שנתקיים עד סוף חייו של רבי בונים.

בימים ההם, כשרבי מנדל היה עדיין פנים חדשות בממלכת החסידות, חזר חברו רבי יצחק מביקורו אצל הצדיק מטשרנוביל. שאלו אותו רבי מנדל:

- מה ראית שם, בטשרנוביל?

השיב לו רבי יצחק:

- "ראיתי שולחנו של הבעל שם טוב", היינו נתגלתה לו דרך

הבעש"ט.

אמר לו רבי מנדל:

- אתה ראית שולחן שהוא בערך בן מאה שנה (מאז פטירת הבעש"ט) ואילו הרבי שלנו בפשיסכא, מראה לנו שולחן כבן ששת אלפים שנה. הוא מראה לנו שולחנו של הבורא – את השמים והארץ ואת מי שבראם...

האזירה בחצר "היהודי" היתה חריפה מזו שבחצר "החוזה". כאן אין פורחים באויר, כבלובלין, סיפורי מעשיות על נסים ונפלאות; התלמידים לא שמו על ראש רבם כתר של בעל מופת, הם כינוהו בשם בעל משמעות אחרת לגמרי, בשם "שבולת הזהב" – לציין, שמעשיו של רבם צרופים מכל סיג, ומחשבתו טהורה מכל שמץ של חטא – כשם ששבולת זהב, כל מה שיש בה – הגרעין, המוץ, והקש – נקיים מכל סימני רקבון.

לבו של רבי מנדל היה אז טוב עליו. בימים ההם התרועע עם חבריו החדשים, שהיה מכונה בפיהם "מנדל השחור" ושכח את עצמו ואת העולם ומלואו.

באחד מימי החורף, בהיותו בדרך מטומאשוב לפשיסכא, פגש עגלה מלאה חסידים. עלה על העגלה והתישב ביניהם. הקור היה חזק והכיסים – ריקים מפרוטה. בלי לומר דבר, ירד רבי מנדל מהעגלה באחת מחנייות-הבינים וכעבור שעה קלה חזר עם בקבוק י"ש ביד, אך בלי המעיל העליון. באין כסף מכר את הפרווה היפה שקיבל מחותנו העשיר, וקנה תמורתה י"ש, כדי לשמח את הלבבות בדרך אל הרבי.

האויב הגדול – הגוף...

פשיסכא היתה בית-מדרש להשתלמות נפש האדם. כאן למד רבי מנדל דברים ההולמים את רוחו ואת נטייתו הנפשית. ראשית כל, לימד אותו הרבי לסלק הצידה את ישותו הגופנית. הוא שמע שהרבי כינה פעם את גופו בשם "שונאי הגדול", שונא מזויין העוצר בעד התקדמותו של החלק הרוחני שבאדם. סילוקה של פנייה עצמית קטנה, משמש בפשיסכא תנאי להתקדמות רוח האדם.

ועוד דבר למד בפשיסכא: חלילה לו לאדם, שאיש זולתו ידע את התעלותו הרוחנית. התנהגותו בחסידות, מעשיו הטובים – הכל חייב להיות בסתר, נעלם מעין זר.

"היהודי" לימד את תלמידיו:

- "כשם שענין הפרסום אינו טוב למילי דעלמא, כן אינו טוב הפרסום למילי דשמיא".

אין פירושה של המימרה שאדם יפרוש מחבריו, כדי שהם לא יתבוננו במעשיו. חייב אדם להיות מעורב עם הבריות, להתהלך עם רעים, אף לפעול למענם, אך עם זאת להיות רחוק מהם. "היהודי" לימד את החכמה, שאדם יכול להיות בתוך החבורה ומחוצה לה בעת ובעונה אחת. החבורה – אסור שתהא גורם משפיע על המחשבה העצמית של האדם.

בחצר "היהודי" התהלכה מימרה:

- "אם ביכולתך לשלוח לעצמך אצבע משולשת, שלח אצבע כזו לעולם כולו!".

אדם שהבקורת העצמית שלו הגיעה למדרגה גבוהה, רשאי לא להתחשב בדעת אחרים.

בפשיסכא הבינו את ערכה של הכוונה שבעשייה. כל עשייה חיצונית-מיכנית ללא מחשבה מוקדמת – פגומה היא. מצוה ללא כוונה – כגוף בלי נשמה. העשייה היא הגילוי החיצוני של רצון האדם. "המצווה היא כלי, והכוונה – התוכן".

מכאן, החריגה מן הנוהג המקובל בנוגע לתפילה. קיימים אמנם זמנים קבועים לתפילה, אך אם הגיעה שעת התפילה ועדיין אינך מוכן לה מבפנים – מוטב שהתפילה תידחה עד להכנה הנפשית הראוייה.

לכן היו חסידי פשיסכא מאחרים בתפילה. אך כשעמדו להתפלל היתה זו תפילה בבחינת "כל עצמותי תאמרנה"; לא נשאר בגופם ובנשמתם שיור קל שלא התפלל, ובראש וראשונה התפללה הכוונה.

כה אמר "היהודי" הקדוש:

- אם דוקרים חרב בגופו של המתפלל והוא חש כאב – אין תפילתו תפילה!

את הקשר בין המעשה והכוונה הסביר פעם רבי חנוך הינך מאלכסנדר לרבי מנדל, לפי דרכו:

- מנדל, לפני שבאנו ל"יהודי הקדוש" שאלנו את עצמנו: מה מקדש את השבת? האם השטריימיל שאנו לובשים, משרה עלינו רוח של שבת? או שמא הפשטידא של שבת שאנו אוכלים? אך משבאנו לפשיסכא נודעה לנו מהותה האמיתית של שבת...

לא השטיידמיל והקוגיל, כלומר מעשים חיצוניים, מהווים מהותה של השבת, אלא ספיגתה הפנימית של השבת, מיזוגה של המחשבה עם מי שנתן לנו את השבת.

עוד ענין חשוב למד רבי מנדל בפשיסכא. "היהודי" לימד את תלמידיו כי בכל לילה ולילה נוטלים מהצדיק כל המדרגות וההשגות, שאליהן נגיע ביום שלפני כן. כמו שהטבע מתחדש בכל יום, כך חייב האדם להתחיל כל יום מחדש, כדי להגיע למדרגותיו של האתמול. ובכל יום ויום הוא חייב לעמול, כדי שיעלה על ההשגות שהשיג אתמול.

אין הרגל קפוא. ה"היום" איננו המשך-מאליו של ה"אתמול". כל יום ו"בראשית" חדשה. אם הדחיפה הנפשית, שמכוחה הגיע לשלב הרוחני אתמול לא תתחדש היום, הרי גם ההישג שאליה הגיע אתמול, חדלה מלינוק את יניקתה הטבעית. מכאן השאיפה התמידית להתחדשות.

תפילה ללא מלים...

משקיבל מרבו את היסודות של בית מדרשו התחיל רבי מנדל כבר עתה, בפשיסכא, לסלול לעצמו דרך משלו.

כבר כאן סטה מהשגרה. דרך תפילתו היתה באלם ובהתבוננות חשאית. בשעת מחלת רבו, שממנה נסתלק מן העולם, הרעישו התלמידים

שמים וארץ. אך הוא, רבי מנדל, עמד צמוד למקומו, ריכו את עיניו בנקודה אחת – ושתק. המחשבה זעקה והתפללה. אך התפילה הזאת, השקטה מבחוץ והסוערת מבפנים, "הרעישו את כל העולם".

לימים, סיפר רבי מנדל בעצמו על אותו המעמד לתלמידו רבי חנוך הינך מאלכסנדר:

- "העולם" (היינו החבורה) אמר תהלים, ואני עמדתי אצל התנור ולא רציתי לאמור תהלים אז. בא אלי רבי בונים ואמר לי: למה אתה מפציר כל כך?...?

רבי מנדל הפציר בבורא על ידי אי אמירה, על ידי שתיקה.

בן כ"ז היה רבי מנדל כשנפטר רבו הראשון, בשנת תיו-קוף-עין-דלת.

עם הסתלקות הרבי ירדה עצבות על התלמיד. נתגלה אליו "היהודי" בחלום וניחם אותו באבלו:

- אל תדאג, הייתי לך לרבי בחיים ואהיה גם אחרי מותי. אך התלמיד שנשמחו היתה דבוקה ברבו בעודו בחיים, השיב:

- אין לי חפץ ברבי מת, ברבי מהעולם הבא...

מבוהל התעורר רבי מנדל מחלומו וכמו נסחף על ידי סערה שבלב, שם דרכו בחשכת הלילה אל בית-המדרש. שם מצא כמה מחבריו ממתיקים ביניהם סוד. פתאום ניגש אליו רבי שמחה בונים ואמר לו:

- הרבי איננו עוד, הוא השאיר לנו יראת שמים. דע, מנדל, כי יראת שמים איננה דבר שאפשר לשים אותו לתוך קופסת-טבקי; במקום שבו דבריו של הרבי קיימים, שם נמצא הרבי...

רעיונותיו של הרבי, הדברים שהוא לימד, הם-הם הרבי עצמו. תוך מוחלט, פנימיות מזוקקת ללא צל של גשמיות.

פרק ה

בפשיסכא אצל רבי שמחה בונים

הבסא המיותם בפשיסכא לא נשאר ריק זמן רב. התלמידים הושיבו עליו את חברם הגדול, רבי שמחה בונים.

עוד בחיי רבם ידעו כי רבי שמחה בונים הוא בחיר תלמידיו. כלפי חוץ הוא ידוע, אמנם, כאיש משכיל ויודע שפות, כרוקת מדופלם וסוחר מדנציג, אך החברים ידעו כי אין זה אלא מסווה חיצוני וכי בסתר – אחר הוא לגמרי. רבי בונים סיגל לעצמו היטב את תורת ההסוואה שלמד מפי רבו. "היהודי" כינה אותו בתואר "חודו של לבי" (דאס שפיצל פון מיין הארץ). התכוון בכך לומר, כי תלמיד זה הוא היחידי שהשכיל לחדור לעומקה של תורתו.

רבי בונים אימן את עינו הפנימית והרגיל את אזנו הפנימית, לקלוט מראות ולהקשיב לצלילים הנעלמים מהעין החיצונית ומהאוזן החיצונית.

הקירות יתבעונו לדין...

רבי בונים נסע פעם עם תלמידיו בעגלה. בדרך, דמדם אורה של השמש השוקעת. הנוסעים ראו מרחוק בקתה קטנה וירדו להתפלל בה תפילת מנחה. משנכנסו אל הסוכה, ראו שהיא הרוסה למחצה, קירותיה סדוקים ותקרתה מטה ליפול. אמר אחד החסידים כי אין זה נאה להתפלל בדירה עזובה כזו. לא רחוק מכאן ישנה אכסניה מרווחת, שם אפשר להתפלל מתוך הרחבת הדעת. הם עלו על העגלה ומיהרו להגיע למקום המיועד.

רבי בונים ישב על העגלה מהורהר, וכעבור זמן קצר אמר:

- שומע אני קול הבוקע מאותה בקתה עלובה. דעו כי קירותיה המקולפים יתבעונו לדין-שמים וישאלונו, מדוע ביישנו אותם, מדוע בזינו אותם...

חזרו כולם לאותה הבקתה והתפללו בה בהתלהבות.

באחת משיחותיו של רבי בונים עם תלמידיו, בטיולו עמהם ביערות, סיפר:

- כשבאתי פעם ללובלין, אל "החוזה", נכנסתי לחדרו. "החוזה" לא היה אותה שעה בחדר ושהיתי בו לבדי זמן רב. והנה הגיע לאזני קול רשרוש בתוך ארון הבגדים. היה הרשרוש של בגדי "החוזה" שסיפרו זה לזה את אשר ידוע להם עליו...

מופתים מסוג חדש

בית מדרשו החדש של רבי בונים שימש המשך עקבי להשקפת עולמו של "היהודי". רבי בונים הוסיף נדבכים ליסודות שהניח רבו הגדול.

בבית מדרשו של רבי בונים סולק כליל פולחן המופתים. התלמידים ראו ברבם מנהיג-מעפיל-מחנך, הפורץ דרכים לעצמו ומכין את תלמידיו ללכת בעקבותיו. המופת שהתלמידים ייחסו לרבם היה מסוג אחר. תלמידי פשיסכא היו אומרים:

- ביכולתו של רבנו להוציא את הנשמה מן הגוף, לנקות אותה מזוהמתה, לטהר אותה – ולהחזירה לאחר מכן טהורה למקומה!

רבי בונים ויתר על ההמונים. העדיף להימצא בקרב חבורה לא גדולה של אברכים צעירים, בני עליה מובחרים, הנכונים להניח מאחוריהם את הדאגה לצרכים חמריים. להדיוטים לא היה מקום בפשיסכא זו של רבי בונים. איש החכורה חייב היה להיות בעל-מוח, בעל-מעוף ובר-דעת. הסגולות הללו בלטו באישיותו של רבי מנדל וכולם הכירו בו כארי שבתורה.

גם רבי בונים ידע להעריך את גדלותו של תלמידו זה.

בליל-פסח ישב רבי בונים לשולחנו כשהוא מוקף טובי תלמידיו. בטרם התחיל בעריכת ה"סדר", בחר הרבי את הגדול מבין הגביעים שעמדו על שולחן, הרימו ואמר:

- גביע זה שייך לאיש, שלו המוח הגדול ביותר שבינינו!

קם והעמיד את הגביע סמוך למקום, בו הסב רבי מנדל.

כשהתחיל רבי בונים להכניס את תלמידו בסוד מחשבותיו, קדמה לכך הסברת תורת ההסוואה שלמד מרבו:

- היודע אתה מה זה סוד? סוד, הוא דבר שמשמיעים אותו ברכים ושום איש זולת זה שאליו הוא מכוון אינו שומעו.

פירוש זה ל"סוד" למדו כבר בלובלין אצל "החוזה".

רבי יצחק מוורקא מספר:

- מעולם לא ניגשתי אל שולחן "החוזה". לא התקרבתי יותר מכדי מחצית הדרך ביני ובינו. הדברים, שהיה עלי לשמעם – שמעתי גם מרחוק, ואילו הדברים, שלא היו מכוונים אלי – לא הייתי שומעם גם אילו הייתי מתקרב...

העיניים כלפי מעלה...

בראשית צעדיו של רבי בונים כמנהיג, דרש מתלמידיו שכל מה שהם עושים, לא יעשו אלא מתוך מחשבה תחילה. דעת ואמת – אלה היו שני היסודות של בית מדרשו של רבי בונים. את דרכו בחסידות ביסס רבי בונים על פסוק קצר שיצא מפי החכם מכל אדם: "אמור לחכמה אחותי את". הוא חינך את תלמידיו לאהוב את החכמה כשם שאוהבים אחות יחידה במשפחה. החכמה פירושה בפשיסכא – לדעת מה תכלית הבריאה ומה מגמת האדם בתוכה.

החכמה שרבי בונים דגל בה. הובילה אותו למסקנה כי אמונת האדם באלוהים חייבת להיות מלווה הכרת אלהים. בצד החובה לקיום מצוה לפרטי פרטיה, כוונה הדרישה למוח וללב.

- "על ידי מצוות באים האיברים החיצוניים לידי תיקון, ועל ידי הבנה – האדם כולו".

על-ידי דעת אלהים מוארת מהותו הפנימית של האדם, לא פרט זה או אחר שבו, אלא האדם בהיקפו השלם.

אולם התכונה לדעת אלהים, מן ההכרח שיקדם לה שלב של התבוננות ביקום, הסתכלות בעולם ומלואו. הדרך היא: מן הכרת היצירה אל הכרת היוצר. לכן היתה התביעה הראשונה שרבי בונים תבע מתלמידיו: שאו מרום עיניכם! תהיינה העינים מופנות למעלה, למרומים, מתוך צמאון להכיר את בורא המרומים.

וכך פירש רבי בונים את הפסוק שבתהלים: "צמאה לך נפשי... כן בקדש חזיתיך". כמידת הצמאון שכנפשי, לך, ה' – כן אזכה להשיגך, ולחזות בך.

אך יחד עם הצו להפנות את העינים כלפי מעלה, תבע רבי בונים מתלמידיו, כתנאי מוקדם, להפנות את העינים פנימה אל עצמם. לא יוכל אדם לדעת את העולם החיצוני, הגדול, כל עוד לא למד את החכמה להכיר את עולמו הפנימי, הקטן; כל עוד לא יכיר את נקודת הנפש הוצירה, הטמונה בתוך תוכו; הנקודה המוסתרת והעטופה לבושים לאין ספור.

רבי בונים היה אומר: בפגמים הגלויים לעין אינני מתענין, הלא את אלה כולם מכירים ולשם מה נחוץ רבי? אני משתדל לגלות את הליקויים הנסתרים מעיני האדם, החסרונות שאינם נראים לעין.

ודובר אמת - בלבבו...

בבית מדרשו של רבי בונים התאמנו התלמידים לקנות לעצמם את שתי ההכרות המשלימות זו את זו: הכרת האלהים והכרה עצמית. אך

לא תיתכן כל הכרה נכונה אם לא יוקדם לה פיתוח חוש האמת. רכישת תכונה זו, תכונת האמת, עמדה במרכז שיטתו של רבי בונים.

- יכול אני להחזיר לתשובה את כל פושעי ישראל – אמר פעם רבי בונים – אבל בתנאי אחד, שלא ישקרו!

מוחזק היה לו לרבי בונים, כי אם האדם לא ירמה את עצמו, אם יראה את דמותו הפנימית כמות שהיא, אם יגיע למדת האמת – החטא יעלם ממילא.

בפעם אחרת הביע אותו הרעיון בצורה חריפה יותר:

- אם שקר יהיה חמור בעיני האנשים כמו ניאוף, תבוא הגאולה לעולם.

איש לא ינסה להוכיח כי זנות איננה עבירה ואיש לא ינסה להקטין את חומרתה, אך בדברי שקר, ולא כל שכן במחשבה של שקר, אין האנשים רואים חטא.

פעם, בשעת פרידה מאחד התלמידים, אמר לו הרבי: הבטחה אחת בלבד אני דורש ממך, שלא תשקר!

פיתוח תכונות האמת אין פירושו להימנע מדבר שקר ולדבר דברי אמת. בפשיסכא דרשו שהלב והמחשבה לא ישקרו, בבחינת "ודובר אמת – בלבבו". מעשה טוב של אדם, שאין עמו כוונה שבלב, פסול היה בחצרו של רבי בונים. עשייה ללא כוונה טהורה, איננה עשייה של אמת. לפיכך החמיר רבי בונים שהמעשה הטוב לא יהא נעשה בפרהסיה משום אבק שקר שבעשייה זו, שהרי יתכן כי לא הרצון הפנימי הוא אשר היה המניע לעשייה, אלא עין החבר הרואה; לא החיבה הנפשית היא אשר מצווה לעשות, אלא הרצון התת-הכרתי להתבלט בפני הבריות. עשייה כזאת איננה עשייה של אמת ופסולה היא.

במחיצת רבו זה נתעלה רבי מנדל, ובאזירה המלובנת ששררה בקרב חבורת רעיו חושל אופיו, ודמותו קבלה צורה יציבה.

התבודדות ביער

כבר בהיותו בבית-מדרשו של רבי בונים התחיל רבי מנדל לסגל לעצמו את דרך ההתבודדות. בשנים הראשונות רגיל היה הרבי לשוחח עם תלמידיו לא על יד השולחן, כמקובל בחצרות אחרים, אלא היה יוצא עמהם לשדות וליערות. שם, תחת כיפת השמים, או בצל עצים עבותים, גילה להם את תורתו. לא תמיד הצטרף רבי מנדל לחבורה. לעתים קרובות נשאר לבדו באכסניה, או הפליג לבדו ביער.

התכונה האינדיוידואלית הטבועה ברכי מנדל מלידה, קיבלה בפשיסכא צורה קיצונית. כמעט תמיד התהלך מהורהר, מרוכז בעצמו ועטוף בענן של בדידות. גם הנטייה הסקפטית המפותחת עשתה את שלה. באישיותו התרוצצו שתי תכונות מנוגדות. האחת – ההתפעלות מעצמת היקום, ההתלהבות מהדור-נאה-זיו-העולם; ולעומתה – הספקנות, שדחפה אותו לבלוש בעומקי הסודות של היקום. אם כך ואם כך, לידי הרמוניה פנימית לא הגיע.

העץ והתפוח

לרבי מנדל היה את סוחר, מתנגד בן מתנגד. בשעה שרכי מנדל חזר מנסיעתו הראשונה ללובלין, שאל אותו האם שהיה מבוגר ממנו:

- מנדל אחי, כלום יצאת מדעתך? מה לך ולחסידים?

השיב לו רבי מנדל:

- הזוכר אתה, אחי, את העץ שהיה בחצר בית אבא? כשהיינו קטנים, מטפסים היינו עם הילדים שבחצר לראש האילן וקוטפים את התפוחים שגדלו עליו. גם בשבתות לא הזירו עצמם הילדים מתענוג זה. פעם אחת עליתי גם אני. כשהחזקתי תפוח ביד וכבר עמדתי להשירו, נזכרתי כי שבת היום – וחדלתי, אבל עם זאת השתהיתי מלרדת. עלה בדעתי לקטוף את התפוח בפה, מתוך ששיערתי, כי לקטוף תפוח בפה

אין בכך איסור. אך כשהתפוח היה כבר נעוץ בין שיני התחלתי להסס, כלום אין במעשה שאני עושה גם בצורה זו עבירה על לאו שבתורה? הרפיתי מן התפוח וירדתי מן האילן. מאז ועד היום, אחי היקר, לא עשיתי דבר בלי שאשקול תחילה בלבי מה אני עומד לעשות...

האח שסיפר זאת, הוסיף ואמר, כי כאשר אחיו מנדל היה בן ארבע, כבר לא היה העץ בחצר...

אותם ההיסוסים והספקות; זו השאיפה המתמדת לא לקבל דבר בלא לבדוק אותו כל צרכו, שימשו מחיצה בינו לבין חבריו הקרובים אליו ביותר. הוא היה שונה מהם הן בדרך המחשבה והן בהליכותיו.

לא עם כל אלה שהיו בתצרו של רבי בונים התחבר רבי מנדל. לא התרועע אלא עם אלה שהיו לפי רוחו, אתם היה משוחח, לא בשעה שנפשו היתה רגועה עליו, אלא כשגברה עליו בערת רוחו.

בקרב החבורה הפשיטכאית היה אברך בשם יצחק מאיר מוורשה, עילוי צעיר, שכבר אז היה מפורסם ושמו יצא לתהילה בחצרות רביים שברחבי פולין. אברך חריף זה, הידוע בעם בשם ספרו שהוא חיבר, "חידושי הרי"מ" – לבו נמשך במיוחד אחרי מנדלי השחור.

יצחק מאיר חש שגדלותו של מנדל איננה גדלות רגילה, והוא גמר בלבו להתחקות אחרי תנועותיו והליכותיו שבגלוי ובסתר.

פעם אחת, ביום טוב של ראש-השנה נתאספו גדולי תלמידיו של רבי בונים ושתו בצוותא מי-דבש. כשהתקרבה השעה של בין השמשות קמו כולם והתפללו תפילת מנחה, ואילו רבי מנדל, שגם הוא היה בין המסובין אל השולחן, אמר שאין דעתו יפה עכשיו לתפילה, ולא התפלל. ומאז נתקרב רבי יצחק מאיר אל רבי מנדל קירבה שברוח ונתקשר עמו קשר שבנפש עד סוף ימיהם.¹

"לא התערבתי במחלוקת"

1. "אור פני יצחק", מאת ר' ישראל איסר פייגנבוים, עמוד י"ד סימן ל"ט. העמידני על סיפור נועז זה ידידי ר' ישראל גן-צבי, איש ירושלים.

באחת השיחות עם רעיו באותם הימים הפליג רבי מנדל לימים הרחוקים, ודיבר על המאורעות הקדומים שארעו בגלגולים הקודמים – כעל דברים המתרחשים זה עתה. רבי מנדל הרחיב את הדיבור על משה רבנו ובר-פלוגתיה קורח. אחד התלמידים, שהכיר את אורח השיחה המקורי של רבו, לבש עוז ושאל:

- לאיזה מן המחנות השתייך אז רבנו?

הרבי השיב בחיוך:

- עמדתי מן הצד ולא התערבתי במחלוקת...

לתמיהת הרעים הסביר, הפעם, רבי מנדל את דבריו:

- קורח לא היה אדם מן השוק, משה בעצמו מרמוז על כך, באומרו לאנשי קורח "ובקשתם גם כהונה". ודאי היה לקורח יסוד מספיק לבקש כהונה – וודאי ידע קורח משהו מלבד הביקוש. איש מישראל ששמע מפי קורח את טענותיו, עמד בניסיון קשה, כדי להתגבר ולא להצטרף אל מחנהו. בעמידתי מן הצד עשיתי למשה רבנו טובה גדולה...

כבר בפשיסכא לא כלא רבי מנדל את רוחו הסוערת, לא נתן רסן למחשבותיו. "הוא לא נשא פני איש, אפילו לגדול שבגדולים". עם זאת לא הקפידו עמו, לפי שהכל הכירו כי הליכתו בגדלות. משכמו ומעלה גדול הוא מכל חבריו.

כסף - טפו!...

רבי מנדל, הוא דמות מקורית אפילו בקרב ההוגים המקוריים. אמנם, הוא כינה את עצמו פעם בשם "תלמיד חכם", בהסבירו שכוונתו היא שהוא תלמידו של החכם רבי בונים, אך ספק אם אפשר לכנות את רבי מנדל, תלמידו של מישוהו במוכך הרגיל. ודאי הושפע רבי מנדל משני רבותיו הגדולים; ודאי הוטבע חלק מדמותו בחותמם של "היהודי הקדוש" ושל רבי בונים, אך גידולו היה מכוח עצמו; רבי מנדל ממשיך אמנם בדרכיהם של רבותיו, אך פסיעותיו היו גדולות יותר, נמרצות יותר.

שתי המידות שהיו יסוד משנתם של רבותיו, אמת ודעת – הושחזו אצל רבי מנדל עד כדי קיצוניות וקבלו צורה, שאיש זולתו לא יכול היה לשאתה.

בתקופה זו שבחיי רבי מנדל, חימם את לבו חזון גדול ונלוותה אליו אמונה חזקה ביכולת התגשמותו. מחבריו הקרובים ביקש שיצטרפו אליו בטיולו אל היער. הוא טייל עמהם שעות ארוכות ושם גילה להם את חזונו ליצור חסידות מסוג אחר, שונה מזו הקיימת בדפוסים הקודמים הקבועים. באותו זמן הוא חיפש מספר אברכים, תקיפים בדעתם, שיהיו מוכנים, למען הפצת אמונה בין הבריות, לתת גט-כריתות לעולם ולנתק כל קשר עם הצרכים החמריים והויות העולם.

לא היה גבול להשפעתו של רבי מנדל על חבריו. הוא עמד במרכז חבורת האברכים הצעירים החושבים את מחשבת עולמם. רבי מנדל נולד להיות מנהיג. במבט עין בלבד, ללא אומר ודברים, השליט את רצונו והשפעתו על חבריו.

מאותו הזמן נשאר לנו סיפור שסיפר רבי פייביל מגריצה, אבי שושלת הרביים מאלכסנדר:

הימים היו ימי מצוקה. בביתו של רבי מנדל לא נמצאה ככר לחם ולאשתו לא היה כסף לקנות מיטה לילדים. רבי מנדל מיאן לקבל מתנות אפילו מן הקרובים ביותר. בא חברו ר' פייביל והציע לו שהוא, רבי מנדל, יהיה בורר בסכסוך שנפל בין סוחר אחד ובין תמריל בערקסון, זו הנגידה המפורסמת בוורשה והנודעת בצדקותה. שאל אותו רבי מנדל:

- נו, מה יהיה לי מזה?

השיב ר' פייביל:

- שכר טרחה.

הרים רבי מנדל את גבותיו השחורות, הסתכל בר' פייביל ברוגזה והשליט שלש מלים בלבד: הא? כסף? טפוי! ותוך כדי דיבור ירק רקיקה מפיו.

רבי פייביל הוסיף, כי שלש המלים הללו נחקקו בלבו עד כדי כך, שמאז הוא חש בחילה כל אימת שהוא רואה כסף בעיניו.

ייתכן, כי רבי מנדל כאיש אמת קיצוני תיאב כסף, משום שראה בו את הגורם העיקרי לקיום השקר בעולם ועילה לחמס ואכזריות.

הפרידה האחרונה

שלוש-עשרה שנה יצק רבי מנדל מים על ידיו של רבי בונים. התלמיד היה דבוק ברבו בכל להט נשמתו. אתו היה מסתודד ולפניו היה מגלה מכל מה שהעיק על לבו.

מוזרה היתה הפרידה של התלמיד הגדול מרבו הגדול.

כך מספרים החסידים:

...מצב בריאותו של הרבי הלך ורע. הרופא אמר נואש לחייו. הוותיקים שבין החסידים פתחו באמירת תהלים, ואילו רבי מנדל אינו מוציא הגה מפיו. הוא רץ בבית המדרש הלוך ושוב ופניו משולהבים. הוא יודע שגזר הדין נחתך. היום הוא עשרה בחדש אלול, וחתונתו של בנו רבי דוד נקבעה באחד עשר באלול, בעיירה אופוטשנה. רבי מנדל מעדיף להישאר במחיצת רבו כימים האחרונים לחייו. בנו יוכל להיכנס לחופה בלעדיו. אך הרבי קרא לו ופקד עליו לנסוע מיד לאופוטשנה ולהכניס את בנו לחופה. התלמיד מילא את צו רבו. כעבור יומיים, בשנים עשר לחודש, עלתה נשמת הרבי למרומים.

דבר הסתלקותו של הרבי נודע לרבי מנדל בו כיום. הוא מיהר לפשיטכא, אך לא הספיק להגיע להלוויה. כשנכנס לבית המדרש לא הוציא הגה מפיו. ביקש את מפתח החדר שבו נפרדה נשמת הרבי מגופו. נכנס לחדר ושהה שם ביחידות כמה שעות. בצאתו מן החדר אמר לחבריו:

- "איש מכם לא היה בהלווית הרבי זולתי אני"...

**לפי גירסא אחרת עזב רבי מנדל את פשיסכא מיד אחרי שרבו עצם
את עיניו, ולא רצה להשתתף בהלוייתו.**

**בשעה שהכבישים ברחבי פולין המו מרוב חסידים שעשו דרכם
— מי ברכב ומי ברגל לפשיסכא, להלוויה, יצא משם רבי מנדל.**

**- בזמן שהרבי היה בחיים היינו קשורים קשרי רוח ונפש. עתה —
מה לי ולגווייתו של הרב?...**

בן מ' היה רבי מנדל כשנסתלק רבו השני — בשנת תיו-קוף-פא-זיין...

פרק ו

רבי מנדל היה למנהיג

(ימי טומאשוב)

הרבי בוחר בתלמידים

יתמות ירדה על החסידים עם הסתלקות רבם. חלל ריק נוצר בלבם ובחצר השתררה מבוכה. החסידים היו אובדי עצות. הם מחפשים ממלא מקום – והדעות נתפלגו. הזקנים שבהם, המתונים ומיושבים בדעתם¹ ובראשם רבי יצחק, "הצדיק בעל לב הזהב", נוטים להעלות על כסא רבם את בנו של הרבי הנפטר, צדיק בן צדיק, רבי אברהם משה; לעומתם, האברכים הצעירים חדי השכל, המחפשים מטרה עליונה עלי אדמות, נושאים עיניהם לחריף שבחבורה, לרבי מנדל. אך הוא, רבי מנדל, פונה להם עורף, דוחה אותם בגערה:

- כלום סבורים אתם שגם להבא הענינים ילכו כפי שהורגלתם בהם עד עתה? הרבי יעבוד עבורכם ואתם תחטפו שיריים; הרבי יעמול יחידי ואתם תסתתרו בצילו; הוא יעבוד את הבורא ולכם תבוא ישועה על ידו; רוצים אתם ברבי שיחזיק בידו מפתחות לאוצרות השמים ויחלק לכם פרנסה די הצורך; אתם תמשיכו לבשל דייסות ולאכול בצוותא והרבי שלכם יתפלל שבנותיכן הבוגרות תקבלנה חתנים הגונים, או ירפא את נשותיכם, לא! לא אופה כעכים אנוכי, הבורא לא נתן לי סל כעכים כדי לחלקם בין הבריות. אינני רועה צאן, המחפש מקום מרעה לצאנו. אדם לעמל יולד! אצלי יהיה עליכם לדאוג לעצמכם בחומר וברוח. כל אחד לכשעצמו.

החסידים נבהלו ונסוגו. הם ידעו את מידת קפדנותו של רבי מנדל; הם ידעו שהוא "אש לזהטת"; ידעו מה עוים ונועזים הם הגסיונות שבפניהם עלול להעמיד את חסידיו – ונתנו עינם בר' יצחק מאיר, שאף הוא יש בו מחריפותו של רבי מנדל, אך מתון הוא יותר, בעל מזג טוב ובעל תכונות שקטות. אולם הוא לא היה אז בפשיסכא. נודע להם כי ר' יצחק מאיר נמצא בסאמוט, עיירה הסמוכה לטומאשוב, עיר מגוריו של רבי מנדל. החבורה, ובתוכה רבי מנדל, יצאו לשם.

החסידים סרו לאכסניה ושני המועמדים למנהיגות התבודדו לבדם בחדרי חדרים. כשהנץ החמה באו שניהם לאכסניה, שם היו החסידים ערים כל אותו הלילה. מבלי לומר דבר, נכנס ר' יצחק מאיר לחדר השני והביא את הנטלה עם מים לנטילת ידיים ואלונטית, ניגש לרבי מנדל, יצר על ידיו את המים מהכלי והגיש לו את המגבת. הבינו החסידים כי ר' יצחק מאיר מתכוון בכך להראות להם, שהוא מקבל את מרותו של רבי מנדל, וכי מה שעשה לא עשה אלא כדי לשמשו.

אחרי תפילת שחרית וסעודה של שחרית חזרו שניהם והסתגרו בחדר עד שקיעת החמה. מהחדר נשמעו קולותיהם של שני גדולי עולם המחווכחים ביניהם, ודאי, בענינים שלא כל מוח יכול לשאתם.

לפנות ערב היטו כמה מן החסידים את אזנם אל הדלת ושמעו שרבי מנדל שואל את ר' יצחק מאיר:

- אם כן, או אתה אלי או אני אל כבודו! (איזה דיוק בדיבור! לא: או אני אליך!).

רבי יצחק מאיר יצא מהחדר לבדו ואמר לנוכחים:

- נכין את עצמנו לתפילת מנחה, עוד מעט יכנס הרבי להתפלל. הרבי שלנו הוא יהודי אמיתי. והוא שם את הדגש על אמיתי.

החסידים מהססים עדיין. הם חושבים שדרכו של רבי מנדל קשה מדי עבורם והיו רוצים לקבל עליהם את רבי יצחק מאיר למנהיג. השיירה המשיכה את דרכה לוורשה ובדרך עוד גמשכו חילוקי הדעות.

בליל שבת התאסף קהל חסידים גדול בבית מדרש בוורשה. התכוננו לסעודת שבת. בראש השולחן שהיה מוקף גדולי הלמדנים והחסידים, ישבו שניהם – הרי"מ ורבי מנדל. לפתע קם הרי"מ ממקומו, פתח בקבוק יין, מזג את היין לכוס והעמידה על כף ידיו של רבי מנדל.

בליל שבת זה הוכרע הגורל. רבי מנדל היה למנהיג העדה.

על אותו מעמד אמר הרי"מ לחסידים: ראיתי לשון של אש חיה וכפפתי עצמי לה!

רבי - "להחיות אנשים חיים"...

רבי מנדל ובני ההיכלא שלו נכנסו לטומאשוב ברעש ובסערה. בסמוך לביתו של הרבי הקימו חסידים צריף גדול, צריף אפור, ללא צבע מבחוץ וללא קישוט מבפנים. החסידים התלקטו לעדה מגובשת. אלה היו ימי האביב של רבי מנדל ופמלייתו, ימי השחרית של החסידות החדשה.

על אלה שנשארו בפשיסכא התלוצצו כי "בפשיסכא נשאר בן צדיק, פרנסה ולגימת יי"ש". רצו בזה לומר, כי הדרך שם דומה היא לזו שבכל חצר אחרת, ואין בה כל חידוש, ואילו כאן נתחיל הכל מחדש. כשפגש חסידו של רבי מנדל בחסיד אחר שהתפאר במופתים שבכוח רבו לחולל, אמר הלה בהלצה:

- אמת, הרבי שלך יכול להחיות מתים, אך אנו מסתפקים ברבי שבכוחו להחיות אנשים חיים. להחיות מתים אנו משאירים להשם-יתברך...

באותו הזמן כותב הרי"מ אל ר' חנוך הינך מאלכסנדר:

"תדע, כמו שהיו קולות וברקים במעמד הר סיני בשעת קבלת התורה, כך יש עכשיו בטומאשוב קבלת התורה בקולות וברקים."

כששניהם נפגשו לאחר מכן, רמז הרי"מ על הכוונה שבדבריו ועל ההשוואה בין טומאשוב למעמד הר סיני.

...כידוע, בשעת קבלת התורה כפה הבורא את ההר כגיגית. לשם מה? הרי העם הריע מקודם מרצונו ואמר נעשה ונשמע? אלא, בשעה שהעם עמד על יד הר סיני ושמעו את הדברות: לא תרצח, לא תגנוב – משכו היהודים היפים את כתפותיהם והסתכלו זה בזה. הלמדנים שאלו את עצמם: האם לשם כך הביא אותנו משה לכאן? חשבנו לשמוע חידושים עמוקים. לנו אומרים "לא תגנוב", "לא תחמוד" – לנו? והם עמדו כבר לסגת מהר סיני. אז כפה עליהם משה הר כגיגית וזעק: אל תוזזו! הדברים שייכים גם לכם, למדנים. שהרי אם תבדקו את עצמכם עמוק-עמוק תמצאו, כי בתוך תוכו של כל אחד מכם קבור מקצת מיצר הגניבה, גם מיצר הרציחה וודאי מיצר החימוד. בשכבה העליונה נראה לכם שאין בכם מכל אלה. הדברות שאתם שומעים יעקרו כל מחשבה דקה של גניבה הטמונה במעמקי הלב.

ורבי יצחק מאיר המשיך: רבנו בטומאשוב כופה גם עלינו הר כגיגית ואיננו נותן שנשקר לעצמנו. "לא תגנוב" – כוונה לגנב שבתוך האדם פנימה. לגנב המתחפר במחתרת שכלב. ל"הויז-גנב" שלך (גנב הבית).

שלוש מאות בני עליה

בפשיסכא לא זכה רבי אברהם משה להאריך שבת על כסא אביו. הוא נפטר זמן קצר אחרי שהוכתר לרבי.

מאז פטירת רבי בונים לא פסקו געגועיו של רבי יצחק לראות את חברו רבי מנדל. הוא השתוקק לו בכליון נפש. שכן היתה ידידות-אמת בינו לבין רבי מנדל כל ימי חייו. אחרי פטירתו של רבי אברהם משה נסע רבי יצחק לטומאשוב בראש חבורה גדולה של חסידים. הוא נכנס לרבי מנדל ואמר לו, שכולם נותנים עיניהם בו שיהיה להם למנהיג, אך הם מבקשים ממנו דבר אחד: שהוא, רבי מנדל, יהיה מעורב ביניהם; יטה אוזן לבקשותיהם וייעץ להם במילי דעלמא. אך דווקא תנאי זה היה מנוגד של רבי מנדל:

- יצחק, לשם מה הבאת אלי את כל האספסוף הזה? אנשים שאין להם דעה משלהם – כמוהם כבהמות המבקשים מספוא, וכל המתחבר אליהם – סופו שנעשה בהמה כמוהם.

- רבי מנדל נקעה נפשו להיות מנהיג להמונים, אריסטוקראט רוחני זה ראה סכנה לעצמו בקיום מגע עם ההמונים. על ידי הקירבה אליהם עשוי אמנם המנהיג להשפיע עליהם ולהדרימם. אך קיימת גם סכנה של השפעה בכיוון הפוך. ההמונים עלולים להוריד את המנהיג מדרגתו הרמה.

- יצחק, גם בעל עגלה הוא מנהיג, אך אוי לו לעגלון אם הסוסים משתוללים ומשתלטים עליו.

הם, החסידים הבינוניים, חיפשו רבי שיאציל עליהם אהבה ואילו רבי מנדל רצה להטיל עליהם מרות.

- יצחק, אין רצוני להרבות בחסידים. רצוני שלוש מאות אברכים, שכל אחד מהם יחבוש עלה כרוב על ראשו, יתגורר אבנט של קש, יעלה על גגות העולם, יחווה באצבעו כלפי מעלה ויכריז: לה' הארץ ומלואה! רבי יצחק, הצדיק בעל הלב הטוב, חש שהדרכים נפרדות, הוא לבש עוז ואמר:

- לא תשיג שלוש מאות כאלה, ואם אפילו תשיג וכולם יהיו כמנדל – שלוש מאות מנדלים אינם עדיין כלל ישראל!

ואילו רבי יצחק מאיר (הרי"מ) הגדיר את יחסו של רבי מנדל לתלמידיו באותם הימים:

- רק צעירים שמטרתם לפני עיניהם ואמונתם שלימה – אתם הוא מתרועע, אך הנשאים המה הבל.

על חודה של מחט

רבי מנדל שרף בהבל פיו את הקטנים ואת הקטנוניות. אך יותר משלא סבל את הקטנים. לא סבל את הבינונים ואת הבינוניות. הוא נשא

אז בלבו רעיון גדול ואמונה גדולה – תיקונו הרוחני של העולם, שיכול לבוא רק על ידי גאולתם הרוחנית של האדם ואמונה בכותותיו לתקן ולגאול. אך רעיון זה לא ניתן להגשימו על ידי אנשים בינוניים, שלא השתחררו לחלוטין מכל דאגות חולין. למעלה מזאת: רבי מנדל חיפש אברכים שיהיו מוכנים להקריב בעד האמת לא רק אשה ובנים אלא אפילו את חלקם לעולם-הבא.

רבי מנדל היה עקבי בכל שלבי חייו. הוא העמיד הכל על חודה של מחט. הוא לא גרס חיים של חול-המועד ולא אהב את בין-הערבים. או חול, או יום טוב; או אור, או חושך; או הכל, או לא כלום; או עולם נגאל, או מדבר שממה. רבי מנדל לא אהב את הנים-ולא-נים. גאולת העולם – לא על ידי אנשים בינוניים היא תבוא; לא על ידי אנשים ערים למחצה ומנמנמים למחצה. אדם נטול רצון עצמי חזק לא היה לו מה לעשות במחיצת רבי מנדל; אדם שרצונו מיטלטל בין נטיות הלב, אינו יכול להתייצב במערכה לשינוי פני העולם ותיקונו. רבי מנדל מוכן להעניק חכמה לחכמים, לעזור ל"שלוש מאות צעירים" להשתחרר מדאגתם ולהרימם לספירות רוחניות עליונות.

נכנס אליו בפעם הראשונה אברך, שהיה מפורסם בעירו ובקרב חבריו כעילוי ולמדן. מיד כשרגליו דרכו על סף החדר אמר לו הרבי:
- בתורה, אתה עילוי, אך בחסידות אין עילויות. בחסידות צריך לעמול כמו נפת העמל בפטיש...

באותם הימים קרא לחדרו אחד האברכים החביבים עליו ואמר לו:
- אם תסכים שברשותך לא תימצא פרוטה לקנות כיכר לחם, מוכן אני להגביה אותך למעלה מן הרקיע, ומשם תראה כי על כך לא כדאי להאנח כלל...

ופעם אחרת, כשעמד בשדה וחסידיו הקיפו אותו במעגל, אמר:
- יכול אני לקחת מכם אברך השקוע בתאוות עולם הזה, ולמאס עליו את התאוות, עד אשר לא יוכל לשמוע עליהן כלל, וכשישמע עליהן, יקיא מאכלו.

רבי מנדל בז לרציות הקטנות של האדם מן המצוי. כאחד החכמים הקדמונים נראה היה בעיניו העולם כחלום יעוף וחיי האדם – כציץ נובל, כענן כלה, כברק המבריק לרגע ואורו גמוג בחשכת עד.

באותם הימים האמין רבי מנדל בכוחו לגבש גרעין של יחידים מובחרים שישמש פקע, שממנו יצמח עולם חדש.

שויון בחומר וברוח - בזה ובבא

רבי מנדל היה אז כמעין המתגבר. רגיל היה לטייל עם האברכים בשכילי השדות ושם היה משותח אתם בענינים הנוגעים במרומי מרומים. פעם "אמר בפניהם תורה כמשך עשר שעות רצופות", ואמירת תורה אצל רבי מנדל פירושה אמירה מסוג מיוחד. שיחותיו היו מקוטעות וברמוזים בלבד.

באותו הזמן רגיל היה להשתתף בסעודות מרעים שבבית המדרש, בצריף הגדול, בכל ערב. בסעודות הללו חושלו גשמות התלמידים וגובשה קבוצה של יחידים היודעים אשר לפניהם.

בטומאשוב נוצרו חיים קומונאליים טהורים, כיס אחד היה לכל אנשי החבורה. היתה להם קופה משותפת וסעודותיהם היו במשותף. הם התפרנסו מעבודות כפיים, מעבודה פשוטה וקשה, הסעת לבנים וגבילת טיט. כל יום יצאו לעבודה כמה מניינים אברכים ולפנות ערב הביאו אתם שכרם. הרווח נמסר לממונים על הקופה וכל ערב אכלו סעודה דלה של פת קיבר ויי"ש. הרבי היה אז מסב עמהם ומשפיע עליהם שפע רוחני רב.

השויון בין אנשי החבורה היה מוחלט. כבתחום החומר כן גם בתחום הרוח. לא זו בלבד שחילקו ביניהם חלק כחלק כל מה שהיה ברשותם, הם אף תיקנו תקנה כי גם המצוות והעבירות של החבריא תחולקנה באורח שווה. גם החלק בעולם הבא מן הדין שיתחלק בין כולם שווה בשווה....

אש בוערת בטומאשוב

כשנתיים ימים עשו רבי מנדל וחסידיו בטומאשוב. היו אלו שנים של התעלות והמראה למרומים. בערי פולין ובעיירותיה פשטו שמועות על אברך מופלא היושב בעיירה שבמחוז לובלין, שהופך את הניצוץ שהודלק בפשיסכא לשלהבת. מהדהדים קולות:

”אש בוערת בטומאשוב העיר,

אור חדש משם יאיר...”

(אין טאמאשאוו ברענט א פייער,

עס גייט דארט אויף אן אור א נייער).

רבי מנדל שובה לבבות פרחי החסידים, הנמשכים אליו כפרפרים אל השלהבת. אברכים צעירים נמשכים לטומאשוב כבחבלי קסם; נגרפים על גלי הגעגועים לדבר-מה נסתר ונעלם; דמיונם משתלהב מהסיפורים שריחפו בחלל האויר, על אותה חצר בטומאשוב, על אותו דיוקן שחור-השער, שבפניו עומדים בהכנעה ובהתבטלות אנשים הנושאים על ראשיהם כתר של גאונים וגדולי תורה.

אברכים נוטשים את נשותיהם הצעירות ואת שולחן חותניהם העשירים; אחרים עוזבים את חנויותיהם; נוסעים לטומאשוב רבנים מפורסמים בעלי צורה; למדנים מופלגים, אדירי תורה, שהם עצמם היו מנהגים לחסידים.

- ”רובם של הבאים ראויים היו בעצמם לנהוג עדה.”

באותן השנים הגיע המתח הרוחני של החסידים לפיסגה. התלמידים שהקיפו את רבם שכחו עולם ומלואו. הם הפקירו את הכל, השליכו אחרי גוים את דאגותיהם החמריות והעמיסו על עצמם משאות מסוג אחר. הם שיקעו את עצמם בעולם שכולו רוח. הרבי רואה בעין שהוא מתקרב למטרה. עם אברכים כאלה אפשר לצאת למערכה.

דמעותיהן של נשים...

על אותה תקופה מספר תלמידו הנאמן שבנאמנים, רבי יצחק מאיר:
 "העבודה הצליחה בידו. ראויים היו חסידי טומאשוב להיות כל
 אחד בדרגת הבעל שם טוב, אלא---"

אלא... גם הסטרא אחרא לא ישב בתיבוק ידיים. העיכוב בא מבחורין.
 מחנות נשים רוגזות באו לטומאשוב. הן חיפשו את בעליהן
 באכסניות ובפונדקאות. הבעלים הסתתרו מפני נשותיהם ולא רצו לראותן.
 בזעם ובבכיות צרו הנשים על הצריך הגדול; התפרצו אל בית המדרש;
 הגיעו גם לדלת חדרו של הרבי עצמו; הן הניפו מקלות אל מול חלונו
 ותבעו שהרבי יחזיר להן את בעליהן. הבית הולך ונחרב, הילדים גדלים
 ללא חינוך וגם גוועים ברעב...

אל מחנות הנשים הצטרפו ההורים והחותנים, שראו בהתנהגות
 בניהם וחתניהם מעשי הפקרות ויציאה לתרכות רעה. אך קולות הבוכים
 נשארו תלויים באויר. "דמעות נוצרו בשביל נשים", כך למדו החסידים
 בטומאשוב. כאן לועגים לבכי על דברים פחותי ערך. "הם למדו כבר
 להושיט לעולם אצבע משולשת"... רבי מגדל ידע מראש כי דרכו פונה
 עורף לעולם, וכי מי שמבקש להיות תלמידו אינו יכול להיות מוכר
 סידקית בחנות ולהיות כרוך אחרי סינורה של אשתו. רבי מגדל אינו
 נכנע לרצון אחרים, ויהיו הם העולם כולו, ויהיה הרצון מלווה דמעות.
 גם הרבי וגם התלמידים אוטמים את אזניהם משמוע זעקות הנשים.

אך כאן צמחה עילה, שאילצה את הרבי לחשוב על עזיבת העיר.
 בטומאשוב קבע את מושבו אחד מתלמידיו של "החווה", ר' יוסף
 מיארטשוב. כבר בחצר "החווה" בלובלין התנגד ר' יוסף לדרכו החדשה
 של "היהודי". הוא היה בין אלה, שדרשו מאת הרבי הזקן, אברהם
 יהושע השיל מאפטא, בחתונה הגדולה באוסטילא, להכריז חרם על רבי
 בונים ותלמידיו. התנגדותו גברה לרבי מגדל הצעיר, שדרכו היתה קיצונית
 יותר מדרכי רבותיו. ר' יוסף חיוק את ידי הנשים המתמרדות והסית את
 אנשי העיר, שיגרשו מעירם את רבי מגדל וחסידיה.

להתנגדות זו התכוון הרי"מ באמרו:

"ראויים היו חסידי טומאשוב להיות כל אחד בדרגת הבעש"ט

אלא - - - שגברה ההתנגדות."

הרבי כינס את תלמידיו והשמיע באזניהם: הזוכרים אתם מה שאמרו בסוטה מ"ט: "שני תלמידי חכמים דרים בעיר אחת ואינם נוחים זה לזה בהלכה, אחד מת ואחד גולה". אני – רמז להם הרבי – מעדיף להיות הגולה. התלמידים הבינו את הרמז. תוך ימים ספורים עזבו החבריא את טומאשוב ועברו לקוצק.

היה זה בשנת תקפ"ט, ורבי מנדל בן ארבעים ושתיים שנה.

מטומאשוב - לקוצק

מדוע בחרו דוקא בקוצק למקום מושבם?

גידסא אחת אומרת בניחותא, כי על כסא הרבנות בקוצק עלה אחד מתלמידי רבי מנדל, רבי מתתיהו קובנר מקוסוב, והוא אשר ביקש מרבו לקבוע שם את מושבו. אך בקרב החסידים רווח סיפור אחר. סיפור קוצקאי מובהק, האומר בדיוק את ההיפך:

...חסידי טומאשוב ורבים נדדו מעיר לעיר בדרכם לאכסניא חדשה. על כל עיר, שאנשיה הציעו להם לבוא ולהתיישב בה, השיב הרבי: לא! יום אחד הגיעה השיירה לעיירה הקטנה קוצק. אנשי העיירה בידעם את התנהגותם המוזרה של חסידי רבי מנדל, ביקשו לגרשם מעירם, ידו עליהם אבנים ושיסו בהם את כלבי העיר. רבי מנדל הרים את גבות עיניו. חיך קמעה ואמר למקורביו: אנשי העיר הזאת נראים לי, הם מגלים מסירות-נפש למען דבר הנראה בעיניהם כאמת. עיר שזורקים בה אבנים – עיר היא! כאן נישאר!

מאז קבע רבי מנדל את משכנו בקוצק, הפכה עיירה זו, הרדומה והאפורה, למושג רוחני נעלה בעולם היהודי. הגיית ארבע אותיותיה בלב – קוצק! – מסעירה עדיין את הלב, מלהיטה את הדמיון ומרטיטה את הנפש – גם אחרי שעברו מאז כמאה ושלושים שנה.

פרק ז

בקוצק

עני ועשיר בדעת...

בקוצק אין שיטה ואין נוסח. הכל שם מעבר לכל שיטה ומחוץ לכל מסגרת קבועה. אין חשיבות ללבושו של האדם ולא לצורתו החיצונית של בית-המדרש.

בית-המדרש בקוצק היה ארוך, גבוה וריק מכל קישוט חיצוני. הוא עמד במרכזה של חצר מעורטלת, ללא סימן של נוי. מקירותיו נתקלף הסיד ונשר הטיח. חלונותיו – בקיץ פרוצים ובחורף – תקועות בהם סחבות. שולחנות ארוכים ובלתי מהוקצעים, פשוטי-כלי-עץ, עומדים כפופים וצולעים. הספרים שעליהם קרועים, ללא עטיפות וגבים.

החסידים – כמוהם כבית המדרש, תוכן פנימי טהור ללא שימת לב לחיצוניות. חסידי קוצק לא לבשו בגדים. תלויים היו הבגדים על גופם, כאילו לא ביקשו בעליהם אלא לצאת ידי חובת כיסוי הגוף... גלימות המשי שלהם היו שחוקות וירוקות, והשטריימלין – מהוהים ומקורחים. מתניהם היו חגורות חגורת חבל או קש; על הראש חבשו עלה של כרוב, על רגליהם נעלו נעלי עץ, כאילו היו מתהלכים לבדם בעולמו של הקב"ה.

בערבים ישבו בצוותא, אכלו פת חרבה ולגמו יי"ש, כדי להגביר את הרעות.

אין כסף נחשב בקוצק. בקוצק אין אדם נעשה עני באין לו כסף ואינו נעשה עשיר אם בעל כסף הוא. לעושר ולעוני יש כאן פירוש אחר: עני בדעת ועשיר בדעת.

בגרום המעלות של קוצק לא היה שמץ השפעה של רכוש חמרי. בדרגה העליונה עמד החסיד העני. מורגל בפי העם: "עוני איננו בושה, אך גם כבוד אין בכך", ואילו בקוצק נעשה המושג עוני – אידיאה, מטרה חינוכית, העוקרת מהאדם את החוש לאהבת כסף. חסיד עשיר ראה את עצמו בקוצק בן חורג, והתואר "גביר" נעשה שם-גנאי, בקוצק נדרש כל חסיד שרגליו דרכו בפעם הראשונה על סף בית-מדרשה לתת כסף לצורך קניית יי"ש עבור החבריא, אך אם עשיר נקלע לשם ופתח את ארנקו – מעשה גביר – והוציא ממנו סכום גדול שיספיק לקניית יי"ש לזמן ארוך – לא קיבלו ממנו, כדי שלא לפגום במידת הבטחון. למעלה מזאת, כשחסידי קוצק שתו יי"ש, היה הבקבוק שממנו נשפך הנוזל היקר מעוטף סודר, כדי שלא מחלק המשקה ולא מקבלו ידעו כמה נשאר עוד בבקבוק.

מצוות בסתר – עבירות בגלוי...

בקוצק טושטשו לגמרי הבדלי המעמדות, בוטלו המחיצות בין אדם לאדם. קנייניו החמריים של האדם נעשו הפקר. יש, שאברך קיבל את כספי הנדוניה מידי חותנו העשיר למטרת מסחר, אך במקום לנסוע לעיר הגדולה כדי לקנות סחורה, הפך פניו לקוצק והאברך העשיר התהלך בחצר בבגדים קרועים ומראה פניו כאחד מארחי-פרחי.

חסידי קוצק לא גרסו "אל תפרוש מן הציבור". הם נכדלו מאחריים ונשאו עליהם סימני ייחוד. דרכם היתה הדרך של והצנע לכת כמובן הסתרת לכת. הם הסתירו את הליכתם. הכל נעשה בצנעה ובחדרי חדרים. החום היה עצור מלגו ואילו מלבר – נראים כאדישים. החוץ אינו מגלה את החום שבפנים. אין העויית פנים ואין ספיקת כפיים. בפנים בוערת אש, הכל תוסס, אך בחוץ גם עפעף-עין אינו זע. רמו רמו פעם רבי מגדל: "נאמר, בשעת מעמד הר סיני: וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק – אם הראייה מביאה לידי געגועים חיצוניים, סימן שהאדם עומד עדיין מרחוק". בחיצוניות לא נראה בהם קורטוב של עבודת הבורא, לא נשמעו

מפיהם דברי תורה, עבודת-ה' שלהם היתה גנוזה בחדרי חדרים של הלב.

כה אמר רבי מנדל לתלמידיו באותם הימים:

- על אנשי נינוה מספר הנביא, כי בשעה שירדה עליהם צרה – "קראו אל ה' בחזקה". עבודתם של אנשי נינוה היתה עבודה גסה של איכרים. הקריאה לאלקים צריכה להיות לא בחזקה, אל בפנים הלב, בחשאי. אין אדם מן החוץ צריך לדעת מה שהלב רוחש.

חסידי קוצק היו אנשי כובד-ראש מאין כמוהם, אך השכילו להטמין את הרצינות תחת מסווה של שובבות חריפה.

בקוצק היתה שגורה אימרה: כל העולם כולו עושה מצוות בגלוי ועבירות באין רואים, ואילו אנשינו רגילים לקיים מצוות בסתר ולעשות עבירות בגלוי.

ואימרה חריפה אחרת מוסיפה: ולא עוד – קל יותר לתפוס אחרים בדבר עבירה שעושים בסתר מאשר לתפוס את הקוצקאים בדבר מצווה הנעשית בסתר...

חסידי קוצק ידעו את סוד השתיקה.

רבי מנדל שאל אותם פעם על הנאמר "סייג לחכמה שתיקה": אם השתיקה היא רק סייג לחכמה – מהי איפוא החכמה גופא?

הוא שאל והוא השיב:

- הכובש את רגשותיו ואיננו מגלה אותם כלפי חוץ איננו עדיין החכם האמיתי. שתיקה כזו רק גובלת עם החכמה עצמה, ואילו החכם האמיתי איננו מפנה את לבו לרגשות צער ולא לרגשות שמחה.

חכם סתם שותק בפה, ואילו חכם שותק גם בלב.

בפרהסיא, באמצע היום, לא ראה איש את חסידי קוצק מעיינים בספר, אך הם היו ערים בלילות. בית המדרש בקוצק לא היה שרוי בחושך בלילות. תמיד בקע אור מהחלונות. אברך צורב היה מסוגל

לעמוד על יד ארון הספרים ולעיין בספר ביחידות במשך כל הלילה, וכשהפציע השחר התפלל תפילה חטופה, עלה על המיטה, העמיד פנים כישן, ובשעה שכולם קמו ממטותיהם קם אף הוא, אך בזמן שאחרים התכוננו לתפילת שחרית הוא עסוק היה כבר בפת שחרית.

הם ידעו את סוד ההתחפשות ונשאו על פניהם מסווה. למראית עין אף נהגו מעשי קונדס, אך קונדסיות זאת הכילה הרבה עומק של מחשבה. בתוך השובבות הגלויה היתה שפונה רצינות מוסתרת.

חסיד קוצקאי, שליחו לא נס ממנו גם לעת זקנתו, שכב על ערש הדווי. את המיטה הקיפו רעיו, חריפי מוח כמוהו. הרגעים היו רגעי-גסיסה האחרונים. לפתע, פקח הזקן את עיניו, פנה אל רעיו ואמר:

- הרי עומד אני לטעום בפעם הראשונה בחיי טעם מיתה, ומן הדין שאברך ברכת "שהחיינו", כדין כל מי שטועם דבר שלא טעם עדיין...

חלפה האוירה הרצינית בחדרו של הגוסס ובמקומה ירדו חיוכים על פני החסידים.

כוס ייש בליל יום הכפורים...

רב גוונים הם הסיפורים על כוח המשיכה של קוצק ועל כוחות הדחף שהניעו אברכים משופעים בעושר, בלמדנות וביחוס לעזוב את קינם הרוגע והשלו ולכתת את רגליהם לשם. נבחר באחד מן הסיפורים המוזרים והמענינים, המתאר כיצד נתגלגל לקוצק ר' לייבילי אייגר, בעל שלשלת היוחסין, בן ללמדן המתנגד ר' שלמה'לי אייגר מוורשה ונכד לרבי עקיבא אייגר מפוזן, רבן של כל בני הגולה.

ר' לייבילי נשתדך למשפחה עשירה, מיוחסת ולמדנית בלובלין. חותנו, ר' עזריאל מאיר גרדשטין, היה מתנגד נוקשה ודרש בשעת גמר השידוך מאת המחותן ר' שלמה'לי אייגר להכניס בגליון הכתובה סעיף מיוחד, האוסר על חתנו לקיים מגע כל שהוא עם "חברי הכת", עם האברכים החסידיים.

בקוצק, סח בינתיים רבי מנדל עם אחד מתלמידיו שבלובלין על האברך העילוי, נכדו של רבי עקיבא אייגר שקבע את מושבו בלובלין ורמו כי מן הראוי לשים עין עליו. בעל נשמה גדולה כר' לייבילי – מקומו בקוצק. רמו זה די היה להתסיס את חסידי קוצק בלובלין כדי לתחבל כיצד למשוך את ר' לייבילי לחבורתם.

המטלה לא היתה קלה. בידעם את דבקותו של ר' לייבילי בתורה ניסו לעשות אותה, את התורה, קשר קפיצה להתקרבות. בבית-המדרש בו ישב ר' לייבילי ימים ולילות על תלמודו, התפלפלו ביניהם אברכי קוצק החריפים בדברי תורה, אחד שאל והשני השיב. כוונתם היתה, כמובן, שלייבילי יתערב בוויכוחים ועל ידי כך יכנסו עמו בשיחה. אולם ככל שהם התקרבו אליו הוא הסיר פניו מהם. גברו עליו צו חותנו המתנגד, וחומרת הסעיף בגליון הכתובה. הוא לא הקשיב למשאם-ומתנם בתורה ולא פתח עמם בשיחה. אך לא חסידים כחסידי קוצק יוותרו על רצונם. הם ציפו לשעת-רצון, שסוף-סוף הגיעה.

...הלילה – ליל יום הכיפורים אחרי חצות. תפילת "כל נדרי" נסתיימה מכבר, המתפללים נחים בבתיהם ואוגרים כוח למחר, לאימת-יום-הדין. בבית-המדרש, לאור נרות דולקים, יושב ר' לייבילי יחידי על יד השולחן ומעיין בהלכות תשובה לרמב"ם. בחשאי נכנס לבית-המדרש יהודי שלבושו חול, ומתקרב לשולחן שעל ידו יושב ר' לייבילי. לרגע מרים ר' לייבילי את עיניו מהספר, מלכסן מבט על הנכנס ועל בגדיו המהוהים. ר' לייבילי מכיר אותו: הלא הוא רבי אלעזר מביאליסטוק, החריף והממולח שבחסידי קוצק. מיד הוא משפיל שוב את עיניו ומשקיען בתוך האותיות. ר' אלעזר פותח אף הוא ספר מן הספרים שהיו מפוזרים על השולחן, מעיין בו כדי הרף עין, שם על דפיו את מטפחתו האדומה וללא שהייה משתרע במלוא קומתו על הספסל.

קול נחרתו של הישן בחלל בית-המדרש הריק הרגיו את ר' לייבילי. וכי כך נוהג יהודי כליל יום הכיפורים? וכי זוהי אימת הדין? עוד בטרם עמד ר' לייבילי על משמעותה של התנהגות מוזרה זו, נפתחה דלת

בית-המדרש ברעש וכמה מצעירי קוצק נכנסו עליזים ושמחים. גם הם ניגשו לשולחן שעל ידו יושב ר' לייבילי ואשר לא רחוק ממנו שוכב שרוע חברים אלעזר – ונוחר.

ר' לייבילי אינו נותן דעתו אליהם כלל וגם הם כאילו אינם שמים לבם אליו. הם מתחילים לפזם ניגון קוצקאי ור' אלעזר מתעורר משנתו, כביכול, משפשף את עיניו, חכך את ידיו, פונה לאחד האברכים ומצווה עליו להביא לו מעט יי"ש. ההוא שלף בקבוק מכיסו האחורי ומעמידו על השולחן; מהכיס השני הוא מוציא כוס, וללא שהיות מוזג ר' אלעזר מעט יי"ש לתוך הכוס. ר' לייבילי כולו נדהם ונבהל. לבו דופק בחזקה מפחד: כלום שכחו, חלילה, את קדושת הלילה הזה? כבר היה מוכן לנזוף בהם. אך נזכר בהבטחתו לחותנו שלא לבוא בדברים עם אנשי הכת. ר' אלעזר איננו משהה הרכה. הוא מקרב את הכוס אל הפה וכבר מתחיל ברכת "שהכל". כאן לא יכול עוד ר' לייבילי להבליג. למנוע איסור "כרת" ביום הקדוש דוחה הכל. הוא קפץ ממקומו וגער בר' אלעזר:

- האם יצאת מדעתך!

סוף סוף נשבר הקרח. ר' אלעזר לא התרגש. הוא הרחיק את הכוס מהפה, וכשהוא מחזיק עדיין את הכוס בידו שאל, כאילו בתמימות:

- מה הרעש?

השיב ר' לייבילי:

- הלא יום כיפורים היום!

- ומה בכך? מה יש אם שותים מעט יי"ש ביום הכיפורים, היכן כתוב שאסור?

- מה השאלה היכן, הלא התורה ציוותה לצום ולהתענות!

- נו, ואם התורה אסרה, מה בכך? – היתמם ר' אלעזר.

- הלא התורה ניתנה על ידי הקדוש ברוך הוא.

- בכל זאת מה בכך? וכי מי זה הקב"ה שאפחד מפניו?

- ???

- אברך! – שם ר' אלעזר את ידו על שכמו של ר' לייכילי וזקף עליו שתי עיניו – אם יש את נפשך לדעת מי הוא זה בורא העולם – סע עמנו לקוצק! בערב היום הקדוש הותרו הנדרים. האיסור שחותנך רשם בכתובה בטל ומבוטל כעפרא דארעא.

התחבולה הצליחה, ור' לייכילי נתפתה לעשות דרכו לקוצק.

הוא ר' לייכילי אייגר שנעשה בעצמו, לאחר מכן, מנהיג לעדה חסידית גדולה בלובלין ועמד בראשה ל"ד שנה.

פרק ח

דור דעה ---

(אורח החיים של החבורה)

דיבור - בשתיקה

"בקוצק נמצא דור דעה. שם אין רואים כלום ואין שומעים כלום. בכל ואת מי שיש לו עין - רואה ומי שיש לו אוזן - שומע".

אימרה זו שלטה בין נאמני רבי מנדל. בקוצק לא ראו כלום ולא שמעו כלום. שם דיברו בשפת רמזים. לא היה פנאי להרצאת דברים בהרחבה. רווחה דעה, כי בקוצק אפילו שואבי מים היו יכולים לפקוד עקרות, אך למי היה זמן לדבר על כך? כל רגע שנשאר, מוטב שיוקדש להעמקה שבמחשבה. גדולים היו הגסיונות שנתנסה אברך לפני שנתקבל לחבורת האברכים בקוצק, אך אחרי שעמד בכולם, ניגש אליו אחד מן החבורה טפח לו על שכמו ואמר:

- הנך אחד משלנו, אתה מבין רמז...

להדיוטות לא ניתנה רשות כניסה לקוצק. תלמידו של רבי מנדל חייב היה להיות למדן מופלג. באותם הימים התלקטה בכל יום חבורה קטנה אצל הרבי בחדרו ולמדו בצוותא שעור בתורה. אברך שלא התערב בשיחות במשך שלושה ימים, נרמז לו שמוטב שישוב לביתו, לאשתו ולחנותו.

אך נוסף ללמדנותו המופלגת חייב היה אברך קוצקאי להיות מבין בשפת הרזים וחכם בחכמת הרמזים. בקוצק אין שיחות ואין סיפורים. גם הניגון אינו תופס מקום חשוב. במקום כל אלה שולט כאן הרמז.

הלא-אמור עולה על האמור. עולמות עמוקים מקופלים במימרת-ברק קצרה, שמיליה ספורות; מושגים רמים טמונים היו ברמז בלבד.

יודי לחכימא

החסידים לא סיפרו על רבם סיפורי גדלות וודאי לא סיפורי מופתים. הם קימצו גם במסירת דברי תורה בשם רבם. שם שרר קיצוב חמור כדיבורים. בקוצק ביטאו את הרעיון במלת-רמז ולפעמים אפילו בפחות מזה. הדברים נרמזו בהעווית פנים בלבד. כך הרבי וכך החסידים.

הדיבור על דרך "יודי לחכימא" רגיל היה בו רבי מנדל כבר בימי בחרותו.

בצעירותו נסע פעם עם "יצחק השחור" (רבי יצחק מוורקא) לפשיסכא. אל רבם רבי בונים. עברו שעות ואוכל לא בא אל פיהם. כשהעגלה התקרבה לעיירת מעבר, ראו אשה נושאת סל של כעכים. רבי יצחק ירד מן העגלה ואילו רבי מנדל נשאר במקומו. ניגש רבי יצחק אל האשה והוציא מן הסל כמה כעכים. לאזני רבי מנדל הגיעו קטעי השיחה שבין רבי יצחק ומוכרת הכעכים שעמדו על המקח. האשה דרשה חמש פרוטות, ואילו רבי יצחק ניסה להוריד מן המחיר פרוטה אחת. הוציא רבי מנדל את ראשו מתוך הכילה שהיתה פרושה על העגלה והעיר:

- יצחק, האם "אל תרבה" אינו שווה פרוטה?

כוונתו – ל"אל תרבה שיחה עם אשה". -

לבית מדרשו של רבי בונים בפשיסכא, נקלע פעם אחד הלמדנים מליטא. אחרי שרבי בונים דיבר עמו בדברי תורה יעץ לו לגשת לרבי מנדל מגוראי. תוך כדי שיחה עם רבי מנדל התפאר הלמדן הליטאי, שבכוחו לתרץ כל קושיה בתלמוד שישאל אותו למדן חסידי.

רבי מנדל שתיעב התפאדות מסוג זה, פטר אותו בשאלה קצרה:

- ומה עם קושית "רב החובל"?

הלמדן לא ידע מה הוא סח. ורבי מנדל הלך לדרכו.

אחד מחסידי פשיסכא הסביר לו לאחר מכן כי כוונת רבי מנדל היתה לשאלה ששאל רב החובל את הנביא יונה, בשעה שהאניה עמדה להיטרף בים הסוער:

- מה לך נרדם? קום קרא אל אלהיך...

תורה שלמה - במילה אחת

טיפוסית לחכמת רמזים היא "התורה" שנמסרה מפי רבי מנדל המכילה מלה אחת בלבד.

על הכתוב "ולא קם בישראל כמשה עוד", מוסיף המדרש: "בישראל לא קם, אבל באומות העולם קם, מאן ניהו – בלעם".

כשרבי מנדל הגיע למקום זה במדרש, שאל:

- הא?

אך מיד השיב:

אָט, סָרוּטקא!

השאלה ברורה: הא? הייתכן שבין אומות העולם קם נביא השווה בגדלותו למשה רבנו, שזכה שה' דיבר עמו פנים אל פנים? האם באמת היה בלעם גדול כמשה?

גם התשובה ברורה: אָט (כלומר: שטויות) סָרוּטקא, שבלשון פולנית פירושה של מלה זו הוא: קרום, הקליפה העליונה שעל פני חלב רזה וחמוץ. כזו היתה דרגתו של בלעם. הוא היה מסוגל להיות נביא גדול אצל אומות כחושות ורזות כמו מואב ומדין, אך לא יכול היה להיקרא כלל נביא לגבי האומה הישראלית.

אפיינית יותר היא אותה "תורה שלמה", שרבי מנדל ביטא אותה אפילו לא במלה אחת, אלא בצורת סימן שאלה ומנגינת אתנחתא, על ידי הרמת הקול והנמכתו.

בשבת שקוראים בה את הפרשה "קדושים תהיו", גבר החשק אצל אחד מוותיקי החסידים בקוצק להסתתר מאחורי דלת חדרו של הרבי ולשמוע כיצד הרבי "עובר על פרשת השבוע".

לאזנו הגיע קולו-נהימתו של הרבי, שריטן בצורת שאלה:

- ואהבת לרעך כמוך... - "הא? כמוך?"

אחרי שתיקה ארוכה שמע את ההמשך בצורת אתנחתא:

אהא, כמוך!"

לא ירד החסיד לכוונתו של הרבי. הוא חזר באזני ר' הירש, איש סודו של הרבי, על מה ששמע, והלה הסביר לו. הרבי שאל: התורה תולה את החובה לאהבת חבר באהבה עצמית: "כמוך", כלום מותר לו לאדם לאהוב את עצמו? הלא זה עומד בסתירה לכל מה שלמדנו בקוצק, שורש הרע של האדם גנוז באהבה עצמית; אהבה של האדם לעצמו הלא היא אשר מביאה לידי רמאות עצמית ולידי זיוף; הלא זהו "הגנב" הטמון בכל אדם, שאנו חייבים לעקרו. תשובתו של הרבי: כמוך! כשם שתפקידך בעולם לתקן את עצמך תיקון אחרי תיקון, עד שתגיע לשלמות - כך אתה חייב לאהוב את חברך, לתקנו ולהרים אותו מעלה מעלה...

שיחות חסידים

בשפת רמזים דקים השתמש הרבי ובשפה זו דיברו החסידים.

- - - אחד החסידים הוותיקים בקוצק היה ר' זליג'ל מפשיטיק,

זקן בא בימים. זקנותו המופלגת הטריטה את עיניו וכפפה את חוט השדרה שלו, אך ליחו לא נס, ועדיין נדף ממנו ריחה של קוצק. שנון היה, עוקצני ובעל שכל חד. לר' זליג'ל היה מקום קבוע בקצה אחד השולחנות, שם היה יושב ומעיין בספרים. והנה ראה, אברך רך בשנים נכנס לבית-המדרש וביוהרא של מרדן צעיר, בזחיחות הדעת, פוסע הוא בצעדים מהירים הלון ושוב, שקוע, כביכול, במחשבות. הזקן קם ממקומו, ניגש בניחותא אל הצעיר, רמו לו באצבעו ולחש לו על אזנו כלאחר יד: אברך, הסתכל עלי, גם לי היו פעם אשה וליל חופה...

אמר מה שאמר, ומתון מתון חמק למקומו שעל יד השולחן.

חסיד קוצק הסביר פעם למתנגד את ההכדל כיניהם בגישה לעבודת הבורא:

- אתם המתנגדים עובדים את השם לפי שעות היום. הכל לפי מהלך השעון. בשעות הבוקר – תפילת שחרית; כשהמחוגים מתקרבים לשעת צהרים – מנחה, ועם התקרבות הלילה – ערבית. ואילו אנו עובדים את הבורא בקבלנות. גומרים עבודה אחת כדבעי וכשמתחשק להתחיל בעבודה שניה, אנו שוב שמחים לעשותה. בקוצק אין שעון, במקום שעון קיימת נשמה.

ודאי, מצווה להתפלל ומצווה מן המובחר להתפלל עם הציבור, אך אם הזמן אינו מעורר את הלב – מתפללים בכל שעה שהלב מתעורר לכוונה; אם התפילה ביחידות מסוגלת להעמיק את הכוונה – הרי מוטב להעדיף את חדרי החדרים על התפילה בציבור; ואם הקיצור גורם לריכוז הכוונה – מוטב לקצר. טוב מעט בכוונה, מהרבה בלא כוונה.

בקוצק לא האריכו בתפילה. לבשו את הטלית המקומטת, פסעו בחיפזון לאורך בית-המדרש, כחץ מקשת. לתפילת שמונה-עשרה נעמדו בפינה או על יד עמוד, רגע-רגעתיים, ומיד חלצו את התפילין. אומרים כי גם בליל יום-הכיפורים, ליל כל נדרי, התפללו תפילת ערבית פשוטה, ללא סלסולי חג, כאילו אין ערב זה בעל יחוס מיוחד. בתפילת "הימים הנוראים" דלגו על הפיוטים. כמעט שלא היה בנמצא מחזור בבית-המדרש. הפיוט "ונתנה תוקף", הנאמר בקהילות ישראל בועקה ובקולות קורעים לכבות, נאמר בקוצק בחשאי ובמהירות בלתי רגילה. שריפה פרצה פעם בקוצק. אמר רבי מגדל כי את האש הדליק ר' הירש פרצובר, השליח-ציבור, בשעה שהאריך ביום-הכיפורים בתפילת "ונתנה תוקף" וחשב יותר מדי על "מי באש"...

כזה היה אורח החיים של חבורת האברכים שהתלקטה בקוצק.

פרק ט

בחותרמה של אמת

האמת אינה נכנעת לדעת הרוב...

אותם שנדרו עם רבי מנדל לקוצק דבקו בו בלבם ובנשמחם. קוצק היתה להם חומה גבוהה שהסתירה בפניהם את העולם החיצוני. תלמידי רבי מנדל נעשו מחנה מגובש של חיילים מאומנים. הסיסמא שבפיהם היתה: המפחד אינו יוצא למלחמה! הירא ורך הלבב ישוב לביתו!...

מה היה הניצוץ המושך ברבי מנדל? מכוח מה הפך רבי מנדל לאבן-שואבת, שמשך אחריו רחוקים מכל קצווי פולין הגדולה? היכן טמון הקסם שלקח שבי כל אלה שבאו במחיצתו?

בתוך השורה הארוכה של אנשי רוח הגדולים שקמו בעם ישראל מהווה רבי מנדל חטיבה בפני עצמה. חטיבה של איש יחיד. שונה הוא מכולם במהלך מחשבתו ובאורח חייו. שוני זה יונק ממקור אחד ויחיד – הוא מקור האמת. האמת היא המחשקת את כל הטבעות האחרות המאפיינות את דמותו של רבי מנדל.

אמת-הבנין שהיתה בידי רבי מנדל היתה אמת-הבנין של אמת. אין צריך לומר שרבי מנדל היה איש אמת, הכוונה היא שהוא גילם באישיותו את האמת. באישיותו של רבי מנדל לבשה האמת עצמה צורת אדם; מכל אבר, מכל גיד-עפעף בצבצה האמת; הוא היה האמת ההולכת על שתיים וכל פגיעה באמת פצעה את נפשו.

חכמי האגדה מספרים, כי בשעה שעלה במחשבתו של הקדוש-ברוך-הוא לברוא את האדם נתפלגו הדעות והמלאכים נעשו

כיתות כיתות. מלאך החסד אמר שכדאי לברוא את האדם – שהוא גומל חסדים; מלאך האמת אמר אל יברא – שכולו שקרים; מלאך הצדק אומר יברא – כי האדם עושה צדקות, ואילו מלאך השלום אמר אל יברא – שהוא כולו מחלוקת. מה עשה הקב"ה? נטל את האמת והשליכה ארצה, ובמרומים נשאר הרוב – חסד וצדק – שהכריעו על בריאתו של האדם. שאל רבי מנדל, מדוע השליך הקב"ה את האמת דוקא ולא את השלום, שהרי גם הוא התנגד לבריאת האדם? אלא – השיב רבי מנדל, כאיש אמת קיצוני – אילו היתה האמת נשארת למעלה היא לא היתה נכנעת לדעת הרוב. קולו של מלאך האמת, שהאדם הוא כולו שקר היה מכריע באמיתותו את קולותיהם של הרבים, של חסד וצדק, גם כשהיה נשאר קול יחיד. לא היתה לבורא, כביכול, ברירה אחרת, אלא להשליך את האמת ארצה, ובהעדרה של האמת, אפילו מלאכים הרכים ביניהם יכולים כבר להתפשר, מפני דרכי שלום....

אותו מלאך שהושלך ארצה בשעת בריאת העולם, נודד בחלל אוירו של העולם, ואחת לכמה דורות הוא מתגלם בצורת אדם שאיננו נושא פנים לאיש, אף לא למלאך. הוא נעשה איש ריב ומדון לכל, ההולך וזועק שהאדם הוא יצור שכולו שקרים... איש זה מעמיד הכל על חודה של מחט. לנגד עיניו מתבלטים הפגמים הדקים ביותר שבחברה האנושית. במקום שעין אדם-מן-המצוי רואה שלימות – מוצא איש האמת פגמים, שאיננו משלים עמם. שהרי כל ויתור ופשרה פוגמים באמת.

בדבקות באמת המוחלטת בולט השוני, שהיה טבוע ברכי מנדל, וממנה מובילה הדרך לאורח המחשבה הקיצונית – קו אופי אחר המייחד את רבי מנדל מאחרים.

תפילת אמת...

בימים הראשונים לשבתו בקוצק, נכנס פעם רבי מנדל אל בית-המדרש, וראה אחד האברכים רץ הלוך ושוב. מרוב טרדת המחשבה היה כובעו שמוט הצידה. עצר אותו רבי מנדל באמצע הריצה ואמר:

- אברך, אינני אוהב ארובת עשן בלי תנור מוסק. האם התפללת היום?

- כן- השיב הנשאל בלב רועד.

- האם אמרת בתפילת שמונה עשרה: "ועל חסדך הגדול באמת נשעננו?"

- הן – אמר האברך, והרעדה בלב גברה.

- הסתכל ישר בעיניו והגד לי, האם זו אמת? האם באמת הנך נשען על חסד הבורא בלבד? הכיצד אתה עומד מול הבורא, ומעיו כל כך לשקר לו בפניו?

שאלה זו היוצאת מפי רבי מנדל, מן ההכרח שתמחץ את לבו של הנשאל ותכניס בו הרהור, שישקול היטב את מידת האמת במערכת המחשבה שלו ובדיבורים שהוא מוציא מפיו.

ומענין תפילת שמונה עשרה, לתפילה סתם.

- - - אחד מפרחי החסידים, חריף מוח, פסע בשעת התפילה, מתוך פיזור נפש, אנה ואנה בבית-המדרש הגדול, כדרכם של אברכי קוצק. הרבי ניגש אליו, תפסו בדש בגדו וגער בו:

- מה אתה טוחן, אברך? מלים ושוב מלים. בהשכמת הבוקר אמרת "מודה אני לפניך". החשבת מי זה "אני" ומי הוא ה"לפניך"? הלא נאמר "הבוחר בשירי בזמרה" – הבורא כביכול בוחר בשיריים של הזמרה, בזה שאין להכניסו בלבוש של מלים; הבורא בוחר במופשט מכל קליפה, במחשבה העומדת למעלה מכל כוח הבעה. הבורא מבקש את התפילה של הנקודה הפנימית של הלב.

ובפעם אחרת:

- - ליל שמחת תורה בקוצק, ליל ההקפות. בבית-המדרש שוררת אוריה של שמחה, זמרה וריקוד. החסידים חובקים ספרי תורה ורוקדים בעינים עצומות, מעגלים מעגלים. כשהדבקות הגיעה עד כלות הנפש, חרזו בכל הקפה את החרוז הנאמר בכל קהילות ישראל: דור מלכא

משיחא ישמח עמנו בשמחת תורה! שכינה הקדושה בתוכנו.... לפתע פתאום הפנה הרבי את ראשו כלפי הקהל ובחלל בית-המדרש נשמעה נהימת הקול, שהשתיקה כהרף עין את קולות הזמרה:

- איזה מחותנים אתם לדוד מלכא משיחא! איזה דיבורים אלה? היאך מעיזים אתם "קאטשליאפעס" כאלה להזעיק את השכינה, ואת דוד המלך שיבואו וישמחו עמם?

בחיקוי מעשים של שיגרא, בדבקות בנוסחאות של קבע ללא הבנת משמעותן, ראה רבי מנדל מידה גדולה של זיוף הגובל עם כזב.

"האכסניה השלישית"...

רבי מנדל השתמש במידת האמת שלו לא רק לשם חתירה לרומו של היקום, כי אם לשם חדירה לתוך עומקם של רבדי הנפש החבויים באדם. כל עוד לא סילק האדם את ה"אני" שלו; כל עוד נטועים בו גרעינים של מחשבה אנוכית – לא יוכל להתקרב לאמת.

על עצמו אמר רבי מנדל:

- בדרך חייו נקלע האדם לשלוש אכסניות. אכסניה של קנאה, אכסניה של תאוה ואכסניה של כבוד. בשתי האכסניות הראשונות לא היה לי עסק מרובה, אך באכסניה השלישית – של כבוד, עבודה קשה היתה לי עד שהכנעתיה ועקרתיה. פעם בצעירותי, כשהייתי בלובלין, חילק לי "החווה" כבוד גדול. הוא צירף אותי להתפלל עם החבריה הקדושה שלו. שנים התיגעתי עד שעקרתי מלבי הכבוד ההוא מן השורש.

ואכן בתקופה הראשונה בקוצק היה בקרב התלמידים חוג מצומצם, שחבריו זכו ללמוד יחד עם רבי מנדל יום-יום שעור בגמרא וברמב"ם. למדו ברציפות שעות רבות, בעיקר בלילות; למדו כשהיו רעבים ללחם וככל שהרעב גבר – גבר החשק וגברה העמקות. סיפרו החסידים כי אחרי שעור כזה ואחרי חידושיו של רבי מנדל, קם כל אחד ממקומו וחש כאילו הוא בטל ומבוטל אצל עצמו, כאילו אינו קיים בעולם זה.

רק אחרי שלגמו לגימת יי"ש הגיעו לידי התרוממות הרוח, לידי הכרה כי "בשבילי נברא העולם".

אמונה ודעת בדיבור אחד

השביל שרבי מנדל בחר ללכת בו איננו שביל הנמתח על פני מישורים. רבי מנדל התבטא פעם: עומד אני ברגל אחת ברקיע השביעי וברגל השניה בשאול תחתיות... לאדם שמטרתו בחיים היא חתירה אל האמת המוחלטת, הרי מן ההכרח שבמהלך התקדמות אל האמת תהיינה קיימות נטיות לכאן ולכאן; מן ההכרח שהשביל יעלה הרים וירד עמקים; מן ההכרח שתהיינה עליות עד לרקיע השביעי ומורדות עד שאול תחתית, עליות ומורדות שהן מסימני היגיעה ומסימני האמת.

אנו מגיעים לאחת החידות שבאישיותו של רבי מנדל, חידה שאינה ניתנת לפיענוח, או, כפי שהגדיר אחד מגדולי הקוצקאים: "רבנו, אפילו חבריו אין יורדים לסוף דעתו".

ברבי מנדל בולטות שתי תכונות. מצד אחד – תמימות שבאמונה ללא שיור; דבקות בבורא עד שערת ראשו האחרונה. רבי מנדל לא נסע לערים הגדולות, משום "שבתי החומה של הערים הגדולות מכסים את השמים" – ומצד שני חקרנות עד כדי אכזריות, חיטוט ממצה עד הסוף. בראייה ראשונה נראה כאילו שתי התכונות הללו נוגדות זו את זו, אך לאמיתו של דבר מה שנראה כסתירה לגבי אדם רגיל, הרי זו אמיתות מוחלטת לגבי אדם העורג לאמת.

אם שתי התכונות, אמונה וחקרנות, יונקות ממקור אחד, ממקור האמת ורק ממנו – הרי לא רק שאינן סותרות זו את זו, כי אם משלימות אחת את השנייה. מאותו המקור, ממנו מוסק הודאי, יונק גם הספק, ומאידך, דמדומי הספק אינם מעיבים על בהירותה של האמונה. מטבעה של האמת לא לדכא שום רגש העומד להתפרץ. האמת נוגדת לכל צורה של טשטוש בהבנה; בפניה נהרסים כל המעצורים שבנפש, שאם לא כן חדלה האמת מלהיות אמת.

את האלהים התהלך רבי מנדל כל ימי חייו. החיטוט עוד הגביר את המשיכה לאמונה, בבחינת "ברחתי ממך – אליך".

בדרך כלל שורר קור בהיכל המות. ההגיון הוא חר כאיזמל. אך רבי מנדל שהפעיל את ההגיון עד קצה יכולתו, חימם מקודם את ההיכל בחומה של האמונה; הדליק את המוח בשלהבת של הנשמה. הערגון להבין במה שהאמין, לא פגם פגימה כל שהיא באינטואיציה של האמונה. הספק צומח אצלו בתוך תחומה של האמונה, והוא מובלע בה כחוליה בשרשרת. מצד אחד – התלטיות הלוהטת כי "לית אתר פנוי מניה", אין מקום בעולם שהבורא לא ימלא את חללו, אך מצד שני הוא חותר בכל כוחו לחוש אותו בפנימיותו. איש האמת איננו משלים עם הגזרה כי "לית מחשבה תפיסה ביה כלל", שמחשבת אנוש אינה מסוגלת לתפוס את הבלתי נתפס. הוא מתעקש לדעת את הנגזר לא לדעת.

רבי מנדל ראה פעם, עוד בהיותו בפשיסכא, אברך כשהוא מעיין בספר "מורה נבוכים" לרמב"ם, הוא ניגש אליו והעיר לו:

- דע, לזה שמילא כרסו בתורה – הספר "מורה", ובאם לא – "נבוכים".

החקירה, אם היא איננה נובעת מתוך דבקות של אמונה, מגדילה את המבוכה, אך אם הספק נעוץ בתחום האמונה – הספק עצמו נעשה מורה.

ראשית ואחרית

מצוי בידינו דו-שיח בין "היהודי הקדוש", כשהיה עדיין צעיר לימים ובין רבי בונים:

- בונים, מאין אתה לוקח התעוררות לעבודת השם? – שאל פעם "היהודי" את תלמידו.

- מהכתוב "שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה" – השיב התלמיד.

המשיך "היהודי":

הלא מפסוק זה יכול כל אדם לשאוב התעוררות לאמונה כבורא, ומה המיוחד והייחוד של אמונה אצל היהודי? אלא - "יהודי שואב את אמונתו מנס-יציאת-מצרים. שאז ראו עין בעין כי אנכי ה' אלקיך".

השאלה הנצחית: "מי ברא אלה" – משותפת היא לכל אנשי ההגות בעולם. הפליאה שביקום משמשת כוח-דחף להודככות מושג האמונה בעולם. אולם רבי מנדל, תלמידו של רבי בונים, לא הסתפק בכך.

הוא לא הסתפק בחקירת הראשית; בהכרת הסיבה הראשונה של העולם; בידיעת חולית "הראשית" עליה תלויה שרשרת היקום – הוא חתר לעומקה של "האחרית", לחוליה האחרונה של השרשרת, לתכלית של כל הבריאה, למשמעותה ולמגמתה. הוא לא הסתפק בידיעה "מי ברא אלה". הוא חתר לדעת "לשם מה נבראו אלה", ושאלה זו, לשם מה, הסעירה את לבו ועינתה את נפשו.

- יצחק מאיר- פנה פעם רבי מנדל לגדול תלמידיו, הרי"מ, ברגע של מפח נפש – אילו הייתי יודע לפחות שילקוני בעולם הבא הייתי יוצא בריקוד בטבורה של העיר. אילו רק ידעתי, יצחק מאיר...

כאן המקור למאבקי נפש החריפים, להתלבטויות של יסורים שעברו עליו מימי נעוריו ועד שנזרקה בו שיבה; כאן המקור למרד הקדוש שבו, לסערה שבנפשו.

רבי מנדל לא נמנה עם הצדיקים המבקשים לישב בשלווה ובמנוחה. הוא היה מאותם גדולי הרוח שתוארו על ידי חכמי הדורות הקודמים, כחכמים "שאינן להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא". על כגון אלה יורדים יסורים ומכאובי נפש. יש מי שנושא את כאב העולם בשלווה, ואילו רבי מנדל נושא את כאבו – בכאב.

הוד הטראגיות נסוך על אישיות חסרת מנוחה מסוגו של רבי מנדל.

להשתחרר מן הכבלים

רבי מנדל לא התעסק בדקדוקי עניות. דמותו מגלמת אידיאה, שחיממה את גדולי הרוח בעולם. האידיאה של ביעור הרע באדם ובעולם, ושל עולם נגאל.

ככל מחפשי אמת הגדולים ספג רבי מנדל בקרבו את יגון העולם; כמוהם הוא חש במאבק העולם – כאבו האישי, אך הוא נבדל מהם במציאת האבחנה של השלילה שבתופעות החברה.

כאישיות רוחנית מובהקת סוכר רבי מנדל, כי הפגמים שבחברה אינם נעוצים כתנאים חמריים. עצם התנאים האלה הם תוצאה מסיבה עמוקה יותר. שורש הרע – מקורו בשעבודו העצמי של האדם. אדם משועבד לא על ידי החברה ולא על ידי המשטר החברתי. הוא רתוק בכבלים הסוחכים אותו אל האדמה. והכבלים האלה – הוא עצמו שם אותם על ידיו. העולם לא יתוקן אם לא יקדם לו תיקון האדם, ותיקון האדם פירושו הטיית מבטו למרומים, חתירה להבנת יעודו בחיים, הבנת הראשית ומטרת האחרית של התולדה. כאן היסוד המשיחי הטהור בדרכו של רבי מנדל. החברה תתוקן רק עם השתחררות האדם מהשלשלאות שהוא כבל בהן את עצמו. רק אדם שבכוחו לעצב את עצמו, בכוחו לעצב את גורל העולם.

בבית מדרשו של רבי מנדל, יותר מאשר בבתי מדרש אחרים. הושם הדגש על טיפוח האישיות. אדם משוחרר פירושו, אדם שמסוגל לשחרר את מחשבתו מתרמית עצמית.

שונות הן הדרכים שנסללו על ידי קודמים לו, המובילות לשחרורו העצמי של האדם, אף הדרך שסלל רבי מנדל לפני תלמידיו עולה על אחרות בחומרתה. היא זרועה חריצים ומלאה תקלות.

ענקי הרוח הנישאים על כנפי נשרים והממריאים לעולמות הגבוהים – יש מהם הנוגע במרומי הרקיע ומוריד משם מלוא חפניים של כוכבים ומפזרם לרגלי ההמונים; יש הנכנס לגנים נעלמים ומביא אתו משם פרחים, המפיצים ריחות בשומים בין הנמצאים במחיצתו; ואילו רבי מנדל מצטייר בדמיונו כענק-רוח החוזר משדה קרב והמחזיק בידו חיצים ואבני בליסטראות.

“אני מחזיק את השוט של העולם” – התבטא פעם רבי מנדל. והשוט בו הצליף את תלמידיו השאיר בהם סימני היכר חדים.

נועזות היו התביעות שרבי מנדל תבע מתלמידיו, כדי לחנכם לעקור כל שמץ של כפיפות האדם לעצמו, וגדולים היו הנסיונות שעליהם היה לעמוד בהם.

בדיבור מייסר

בקוצק נוצרה צורת ביטוי מיוחדת במינה. רבי מנדל לא השתמש ברעיונות שאולים ולא בכלי-ביטוי שאולים. מקורי היה בהלך המחשבה ומקורי באופן הבעתה. בחלל אורה של קוצק פרחו מימרות צורבות, מימרות שורפות, מימרות שלא נשאו בכנפיהן מרגוע ורווחה. כל דיבוריו של רבי מנדל ואמרותיו היו רקועים על סדן האמת, הן בתכנם והן בלבושם. המימרות חוצבו ממוח קודח ומנשמה בוערת. המחשבות של רבי מנדל הוצקו בתוך מימרה קצרה, חריפה, רבת הבעה ובעלת משמעות עמוקה, ללא קישוט וללא פיוט. מימרה חדה בצורת ברק, שלאחריו מתגלגל הרעם. כל מימרה נושאת חותמו האישי של אומרה.

דברי רבי מנדל אינם מכילים סתרי תורה סתומים, שהם למעלה מכוח ההשגה של האדם; אין בהן חידות ולא מראות אלהים. הדברים חודרים למעמקים שבחדרי הלב ומייסרים את הנפש.

נודמן פעם חסידו של רבי מנדל מקוצק עם חסיד חב"די, תלמידו של רבי מנחם מנדל מליובביץ. הם שוחחו ביניהם על הדרך שכל אחד הולך בה. החב"די שיבח את שיטת רבו בחסידות, שהיא מלאת הגות וכמיהה לדעת האלקים. הפטיר הקוצקאי, בקיצור ובחריפות:

- התורה של הרבי שלך עולה עד שמים, ואילו התורה של הרבי שלנו יורדת עד הקורקבן...

בשיחותיו המקוטעות הושם הדגש על האמת ולא על הנוי. רבי מנדל מקפיד על תוכן פנימי חזק ולא על הצורה החיצונית הנאה. כל מימרה, צמיחתה ממעמקים וחצובה מקרקע הנפש. נשמתו הלוחטת הדליקה מדורה בלבו, וכל מימרה – גץ ממדורה, ניצוץ קטן ממנה. מכאן האש הטמונה בכל דיבור ודיבור.

לשונו של רבי מנדל היתה משוללת גינוני חן ונעימות. הלשון היתה מחוספסת והדברים יצאו מן המוח והלב ללא סינון לשוני. היופי שבאופן הביטוי של הרעיונות דומה ליופיו של מפל מים טבעי; לסערה העוקרת צוקי סלעים ממקומם; להוד פראותו של הטבע – שחותמו אמת.

ברמז - ואף בפחות מזה

רבי מנדל התרחק משפה מתוקה שיש בה שמץ משפת חלקות. במלים מנופות, במשפטים מלוטשים ראה כעין הערמה על האמת וכעין רצון להסתירה. כאחד מאנשי הגות הקדמונים הביע את רעיונותיו במעט מלים. רבי מנדל איננו מדבר סחור-סחור; מה שהיה לו לומר, אמר בקיצור ובעוז; לפעמים פחות מבקיצור. הרעיון הובע על ידי רמז בלבד ולפעמים עוד בפחות מרמז. די היה שרבי מנדל ירים את הגבות הארוכות מעל עיניו. ולב השומע יקפא מפחד.

מספר אחד, חסיד קוצק, ר' יעקב יצחק מוולאצלצק:

- כשבאתי בפעם הראשונה לקוצק, וכשראיתי את הרבי בחדרו, נראה היה לי כי עקביא בן מהללאל עומד לנגדי ומרעים בקולו: יעקב יצחק, דע מאין באת! יעקב יצחק, דע לאן אתה הולך! יעקב יצחק, דע לפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון! המראה הזה נשאר חקוק בלבי כל ימי חיי. וכאשר באתי הביתה – אחרי שעשיתי בקוצק שמונה שבועות – היו כל התאוות והתענוגות מאוסים בעיני.

רבי מנדל לא אמר מלה לתלמידו יעקב יצחק, אך האמת שנתגלתה באישיותו היא אשר הקרינה מתוכה קרנים בלתי נראות, שחדרו לתוך-תוכו של כל אחד שעבר את סף חדרו. הוא הטיל פחד בעצם ישותו, בשתיקתו, באלם שבו, במבט-עין בלבד.

- - נודמן רבי מנדל לבית המדרש ומצא אחד האברכים רץ הלך ושוב וגונח: "אוי, מרא דעלמא כולא". ניגש רבי מנדל למקורביו ואמר:

- אתם רואים את הלז? אפשר לחשוב, וודאי גם הוא עצמו כך חושב, שהוא נאנח על גלות השכינה, ואילו האמת היא שמחשבתו הפנימית היא בביתו, אצל אשתו ובניו.

רבי מנדל תיעב אנשים, אם הכיר בהם שלבם אינו כולו לשמים.

- כל מי שיש לו הרהור של הבלי העולם הזה – ילך לכל הרוחות. וכי מי זקוק לו?

הוא לא נשא פנים לאיש. בחרון אפו לא נרתע לפעמים מלגרש במקלות את צרי המוח וקטני האמונה, ולפעמים גם זעק בזעם:

- שוורים, סוסים – מה רצונכם ממני?

תלמידו המסור הרי"מ, הסביר את התכונה המוזרה הזו שהיתה טבועה ברבו – לפי דרכו:

- מבין שלושת אבות האומה הישראלית אין אנו מוצאים הקפדה וחרון-אף אלא באחד בלבד, ביעקב אבינו (ויחר ליעקב וירב בלבן... ויחר אף יעקב ברחל). הסיבה היא שיעקב מסמל את האמת הצרופה, כפי שהכתוב מעיד עליו: תתן אמת ליעקב. אדם שמהותו אמת אינו מסוגל לנשום באוירה הנראית בעיניו כסטייה ממנה. הגערה נגד התופעות הפגומות שבעולם פורצת מעצמה. "רק אדם בעל תכונות האמת כרבנו – אמר הרי"מ – מותר היה לו לכעוס. הוא ידע מתי וכיצד להשתמש בכעס".

פרק י

תוך וצורה

רבי מנדל משמיד את כתבי היד

ממידת האמת שהיתה טבועה באישיותו של רבי מנדל, נובעת גם חרדתו לכל מלה כתובה שיצאה מעטו.

רבי מנדל לא השאיר אחריו ירושה רוחנית בכתב, לא ספר מודפס ואפילו לא פיסת נייר כתובה בכתב ידו. כשסערה עליו נפשו, העלה את הרעיונות והרגשות על גבי קלף או נייר, אך לאחר מכן הוריד הכל לטמיון, בכוונה תחילה.

בכל ערב פסח חיפש רבי מנדל בחורים ובסדקים, וכשמצא פיסת נייר כתובה בכתב ידו, שרף אותה יחד עם החמץ. הוא לא רצה להפקיר את כתביו לרבים, מתוך חשש שאנשים שאינם ראויים לכך יעיינו בהם. שמא ישתבשו הדברים על ידי ההמונים; פן יצונן הלהט שהוצק בדברים; פן תיכול הנשמה שבהם. הוא לא רצה להוסיף ספר על ספרים. עולמו העליון הוא העולם שדממה שולטת בו. בעולם ההוא עדיין לא נוצרו הלבושים שהדממה תתלבש בהם. המלה היא הלבוש הגשמי של המחשבה, אך היא איננה מסוגלת לבטא את הרוחניות הטהורה שבה. הדיבור רק נוגע במחשבה אך איננו מכיל אותה.

אך ייתכן שיש גם טעם יותר פנימי בשריפת הכתובים.

איש כרבי מנדל, היונק את כל יניקתו מן האמת, ייתכן שאחרי שעיין בגליונות הכתב אמר לבו: לא זה! האמת המבצבצת מתוך השורות הכתובות, איננה בדיוק אותה האמת שהיתה מקננת לפני כן במעמקי הישות. האותיות מסוגלות להסיע את ההגיון שבמחשבה, אך אינן מכילות

את הסערה שבנפש. יכול אדם לצקת לתוכן את משנתו, אך לא את נשמתו; לא את נפתולי היסורים של הנפש שהולידו את הרעיון. נמצא כי האמת שבכתובים פגומה, ומשום כך דן אותם לשרפה. הוא העדיף שדבריו ייחקקו בלב התלמידים ללא מחיצה של אותיות.

- "רבנו לא כתב כלל, או ששרף את הכתבים. התלמידים הקדושים לא כתבו על מגילות, רק על לוח לבם". - כותב עליו הרי"מ.

לפי גרסא אחת, עמל רבי מנדל במשך עשר שנים בכתיבת ספר שהכיל לא יותר מאשר דף אחד, והוא כינהו בשם "ספר האדם". בדף יחיד זה רצה רבי מנדל להביע תמצית מחשבתו על מטרת קיומו של האדם בעולם, הנידון לסבל עד; ומה היתה כוונת הבורא בבריאת יצור-בר-דעת זה. אך גם על כתב יד זה לא חס. לשונות אש אכלו דף יחיד זה עם שאר כתבי היד.

החתירה לנקודה הפנימית

תכונת האמת רחפה את רבי מנדל לחדור לתוך עומק השיתין של כל תופעה בחיים, ולבחון תמיד מחדש את הדפוסים החיצוניים המקובלים.

חוש ראייתו של איש מחפש אמת אינו מתקהה בתהליך ההרגל. ראייתו היא תמיד ראיית בראשית; ראייה השומרת על עצמיותו של הרעיון; על ראשוניותה של האדיאה. איש אמת חודר בעד כל הקליפות שהזמן העטיפי בהן את הרעיון. הוא נגוע במבוע של כל דבר וחודר לעומק שרשיו.

רבי מנדל אינו גורס דעות מקובלות, דעות שחוקות, שהעלו חלודה במרוצת הדורות. היה לו הכוח להוריד את קליפת השיגרה ולגלות את הרעיון במלוא זכותו.

...הם לכלכו את החסידות! (זיי האבן פארפאסקודעוועט דאס חסידות!) - אמר.

הוא חתר לשרשיה של החסידות: שאף להעמידה על המקורות שבה, כפי שהיתה ביום היוולדה, לפני שלבשה קישוטי חוץ.

באותה התקופה, התקופה הראשונה של קוצק, דרש מהתלמידים לשמור על הנקודה הפנימית של החסידות, על מהותה העיקרית ולא לעשות מהתפל של המסגרת החיצונית – עיקר.

בעמדו פעם במעגל בין תלמידיו נתגלגלה השיחה על מעמד קבלת התורה בסיני, רמז הרבי ואמר:

- על מעמד הר סיני כתוב "וכל העם רואים את הקולות". המוני העם רואים רק את הדבר הניתן לראותו בעין הגשמית; ההמון מתרשם מהקולות והברקים שהם תופעות חיצוניות ומתעלם מהתוך, מפנימיותו של הדבר, ואילו יחידי סגולה שעמדו שם לא שמו לב לקולות, הם התרכזו בתוכן הפנימי.

פעם אחרת הוא הסביר, לפי דרכו, את המסופר בתורה על מעשי יהושע וכלב, בשעה שחבריהם לשליחות הוציאו דבת הארץ רעה.

בתורה מסופר כי: "יהושע בן נון וכלב בן יפונה מן התרים את הארץ קרעו את בגדיהם". הסיבה לקריעת הבגדים מסביר רבי מגדל כך: ...כל שנים עשר השליחים שנשלחו לרגל את הארץ היו ראשי העדה ונשיאיהם. לבושם החיצוני היה לבושם של נשיאים ורביים, כיאה לראשי העדה. הם היו לבושים כובע שער ובגדי לבן. (שטריימליך מיט וייסע זשופיצעס). כשיהושע וכלב נכחו לראות כי אפשר להיות לבושים בגדי כהונה אלה ובכל זאת להוציא דיבת הארץ רעה, באו לידי מסקנה כי לצורה החיצונית אין ערך רב, ולכן קרעו את הבגדים "מן התרים את הארץ" – קרעו בגדיהם של המרגלים. למה לנו עוד השטריימיל והזשופיצע, אם הכלים החיצוניים אינם שומרים על טהרו של התוכן?... דרך ליחידים...

כשמציינים גדלות אצל איש גדול – על הרוב, הגדלות אינה תופסת את כל ישותו. הגדלות המעוררת בנו התפעלות איננה מהווה אלא צד מסויים בחייו. הרי מלבד החלק הגדולתי, חי האיש הגדול חיים רגילים

ועושה מעשים רגילים. ואילו גדלותו של רבי מנדל תופסת כל הוייתו, הוא לא ירד ממנה ולא הקדיש פנאי למשהו אחר. הוא לא יצא ממסגרת עולמו הפנימי ולא חרג ממטחווי עולם ההגות שלו. מעטים היו הרגעים בחיי רבי מנדל בהם ירד מן השמים ארצה.

נשמה חצובה ממקור האמת, כזו של רבי מנדל, איננה נעצרת באמצע הדרך. רבי מנדל איננו מסתפק אפילו בהרקעתו לשחקים, הוא רוצה להגיע לרקיע השביעי דוקא. הוא מטפס בשכיל המתפתל במעלה ההר במטרה להגיע אל פיסגתו. ושום מכשול אין כוחו לעצרו בדרכו. בכוח רוחו הוא מתגבר על כל תכונה שבגוף העשויה לגרור אותו מטה.

אולם לאלה שחזונם נשא אותם להתקרב למחיצתו של רבי מנדל להיות בין תלמידיו, קשה היתה ההתערות באקלים החריף שאפף את אישיותו. גלי החום שהיו מלווים רוחות סוערות הכבידו על הנשימה.

כבר בטומאשוב, בימי החזון, ידע רבי מנדל שדרכו אינה סלולה לרבים. הוא ויתר מראש על הבינונים הבלתי מוצקים באופיים, שנפשם מיטלטלת במלחמה בלתי פוסקת בין כוחות הגוף המורידים את הנפש למטה, אל האדמה, ובין כוחות טמירים הדוחפים אותה למעלה. רק אנשים שלמים ברוחם, היכולים להתגבר על כל חולשות האדם, לרבות חולשת הרחמנות, יכלו לבוא אליו. עוד בטומאשוב, אמר רבי מנדל לאברכים שהקיפו אותו:

- הדואג לבנים, חיים ומזונות; השומע את אנתותיו ואנתות בני ביתו, יסתפק בפרורים של יראת שמים... הירא ורך הלב ילך וישוב לביתו...

בקוצק גברו תביעותיו של רבי מנדל מחסידיו. חסרה לו הסבלנות להקשיב למשאלותיהם הנוגעות לצרכים חמריים.

לחסיד מן הבינונים, שתקע לידי הרבי פתקת-בקשה על פרנסה; על הכנות שהגיעו לפירקן – הפטיר רבי מנדל:

- יהודי כמוך צריך לשבת מאחרי התנור בבית המדרש'ל בעירך ולומר תהלים, את קוצק הנח לאחר...

חסיד אחר בא לרבי מנדל ותינה את לבו על המצוקה שבכיתו:

- נשארתי מחוסר פרנסה – התאונן החסיד.

- התפלל לרכונו של עולם שיעזור לך – השיב הרבי.

- אינני יודע כיצד להתפלל – החזיר החסיד.

- כך? – השיב רבי מנדל בתמיה – אם כן, הרי יש לך דאגות גדולות יותר מאשר דאגת הפרנסה, למד קודם כיצד להתפלל...

כשתכפו פתקאות-בקשה של חסידיו המבקשים מהרבי שיעזור להם במילי דעלמא, התפרץ רבי מנדל:

- מי שחושב על פרנסה ילך לכל הרוחות, אל תעשו מקוצק בית מדרש'ל של חייטים.

פעם אחרת בא אליו אחד מתלמידיו של הרבי שלמה ליב מלנטשנה, תוך כדי שיחה אמר לו רבי מנדל:

- שאל את הרבי שלך מדוע הוא מרעיש עולמות כל כך וצועק להשם-יתברך שישלח את הגואל, למה איננו צועק לישראל שישובו אליו, ויהיו ראויים לביאת המשיח ממילא...

התכונה הטבעית לקיצוניות הטתה את רבי מנדל מהדרך הסלולה, לשביל בלתי נדרס לרבים. והרבי השגיח השגחה קפדנית ששביל זה יישאר שביל של יחיד ולא ייהפך מדרס להמון. יצעדו בו רק בעלי מוח המסוגלים להגיע לשלב העליון במחשבה, להתעלות תמידית על שגרת החיים. בקוצק ניפה רבי מנדל את תלמידיו בשבע נפות. לחלשים באופי ולבלתי שלמים ביציבותם הרוחנית לא היה מקום בקוצק. המובחרים, אף הם הועמדו בפני נסיונות קשים שלא כולם יכלו לעמוד בהם. תביעותיו של הרבי שהיו באות לידי ביטוי במימרה קצרה וחדה, ירדו כהולם פטיש. מעטים היו הסדנים שלא נתמוטטו מעצמות ההלם.

פרק יא

עגנים בשמי קוצק

הריקוד שהופסק...

בקוצק מתחילה להסתמן דרך שונה מזו שבטומאשוב. בטומאשוב, בראשית צמיחת החזון, היתה השמחה שרויה במעונות החסידים. אז, דומה היתה עליזותם לעליזותה של חבורה המתכוננת להפליג לטיול ארוך ולשובבותם של צעירים העומדים לטפס על הרים גבוהים. הם היו מלאי ציפיה לטמון בדרך החדשה, שהרבי מוביל אותם בה. בשעה שהגעגועים לאין-סוף בערו עמוק בלב, פצו פיהם בשירה והרימו רגליהם לריקוד. חסידי טומאשוב היו אומרים כי גדולה הסגולה הטמונה בריקוד. טוב שאדם מנתק את עצמו מן הקרקע, ולו אפילו לרגע אחד.

לא כן היתה האוירה בחצרה של קוצק. כימים הראשונים רגיל היה עדיין רבי מנדל להתיחד עם תלמידיו הצעירים בין אילנות שבחורשות. לפעמים הסתודד עמם בשדות והובילם עד שפת הנחל ויאָפּוּש, שגליו לוחכים בשקט את גדותיו וזורמים עד הויסלה. אך אט-אט התכנס הרבי לתוך עצמו ועל החצר ירדה רצינות קיצונית.

לעתים יצא עוד רבי מנדל מחדרו לבית-המדרש, ונראה היה רוקד בין הרוקדים ושמח עם השמחים. אך כל זה היה למראית עין. בגפשו פנימה כבר קיננה עצבות צורבת. רגעים ספורים השתלב הרבי במעגל, אך מיד רץ חזרה לחדרו בודד וגלמוד. פרישתו הפתאומית של הרבי ויציאתו מן המעגל הגבירה את הדכקות בלב הרוקדים. שעות נמשך הריקוד. העולם החיצוני נשכח מלבם. הרוקדים היו נשארים עם עצמם ובעינים עצומות היו עורגים להתיחד עם בוראם. פעם, כשהתלהבותם

של הרוקדים הגיעה לשיאה, נפתחה דלת החדר ועל מפתנו נתגלה רבי מנדל. הוא התבונן ברוקדים, הטיל עליהם מבט חריף והתחיל להרעים בקולו:

- איזו שמחה תקפה אתכם פתאום? תפילתכם – ערכה כערכו של קמצוץ טבק; גודל תלמודכם – כגדול אצבע קטנה, ואינכם מתביישים ללטף את הבטן ולומר שישו בני מעי... משה רבנו שפך את תוכחתו לעם "תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב". לא די שאינם עובדים את השם כראוי, מעיזים עוד לשמוח ולהטיב את הלב... רבי מנדל פסק את פסוקו, חזר לחדרו וסגר אחריו את הדלת בקול חריקה צרודה. קולות השירה נדמו, הרגלים לא התרוממו עוד לרקוד ובחלל בית-המדרש השתרר האלם העצוב...

בלבוש של שתיקה

שבועות עברו, חדשים חלפו והרבי לא נתן רשות לתלמידיו לעזוב את קוצק. והתלמידים מעפילים ומפעילים את המוח מתוך שאיפה לגעת באין סוף. "בקוצק אין שעון, בקוצק ישנה נשמה". נשמה הנכספת להתדבק עם מקור מחצבתה.

נעלמה הדאגה לצרכי הגוף; נותקו הקשרים עם הבית; פרנסת אשה וילדים איננה תופסת עוד מקום. רעבים ומרושלים בלבושם מתהלכים הם וכל הגותם מרוכזת בנקודה אחת, נקודת בורא העולם.

אך קשה מדי הוא הטיפול בדרך התלולה המובילה לגבהי מרומים. בטומאשוב יצאו רבי מנדל ותלמידיו, עטופי חלומות, לטפס על ההרים. כשהרבי עמד בתחתית ההר נצטרפה אליו חבורה גדולה. רבי מנדל מטפס ועולה, עולה ומטפס, אך ככל שההר נעשה תלול יותר מתחילות רגלי חסידיו למעוד. הם עולים וגופלים, מגסים לטפס שנית ונכשלים. החלשים מקבלים סתרחורת בצעדים הראשונים. גם החזקים יותר מתעייפים, ואפילו המובחרים מתיאשים להגיע אל צוקו של ההר. גדולה מדי הדריכות המחשבתית שהרבי דורש מהם. שבועות וחדשים הם

מתהלכים מחצר הרבי, ובלב נשתלים גרעיני אכזבה. לשם מה למחות את המחשבה עד קצה היכולת, אם במוקדם או במאוחר יצטרכו להיסוג אתורנית. הרבי דורש מהם שאי-אפשר. אמנם הרבי כופר באי-אפשר, אך מה שהוא תובע מהם הוא בכל זאת אי-אפשר.

בצד גרעיני היאוש מתעוררים מתרדמה רגשי געגועים לחיק המשפחה, לילדים הרכים הזקוקים ליד מחנכת של אבא.

מרה שחורה ירדה לחצר קוצק. בצר להם, לתוהים על דרך רבם, נזכרו בחצרות של רביים אחרים, באקלים הרך והנוח השודר שם. במקומות אחרים דמותו של הרבי קורנת אהבה. דבריו המרגיעים מרעננים את הנפש. בלב מתעוררים הגעגועים לקולות הניגון העליון, המלווים את שולחנו של הרבי, לשמחה ולמעגל הרוקדים של החסידים; משתוקקים ליד מלטפת של הרבי, למלת נחמה שתרגיע את הלב הזקוק לחיזוק; כמהים למבט עין חם, לחיוך הפרוש על פני הרבי; מתגעגעים לרבי שיפרוש עליהם כנפי אהבה. ואילו כאן? השוט שבידי הרבי מבהיל. בזמן האחרון לבוש הרבי לבוש של שתיקה, ובשתיקתו הוא מטיל אימה. הוא איננו מחונן שום איש אפילו במבט עין. אין מלה של נחמה, אין טיפת עידוד. או שתיקה גמורה או גערות זעומות. תוגה אופפת את החסידים. השביל הצר שהרבי התקין איננו סקול מאבנים, וההליכה בו פוצע את רגליו של ההולך.

“מלאך המתהלך בעולם הזה”

--- נכון, רבי יצחק מאיר רגיל לומר כי “הרבי הוא מלאך המתהלך בעולם הזה”. אך הלא גם סולמו של יעקב, עליו עלו וירדו מלאכי מרום, גם הוא היה קצו האחד מוצב על הארץ – ואילו הסולם עליו מטפס הרבי מנותק לגמרי מן האדמה. הוא מרים את הסולם עם עצמו. לו הכוח לנתק את עצמו מכל צרכיו הגשמיים, הרבי מפציר גם בנו להתגבר על כל המכשולים, אך כלום חינוך אותנו הבורא בכוח זה? השביל שהרבי

צועד בו הוא שביל שסלל לעצמו בשביל עצמו בלבד ואין לבן-תמותה רגיל הכוח, לא רק להצטרף אליו בהליכתו, אלא אפילו לגעת בו נגיעה קלה.

אחד האברכים נכנס לחדר הרבי וניסה, ברמז, לגלות בפניו מקצת מרחשי הגפש, מהספקות המכרסמים את הלב. הרים רבי מנדל את גבות עיניו, נהם נהימה עמוקה ואמר:

- הלב יישבר, הכתפיים יתרסקו, שמים וארץ יימעכו – ואדם משלו לא יסור!

האמת הצרופה שרבי מנדל גילם אותה איננה יודעת נסיגה של פשרה, וכלב אחדים – אלה שאינם מחוסגנים די הצורך לפי מושגי האוירה ששררה בחצר הרבי – צמח הרעיון לעזוב את קוצק. תכונת האמת הטבועה באישיותו של רבי מנדל, התכונה שקסמה ומשכה אותם לכאן, היא הדוחה אותם ממנו. האמת קוסמת, אך קשה להישאר במחיצתה עד הסוף. אולם לא בנקל אפשר לעזוב את קוצק. מי שרק נגע פעם בידית החדר בו ישב רבי מנדל קשה הפרידה ממנה. כשם שהיה צורך בהעזה כדי לנסוע לקוצק, כך דרוש היה אומץ כדי לפרוש ממנה.

אך ההיסוסים גברו ואתם העיקה המבוכה.

כשגבר הלחץ מהבית וכשתכפו מכתבי התחנונים מהאשה ומהילדים, פרשו מספר חסידים מקוצק ובמכאוב לב גמרו אומר לא לחזור עוד לשם.

הרופא והמנתח

סיפר אחד מהזקנים שבדור, בן לחסיד קוצקאי שפרש מרבו:

- כשחזר אבא הביתה אחרי שהייה ממושכת בקוצק והודיע לבני הבית שלא ישוב עוד לשם לעולם, שאלתיו:

- מדוע, אבא, פרשת מקוצק?

השיב האב:

- הסכת ושמע, בני. הרי אתה מכיר אותי ויודע כי בשעה שתוקפים אותי כאבי גוף, רגיל אני לשאול בעצת רופאים, ללא שהיות מרובות. אולם אין לבי לבקר אצל רופאים מנתחים, ועוד פחות מזה יש לי חשק לעלות על שולחן הניתוחים ולהעמיד את גופי לסכין המנתח.

- דע, בני, כי בקוצק יושב רופא מנתח המרפא את האדם על ידי כריתת איברים פנימיים. אוי, מה כואב הניתוח! מה גדולים היסורים! הרבי מקוצק איננו משתמש בסמי הרדמה, הוא קוטע איברים חיים. הכאבים – אומר הרבי – מצרפים את האדם ועוקרים את העשבים השוטים מהלב. בקוצק רווחה האימרה, כי בכוחו של הרבי להוציא מתלמידיו את הלב הפגום ולהכניס במקומו לב טהור, אך מי מוכן לעבור ניתוח כזה. האם מובן לך עתה מדוע פרשתי מקוצק?...

הענן שעל פני הרבי

גם על הרבי ירדה תוגה. הוא רואה בעין, כיצד מתרחב הקרע בין הרצוי, כפי שראה אותו בעיני רוחו בפשיסכא ובטומאשוב, ובין המצוי שבחיי יום יום; הוא רואה כיצד מתגבהת המחיצה המבדילה בינו ובין תלמידיו. גם בלבו מכרסמים ספקות; גם באמונתו ניבעו בקיעים. באמונה שהיתה לו בתקופת החלום, שבכוחו יהיה לחנך שלוש מאות תלמידים, שיצעדו אתו יחד בדרך שיסלול לפניהם. רבי מגדל איננו רואה אותם. הם אינם עומדים בגסיונות קלים ונרתעים מפני המכשולים הפזורים בדרך החדשה.

- אין לי כוח בשבילכם – אמר פעם – אתם זקוקים לרבי חזק כעשיו!

רבי מגדל חיפש יהודי-שבת גם בחול, ואילו מסביבו ראה חולין גם בשבת.

- מה הם רוצים ממני? – שאל באותם הימים את הרי"מ – כל השבוע עושה כל אחד מה שישר בעיניו, ולפני קבלת שבת הם חובשים את השטראם השחור (כינוי לעג לשטריימיל, שהתסידים חובשים בשבת)

ולובשים את הזשופיצע של משי, וחושבים שהם כבר מחותנים עם ה"לכה דודי". אך אני אומר לך, כמעשיהם בחול כך מעשיהם בשבת...

אט-אט מתאכזב רבי מנדל מאנשים ומתחיל להתרחק מחברת חסידיו ורעיו. איננו לוקח עוד חלק בסעודות הצוותא. במשך ימים, ואפילו שבועות, הוא מתבודד בחדרו. "גם סעודת השבת והחגים הוא אוכל לבדו בחדרו". במשך חדשים לא הוציא הגה מפיו. אף מלה אחת. פני הרבי נתקדדו בענן. לפי שעה, קל הוא הענן, אך במרוצת הימים הוא הולך ומתעבה, עד שהסתיר את פני הרבי מעין רואים.

פרק יב

המרד ב"מרד הקודש"

חבר ושני תלמידים

מבין תלמידיו ורעיו של רבי מנדל, בעלי המוחין דגדלות, בולטים – כל אחד לפי דרכו – שלושה אישים. הלא הם: רבי יצחק, הרכי מוורקא; רבי יצחק מאיר (הרי"ם) ורבי מרדכי יוסף.

דמותו הגדולה של רבי יצחק, "היהודי בעל לב הזהב", נבדלת מהתמונה הכללית ששמה קוצק. אמנם מעיין היניקה היה משותף לשניהם, לרבי מנדל ולרבי יצחק; שניהם שמעו תורה בפשיטכא מפי רבי שמחה בונים, אך דרכו של רבי יצחק נפרדה מדרכו של רבי מנדל עם צעדיו הראשונים של זה כמנהיג, מיד אחרי פטירת רבם. ואילו שני האישים האחרים – רבי יצחק מאיר ורבי מרדכי יוסף – נרקמו במסכת אישיותו של רבי מנדל, הם משמשים רקע שמתוכו מזדקרת ומתרוממת דמות דיוקנו. שניהם היו דבוקים ברבי מנדל דבקות שברוח ונפש, אולם אחד מהם, רבי יצחק מאיר, צמוד היה בו בכל תחנות חייו, הוא לא זו ממנו עד הסוף, ואילו השני – רבי מרדכי יוסף – הלך עמו כברת דרך ארוכה, ונפרד ממנו שעה שנראה היה לו כי השביל המתפתל במעלה ההר, עליו מעפיל רבי מנדל – שביל תלול הוא. השביל הזה נראה בעיניו צר מדי ורק אדם אחד יכול להתהלך בו – הסולל לבדו.

בשני קצות הסולם

רבי מרדכי יוסף ליינר, צעיר היה מרבי מנדל בארבע-עשרה שנה. ועם כל ההפרש בגיל, נקשרה נפשו בנפש רבי מנדל, עוד כששניהם

חסו בצל כנפי רבי בונים. כבר שם, בפשיסכא, היה מרדכי יוסף מן המצויינים שבחריפי המות, מן המובחרים שבחבורת רבי מנדל. לאחר שנסתלק הרבי, היה זה רבי מרדכי יוסף שמשך אחריו רבים להכתיר את רבי מנדל כמנהיג החבורה. הוא עמד בראש התלמידים שדהרו לטומאשוב, עיר מולדתו, עם רבם, כשהוא נישא על גלי התלהבות והיה שותף נאמן לחלומו של רבי מנדל ליצור עדה מצומצמת מובחרת, שתפרק מעל עצמה את המעמסה הגשמית ותעמیس במקומה משא רוחני.

רבי מרדכי יוסף נתגלגל עם רבי מנדל בכל גלגולי הנפש; הלך אחריו בכל שלב ושלב שבסולם המחשבה והגיע יחד עם רבו עד השלבים שבראש הסולם, שכל כמה שהוא מתגבה יותר, שלביו נעשים דקים יותר. אך כאן, בדרך לפסגה, נזכר רבי מרדכי יוסף בחבריו שהשתוקקו כמוהו לעליה ולטיפוס לגבהים; נזכר באלה שחלמו כמוהו להגיע פעם לשלבים עליונים של המחשבה; הוא הופך את פניו כלפיהם, מתבונן בהם ממעוף הציפור ורואה – אוי! – מה עמוקה התהום המבדילה בין המנהיג הצועד ומתקרב כבר לראש הסולם, העומד עוד מעט לנגוע ברקיע; המחזיק כבר בידו את המפתח לנעלם הגדול – ובין הנוהרים אחריו, שעדיין נאבקים בשארית כוחם כדי לעלות בשלבים התחתונים של הסולם. בלבם של רבי מרדכי יוסף התעורר רגש של רחמנות, רחמנות פשוטה וארצית, על חבריו הכורעים תחת לחץ הנטיות הטבעיות, הטבועות בכל אדם ואדם. לבו נכמר עליהם, כשם שלב האדם חומל על צפור קצוצת-כנפים בשעה שהוא מוצא אותה שוכבת על האדמה ומפרפרת בתמצית כוחה להגביה עוף.

לפתע פתאום, חש רבי מרדכי יוסף במחיצה דקה העולה וחוצצת בינו ובין רבו הנערץ והמקודש. לפתע ראה את עצמו כעומד על אם הדרך, מקום שהדרכים מתפצלות. רבו – יוסיף להתקדם וללכת במסלולו, אך הוא – אין לו אלא לנטות הצדה ולבחור בדרך אחרת.

הטהור אינו יוכל לגעת בטמא...

...רבו, רבי מנדל, איננו יכול נשום באויר המזוהם של העולם; הוא מתעב את התערובת של טוב ורע הממלאים את חלל העולם. לדברי רבי מנדל אין שני אלה יכולים לדור בכפיפה אחת – או כולו טוב או כולו רע. יתירה מזו: רבו איננו סובל אפילו ענן קל המסתיר את תכלת השמים, הוא שואף לשמים בהירים, נקיים בתכלית, ששום עב לא תכתים אותם. בכל ימי חייו פעל הרבי למען הכנע לחלוטין את הרע ולמען גרש את הרשע. בכוח רצה לעקור מן השורש כל ניצוץ של טומאה. הטהור חייב להישאר זך כשלג.

הוא נזכר שרבו שאל אותו פעם: מדוע, כשעצם טמא נוגע בעצם טהור נעשה הטהור טמא. מדוע לא להיפך? מדוע אין הטהור הנוגע בטמא הופך את הטמא לטהור?

הוא שאל והוא השיב:

- דע, מרדכי יוסף, כי טהור מטבעו איננו יכול לגעת בטמא אפילו אם הם קרובים זה לזה; איננו יכול לדור עמו יחד אפילו דקה אחת. מהותו של טהור אמיתי נוגדת לכל דבר שאיננו טהור כמוהו...

ואילו הוא, רבי מרדכי יוסף, סבור אחרת. גם הוא חש בזוהמה של העמק העכור שהאדם חי בו; גם הוא רואה ששקר ואמת משמשים בערכוביה. אלא, לפי דעתו דווקא במשחק-מחבואים זה, במשחק של אור וצל, בתערובת של שחור ולבן, נבדל עולמו של האדם כאן מעולמם של המלאכים שם. עולמו של המלאך הוא עולם של מישור. המלאך הריהו כולו אור, ללא כתם קל של צל; אמת, ללא שיור של שקר; כולו ציתנות, ללא נטייה כל שהיא לרצון עצמי – ואילו האדם, להיפך, עליו נגזר לחיות בעולם של גבולות מטושטשים; בעולם של עליות ומורדות. עיסת עולמנו נלושה מקמח בלתי מנופה, מקמח מעורב בפסולת. כך העולם וכך האדם. הבורא מסר את עולמו לאדם כדי שהוא יגלה אותו הקו הדק של אור, החבוי במעטה של חושך.

- הנה דומה לו - לבורא. מה הוא - אף אתה. מה הוא - הבורא - "שוכן אתם בתוך טומאתם" - אף אתה, נגזר עליך לדור בתוך עולם הצומח ועולה מגרעיני זוהמה ומניצוצי זוהר. תפקידו של האדם בעולמו הוא לרדת לשלבי התהום של עולם זה, למעמקי מעמקים ולדלות משם את ניצוצות הזוהר.

דרכו של התלמיד

לא זו הדרך! - הגיע רבי מרדכי יוסף לידי מסקנה. דרכו של רבינו איננה דרך לבני-תמותה. הוא חש כי המגע בין הרבי וחסידיו נעשה רופף מיום ליום. הוא איננו מתמזג בהם והם אינם ממוזגים בו. יתר על כן, קיימת מחיצה בינו ובין כל אלה המסתובבים כאן והחושבים שמסתופפים בצלו. עולמו רחוק מעולמם. הרבי מגרש מטווח-מחשבתו את העניינים הקטנים הנוגעים לצרכי האדם בחיי יום-יום; רואה בהם הטרדה למחשבה ומכשול בדרך להתקדמות רוחנית. זוהי הדרך שהרבי הולך בה, והרבי עומד על המשמר ומקל בידו ושומר בשבע עינים שדרך זו לא תכוסה אבק של הולכי רגל סתם. מי שרוצה לצעוד יחד עמו נדרש על ידו להשאיר מאחורי גבו את הנטיות המושכות אותו מטה; הוא תובע את כל האדם, על רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו; הוא פוקד על מי שרוצה להימצא במחיצתו לפנות את מחשבתו מכל ולרכזה בנקודה אחת ויחידה: באלוהות הכוללת הכל - ואילו חסידיו הדבקים בו עד כלות הנפש, כורעים תחת לחץ החיים הארציים. רבי מרדכי יוסף רואה כי נפערת התהום בינו, בין הרבי הצמוד אל השמים, ובין חסידיו המהודקים לאדמה.

רבי מרדכי יוסף לא גרס תפיסת המרובה. הוא הכיר את כלי הקיבול של אנשים מן המצוי, את כוחם המוגבל והגיע לידי מסקנה, כי המנהיג, שהבורא חנן אותו במחשבה גבוהה, חייב לרדת אל אלה המשוללים מתנה זו. לרדת - ירידה צורך העלאה. הוא חייב להיות מעורב עמם ולחוש בעניניהם הארציים, אפילו הם נראים בעיניו כדברים של מה בכך. זאת ועוד. רבי מרדכי יוסף בא לידי מסקנה, שרבו הוא היחידי

שהרצון והיכולת עולים אצלו בר בכד, אך אצל בני תמותה אחרים עומדת היכולת חסרת אונים בפני הרצון שלהם. מהותו של האדם – הוא המאבק הנצחי בין הרצון והיכולת. לכן בחר רבי מרדכי יוסף בכוונה תחילה בדרך קלה יותר, מובנת יותר, דרך התואמת את דרגתם של החסידים מזה וכושר תפיסתם הרוחנית מזה. במקום השביל הצר שאבנים חדות חותכות את רגלי ההולכים בו, הוא העדיף את הדרך הרחבה המרוצפת, שההליכה בה היא הליכה בטוחה וישרה. ההולכים בו נשענים על האבות שסללוה. תורה, שולחן ערוך, דרך החסידות ללא חיטוטים, דרך הנוסכת נחמה ובטחון בלב.

אט-אט נתפרדה דרכם. רבי מרדכי יוסף הרגיש יותר ויותר כי המחיצה החוצה בינו ובין רבו מתעבה והולכת, עד שבמרוצת הימים היתה לקיר שהפריד אותו מרבו לגמרי.

החסידים, שרגש של מפח-נפש התחיל מקנן בלבם, חשו בדרך החדשה של רבי מרדכי יוסף.

בשעה שרבי מגדל התבודד בחדרו ועשה חשבון עולמו ביחידות, התלקטו החסידים מסביבו, צמאים לדבר נחמה. בראשונה, יחידים בלבד העזו לבוא אליו, אך ככל שהאווירה בחצר נעשתה מדכאה יותר, ככל שרבי מגדל הליט את פניו מתלמידיו יותר ויותר, כן הלך וגדל מספר הנאחזים ברבי מרדכי יוסף.

רבי מרדכי יוסף היה בעל שיחה נעימה, "אהב לטייל עם החסידים ליד הנהר ויעפוז מאחורי העיירה". הוא היה מכנס אותם באכסניה הפרטית שלו בקוצק, עורך בפניהם שולחן ויושב אתם בצוותא ומעודד את רוחם בדברי תורה. הדברים שיצאו מפי רבי מרדכי יוסף, זלפו על הלבבות כטפות טל על אדמה צחיחה. ושוב הדהדו באויר קולות זמרה, ושוב התרוממו הרגלים לרקוד. שוב היתה השמחה במעונם של החסידים.

"בקוצק אין מקום לפשרות"

רבי מגדל, הקיצוני במחשבתו והעקבי במהלך חייו, שמעודו לא ידע כניעה מהי, מביט ביגון על התלמיד הגדול הזה, שאחרי העפלה משותפת במעלה ההר נכנע לכובד המציאות; עזב את דרכו ומחפש דרך ביניים, דרך בעל-ביתית. כלום לא היה רבי מרדכי יוסף ראש וראשון בין חבורת האברכים שלו, שבלבם קדח אש "המרד הקדוש"? וכי לא שלח אליו את פרחי החסידים, כדי שיחנך אותם לדרך החדשה, לדרך של גדלות המוחין ושל בוז לקטנות? עוד בימי הבראשית, רמז לחסידיו שבאו אליו להיפרד לפני נסיעתם הביתה, שלא ישכחו להיכנס אל רבי מרדכי יוסף ולקבל ממנו ברכה לדרך, לפני צאתם את קוצק. הוא קירב אותו כמובחר שבתלמידיו, אתו הסתודד, אותו משך ליערות לשם שיחה ביחידות ולו מסר על מאבקיו הנפשיים. לפחות הוא – האמין – יצעד יחד עמו לגבהי מרומים ושם יישאר.

- מרדכי יוסף – אמר פעם רבי מגדל לתלמידו – על משה רבינו כתוב: "ויאמר ה' אל משה, עלה אלי ההרה והיה שם". הלא ברור כי אם משה יעלה אל ההר הלא ממילא יהיה שם, ולשם מה ההדגשה "והיה שם"? – אלא מכאן ראייה, שאדם יכול לאמץ את עצמו ולהגיע אל פסגת הר גבוה ובכל זאת לא להיות שם. הוא עומד על ההר וראשו במקום אחר.... המבין אתה, מרדכי יוסף? אדם העולה להר צריך להישאר שם, ובעיקר "להיות שם", לא להיות למעלה ולטה בעת ובעונה אחת...

האם גם הוא, אותו תלמיד שבו בטח ושיער שילך עמו עד הסוף, האם גם הוא נכנע למצוי, לדאגות האדם לצרכיו החמריים? האם גם הוא בעד הקלת המתח ובעד ויתור על "תפסת מרובה"? במקום להרים את הבריות הוא יורד אליהם ואל צרכיהם הקטנוניים.

בשעה שמאמציו להרים את תלמידיו עומדים להגיע לשיאם, בא הוא, המובחר שביניהם, ועומד להפוך את הקערה על פיה. גדלה הקפדתו של רבי מגדל על התנהגותו זו של תלמידו. הוא רואה בה סטייה מדרכו,

סטייה העומדת לקעקע את יסודות הרעיון, שנשא בלבו מימי נעוריו. רבי מנדל שאף, שהקשר בינו ובין תלמידיו יהיה קשר שברות, קירבה שבנשמה, קירבה שאינה תלויה בדבר – והוא, מרדכי יוסף, מבקש בעדם פרנסה ומתפלל בשבילם לשידוכים הגונים.

- מרדכי יוסף – אמר לו רבי מנדל בזעם – איזה שוק עם תגרנים הבאת לכאן? וכי כך למדנו בפשיסכא? וכי לשם כך נוצרה קוצק? וכי לשם כך העמידוני כאן? כלום חסרים רביים בעולם, הדואגים לבנים-חיים, ומזונות? אם כן מה נטפלו אלי, לשם מה באו לכאן?

כאיש אמת, לא הסתיר רבי מנדל את מורת רוחו מתלמידו זה. הוא לא קירב אותו עוד, כפי שהיה רגיל לקרבו כל השנים. רבי מרדכי יוסף נקרא לחדרו ותוך כדי שיחה רמו לו הרבי, כי הדרך שלו, של התלמיד, איננה אלא דרך של פשרה, פשרה בין התביעות לענינים שבחומר ובין הכמיהה לענינים שברות, וב"קוצק אין מקום לפשרות". אך רבי מרדכי יוסף, כחניכו המובהק של רבי מנדל, לא נבהל מדברי רבו. הלא רבי מנדל לימד אותו, שאדם חייב להיות נאמן לדעותיו אפילו אם הן אינו נראות בעיני אחרים, אפילו בעיני הגדול ממנו.

כשרבי מרדכי יוסף חזר לאכסניה הלכו אחריו חבורה של חסידים, וכשישב עמם ליד השולחן רמו להם בדברי תורה: "לשמש שם אוהל בהם", השמש עושה תמיד את שלה. היא שולחת קרנים לעולם. אך לזה – אור השמש אור מחמם הוא, ולזה – ברק מסנוור עינים; לאחד היא שמש מרפא, ולשני כאש אוכלת. כלום יכול אדם לעמוד תמיד מול פני השמש? ---

הרמוז היה ברור.

בקוצק החל להתרקם המרד "במרד הקדוש".

פרק יג

המבחן

שני עולמות

המתיחות החשאית בחצר קוצק גוברת והולכת. הולכת וקרבה להתנגשות בין עולמות מנוגדים במהותם; בין עולם ספוג אווירה של שבת נצחית, ועולם שחול ושבת מעורבים בו; בין עולמה של נשמה בודדת הצועדת מרקיע לרקיע והעורגת לגעת ברקיע השביעי, ובין עולמם של בינוניים שרגליהם כבולות וצמודות לאדמה.

למראית עין נראה שכל אלה המסתופפים כאן, בקוצק, דבקים ברבם ומצפים למוצא פיו, אך לאמתו של דבר מפריד ביניהם גיא עמוק. הוא, הבודד, השקוע בעולם השבת הנצחית, איננו יכול לשאת את צללי החולין, המקדירים את זוהר עולמו – והם אינם יכולים להימצא במחיצתו הצורבת; הוא, המובחר, רואה בחזונו עולם נגאל – והם אינם יכולים לעמוד בפני חבלי הגאולה; הוא, החווה חזיונות, חושב כיצד להסיר את הכבלים מהמשיח היושב בשערי רומא ומצפה לגאול את העולם – והם מחפשים פרנסה בשבילים ובשכיל בני ביתם.

גם הרכי חש כהתגבהותה של המחיצה בינו לבין חסידיו. השמים ככוחם אמנם, לעתים, להרים את האדם לגבהים, אך כוח המשיכה טמון בכל זאת באדמה. גוברות תביעות החסידים שיפעל למענם בעניינים שבחומר. אך לא איש בעל אופי כרבי מנדל יסוג מדעתו. אין הוא זו מדרכו וזו כל שהוא. עם גבור לחץ חסידיו עליו – גוברת סערת רוחו. מיום ליום נעשה שתקן יותר, ממעט לראות את פני חסידיו. הוא מסתתר בחדרו ומתבודד לנפשו.

חסיד אחד, שלפי אורח הילוכו, לפי מראה בגדיו המהוהים, ניכר שהוא מן הוותיקים שבחצר, נכנס בלאט אל חדר הרבי ובפיו בקשה:
- רבנו, התפלל עלי ועל בני ביתי, אני זקוק לרחמי שמים.

נוף בו הרבי:

- כלום חולה אתה להתפלל בעצמך?

- אין לי אפילו טלית לתפילה – הצטרק החסיד, וחשב בלבו כי על ידי תשובה זו ודאי יזכה להתברך בברכת פרנסה. אך במקום זה שמע מרבו תשובה אחרת:

- ומה בכך? במקום ארבע כנפות של הטלית מתעטפים בארבע כנפות הארץ ומתפללים... אם אין טלית, מתעטפים בבורא העולם בלי טלית.

פעם אחרת ניסה רבי מרדכי יוסף בעצמו להיכנס אליו ולעניין אותו בדאגות חסידיו. הוא רמז לו על הדיכאון השורר כאן בחצר. פלוני – אשתו בוכה שיחוס עליה ויבוא הביתה; אלמוני – אשתו חולה ואיננה יכולה עוד לכלכל את הבית, החנות הקטנה עומדת בפני הרס; חסיד שלישי יושב כאן כבר כמה חדשים ואיננו יודע כלל גורל אשתו וילדיו. החסידים מסתובבים בחצר קרועים ובלויים, לפעמים גם רעבים ללחם. רבי מרדכי יוסף מבקש מאת הרבי שיטה אוזן למה שמעיק על לב חסידיו, יעניק להם ברכתו ויאפשר להם לנסוע הביתה. הרבי יושב שקוע בהרהורים. לאחר מכן מרים את גבותיו העבות, נועץ מבט חד בתלמידו ואומר:

- מה לי ולבקשות של פושטי יד... חכמינו אמרו "שערי דמעות לא ננעלו". אם השערים אינם ננעלים לעולם, לשם מה בכלל הותקנו? בשביל מי הם קיימים? מה הצורך בהם? אלא, השערים ננעלים בפני דמעותיהם של שוטים, הבוכים על דברים שהבכיה עליהם איננה כדאית. אתה שומע, מרדכי יוסף, שערי הדמעות הותקנו בשביל שוטים...

הרבי רצה להביא את חסידיו לידי מבחן סופי כדי לעמוד על מידת נאמנותם לדרכו.

ושעת הכושר לנסיון ולמבחן הגיעה.

תמריל

לפי אחד הסיפורים הגיעה אז לקוצק תמריל, העשירה המפורסמת מפראגה, פרברה של וורשה, ובידה שיקים מלאים מטבעות של זהב. תמריל למשפחת בערקסון היתה דמות אגדית בין יהודי פולין ודמות עטורת הוד בחצרות החסידים. היא היתה אשתו של ר' בָּרְקָה וכלתו של ר' שמואל יעקובוביץ, הנקרא ר' שמואל זביטקובר. ר' שמואל היה הראשון למשפחת בערקסונים, שעל שמו נקרא אזור גדול על יד וורשה, הוא האזור שמוליוויזנה. הבערקסונים היו בשביל יהודי פולין מה שהיו הרוטשילדים בשביל יהודי מערב אירופה. משפחת בערקסון היתה משופעת אחוזות ויערות, שדות וחוות כפריות; היא ניהלה עסקים עם פריצים מפורסמים ועמדה בקשרי עסק עם המלכות. הרפסודות של הבערקסונים הפליגו על הוויסלה והובילו תבואה, עורות ועצים לחופי דנציג. על כל החיל הזה ניצחה ברוב תבונה תמריל. אולם, פירסומה בקרב יהודי פולין בא לה לא על ידי עושרה המופלג, אלא על ידי מעשי צדקה וחסד שלה. אמרו, שלא היה בית-כנסת בוורשה שתמריל לא פיארה אותו בתכשיטים של קדושה; לא היה מוסד של צדקה שתמריל לא הפרישה לו מכספה ביד רחבה; לא היה נצרך שתמריל לא הושיטה לו יד עוזרת ולא היה בית מרפא שתמריל לא ביקרה בו, כדי לקיים מצוות ביקור חולים.

תמריל דבקה בכל לב בחצרות הרביים בפולין. גדולי החסידים עבדו באחוזותיה ובמנסרות שלה שביערות פולין; היא העסיקה אפילו אדמו"רים בבתי המסחר שלה ובניהול עסקיה. למעלה מזו, החסידים סיפרו כי ידיה הענוגות של תמריל, העשירה והמיוחסת מוורשה, כיבסה לא אחת כותנתו של חסיד בעל מדרגה, והיא ראתה בזה זכות גדולה לעצמה, על שזכתה לשמש חסיד ששמו יצא לתהילה בקרב רעיו.

דינרי זהב לקוצק...

השמועות על המחסור השורר בחצרו של רבי מגדל בקוצק הגיעו אליה, לפראגה. היא שמעה שהחסידים בקוצק מתהלכים רעבים, קרועים-בלויים, והם חסרי כל. נאמר לה, כי הרבי מונע בזמן האחרון את תלמידיו מלקחת כסף מחסידים עשירים הבאים לקוצק, והשכר שהם משתכרים מעבודת כפיים איננו מספיק אפילו לצורך קניית כיכר לחם.

תמריל פקדה על עגלונה לבחור בארבעה סוסים אבירים שבאורווה ולרתום אותם למרכבה המפוארת שלה. הכרכרה נישאה ברעש בדרכים ובשבילים המובילים מוורשה לקוצק. העגלון מדהיר את סוסיו, שריקת השוט פולחת את האויר ומתחת רגלי הסוסים המיוזעים מתעופפים גצים הנדלקים מעצמת שעטת פרסותיהם. המרכבה עוברת ביעף ומגמאת כפרים ועיירות.

בפנים המרכבה יושבת תמריל לבדה. מתחת למושבה המרופד מוחבאים השקיקים עם דינרי הזהב. תמריל מזינה את עיניה בשדות הרחבים, שמראיהם משתנה במהירות. היא שולחת את מבטה בעד החלון לתוך עומק האדמה הדשנה, שרגביה השחורים נפלחו זה מקרוב על ידי המחרשה ונוצצים מול קרני השמש. לפני עיניה נעים יערות-עד שעציהם הגבוהים מכסים את ההרים. ממרחקים נראה עמק רחב-ידיים הרפוד פרחי-שדה צהובים; גנים מוריקים, שהאילנות שבהם עומדים צפופים, וענפיהם כפופים מכובד הפרי.

נפשה של תמריל מתרעננת בהתייחדה עם הוד הטבע. עיניה נטויות לאופקים הרחוקים, וחלומות שמצאו את קברם ברעש בתי-החומות שלה בוורשה קמים בלבה לתחיה.

בלבה צצים ועולים זכרונות מימים עברו.

...הנה חצרו רחבת הידים של ר' שמואל זביטקובר בפראגה – פרברה של וורשה. בחצר – קול המולה של חיילים רוסיים משולהבים, כשידיהם עדיין היו מגואלות בדם. הקוזאקים השחוללו אז בחוצות וורשה, אחרי שכבשו את פראגה בחזרה מידי הפולנים; דם יהודי נשפך

ברחובות הבירה, אחרי שדוכא המרד הפולני נגד הצאר הרוסי (בשנת 1794). חותנה העמיד או בתצרו שתי חביות גדולות, מלאות רובלי זהב, ופירסם ברחובות וורשה, כי כל חייל רוסי שיביא יהודי מת יקבל רובל אחד. מאז שמרו הקוזאקים על חיי היהודים כעל בבת עינם. היא זוכרת, כי תוך שעות מעטות נתרוקנו החביות. ר' שמואל ציווה להביא חביות נוספות מלאות רובלים. חותנה אמנם איבד את רכושו והוא נתרושש באותו הזמן, אך יהודים רבים זכו אז להיקבר בקבר ישראל, ועוד יותר נשארו בחיים.

ללא כוונה התכופה תמריל, היא מיששה בשקיקים הטמונים ונגעה במתכת הזהב שבהם. ושוב הפליג זכרונה לימים עברו.

...גם היא הפקירה פעם חבית עם דינרי זהב, אך לא לצורך הצלתם של יהודים אלא למטרה אחרת. כשנאמר לה שהמשכיל מגליציה, יוסף פעריל מטארנופול, חיבר ספר בשם "מגלה טמירין", ספר המספר בגנותם של הרביים והחסידיים, פירסמה ברבים שהיא נכונה לשלם שלושה דינרים תמורת כל עותק של הספר שיוכא אליה. גם לחצרה שלה בפראגה החל מרוץ, אך לא של חיילים רוסיים שהביאו יהודים, אלא של יהודים שהביאו שקים מלאי ספרים מכל קצווי פולין.

חיוך של שביעות-רצון משתפך על פניה של תמריל בשעה שלפני עיניה ניצבות הלהבות שעלו מן המדורה שהדליקה, אחרי שבמו ידיה שפכה נפט על ערימת הספרים שנצטברו בחצרה.

ושוב מילאה תמריל כמה שקים דינרי זהב. היא נוסעת עתה לקוצק ובכספה תכלכל את החסידיים. הקץ לעניות בקוצק. היא תשחרר את החסידיים מכל דאגה לפרנסה. מעתה לא יחסר להם כלום. תלמידי רבי מנדל המשתוקקים לחסות בצל רבם יוכלו לעבוד את בוראם מתוך הרחבת הדעת.

יזי לנו אם לא יחסר לנו כלום...

דבר בואה של תמריל נסך תקווה בלב החסידיים. הם ראו בזה אצבע אלקים. הסכל יוקל, הרעב יחדל, וגם יוכלו לשלוח מעט כסף

לפרנסת בני ביתם. גם הספק המכרסם בלב עושה את שלו – הפקפוק, האם בכלל כדאי הסבל?

רבי יצחק מאיר נכנס לחדרו של הרבי, מספר לו על בואה של תמריל ומוסיף, שתמריל מתכוננת לכלכל את החסידים כדי שיוכלו לעסוק בעניני שמים מתוך רווחה, ושלא יחסר להם כלום.

הרבי קם ממקומו ומשיב ברוגזה:

- יצחק מאיר, וי יהיה לנו אם לא יחסר לנו כלום!

לאחר אתנחתא קלה הוסיף:

- הבורא קילל את הנחש הקדמוני שפיתה את חוה, ואמר: "ארור אתה מכל חית השדה, על גחנך תלך ועפר תאכל כל ימי חיך" – כלום קללה היא זו שהנחש יאכל עפר וידגיש בו, בעפר, טעם של אוכל? אדרבה, הלא ברכה היא זו, בכל מקום שהנחש זוחל – מזונותיו מזומנים לפניו. אלא, הבורא אמר לנחש: אתן לך הכל; ולול כל אימת שתחשק; לעולם לא תדע הרגשת מחסור במשהו; לעולם לא תחוש געגועים למה שהוא; מאומה לא יחסר לך, ממילא לא תצטרך לפנות אלי בשום בקשה. אתה שומע, איטשע מאיר? עונשו של הנחש הוא שלא ידע לעולם מחסור מהו, בקשה מהי...

תפוס מחשבות יצא רבי יצחק מאיר מחדר רבו.

החסידים ראו בבואה של תמריל ישועה מן השמים, ואילו הרבי ראה בבואה נסיון מן השמים, שעל ידו יעמוד סוף סוף על מידת דבקותם של אנשיו בדרך שהוא הנחה אותם; על מידת המוצקיות של אופיים.

לפתע פתאום ניגש הרבי לדלת המובילה לבית-המדרש, פתח אותה ברעש ובצעדים מהירים רץ לאורך בית-המדרש, חטף שקיק מטבעות הזהב, פיזר אותם על פני הרצפה, חזר ונעמד ליד מפתן חדרו ואמר:

- עתה אדע מי יכול לשאת על גופו שוט, ומי אינו שווה שילקו

אותו בשוט!

הרבי עמד ליד מפתן חדרו והביט על חסידיו, ואילו תמריל עמדה בחוץ ליד בית-המדרש והביטה על המטבעות המפוזרים על הרצפה. לחלל בית-המדרש ירדה דממה. ובתוך הדממה אפשר היה לשמוע את דפיקות הלב של החסידים ופיק הברכיים שלהם. איש לא זז ממקומו, איש לא התכופף על הרצפה, איש לא העז אפילו להפנות את מבטו למתכת הנוצצת, למטבעות שהתגוללו למלוא רחבו של בית-המדרש, בפינות הבית ומאחורי השולחנות והספסלים. אך לפתע התקדם ממקומו אחד החסידים. התכופף מטה ובמצב של זחילה הושיט את ידו למקום המטבעות. לרגע קט נרתע מלנגוע בהם, כאילו היו אלה מטבעות אש צורבת. לבסוף לא עמד בנסיון. הוא הטיל עצמו על דיגרי הזהב ותפס מהם מלוא חפניו. בעקבות הראשון כרעו אחרים. מאוכן עומד הרבי ומסתכל על חסידיו. מבט עינו חותך כמו להב של חלפים, ודומה היה אז למבטו של הנביא היורד מן ההר ובידו לוחות חצובים ועיניו רואות, כי האנשים שלמענם נחקקו הלוחות רוקדים מסביב לגוש זהב.

מיואש ומאוכזב צעד הרבי בצעדים כבדים לעבר חדרו, אך כשידו נגעה בידית הדלת הפך את פניו ונהם לעבר משמשו ואיש סודו, ר' הירש בר:

- אם מי שהוא מאלה יעיוז לדפוק על דלתותי – במקלות תגרש אותם! נעולות תהינה הדלתות בפני פושטי יד אלה. משיח מצפה לגאול את העולם אך אין את מי לגאול...

לא, עתה אין עוד ספק בלבו כי תלמידיו לא יתרוממו מעל לבינוניות. משול היה רבי מגדל לגיבור הנשאר לבדו בשדה המערכה. הוא פונה לצדדיו ואינו רואה חיילים שאפשר יהיה להמשיך במלחמה. מיום ליום גובר בו רגש הגלמודיות. הוא רואה את עצמו איש בודד גם כשמסביב רועשים תלמידיו. מפעם לפעם הוא מתפרץ מחדרו אל בית-המדרש, ובפיו מרירות וזעם על חסידיו שבכותם האמין ועליהם נשען.

י"אש אוכלה אש"...

עייפות ורפיון ידים ירדו על רבי מגדל. הוא פוקד לנעול את דלת חדרו, להשאירו לבדו עם עצמו. ואילו רבי מרדכי יוסף רואה את מבוכתם

של החסידים ונדמה לו שעדר צאן תועה במדבר, עדר שהרועה עזבם, השאירם הפקר לרוחות הסוערות וללהט השמש. החסידים התרפקו על ר' מרדכי יוסף, ביקשו שיקרבם ויעודדם. הרבי בפנים החרד עושה את חשבון עולמו, ורבי מרדכי יוסף יושב בחדרו שבאכסניה מוקף רעים ובפיו נשמעים רמזים ברורים:

- חזק מדי הוא האור. "המאור הגדול" זקוק ל"מאור הקטן" ולכוכבים, המאור הקטן משמש גשר בין המאור הגדול ובין הכוכבים...

אין עוד סוד בקרב החסידים על חילוקי הדעות השוררים בין הרבי ובין תלמידו הגדול. מתלחשים על כך בין החבורות שבאכסניות ובבית-המדרש. כיאה לבית מדרשה של קוצק הובעו הדעות ברמזים ובקטעי משפטים, אם כי לא הסתירו עוד את ניגודן של שתי השיטות.

אמר רבי מרדכי יוסף:

...כבר בפשיסכא כינו את רבנו בתואר "אש לזהטת". ודאי זכה הרבי והגיע למדרגה זו. למעלה מזה, הוא הגיע כבר לבחינת "אש אוכלת אש". אך כלום אפשר לדור בכפיפה אחת עם עמוד אש, הבורר ללא הפסק? כלום אין סכנה שמי שיתקרב אליו עלול להיצרב מאש?

על זה השיב רבי יצחק מאיר:

- נכון, מרדכי יוסף, אש צורבת, אדם נצרב מאש ואף נחרך ממנה, אך תוך כדי צריבה, שורפת האש את נקודות הצרעת הסמויות בנפש האדם. האש מטהרת את הנפש, מנקה אותם מזוהמתם של הנגעים. והלא לשם כך באנו לקוצק...

האם בכוח החסידים להכניס את ראשם בין שני הרים אלה?...

פרק יד

הפרישה וההסתגרות

עת צרה ליעקב

דוק של סודיות פרוש על אותה השבת החורפית שנתחוללה בה סערה, ואשר בה התעבה הערפל שעל פני רבי מנדל והיה לענן, שכיסהו מעיני אדם עד הסתלקותו מן העולם.

החסידים שותקים ואין מדברים על שבת זו ואף לא ברמז. כל מה שנאמר על ידם בא לידי ביטוי בפיסקה אחת, הנאמרת בלחש: "באותה השבת שחלה רבנו זצ"ל".

וכך מסופר על השתלשלות המאורעות.

...זה שבועות שהרבי מסתיר את פניו מחסידיו. לברו הוא יושב בחדרו. רק לפני רבי יצחק מאיר גיסו ולפני ר' הירש מטומאשוב, נאמן ביתו, פתוחה הדלת. רבי יצחק מאיר נכנס אליו מזמן לזמן, ואתו מסתודד הרבי ברגעים של התפרצות הרגשות.

בזמן האחרון גודע לרבי מנדל על הצרות שירדו על משכנות ישראל בפולין וברוסיה. רבי יצחק מאיר מספר לו את כל הפרטים. השנה – שנת תקצ"ט, והימים – ימי רדיפות ונגישות. היהודים בפולין נשחקים בין הגלגלים של תנועת המרד הפולני, ובין אכזריותם של הקוזאקים הרוסיים. עשרות יהודים ניתלים בראש חוצות על ידי הרוסים, החושדים בהם בריגול לטובת הפולנים, ועשרות אחרים נהרגים על ידי הפולנים, כחשודים בנאמנות יתירה לצאר הרוסי.

הרב, עם היותו שקוע בעולמות רחוקים, היו לו צרות ישראל מעיין של יסורים. אולם כאיש אמת לא יכול היה רבי מנדל למצוא נוחם לו

ולאחרים, להירגע ולהרגיע, במלים שרגילים להשמיע במקרים כגון אלה, מלים דנחמתא. והנה התקרבה ובאה פרשת תולדות, אשר בה מסופר על זעמו של עשיו לאחיו יעקב.

אותה השבת...

ליל שבת בבית המדרש. החסידים, כולם דרוכים, עוטרים את השולחן, מצטופפים בבית המדרש, נדבקים לעמודים הסומכים את התיקרה, ניתלים על כל זיו שבבית ועומדים על אדני החלונות השבורים. השעה מתקרבת לחצות. דלת חדרו של הרבי נפתחת בחזקה והרבי, נרעש ונפחד, כנישא על כנפי סופה, ניגש בצעדים מהירים אל ראש השולחן. בפניו המשולהבים ניכר, כי דבקו באין-סוף הגיעה לשיאה. נראה בעין כי נשמתו הגיעה לספירה העליונה.

דומיית קשב השתררה בבית-המדרש. בחלל נשמע רחשם-לחשם של הנרות הדולקים. מבחוץ נשמעות יללות הרוחות השורקות בחשכת הליל. הרבי נותן את עיניו פעם בגביע של "קידוש" ופעם בנרות שבת. ניכר בו, כי מאבק סוער מתחולל בקרבו פנימה, המאבק בין הרום של האין-סוף לבין תהום המציאות, ניכר כי מבטו תועה במרחקים ומחשבותיו דואות בעולמות אחרים. כאילו בליל שבת זה הגיחו מקבריהן והתפרצו לבית מדרשה של קוצק כל נשמות המעונים, מאז עשרה הרוגי מלכות ועד אחרון מקדשי השם; כאילו ירדו מכל המזבחות קדושי ישראל מכל הדורות ומכל הגלויות. רבי מנדל, כאילו שומע את צעקתם של העולים על המוקדות בכל ארצות גזירה; כאילו שומע את זעקת "שמע ישראל", שפרצה מפיהם של העולים על העקדות בטולדו ובקורדובו, את זמרת "עלינו לשבח" של הצועדים לקראת המוות בוורמיה ובשפייר; את הזעקה "כי עליך הורגנו כל היום", שבקעה מבתי המטבחים של נמירוב וטולטשין. כל העדה הגדולה כאילו מרימה עתה באזני רבי מנדל צווחה גדולה ומרה — מדוע?

הרבי שולח את ידו השמאלית את הכוס המלאה יין ומעמידה על כף ידו הימנית. היד רועדת — בבואה קטנה מהרעדה שבלב.

לפתע החזיר רבי מנדל את הכוס על השולחן. הלמות הלבבות של החסידים גוברת. הרבי תפוס בשרעפיו, עוצם את עיניו וכך, בעמדו בעינים עצומות, התפרצה התוגה שהיתה עצורה בלבו ומפיו נפלטה גערה:

- משפט אני דורש! צדק אני תובע! האם עוד לא די? כמה גלי דמעות כבר ניקוו, כמה דם יהודי נשפך בגלל שלוש הדמעות שהוזיל עשיו אחרי שיעקב הוציא ממנו את הברכות! החסידים שהקיפו את השולחן נבהלו מעצמת גערתו של הרבי. הלבבות נסערו והברכים מטו ליפול.

הרבי פוקח את עיניו, מרים גבותיו ומסתכל סביבו, מתבונן בפניהם של החסידים ורואה כיצד הם רועדים מאימה, אותם התלמידים עליהם נשען – כיצד הם נבהלים ונרתעים מכל מלה היוצאת מפיו. סערת רוחו הגיעה לשיאה, והוא נוהם בחימה:

- מה הפחד? תנפנים אתם, שקרנים, לכו לכל הרוחות, עזבוני לנפשי!

התרגשותו של הרבי פרצה גבולות. כוחותיו כלו. הוא נח על הכיסא, קורס ונופל תחתיו.

במצב של עילפון העבירוהו המקורבים לחדר סמוך. החדר עטוף חשכות. לא הדליקו בו נר לפני כניסת השבת. התלמידים הבהילו רופא, אך בינתיים השכיבו את הרבי על מיטתו. כדי להשיב את נפשו היה הכרח להוריד מגופו את האבנט, לפשוט את מלבושו העליון ולחלץ את נעליו. המקורבים, גאוני התורה וצדיקי הדור, שחשו כי הרבי נתון בסכנת נפש, התיירו לטלטל נר מבית-המדרש אל החדר האפל שבו שוכב הרבי. פיקוח נפש דוחה שבת².

רבי - ולא מלאך...

רבי מרדכי יוסף נדחק בפינה שבבית-המדרש. אף הוא סערה גועשת בלבו; גם אצלו הגיעה ההתרגשות לשיאה. הוא רואה את החסידים

2. לפי מר א.מ. בורנשטיין, נינו של רבי מנדל.

שעומדים נדהמים ומוכי פחד; כפופים ומיוסרים בפינות מעצמת הרוגזה שניתך עליהם הרבי. בפיק ברכיים הם נדחקים בפינות בית המדרש או מסתתרים מתחת לשולחנות, יש מהם שבורחים באימה, קופצים דרך החלונות, או לכל אשר ישאום רגליהם.

פניו של רבי מרדכי יוסף מחווירים כסיד וזעקה פורצת מפיו:

לא! ישראל עם קדושים הם. כל המוציא לעז על ישראל ילך ויחפש לעצמו מלאכים. הרבי התעלה לדרגת שרף ושרפים יש לרבנו-של-עולם די בשמים. לנו דרושים אנשים שידריכו עדה...

בשבת הבאה, פרשת ויצא, כבר ישב רבי מרדכי יוסף בראש השולחן באחת האכסניות שבקוצק, מוקף חסידים משלו. רבי מרדכי יוסף שהבחין במאבקים הנפשיים המתחוללים בלב החסידים, פתח את פיו בדברי תורה מהפרשה של אותה השבת – לאמור:

- "ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה". יעקב אבינו בשעה שיצא מבית אביו על מנת ללכת לנכר, אל לבן, התעצב ונתמלא צער. הוא ראה את עצמו קטן לעומת אבותיו. הם, האבות, עסקו תמיד בעניני שמים ובמעשה מרכבה – והוא יצטרך להיות שקוע בדברים ארציים קטנים, להתעסק שם בחרן עם צאן, עם לבן הארמי, ולדאוג בעצמו לפרנסתו ולפרנסת בני ביתו... אבל בהיותו כבר בבית לבן חפס יעקב כי גם כשאדם עסוק בענינים גשמיים הוא מסוגל לעבוד את השם יתברך. בכל מקום נמצא אלוקים...

לטומאשוב - ללא ברכת פרידה מהרבי...

המרד של רבי מרדכי יוסף לא קיבל עדיין צורה גלוייה, בימי מחלתו של הרבי הוא היה אפילו בין המעטים שדלת חדרו היתה פתוחה בפניהם. אך הוותיקים מבין החסידים, הבקיאים ברמזים, הבינו את כוונתו האמתית של רבי מרדכי יוסף – והפגו לו עורף.

עבר החורף, כלה הקיץ וכשהגיעו ימי הסתיו של שנת ת"ש, חזר רבי מנדל לאיתנו. כבר בימי מחלתו נודע לרבי התנהגותו של תלמידו

רבי מרדכי יוסף, ודבריו שנאמרו על ידו לחסידים שהיטו לו אוזן. הרבי נכח לדעת כי הדרכים כינו ובין תלמידו נפרדות, ולא היסס מלגלות זעמו כלפיו בפומבי.

מדי שנה נוהגים היו בבית מדרשה של קוצק לכבד בשמחת-תורה את רבי מרדכי יוסף ב"הקפה של יוסף הצדיק", הקפה שרק יחידי סגולה זוכים לה. והנה כליל שמחת תורה של אותה השנה לא זכה לכך רבי מרדכי יוסף. ההקפה ניתנה לאחר. נכון התבונן ר' מרדכי יוסף במבטו הרוגז של הרבי, ועמד על משמעותו של הדבר. באותו ערב עצמו עזב רבי מרדכי יוסף את בית המדרש ועמו חבריו המסורים. למחרת יצאה החבורה ליער וערכו שם הקפות בנפרד.

במוצאי שבת בראשית, בשעות שלאחר חצות, עלו רבי מרדכי יוסף ותלמידיו על גבי עגלות וכרכרות, ומבלי להפרד מרבם, נסעו בדרך המובילה מקוצק לעיירה לא רחוקה ממנה – לטומאשוב, כדי לייסד שם שושלת רביים חדשה.

מאז נתפלגה החבורה.

למחרת, ביום הראשון, השחרר שקט בחצר קוצק, השקט שלאחר סופה בוערת. החצר שוממה. מתי מעט בלבד נשארו שם. רק החזקים ברוחם והנאמנים שבנאמנים, ובראשם גאונה של פולין ופארה של וורשה – רבי יצחק מאיר.

התלמידים המסורים שנשארו בקוצק, שמרו בלבם חימה על חברם הגדול שננטש את המערכה.

רבי יצחק מאיר אמר מה שאמר ברמז ובחריפות:

- מקובל כי "המחובר לטהור – טהור". הייתכן – שאל – שאדם רגיל, שלא עמל על עצמו יהיה דומה לעובד את בוראו מתוך מסירות נפש, רק משום שנתחבר אליו? מדוע מגיע לזה שנתחבר בטהור להיות טהור כטהור עצמו? אלא – השיב – לפעמים דרושה יותר גדלות

להתחבר אל הטהור, להכיר בגדלותו של גדול ממנו, מאשר להיות טהור בעצמו. הכוח לא להיות גבה-עין ולדעת ש"ההוא" יותר טהור ממני ואני רק מחובר אליו ויונק את יניקתי ממנו.

ורבי יצחק מאיר המשיך:

- את הסוד הזה לא ידע קורח בריבו עם משה רבנו. קורח, לפני מרידתו במשה לא היה קטלא קניא (קוטל קנים באגם, כינוי לאדם מן המצוי), הוא היה מנכבדי העדה, בעל מוח ובעל מדרגות, צדיק לבוש בבגדי משי, אך הוא לא ידע את סוד ההתחברות. מקומו של קורח במשכן היה על הדוכן, ומקומו של אהרן הכהן – בהיכל פנימה. בשעה שקורח עלה על הדוכן הגיע להשגות גבוהות; רוחו המריאה שחקים. אמר קורח בלבו: ומה עתה, כשאני עומד בחוץ זכיתי למה שזכיתי – אם אעמוד בהיכל פנימה, בקודש הקדשים, ודאי אשיג מדרגות נעלות יותר. אך קורח, עם כל פקחותו, לא ידע כי מדרגותיו על הדוכן בחוץ, צומחות מהאיש העומד בפנים. הכהן הגדול ממקומו הרם, מקודש הקדשים, הקרין אורות למקבל השפעה. קורח לא ידע סוד החיבור, משום שהיה צר-עין, וברגע שהוא ניתק את החוט שקשר אותו עם משה ואהרן – ירד ממדרגותיו...

רבי יצחק, הרבי מוורקא, שדרכו של רבי מנדל בחסידות לא היתה דרכו, אף הוא גילה תרעומת כלפי רבי מרדכי יוסף על שפרש מרבו. הוא מיהר וסר לטומאשוב, הסתגר עם רבי מרדכי יוסף בחדר במשך שעות רבות ולא הסתיר בפניו את רוגזו.

מאותה הפגישה מצוי בידינו דו-שיח בין השנים:

- מרדכי יוסף, מדוע פרשת מרבנו? – שאל רבי יצחק.

- מן השמים ציווני להיות מנהיג עדה – השיב רבי מרדכי יוסף.

רבי יצחק שמעולם לא רגז, אמר ברוגזה:

- היית חייב להיזכר בשמואל הנביא. על אף ששמואל שמע בהיכל

קולות מן השמים, שקראו לו להיות נביא, לא נעשה מנהיג עד שקיבל רשות מאת רבו עלי, הכהן הזקן. אף אתה היה לך ליקח רשות...

ואילו רבי לייבילי אייגר, הדמות האצילה והצנועה מבין אלה שהצטרפו לרבי מרדכי יוסף, אומר על פרשת הבריחה מקוצק בזו הלשון:

- מי שחושב שיודע ומבין את הסיבה שהאיז'ביצאי (הכוונה למרדכי יוסף, שעבר מטומאשוב לאיז'ביצה) התחיל לנהל עדה בחיי הרבי מקוצק – אינו אלא טועה...

לאחר שרבים מנאמניו של רבי מגדל עזבוהו, עטפה חופת ענן את עמוד האש. רבי מגדל פרש לחדרו, הסתגר מאחורי בריח ונעל אחריו את הדלת – לכל ימי חייו.

פרק טו

מאחורי דלת נעולה

בממלכת הדומייה

ויוותר רבי מגדל לבדו...

אחרי שרבי מרדכי יוסף והדבקים בו ברחו מקוצק ללא קבלת פרידה מהרבי, ירדה דממה לבית-המדרש. יחידי נכנס רבי מגדל לחדרו, כאילו פרק מעצמו משא כבד, המשא של ההמונים. נותקו החבלים האחרונים שתלמידים מטילים על ידיו של מנהיג. סוף סוף נשאר לבדו עם עצמו ועם האלהים.

עתה, משפנה עורף כלפי העולם, יוכל לעמוד, ללא מפריע, עם הפנים כלפי הנצח. עתה אין עוד סייגים לרצונו ומעתה הוסרו המכשולים בדרכו להתייחדות עם הנעלם הנצחי. רבי מגדל עזב את שאונו של האדם והמונו של העולם ונכנס לממלכת הדומייה, לממלכה, בה מתרוממת הנשמה ללא חשש של קיצוץ כנפיה. בהיותו סגור לבדו בחדרו, התכונן רבי מגדל להבין את הסגור והמסוגר במרומים.

רבי מגדל נשאר דבוק באמיתו עד הסוף. רבים היו אנשי הרוח שעמדו בימי פריחת חזונם לקעקע את שתות העולם, להרוס את העמודים שהחברה האנושית בנויה עליהם, אך גם אלה – בעלי הלך הרוח הקיצוני, אחרי שהממשות הדפה את חזונם אחורנית, אחרי שנתאכזבו מפתרונות קיצוניים, עברו לבסוף להלך רוח פשרני. המציאות הכניעה את החזון, ואילו רבי מגדל שייך לאותם האנשים המעטים בדברי ימי הרוח, שלא נטו לפשרה קלה גם בשעת אכזבן תקווה מאנשים. מוטב לוותר על אנשים מאשר לוותר על משאת הנפש. האמת החריפה שקיננה בו הובילה אותו

לידי מסקנה, שאם אין בכוחו למשוך אחרים לידי הבנת סוד תכלית הבריאה, הבנת סוד הקיום והחדלון – הרי לפחות הוא לא יימשך אחריהם. לא איש כרבי מנדל ייבהל מהעזיבה של תלמידיו ונאמניו, איש לא יטה אותו מהדרך, שהיתה עבורו דרך של אמת.

רבי מנדל אמנם פרש מן החיים, אך לא ברח מהבעיות העמוקות של החיים. הוא רואה את האדם כשהוא טובל, ביודעים ובלא יודעים, בים של צער ותרמית, ואם הוא איננו יכול לשנות את העולם, אם אין בכוחו להפיג את הצער ולקעקע את התרמית, הרי לפחות חלקו לא יהיה עם העולם הזה.

בין ארבעת הכתלים של החדר הקטן עברו על רבי מנדל כל היסורים, שהם מנת חלקו של איש הרב את ריבה של האמת. איש כמוהו נושא על כתפיו יגונו של העולם ומתמודד עם גורל האדם בעולם.

כאן טמון סוד בדידותו.

רבי מנדל ויתר על חברים ותלמידים. עם עזיבת קבוצה נוספת של חסידים הוסיף רבי מנדל מנעול על דלת חדרו, ושם, מעבר לדלת העמיק את בדידותו והיאבקותו עם עצמו, עם המרד שבמוחו ועם הסערה שבלבו.

כשחסיד-סתם, חסיד-מן-השגרא, פגש בחסיד שפרש מרבי מנדל ושאלו: מה ארע בקוצק? השיב הפורש תשובה לקונית:

- בקוצק ההיה ליקוי חמה!

ודאי, בתהליך הארוך של ההתמודדות עם המציאות נתון אדם מסוגו של רבי מנדל בנפתולים נפשיים; ודאי התפתל רבי מנדל במכאובים שבנפש, תוך כדי מאבקו המר עם הכבלים שמחשבת אנוש אסורה בהם, אך גם ברגעים אלה לא נכבה האור, כשם שבשעה שהחמה מתכסה נשארת היא במלוא אורה; היא איננה שופעת אז את קרניה לאחריים, אך אין הכיסוי פוגע בחמה עצמה. אדרבה, הקרנים חוזרות אל עצמה ומגבירות את חומה.

ואילו החסיד שנשאר דבוק בקוצק, השיב לשאלתו של הסתם-חסיד:

- בקוצק מה מליל?

- החדר סגור, הדלת נעולה, אך בפנים מוסיף הרבי קדושה על קדושתו וטהרה על טהרתו. דרך החור הקטן כגודל לשון-מפתח שבמנעול, פורצת החוצה יותר קדושה מאשר דרך השערים הפתוחים.

בפנים החדר

אחרי שרבי מנדל ניתק עצמו ממרעיו, מצא ברעיונותיו רעים נאמנים. אך גם אז, גם בשעה שנשאר לבדו עם רעיונותיו, לא שקטה מלחמתו הפנימית. באפלולית של דמדומים יושב הוא מהורהר בהרהורי תוגה. שעות הוא יושב בעינים עצומות ללא תנועה. המחשבה בלבד מתנועעת במהירות ובתנופה. היא מטפסת לשמים ולשמי שמים, זונקת מהיכל להיכל ומרקיע לרקיע.

אמר האומר: רבי מנדל יכול היה להגביל את מחשבתו בנקודת-אחיזה אחת, ולהיות צמוד בה שלושה ימים רצופים.

מחצית הזקן שלו, הצד הימני, היה נמעך ונקמט, הפך לגוש מוצק אחד. בצד זה כאילו הזקן נדבק מרוב לחיצה, שכף ידו הימנית לחצה את הלסת, בשעה שהראש נשען עליה.

אורלוגין רבים היו תלויים על הקירות המקולפים מטיח. בחלל החדר נשמעים התקתוקים המונוטוניים הקצובים של המשקלות, המתנועעים לכאן ולכאן. שעות התבונן רבי מנדל במטוטלות הנעות ונדות; במחוגי השעונים שאינם פוסקים מלסובב את סיבובם הנצחי. מזמן לזמן הוא קם מכסאו, ניגש לאחד האורלוגין שעמד מלכת, מדריך את הקפיץ ומכוון את מחוגיו.

במשך עשרים שנה לא נשבו לתוך החדר רוחות באביב ולא חדרו אליו קרני שמש בקיץ. אזנו היתה דרוכה להמיית גלגול הרעמים ולצלילת הגשמים. בחורף, בשעה ששכבת קרח כיסתה את זגוגיות החלון, חדרו מן החוץ, בעד החלונות האטומים, שריקות התיפחות של סופות השלג. רבי מנדל היה מקשיב אז לרוחות הבוכות ומיללות מעל גגות העיירה.

לאורו של נר...

בלילות הוא יושב לאור נר שבפמוט או לאור מנורה דולקת. צללים ווקדים בחללו של החדר, המטפסים על הקירות הגדושים מדפי ספרים עד התקרה. כשהמחשבות גברו ועמקו, טובל רבי מנדל את הנוצה בקסת הדיו, רושם כמה מלים על קלף או על גליל נייר. לפתע מפסיק בכתיבה, מסתכל בשלהבתו של הנר, מוציא גליון אחד מתוך ערימת הגווילין והניירות הכתובים, עובר על הכתוב ומסמיק אותו לנר. אט-אט לוחכת הלהבה את הגליון. הגליל נשרף והאותיות, שלעולם לא נדע פשרן – פרחו באויר.

לעתים, הנר שבפמוט הולך וכלה, הפתילה יונקת את טיפת החלב האחרונה. היא נאבקת על שלהבתה בשארית כוחותיה. פעם היא מתלקחת ופעם היא דועכת. נטייה מיוחדת היתה לו לרבי מנדל להתכונן בנר גוסס. לפעמים כבה הנר, אך רבי מנדל אינו מרגיש בכך. גם אחרי שהנר דעך, היה נשאר רבי מנדל לשבת במקומו מוקף חשכות, מכורבל בבגדיו המרוטים, שעון על היד וחושב על בדידותו של האדם בעולם.

שעות הוא יושב בתוך אפילת הליל בלי תנועה. תקתוק השעונים, צלצולי השעות, עוד מגבירים את קולות הדממה הלילית. מחשבותיו שרויות בעולם אחר, הן מגמאות מרחקים ומבקיעות לעצמן דרך אל הבלתי ידוע.

לבדו בלילה...

לפעמים עוגנות המחשבות בין גלים שקטים, אחרי שניטלטלו בין תלי מים סוערים. רבי מנדל מאזין אז לרחשי האילנות שהדיהם מתגלגלים ובאים לחדרו ממרחקים, מיערות המקיפים את קוצק. בשעה-של-חסד זו, מוזמין רבי מנדל אל חדרו אחד המקורבים וחוזר בפניו על איזו מימרה פיקחית מרבו רבי שמחה בונים, בתוספת הדגש העצמי החריף. לעתים רחוקות מנסה אחד התלמידים לגשת לדלת החדר הנעול, ממתין שם בלב רועד – אולי יזכה לחזות את פני הרבי.

רבי יחיאל מאיר מגוסטיניק, העז לגשת אל הדלת בתג הפורים
ודפק בה דפיקה קלה. קולו העמום של הרבי הגיע אליו מהחדר שמאחורי
הדלת:

- הא, מה זאת, מי זה, מי מעיז?

השיב רבי יחיאל מאיר, כשרגליו רועדות:

- פורים היום. באתי לרבנו שיקיים בי את המצווה "ומתנות
לאביונים". עני אני ויחף. אי לי לבוש על עורי. אין בי לא תורה ולא
מעשים טובים. הלבישני, רבי!
שחיקה.

מבפנים נשמעו הדי הגרירה של הנעלים. הדלת נפתחה בחריקה.
בחלל הפתח נראה פני הרבי כשהוא מחייך ואומר:

- זה אתה, יחיאל מאיר? היכנס!

שעה ארוכה התייחדו בבדידות הרבי והתלמיד. רבי יחיאל מאיר
לא רצה לגלות מהי המתנה שקיבל מרבו באותו היום.

סיפר המספר: לעתים רחוקות בלילה, בשעה שכולם כבר היו
שקועים בחרדמה, כשגם ר' הירש משרתו עלה כבר על משכבו בחדר
הסמוך לחדרו של הרבי, אירע שרבי מנדל יצא אל החצר, הסתכל בעומק
הלילה השקט, לשמים הבהירים הזורעים כוכבים, לירח האדום הצומח
מקצה האופק והמתגבה ועולה למרחבי השמים. מי חכם וידע שמץ
מהרגשותיו של רבי מנדל ברגע נדיר זה? האם נעורים עתה במוחו
זכרונות מהימים כשעודנו נער, כשרגליו עמדו על פסגות ההרים שבגוראי,
כשתקע את עיניו במרחבים רחוקים, במהלך הכוכבים במסילותיהם
ורקד: לבי ובשרי ירננו אל אל חי? ... האם ברגעים אלה, בעמדו לבדו
מול פני השמים, נחשפת בפניו התהום הפעורה בין הרגל האחת הנוגעת
ברקיע השכיעי והרגל השניה העומדת על סף התחתיות? - - -

לא זמן רב עמד רבי מנדל בחצר והתייחד עם זיו הטבע. הזמן
דוחק. אחרי שהתכונן בצבא השמים, משך רבי מנדל בכתפיו וחזר לחדרו
המהלך אימים.

שירת היצירה וקינת החדלון

התבודדות היא משכן למבשרי בשורות בעולם וסוללי דרכים בחיים. המבשר הראשון של החסידות, אף הוא היה שרוי בהתבודדות. אך מה תהומי ההבדל בין התבודדותו של רבי מנדל, הרכי השביעי בחסידות, לבין זו של רבי ישראל בעל-שם-טוב, יוצר החסידות ורבה הראשון.

שבע שנים התייחד הבעש"ט ביערות העבותים של הרי הקרפטים שבין קוסוב לקיטוב; שבע שנים התבונן הבעש"ט בטבע ובכוראו. בשנות התייחדותו נרקם החזון ונתחשלה הבשורה. בבדידות השקטה נפתל לבו לשלוש אהבותיו הגדולות: לבורא, לתורה ולישראל. כשהלב עבר על גדותיו מרוב אהבה, יצא הבעש"ט מבדידותו, עזב את היערות וירד מן ההרים ועמו תורת חיים לאדם. עיניו זהרו בהדר זיוו של הטבע; הוא פקד לשמוח בחדוות העולם ולרקוד במעגל ריקודו של העולם:

"אדם החי בשמחה – אמר הבעש"ט – מקיים בזה רצון הבורא".

את בשורת השמחה הביא הבעש"ט למשכנות ישראל הדלים, לעני, למך ולמדוכדך שבעם.

ואילו החדר בקוצק, השרוי באפלולית, לא היה בו מהדרת הטבע של מרומי ההרים ולא מן המסתורין של יערות הקרפטים. לחדר זה, אטום החלונות ומוגף התריסים, לא הגיעו שיחות דשאים ואילנות. בחללו נשמעו רחשי רוחות המספרות זו עם זו, רוח אחת בונה עולמות והשניה מחריבתם.

הבעש"ט חש בפריחתו של העולם; כל היקום אומר שירה. הבעש"ט שומע את קול ה' בהדר; הוא מאזין לשירת העשב בגידולו, בפרח המזדקר מבין נקיקי הסלעים, מתייחד עם התפארת שבטבע ומתמזג עם החסד העולה מהבריאה והעוטף את ארבע רוחות העולם – ואילו רבי מנדל מתייחד עם הכמישה של היקום. הכל מקונן קינת חדלון. הוא חווה בקמילתו של הפרח בשעה שהוא עומד עדיין במלוא פריחתו; רואה כבר את השלכת בעוד האילן עומד בלבלובו.

בהתבודדו על רמות הקרפטים נסתף הכעש"ט במעגל הבריאה, הוא שמע קול מלאך המסתתר מאחורי כל פרח כשהוא מכה על קדקדו ואומר לו: גדל! ואילו רבי מנדל בחדרו נאכל בצער האבדון; הוא שומע את קול המלאך הפוקד על החדלון, המכריז בלי הרף; הבל-הבלים, הכל-הבל! צו חדלון נשמע גם מקול רינת הצפרים. כשהאביב עומד עדיין במלוא פריחתו, כבר שומעות אזניו את אוושתם של העלים הנושרים מן העצים; ובתקפו של הקיץ מבצבצת כבר תוגת הסתיו.

רבי מנדל אינו נותן את דעתו על הדר הטבע. את מחשבתו מטרידה השמש השוקעת; העלים הצהובים הנושרים מהאילנות; כל מה שמזכיר גסיסה וחדלון והמעלה על המחשבה את השאלה הגדולה של מטרת היקום, שאלת ה"לשם מה?"

בפנים החדר הסגור משקיף רבי מנדל על גופו של עולם ממרחקים גבוהים. כאילו הוא, רבי מנדל, אינו חלק מהעולם אלא חוץ ממנו; כאילו היה יושב על כוכב לכת אחר.

בדידות מסוג זה איננה נושאת בכנפיה מנוחה ושלווה – זוהי בדידות מסוערת של תהיות שאינן באות על פשרן.

- "העולם כולו אינו כדאי שנתאנח עליו אף אנחה אחת!"

כשמשון שלפת בכוח שרידיו את עמודי בית דגון, כך לפת רבי מנדל במוחו החזק את עמודי העולם, וכשמשון, היה רבי מנדל מוכן לעתים לעקור את העמודים הללו מיסודם, לקעקע את העולם ולהתזירו לתוהו ובוהו.

פרק טז

"אפגשם כדוב שכול..."

שנים שפרשו

אין זו מן הנדירות שאדם גדול-רוח פורש משאון החיים, מתרחק מחברת אנשים, מתנזר מתענוגות העולם ומתבודד באהלו.

אך שונים הם המניעים הדוחפים את הפורשים לצעד זה. והפרישה עצמה, אף היא שונה במהותה אצל כל אחד ואחד.

שנים הם שהתרחקו – כמעט כאותה התקופה – מחברת בני אדם ופרשו לאהלם. רבי אליהו, הגאון מוילנא, ורבי מנדל, החכם הזקן מקוצק. הגאון מוילנא למד שנים רבות תורה לאור הנר בעיצומו של היום, בחדר שתריסיו היו מוגפים. שבועות עברו והגאון לא יצא לראות פני איש כדי שלא יופרע בתלמודו. כשאותו נודמנה לוילנא ודפקה על דלת חדרו של אחיה המפורסם, אחרי שלא ראתה אותו שנים עשרה שנה, אמר הגאון למשמשו: לך והגד לה שניפגש בעולם הבא, כי כאן אין לי פנאי לדברים כגון אלה...

עולמו של הגאון מוילנא היה שלם, כשם שהתורה בה התעמק כל ימי חייו היתה שלמה. הוא לא חקר במופלא. בהתמדתו הגדולה השכיל לעבוד את בוראו בשלמות ולסלק את הגורמים העלולים להפריע לו בקיום המצוות לפרטיהן ודקדוקיהן.

הגאון הגיף את התריסים של חלונות חדרו, כדי שלא יחדור דרכם רשרוש כלשהו מן החוץ; כדי שהדי ההמולה שבשוק הוילנאי לא יפריעו לו בטיוליו השקטים בשכילי נהרדעא ופומפדיתא. הגאון פרש מתוך כוונה, מתוך הגיון, הוא נמלט לעולם רגוע, הוא שקע את עצמו בעולם

של ספרים, כל חייו היו קודש לאותיותיהם ולתגיהם. ובו, בעולם הזה, הוא מצא את עצמו, מצא את סיפוקו השלם.

בדידות - בציבור...

ואילו רבי מנדל לא פרש לאהלו כדי למצוא שם מנוחה. איש כרבי מנדל ככל שתרכה אצלו ההתבודדות כן תרבה אי-מנוחה. למתבודד מסוגו לא ברורה המטרה שלשמה הוא מתבודד. הוא מתפש אותה תוך כדי התבודדותו.

החכם הזקן מקוצק היה גלמוד אפילו כשהיה במחיצתם של אלה שהאמינו בו בתמימות ובכל להט נפשם; הוא הרגיש את עצמו מדוכדך גם בחוץ קהל מתרונן.

כבר בפשיסכא כשרבי מנדל היה רגיל לזמר יחד עם חבריו, כשרגליו היו מתרוממות לריקוד במעגלי הרוקדים – כבר אז היה כאילו חוץ מהמעגל. הם מריעים ורוקדים תוך דבקות ואילו בעיני רבי מנדל נראה העולם סימן-שאלה גדול. גם בהיותו דבוק בבורא, הוא נתון לחקירה מתמדת על מטרת החיים ועל טיבן של אושיות העולם; הוא נמצא בפקעת של סתירות, שאין לאנשים המקיפים אותו כל חוש להן. הוא רחוק משיחם וסיגם, מחשבותיו הן מחוץ לתחום מחשבותיהם, ועולמו איננו עולמם. מתבודד מסוג זה הוא בכחינת חנינא, ששרוי היה בצער שעה שכל העולם סביבו שרוי היה בנחת. בלבו של רבי מנדל מקננת רגשת הצער, שעה שכל המקיפים אותו היו שבעים נחת. בודד מסוג זה מעלה את עצמו תמיד לעקדה. הוא איננו פוסק אף רגע מלחטט בתוך עצמו; מלעשות חשבון נפשו וחשבון נפש עולמו.

כשרבי מנדל עוד היה עול ימים, קרא אותו רבי כונים רבו ולימד אותו תורת ההתבודדות:

- מנדל, נכון כי אין דבר מועיל בעולם מאשר התבודדות; אך אין מקום מתאים יותר להתבודדות מאשר בין המון אנשים... כשאני מסתכל בעולם בעיני רוחי, נראה בעיני העולם כולו מדבר שממה ובו, בעולם,

נטוע עץ בודד אחד, ערער יחיד – זה אני. אחד לבדי. ורכונו של עולם, אין לו בעולמו אלא אותי ולי אין אל מי לפנות אלא אליו, וכששנינו לבדנו במדבר, נדמה לי, כי אני מסתכל בו והוא מסתכל בי. כך נוצר הייחוד השלם ביני ובינו...

במשך שתיים-עשרה שנה מאז שנעשה מנהיג עדה הלך רבי מנדל בדרכו של רבו החכם, בדרך של בדידות בין ההמונים, אך לבסוף לא יכול היה עוד, במוכן הפשוט של המושג, להיאחז בדרך זו.

במכתבו אל תלמידו רבי יצחק מאיר, כותב רבי מנדל על עצמו שהוא: "בודד גם בישבו בין רעים אהובים, כי לא המה ינחמוני מהגיון לבי".

הרגשת יחיד בין רבים, זו התכונה להיות מובדל מן ההמונים גם כשהיה שרוי ביניהם, קיבלה אצל רבי מנדל במרוצת השנים צורה קיצונית. הוא התעייף מן החולין של העולם, נלאה מהתרמית שהעולם שקוע בו. בכל חופעות החברה ראה רבי מנדל מרמה. תרמית בלשון ביודעין – ועוד יותר תרמית עצמית במחשבה, בלא יודעין.

בעיניו נראים ההמונים חברת קבצנים; כל אחד חושב על עצמו ומתפלל על עצמו. גם גישתם לאמונה היא גישה קבצנית, גם האמונה באלקים הפכה אצלם לדבר שהוא לתועלת עצמית. כולם פושטי יד הם (שנארעס!), לאלה מצטייר האלהים כמקור הכסף והזהב, ובקשותיהם אליו הן שיעניק להם ממקור זה מלוא כיסיהם, ולאלה הוא מצטייר כמקור השפע וכל טוב, והם פורשים את ידיהם אליו ומבקשים ממנו פירורים בעולם הבא. כולם מתפללים אל הבורא שהוא יעשה את רצונם ואינם חושבים כי האמונה מחייבת אותם שהם יעשו את רצונו, רצון הבורא.

- - - גדלותו של השם יתברך היא שיש לו הסבלנות לשמוע אל הבקשות הללו אליו. בקשות של פושטי יד...

רבי מנדל נוקב את האדם במפולש. עינו החדה חדרה למשקע העמוק שבנפש, לחלק התת-מודע שבו.

אהבה - למי?

לפני ההסתגרות, ראה פעם רבי מנדל אחד מפרחי תלמידיו העומד בקרן זוית ומתפלל בדבקות שבכוונה את תפילת קריאת שמע: "ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך". בו ביום קרא אותו הרבי אל החדר פנימה, הרים אליו את עיניו ושאלו: אברך, אמור אמת! באמריך "ואהבת את ה' אלקיך" – את מי אתה בעצם אוהב, את האלקים או את עצמך? אם אדם אוכל ראש של דג מרוב אהבה אליו – כלום אוהב הוא את הדג, הלא את עצמו הוא אוהב... על אהבת יעקב ורחל מוסיפה התורה "ויהי בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה". התורה מעידה כי אהבתו של יעקב לא היתה אהבה עצמית. בדוק את עצמך היטב, אברך, נצור שפתיך מדבר מרמה. ייתכן שאהבתך לאלקים איננה בעצם אלא אהבה עצמית. ייתכן שאתה אוהב אותו, כיוון שאתה מצפה ממנו טובת הנאה בעולם הזה, או בעולם הבא...

לא, רבי מנדל אינו יכול עוד להתכודד בהיותו שרוי בתוך ההמונים. הוא חייב לקיים מצוות ההתבודדות גם בגופו. רבי מנדל ניתק את קשריו עם העולם, גדר מסביבו גדר, עג מסביבו עוגה וקשר עצמו לצמיתות לעולה של אמת.

לא לשם מציאת מקום מחבואים נכנס רבי מנדל לחדרו; הוא לא חיפש דרך להשתחרר מאי מנוחה. אדרבה, כל כמה שחש במרחב אפקו של העולם, כל כמה שגימא מרחקים גדולים יותר, כך גברה בו אי המנוחה.

מאתורי הדלת הנעולה חידד את אזנו הפנימית, שתהיה מסוגלת להאזין לסוד הרחשים שבדממה. אך לא תמיד דומיה – תהילה ושבתים. יש ודומיה חרישית מכילה זעם ומרי; יש והדומיה מביעה שאגה ואפילו קפיצת אגרוף, את הזעקה שבשתיקה מבטא רבי מנדל בדרכו הוא:

- כאשר יש לאדם על מה לצעוק ורוצה לצעוק, אך איננו יכול לצעוק – זוהי הצעקה הגדולה ביותר!

רבי מנדל נכנס לעולם הדממה כדי להקשיב לזעקה האילמת
המתפרצת מתוך השתיקה.

מנעול נוסף על הדלת...

איש, אפילו מבין גדולי תלמידיו, איננו יודע מה מתרחש שם מעבר
לדלת; במה הוא הוגה ימים ולילות; מה הן מחשבותיו המנקרות במוחו.
עם זאת הם אינם שוכחים אף לרגע את החדר הסגור, את קודש-הקדשים.
הם יודעים כי מבין ארבעה כתליו משחיו רבם את מוחו-מקדחו, מעמיק
את הקדיחה ומבקיע את רוס השמים.

בימים האחרונים הוסיף הרבי מנעול נוסף על הדלת.

ר' הירש משרת, משמשו של הרבי, רגיל היה לצאת מזמן לזמן
מהחדר הפנימי ולחלק בין החסידים פירורי אוכל מה"שיריים", שהרבי
השאיר מסעודותיו הדלות. אם תלמידיו לא נמצאו ראויים לראות את
פני הרבי; אם לא זכו אפילו לגעת באצבעות ידו, הרי לפחות יקבלו
השראה מהפרורים שהרבי החזיק בידו. אך בזמן האחרון אין עוד ר'
הירש מביא להם את השיריים. בתחילה לא אמר דבר. לא סיפר לחסידים
מדוע. אך לאחר מכן רמז כי אחרי כל ארוחה, קם הרבי מעל השולחן,
לוקח בעצמו את הפרורים שנשארו, ניגש אל החלון וזורק אותם לציפורים,
שבנו את קינם בין ענפי האילן הבודד, העומד בחצר, לא רחוק מחלון
חדרו...

גזו גם הפרורים האחרונים ונותק עוד חוט שקשר את התלמידים
עם רבם.

"אייכם פושטי יד!"...

חסידים מתהלכים בבית-המדרש רצוא ושוב. כל אחד תפוס
במחשבותיו. באמצע בית-המדרש מתגודדות חבורות קטנות וכפינות
מתבודדים יחידים ועושים את חשבון עולמם. חסידי קוצק מובהקים
סיגלו לעצמם את החכמה לשתוק בציבור ולשוחח ביחידות.

חסיד אחד יושב על יד השולחן. לפניו ספר פתוח, אך עיניו תקועות לא באותיות שבספר, אלא בנקודה יחידה, שהיא מעבר לבית זה; שני יושב יחידי בקצה השולחן, משעין ראשו על כף היד – ושותק; שלישי יושב אף הוא על ידי השולחן, אין לפניו ספר פתוח, אך בין אצבעותיו הוא מחזיק כוסית קטנה עם יי"ש ומהרהר, כמשוחח עם עצמו, מרים את הכוסית ואומר:

- לחיים לך, רבנו של עולם!

לפתע נשמע קול של גרירת נעלים שהגיע מעבר לחדר. זהו קול צעדיו של הרבי, הפוסע ומחקרב לדלת. עוד לפני שהתלמידים מספיקים לזוז ממקומותיהם, נפתחת הדלת ברעש ועל המפתן נראה הוא בהילוכו המרושל, ב"שפאנצער-הויזן", בלי מעיל עליון, הגבות מורמות למעלה ועיניו תרות בחלל בית-המדרש. פתאום פורצת מפיו שאגה: -

- איכם פושטי יד? "אפגשכם כדוב שכול... ואקרע סגור לבם"
רבי מנדל פסק את פסוקו, וקודר חזר לחדרו.

בפסוק זה של הנביא הושע, טמון הסוד לשברון הרוח של רבי מנדל. כאן בא לידי ביטוי שמץ מן התוגה שהעיקה על לבו. משאגה זו קל להעלות על המחשבה, מה היה טמון בלבו של רבי מנדל לפני שפתח את הדלת, לפני שגער בתלמידיו.

היגון שהעיק על לבו היה מהול מרירות של דוב מאחורי הסורג, שקיפח את ילדיו בחייו. היתה בו תחושה של ערירות מוחצת. שאיפתו של כל מנהיג היא לפתוח לבות תלמידיו. המנהיג מתאים מפתחות ללבו של כל תלמיד, וגם רבי מנדל חיפש שביל ללבות חסידיו, גם הוא רצה להכניף אותם בחזונו ולהעלותם מעל גגות העולם. היה זמן שחשב כי בידו מפתח, על ידו ייפתחו הלבבות, אך נוכח לדעת כי הלבבות נשארו סגורים. עתה, בהעדר מפתח שיאחו במנגנון הפנימי שבלב ויסובב אותו בחכמה – הוא רוצה לבקוע את סגור לבם בכוח, לשסע אותו לשנים... אקרע סגור לבם.

השכיל לרמוז על כך אחד מתלמידיו, מן הפקחים שבהם, ר' שלום הירש מזגירז'. בשעה שאחד החסידים הפורשים, מחסידי רבי מרדכי יוסף, שאל אותו, את ר' שלום הירש, מדוע נשאר בקוצק, השיב הלה:

- האמת דומה למסמר; הלב – כקיר מוצק, כדי להכניס את המסמר לתוך הקיר דרוש פטיש חזק. רבנו יודע כיצד להלום בפטיש של אמת...

פרק יז

בסוד שיח

בחשכת הלילה

לילה בקוצק.

השעה מתקרבת לאשמורת השניה. עלטה השתלטה על העיירה. שחוחים עומדים הבתים, כאילו מטים ליפול. הזוגיות שבחלונות – כעינים כבדות. חשכות עבה נשקפת מהם. אין סימן של עשן הארובות ולא ניצוץ של אור בחלונות. השקט הלילי מובקע מקול בכי מעומעם של תינוק, המשתפך מאחד הבתים, ומהדי קול צעדיו של חסיד הפוסע עתה בפסיעות מזורזות, לעבר חצרו של הרבי. פעם הוא מרים את עיניו לכוכב הבודד, הגולש באלכסון מן השמים השחורים, ופעם נושא את לבו ברעדה לרבו הבודד, השוכן לבדו בתוך חדרו.

בבית מדרשו של הרבי מתכנסים ובאים, בעיצומו של לילה, בני ההיכלא המעטים, המובחרים והנאמנים. שדבקותם ברבי גברה עם פרישת רבי מרדכי יוסף ופמלייתו. הם מטילים זה לזה מבטים סתומים. כל אחד נתון למחשבותיו, מהורהר בענינים העומדים ברומו של עולמו. הם מפנים עיניהם לשם, לחדר הנעול על מנעול. מזמן לזמן יוצא אחד מן החבורה את בית המדרש ונעמד באמצע החצר. חשכת לילה מסביב. הוא מרים את עיניו כלפי חלון חדרו של הרבי, שבעדו נראה עיגול אור קטן.

בפנים החדר נמצא עתה רבי יצחק מאיר מוורשה (הרי"מ), המכובד שבין התלמידים והגדול שבהם. בפני הרי"מ פתוחה הדלת תמיד. הוא שייך ליחידים הזוכים להיכנס לפני ולפנים, והוא היחיד שרבי מנדל מגלה לו צפונות הלב.

הרי"מ יושב כאן כבר מאז רדת הלילה. עם היכנסו, מצא את הרבי יושב על יד השולחן, ראשו נשען על כף היד, שקוע כולו בהרהורים. בתחילה לא הפסיק הרבי את חוט מחשבתו. הרי"מ נשאר עומד על יד המפתן. לפתע התעורר הרבי וזרק לתוך חלל החדר:

- הא? יצחק מאיר? טוב שבאת. העולם טובל בים של חשכות, אך השם יתברך השאיר בים זה פינה צרה של אור, שאם לא כן אי אפשר היה להתקיים בעולם, לזה התכוון איוב באמרו: "קץ שם לחושך". קץ – מלשון פינה. אי של אור בתוך ים של חושך...

הרבי והתלמיד

שעות משוחח התלמיד הגדול עם רבו מתוך שתיקה. שיחה של שתיקה – זהו הסוד שחסידי קוצק למדו אצל רבם. הרבי יושב, כשגבותיו מכסות את עיניו ובפיו ה"ליולקה-ציבק". המקטרת פולטת עשן טבק, הממלא את החדר האפלולי. אף שאיש לא התנשא לגבהו של רבי מנדל, היה רבי יצחק מאיר קרוב אליו קרבת רוח ונפש יותר מכל תלמיד אחר. הרי"מ נמשך אחריו מאז שראה אותו בפעם הראשונה בפשיסכא, אצל רבי שמחה בונים. כבר אז אמר, כי נסיעתו לפשיסכא היא בעיקר כדי שיוכל להיות קרוב אל ר' מנדל מגוראי.

גם רבי מנדל קרוב לתלמידו זה יותר מאשר לכל תלמיד אחר. הוא התבטא פעם:

- בשעה שיהודי מוורשה חושק לפעמים לעבור עבירה, מספיק שהוא ייזכר שבעיר זו גר ר' יצחק מאיר – ומיד ירתע מלחטוא...

הרי"מ, ששמו יצא לפרסום כגאונה של פולין, יושב עתה מלא פחד מול פני רבו, ובמחשבתו מהירת-התפיסה שבים אליו זכרונות מימי נעוריו; מימי בראשית של פשיסכא; מימי החזון של טומאשוב ומכל מה שעבר כאן, בחצר קוצק.

בזכרונו עולה רבו, רבי משה מקוז'ניץ, בנו של המגיד ר' ישראל מקוז'ניץ, שם התחנך בימי הילדות, אחרי שבהיותו נער נתיחם מאביו

הרב ר' ישראל, רבה של גור, ושם ספג רוב תורתו. הוא נזכר גם מדוע פרש מרבו, אחרי שהוא העניק לו רוב טובה.

...כן, זה היה בוורשה, באותה החתונה הגדולה בעלת יוחסין. בשעת הסעודה, באולם הגדול, עלה אז הרשרוש של מאות ז'ופיצות של משי, שלבשו אדמו"רי פולין ורבניה. ראשי ישיבה חריפים מתנצחים ביניהם בפלפולה של תורה. כל אחד מראה את גדולתו וחריפותו. זה בונה וזה הורס, אחד מקשה והשני משיב. המחותן מצד החתן, ר' זלמן פויזנר, למדן מופלג ומתנגד קנאי, מתוך כוונה תחילה להוכיח מה מעטות הן ידיעותיו של רבי חסידי בתורה, ניגש לרבו, רבי משה מקוז'ניץ, ולעיני כל שאלו קושיה חמורה בגמרא. הרי"מ, שליווה את רבו לחתונה, זוכר כל פרט ופרט מאותו המעמד, בעצמו עדיין עול ימים, הרהיב עוז ופירק את הקושיה, עוד לפני שר' זלמן פויזנר סיים אותה. הוא זוכר שהוסיף, כי על קושיה פחותת ערך כזו, אפילו הצעיר מתלמידי רבו מסוגל להשיב.

בדרך הביתה גחן רבו רבי משה, וכאות חיבה נשק לו על מצחו. נשיקה זו – נזכר הרי"מ – הרחיקה אותו מרבו וגרמה שיברח מקוז'ניץ. הוא אמר אז לעצמו:

- זקוק אני לרבי אשר יחתוך את בשרי ויקרע את גידי, ולא לרבי שילטפני ויעטיר עלי נשיקות...

בשעה שהרי"מ נזכר בכמיהתו בימי נעוריו למורה ש"יחתוך לו את בשרו", הוא מלכסן את מבטו אל רבו היושב מולו.

ברכה - על ספר שנשרף

אחרי ישיבה של שעות נכנס לחדר ר' הריש משרת, העמיד על השולחן קערה עם מעט מרק בשביל הרבי וכיבוד קל בשביל גיסו הרי"מ. דרך-אגב אמר ר' הירש, שהרכנית בקשה למסור כי המחנה באיז'ביצה הולך וגדל. שוב עזבו את קוצק כמה מן החסידים והצטרפו למרדכי

יוסף. חיוך נראה על פני הרבי. כאשר ר' הירש יצא כבר את החדר קרא אחריו הרבי:

- הירש, אמור לחיה (הרבנית), כלום חושבת היא שמרדכי יוסף למד אצלי סנדלרות?...

היו אלה רגעים נדירים בהם היה לבו של רבי מנדל טוב עליו.

אחרי הפסקה של שתיקה – הוא פנה אל הרי"מ ואמר:

- שמעתי ששרפת את כתב היד, צריך לזה מידה של "טוב עין". מעתה יתחיל אור תורתך לזרוח למרחקים, וספריך יאירו בכל העולם.

...היה זה לפני מספר שנים. הרי"מ, שהיה אז אברך צעיר נכנס לרבי מנדל והראה לו ספרו אשר בכתובים, שחיבר על שלחן ערוך "חושן משפט". בספר זה השיב הרי"מ על כל השאלות שרבי שבתי כהן השאיר בצריך עיון בספרו "שפתי כהן" (ש"ך). הרי"מ עמל רבות בכתיבת ספרו. עשר שנים כתב אותו ולפני שעמד למסור את כתב-היד לדפוס נכנס אל רבו ורצה לקבל את הסכמתו. רבי מנדל עיין בכתב-היד, הרים את גבותיו, העיף מבט חודר בתלמידו והעיר:

- הספר מלא חידושים יקרים, אך האם אתה בטוח, יצחק מאיר, שכל מה שכתוב כאן הוא לשם שמים? האם תוך כדי כתיבה לא נתגנב עמוק בלבך שמץ של רעיון, שאכן יראה העולם שהנך למדן גדול יותר מאשר בעל הש"ך? והרי ידוע לך כי הש"ך כתב את ספרו ביגיעה רבה ולמד תורה לשמה!

באין אומר, לקח הרי"מ חזרה את כתב היד, נכנס לבית-המדרש כשפניו לוהטים, צעד על פני הבית בצעדים מתונים. את כתב-היד הטמין מאחורי הלבוש העליון, יצא מבית-המדרש, מיד חזר והביא עמו גזרי קסמין, הניחם על הרצפה, שפך עליהם נפט, באשה של המקטרת הדליק את העצים, בירך בשם: ברוך אתה... אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לשמוע בקול דברי חכמים – ובמעמד חבריו שם את כתב היד על המדורה.

הרי"מ עמד על יד המדורה והתבונן בלשונות האש שבלעו דף אחרי דף. מעיניו זלגו דמעות של צער על כתב היד הנשרף והולך, אך פניו הביעו התלהבות של שמחה, על שיכול היה להתגבר על היצר ולקיים דברי רבו. הרי"מ עמד על יד המדורה עד שהספר נשרף כולו והאש כבתה.

כגמול על "טוב עין", נתברך עתה הרי"מ על ידי רבו, שבשאר ספריו שיכתוב ילמדו בכל העולם.

בעשרה מעמקים...

מעל פני רבי מגדל נעלם החיוך והתוגה חזרה למקומה. בחדר שוב נשתררה דממה. הרבי חוזר ומצית את מקטרתו, מוצץ את פיה במהירות, תמרות עשן מתגלגלות ועולות כלפי התקרה. תקתוקי המטוטלות של השעונים וצלצולי השעות – הם בלבד פולחים את הדממה. הרבי גונח עמוקות, מרים את גבותיו, ואומר:

- יצחק מאיר, מה לעשות, אין בי כוח לשאת את הכזב שהעולם שוקע בו... אני חש מחנק מזהמתו של העולם. כשהייתי אברך, אמר לי החכם מפשיסכא זצ"ל, שאזהר מלהלבין פשתן בשמש. יש אדם – אמר – העומד בשמש כדי להלבין פשתן, הפשתן אמנם מלבין מהשמש, אך האדם עצמו נעשה שחור ממנה. מוטב – אמר לי – שהפשתן לא ילבין ובלבד שלא אשחר. השומע אתה, יצחק מאיר, ההמונים משחירים, הם גוררים מטה. כוחו של משה רבנו היה שהוא נשאר תמיד במדרגה שלו, גם כשירד מן ההר אל העם. הוא היה לו הכוח להעמיד פנים ולכוון פניו אל ההמונים בשעה שעמד ביניהם. עליו מעידה התורה: ויפן וירד – ער האט זיך געמאכט א פנים (העמיד פנים) בשעה שירד...

שוב ירדה דממה. פניו של הרבי משתנים ושוב הוא שוקע בהרהוריו ושותק. שלהבת הנר שבפמוט מתרוממת ויורדת. צל ואור משמשים בערבוביה. העשן שנפלט מה"ליולקה-ציבק" מענן את פני הרבי. מתוך פחד מסתכל הרי"מ בפניו המשולהבים. ניכר כי הוא משחיו עתה את

מותו כדי לעשות מקדח חד, שבכוחו יבקע את סלעי המציאות, ובאמצעותו יקדח חורים במרחבי הרקיע.

הרי"מ רואה בעין כי מחשבתו של רבי מפליגה למרחקים. ובזכרונו עולה מה ששמע פעם מפיו: "אני עומד עם רגל אחת ברקיע השביעי וברגל השנייה בשאול תחתיות וכיניהן – התהום". על פני הרבי נראה עתה בחוש מלחמת הרקיע והשאול; על פניו ניכרת התהום המפרידה בין החזון השמימי ובין השאול המציאותי.

שעות עוברות ושניהם ממתיקים סוד בדממה. בחלל מתרבים העשן העולה מהמקטרת. הרבי יושב בעינים עצומות, מצחו הרחב מתמלא קמטים. לפתע שומע הרי"מ כאילו הרבי אומר אל עצמו: - - בעשרה מעמקים נברא האדם. עומק לפניו מן העומק. לכל היותר מסוגל האדם להגיע עד העומק התשיעי.

לאחר אתנחתא, פנה אל הרי"מ ואמר:

- הלא מוכרחים פעם להגיע אל העומק העשירי. שאם לא כן כשביל מי הוא נברא? אתה שואל בוודאי, הלא אם אי-אפשר הרי אי-אפשר ואני אומר לך, אף על פי כן! כוח הרצון של האדם חייב לעלות על כח ההשגה שלו. הלא כך אמר בעל התהלים בפנותו אל הבורא: אתה מושל בגאות הים, בשוא גליו אתה תשבתם. (תהלים מט). אלקים, כביכול, המושל בעולם, שם חול גבול לים. הוא הקים מחיצה בין הים והיבשה. המחיצה הזאת תעמוד לעד. מדוע, אם כן, סוערים הגלים. נוהמים ורועמים; מדוע מתנשאים הגלים ומרעישים עולמות; מדוע מתמרדים גלי הים נגד רצון הבורא. ראה את צמאונם, כיצד משתוללים ומתנגשים כמו איתני עולם; באיזו חנופה הם נדחקים ומסתערים לפרוץ את הגבול כדי לעלות על היבשה? גלוי וידוע להם, לגלי הים, שהקב"ה לא יחזיר את העולם לתוהו ובוהו; הם לא יצליחו לעולם לפרוץ דרכם אל היבשה – אף-על-פי-כן, הבורא, המושל על גאותו של הים, המושל שקבע גבולות, הוא בעצמו משבח את הגלים על כמיהתם לפרוץ את המחיצה, למרות הידיעה שרצונם עולה על כוחם, שלעולם לא ישיגו את מבוקשם.

רטט עבר בעצמות הרי"מ.

ארון לתורה

כשמחוגי השעון התקרבו לאשמורת השלישית, יצא הרי"מ מהחדר. פניו דולקים ועיניו לוחטות. חבריו שנשארו בבית-המדרש הקיפוהו, בדרך-ארץ הצטופפו סביבו ונשאו אליו מבטים של ציפיה. בתחילה שתק הרי"מ. לאחר מכן תיווה באצבע כלפי החדר ורמו:

- דברי תורה זקוקים לארון. זו היתה חכמתו של בצלאל לעשות ארון לתורה. הוא השכיל להסתיר את דברי התורה מאלה שאינם ראויים לכך.

הרי"מ הצית את הטבק שבמקטרת. גלי העשן שנפלטו ממנה כיסו את פניו המשולהבים, ומתוך עגולי העשן נשמע, כאילו הוא מדבר אל עצמו.

- "מה יפו פעמיך בנעלים" – פעימת הלב, רגישות הלב יפים הם כשהם נעולים על מסגר ובריח.

שתיקה בצוותא היתה תשובת התלמידים לדברי חברם הגדול.

הרי"מ שוב הפך פניו כלפי הדלת ומפיו נפלטה האימרה:

- "ואיש אמונים מי ימצא" (משלי) איש הנאמן באמת איננו בנמצא, הוא מוסתר!

הלילה מתקרב לקיצו. מרחוק נשמע כבר קול קריאת הגבר, עוד מעט יכבו הכוכבים ויעלה עמוד השחר. חסידי קוצק מתכוננים לברך ברכת השחר, ורבי יצחק מאיר צועד במהירות לעבר האכסניה.

פרק יח

בחזרה לקוצק

האימה המקרבת

בחצרות אדמו"רי פולין הדהדו באויר שמועות מקוטעות ורמזים מעומעמים. השמועות עוד עיבו את הענן הפרוש על חדרו של רבי מנדל והרמזים עוד הגדילו את הפחדים. באיז'ביצה אמרו שבקוצק עובדים לשברי לוחות, אך באורח פלא קרן מהחדר הטמיר כוח משיכה נסתר; מסתורין שאיש לא ידע פשרו.

כל כמה שרבי מנדל רדף יותר את חסידיו, יותר נמשכו אחריו. רבים מאלה שפרשו מרבי מנדל ועברו עם רבי מרדכי יוסף לאיז'ביצה, שבו אליו. רגשי הכמיהה למנהיג-אמת לא באו על סיפוקם אצל אחר. ה"פוספולסטבו" שרבי מנדל גירש מעצמו ערגו לחזור אליו. רבי מנדל ניצח את מתנגדיו – בבדידותו ובשתיקתו.

רבי יצחק מאיר הסביר פעם לחבורת אברכים בקוצק טיבו של הפחד שהרבי מטיל על כל מי שמתקרב אליו. וכה אמר:

- יש אימה המרחקת ויש אימה המקרבת. בשעה שישראל יצאו ממצרים ביד רמה, אחרי הנסים שארעו להם על הים, רגזו העם. חיל אחזם, פחד נפל עליהם, אך הפחד גרם להתרחקות מישראל. הגויים התרחקו כדי להשתחרר מהפחד. ואילו יתרו כששמע מה שארע, פחד אף הוא, אך היתה זו אימה של התקרבות, תקף אותו פחד – ונתקרב.

אך למרות שרבים מהפורשים חזרו אליו, הוא לא שינה את יחסו אליהם. להיפך, עם שובם הוא נעשה קיצוני יותר מכפי שהיה. שובם חיזק את דעתו על רפיסות אופיים של ההמונים, על אי-יציבותו של

"הערב-רב". הם משתוקקים עד כלות הנפש לראותו ולנגוע בקצה אצבעותיו, אך הוא אין ברצונו להיפגש עמם, חדל מלהאמין בהם, התנכר אליהם ודיבר אתם קשות.

- מה, חזרת? מי אתה? מה אני בעיניך – מנקה ארובות? חזור למקומך!

נרעש ונפחד, עמד החסיד על מעמדו ורוח קרה עברה בעצמותיו. אך מי ששהה פעם במחיצתו של רבי מנדל נתקשר אליו בעבותות לצמיתות.

כנראה, חסידי קוצק העדיפו את דרכו הרוגזת של רבי מנדל על דברי החיבה של רבי מרדכי יוסף; קסמה הרגזנות, הנוסכת אי-שקט בלב, יותר מהפייסנות הנוסכת בו שלוה; העדיפו את הקללה המחנכת על הברכה המלטפת. הכיסא הדוקרני של רבי מנדל לא ניתן להיות מוחלף בכיסא מרופד של אחר.

רבי מנדל שוכן בעננים, אך קרניים מפציעות בכל זאת בעד חשרת העבים. על גלים טמירים נתגלגלה למאות הערים שבפולין הידיעה על זקן חכם וקדוש היושב במסתרים במחוז לובלין. ושוב דלקו לקוצק צעירים בעלי חזון וזקנים בעלי מוח. ממרחקים נמשכו אל רבי מנדל: מכל קצווי פולין באו למקום זה, לא כדי לראות את פניו, אלא רק כדי לנשום את אוירת העיירה שהרבי דר בה. קסמה להם, לכמהי הדעת, הדמות המעוטפת הילה של פחד, המוסתרת מעיני רואים.

גם אלה שחזרו וגם החדשים שנהרו לקוצק ידעו כי דרכו של רבם היא שלו ורק שלו, וכי הפיסגה שהרבי הגיע אליה רחוקה מטווח ראייתם, אך נצחה האישיות בלבד.

רבי מנדל שימש להם מורה גם כשהיה נסתר; שימש להם מופת גם כשלא היה יכול לשמש להם דוגמה.

טיפוסי לאורח שובם של חסידיו של רבי מגדל לקוצק, הוא הסיפור על שובו של רבי יחיאל מאיר, המכונה "בעל התהלים", זה שבעצמו ניהל עדה בגוסטינין.

בעקבות עמוד אש...

...אחרי שרבי מרדכי יוסף פרש מקוצק ברעש גדול ומשך אחריו אלפים מחסידי קוצק, נשתררה מבוכה בקרב אלה שפסחו על שתי סעיפים. היו כאלה שלא ידעו במי לבחור ולאן לנסוע: לקוצק, או לאיז'ביצה. אחד מהם היה רבי יחיאל מאיר. הפעם גמר בלבו ליטול לעצמו אותה העצה שהיה רגיל ליעץ לאחרים, היינו – אמירת תהלים. "פרק תהלים – אמר רבי יחיאל מאיר – בכוחו לשבור חומות ולהבקיע שחקים". בטוח היה שפרק תהלים יראה לו את הדרך האמיתית.

רבי יחיאל מאיר שכר עגלה ואמר לעגלון: סע! העגלה שרכה את דרכיה בין יערות פולין ונתיביה, עד שהגיעה לפרשת דרכים, שממנה מתפצל שביל אחד לקוצק ומשעול אחד לאיז'ביצה. בשעת הנסיעה לא פסק ר' יחיאל מאיר מלומר תהלים ולהתפלל לבורא, שיגלה לו איה שוכן הצדיק האמיתי. אך רוחו של דוד המלך, בעל התהלים, לא נתגלתה אליו בזמן הנסיעה. הוא ירד מן העגלה, ציווה על העגלון לחזור עם הסוס והעגלה, והוא – ר' יחיאל מאיר – לקח אבן, שם אותה על יד צומת הדרכים, ישב עליה, שם את הילקוט בצד, הוציא ממנו את ספר התהלים, ושוב התחיל להתפלל בכל כוחו. אמר: לא אזוז מכאן עד שמן השמים לא יתגלה הסימן, איה שוכן הרבי האמיתי.

בינתיים עברו עגלות מלאות חסידים, הם התקרבו לצומת הדרכים עליזים ושמחים, וכאן ראו יהודי בודד יושב על הסלע ועיניו זולגות דמעות. ירדו מן העגלות וראו שאותו האלמוני אינו אלא ר' יחיאל מאיר. הכל הכירו אותו, הן אלה שנסעו לקוצק והן אלה שנסעו לאיז'ביצה. גם אלה וגם אלה הפצירו בו שיסע אתם. אך ר' יחיאל מאיר בשלו: אינני יודע איה מקומו של הרבי שלי. אבדה לי הדרך.

סיפר המספר: ר' יחיאל מאיר לא זו ממקומו שלושה ימים ושלושה לילות. צמוד היה אל הסלע ועיניו נודקרו לשמים, אולי יתגלה האות.

לפתע, נתגלה אליו בחשכת הלילה עמוד אש שהאדים את הרקיע. רגליו נעשו קלות. הוא קם ממקומו, מיהר בכל כוחו בכיוון עמוד האש, אך ככל שהוא מיהר בריצה התרחק העמוד ממנו. ר' יחיאל מאיר אימץ את שארית כוחותיו ורץ בדרכים לא סלולות, דרך שדות ויערות. תוך כדי ריצה ראה את עצמו פתאום באמצע השוק של קוצק. עמוד האש נשאר גם הוא תקוע במקומו. ר' יחיאל מאיר התקרב אליו וראה שהעמוד בוקע מהחדר בו שוכן רבי מגדל...

פרק יט

אוכל הסנה

לעת זקנה

ציור לא השכיל להעלות על הבד את דמות דיוקנו של רבי מנדל; לא נשארו לנו לא תצלום ולא תמונה, אך רמזים שרמזו סבא לבן ומקטעי סיפורים שהבן סיפר לבנו, מציירים את דמותו של החכם הזקן מקוצק בקווים מעין אלה:

בעל קומה ממוצעת. מצח רם וחרוש קמטים עמוקים, עינים – גדולות וחודרות, שאי-מנוחה יוקדת בהן; גבות ארוכות וסבוכות וריסי-עינים גדולים. הגבות והריסים סוככים על העינים, כמו חישבו לשמש לו מחיצה בין עיניו ובין העולם. שערות פיאותיו הארוכות וזקנו הקצר מפוזרות לצדדים. העינים יוקדות גם לעת זקנה, אך הראש שח במקצת. כתפיו שמוטות, כאילו מחשבותיו משכו את הגוף למטה. רבי מנדל אינו שם לב לחיצוניות. חדשים עוברים והוא אינו מסתפר. רגיל רבי מנדל ללבוש קרעי בגדים שכלו מרוב זמן. אף בשכתות ובתגים "הלך במלבוש ששרווליו קרועים", שאניצי צמר-גפן מבצבצים מחוריהם. אומרים, כי גם ביום שהוביל את בנו לחופה לא החליף את הבגדים.

הוא היה אומר:

- מלבוש שכיבד פעם את האדם אסור לו, לאדם, לבזותו אחרי שיצא מכלל שימוש... הלא מלבוש זה פיאר אותך בשעה שהיה חדש – מדוע תגמול לו רעה?

לעתים תכופות לא לבש רבי מנדל מעיל עליון. התהלך בחדרו חבוש כיפה עמוקה, לבוש טלית קטנה ארוכה שהגיעה עד לקצות רגליו,

ונעול נעלים בלות. אולם כאשר אחד מתלמידיו הזכיר תוך כדי שיחה עמו שמו של צדיק בעל מדרגה, הפסיק רבי מנדל את השיחה, נכנס לחדר אחר, ומיד חזר לבוש בגד נאה וחבוש ספודיק על ראשו:

- אין לדבר באדם חשוב – אמר – בלי מלבוש כבוד.

גם החדר בו התבודד רבי מנדל היה אפור וללא כל קישוט מאותם העשויים להרחיב דעתו של אדם. הקירות ערומים, מקולפים מסיד, וטיט התקרה מתפורר ומיושן. וילונות בד אפורים היו מכסים את החלונות שאינם נפתחים במשך חדשים.

וזה מראה החדר:

באמצעו עומד שולחן גדול; בראשו – כורסה עתיקה מרופטת; מסביבו – כסאות ישנים אחדים וספסלי עץ ארוכים נטולי צבע; עליו – ערימות של ספרים, ספרים מספרים שונים, חלק מהם פתוחים תמיד. רבי מנדל מסיים את הש"ס וארבעת חלקי השולחן-ערוך בכל שנה. על גבי השולחן מתגוללים גליונות נייר, פיסות קלף, נוצה תקועה בקסת, מקטרת ארוכה וקופסת טבק. אל הקירות צמודים מדפי ספרים המגיעים עד לתקרה. פה ושם נקובים המדפים, זרועים עקבות תולעי עץ שכירסמו בהם. החדר שרוי באפלולית. דמדומי בין-השמשות שרויים בו בעיצומו של יום ושכבה דקה של אבק מכסה את כל אשר בחדר. לעתים, עם ערב יום שולחת השמש השוקעת בעד החלון או דרך חריצי התריס, קרניים גוססות, המפלשות את האבק ומפוזות על השולחן, על הספרים ועל המדפים.

בפינות החדר רוקמים העכבישים בשקט את קינם. לעתים תכופות יוצאים העכברים מחוריהם ומטיילים בחדר באין מפריע. יש והם קופצים גם על הספסלים ועל השולחן ומלקטים פירורי הלחם שנשתיירו מארוחתיו הדלות של רבי מנדל, המוכנסות אליו בשעות מאוחרות של הלילה.

בחדר זה הסתגר רבי מנדל עשרים שנה.

עשרים שנה שרוי היה בתוך ד' אמות של החדר האפלולי; עשרים שנה לא חדרו לשם ריחות הלכלוב באביב ומשב הרוח של שדות הקמה בקיץ. רק כלילות החורף השחורים, נשמעת בו המיית הרוחות הסוערות המספרות זו עם זו, ודליפת הגשמים מעל זגוגיות החלון.

שני חורים בדלת

שני פתחים פנו מחדרו לצד בית-המדרש. בדלת אחת נקרעו שני חורים שדרכם שמע קולות התפילה בציבור. על יד החדר הנקרא בפי החסידים "קודש פנימה", נמצא חדר חיצוני המכונה בפיהם "בית המדרש הקטן".

רבי מנדל מתפלל בלא הרמת קול וללא תנועות. "כדרך אדם המשיח עם חברו". הוא איננו מתנועע בשעת התפילה, אף לא ביום הכיפורים. גם בפניו אינו ניכר שינוי בשעת התפילה. הוא מתפלל מכונס בתוך עצמו ומרוכז במחשבתו. ובשעה שהתפלל לא עמד איש במחיצתו, אף לא הקרובים אליו ביותר. דלת חדרו היתה תמיד נעולה, אך פעמים, כשהיה מקום לחשוש להתרגשות יתירה, להתפשטות הגשמיות, השאירו התלמידים סדק צר כדי שיוכלו להציץ לחדר מתוך הפרוזדור.

עוברים עליו ימים של צום. לא שרבי מנדל מתנזר מאכילה, אלא פשוט, אין דעתו ושעתו פנויות לאכילה. בשעת לילה מאוחרת מכניסים לחדרו את ארוחת יומו. רבי מנדל טועם כמה טיפות מהמרק ומשסילקו את הארוחה מן השולחן, לא היה ניכר כלל אם נגע בבשר העוף או לאו. אחרי טעימה קלה מתיישב שוב רבי מנדל ליד השולחן. הנר שבחדרו איננו כבה כלילות. הלהבה הדקה של הנר מהבהבת רועדת ומרקידה צללים ארוכים בחדר ועל ארון הספרים.

לרוב אין רבי מנדל עוצם עין כלילות. "שינה אין לפניו", מפרש רבי מנדל:

- כשעומדים לפניו, לפני הבורא, אין יכולים לישון.

הוא יושב בכורסתו רכון על ספרים ועל גליונות הנייר. לפעמים הוא כותב במהירות, כותב ומוחק, מוחק וכותב. יש שהוא יושב כלילות בעינים עצומות, תפוס הרהורים, מתייחד עם בוראו וחושב את חשבון עולמו שברא. בשעת ריכוז קיצוני של המחשבה ממצמץ רבי מנדל את המקטרת הארוכה וזו פולטת עשן סמיך, הממלא את חלל החדר. לפעמים הוא פוקח את עיניו ונועצן בנקודה אחת של התקרה. אומרים, כי לעתים הוא מתבונן בפרפורי הזכוב שנקלע לבין קורי העכביש. האם ראה במאבק בין הזכוב והעכביש בבואה של המלחמה הנצחית בעולם בין החלש והחזק? האם משקפת מלחמה זו את הבל-ההבלים של העולם?

לעתים קם רבי מנדל מהכורסה, ניגש אל החלון, מסיט את הוילונות הצידה ומסתכל החוצה. הוא זוקף את עיניו לשמים הבהירים או מתבונן בעץ עתיק-הגזע בעל ענפים שרוגים, הגדל בודד על יד חלונו. מזמן לזמן הוא נועץ את עיניו באופק הקיצוני של מרחבי השדות, המשתרעים על יד העיירה.

רבי מנדל אינו יוצא לראות את העולם ואת חסידיו נאמניו. לעתים רחוקות מאוד נפתח בדלת סדק דק, דרכו מושטת ידו של הרבי אל חסידיו. לפעמים נפתחת הדלת קמעה, אך מיד היא נסגרת שוב.

לעתים מתפרץ רבי מנדל אל בית-המדרש ופניו משולהבים. הוא ממצמץ במקטרתו וצועד במהירות כרדוף סערה. אימת מוות יורדת על כל אלה הנמצאים באותה שעה בבית-המדרש. רבים בורחים אז החוצה, רבים מסתתרים תחת השולחנות, ובלבד שהרבי לא ייתקל בהם.

גם בשעה שהוא נמצא בחדרו נשמע משם, מפעם לפעם, קול נהימה כשל אריה פצוע. אפילו בשעה שרבי מנדל שותק לגמרי בוקעת, כאילו, מהחדר גערה המטילה בלב פחד של קדושה.

ההסתלקות

בא החורף של שנת תקי"ט, החורף האחרון בחייו של רבי מנדל. מאז שפרש מן העולם ונכנס לחדרו חלפו עשרים שנה, שנים של כיסופים וחיפושים אין סופיים, שנים של מלחמה אריכתא אחת; של מתיחות-נפש ויגון; שנים של מאבקים עם עצמו ועם העולם. בין ד' כתליו של חדר זה שחה קומתו; כאן ירדה עליו השיבה ושערות ראשו, גבותיו וזקנו הפכו לבן.

כוחו כבר תש ומאור עיניו לקה במקצת. הרופא ציווה עליו להרכיב משקפים, אך רבי מנדל סירב:

- אינני רוצה שתהיה אפילו מחיצה דקה בין העין והספר...

מחלות שונות פקדוהו והחלישו את גופו. לא יכול היה עוד לעמוד על רגליו. קרוביו הובילוהו למיטה והרופאים הזהירוהו מלרדת ממנה, אך עד מהרה קפץ מן המיטה וחזר לשולחנו. הוא התענה במכאובים, אך סילק הצידה את התרופות שהרופאים רשמו לו לשם הקלת יסוריו.

- "תרופה מערפלת את המחשבה".

הרופאים פקדו עליו לישון בלילות, אך רבי מנדל בשלו:

- מה? לבזבז שעות מהחיים לצורך שינה?

מתקרב חודש שבט, חודש ההסתלקות.

מחלת הלב שתקפה אותו לא חלפה עוד וריתקה אותו למיטה עד יומו האחרון. כוחותיו הפיסיים הלכו וכלו מיום ליום, אך חולשת גופו לא השפיעה על צלילות מחשבתו ועל מעוף רוחו.

בימי המחלה האחרונים הוסר המנעול מעל הדלת, אך לא העזו להיכנס לחדר אלא אלה שחשו עצמם ראויים לכך. רק אלה התלמידים האיתנים ברוחם, שנצרפו באש רבם. כשנודע להם, לתלמידיו הנאמנים, על מחלת רבם מיהרו ובאו לכאן כדי להימצא במחיצתו. הרבי שכב על משכבו בעינים עצומות כששפתותיו נעות. לעתים פקח את עיניו, הסב

את פניו לתלמידים, התבונן בהם, כדרכו, התבוננות עמוקה. נראה כי סערת רוחו לא שקטה גם עתה, כאילו נאבק עם המצוקים...

אלה שעמדו על יד מיטחו ברגעיו האחרונים מעידים, כי גם בימי המאבק עם המוות שרוי היה בעולם אחר. לא חש ביסוריו ולא נבהל ממורא המוות.

ביום החמישי כ"ב לחודש שבט, נדם לבו של רבי מנדל – והוא בן ע"ב שנה.

– - נסתם הגולל על האיש הקדוש ועמו נטמן הסוד שנשא החכם הזקן בלבו כל ימי חייו.

אופל הסנה.

פרק כ למחרת...

כ"ג בשבט

אחרי שגרו כבה, שכך הכל ונדם.

בשעה שהגויה הורדה לקבר לא נאמרו דברי הספד וקינה.

"ולו דומיה תהלה!" בשתיקה נשאו את הכאב. רבי יצחק מאיר בלבד, הגדול שבתלמידיו אמר כמה מלים: "עם הסתלקות רבנו לא יהיה עוד מי שישים את הדברים לתוך הלב". לתוך הקבר הפתוח נזרקו אותן הפתקאות שהתלמידים לא העזו לתקוע לידיה של רבם בחייו, כיסו את גוייתו משנאסף אל עמיו.

כיתומים יורדים המלווים מהגבעה ששם נחצב הקבר של רבם המופלא. ההמונים ממהרים לחזור הביתה, כל אחד למקום מגוריו. הדרכים והשבילים המובילים מארבע קצוות קוצק לכל פינותיה של פולין, שוב הומים כלי רכב והולכי רגל. באויר מהדהדים קולות צליפות השוטים של בעלי העגלה ושעטות פרסות הסוסים. העגלונים מאיצים בסוסייהם בחזקה. צריך למהר ולהגיע הביתה בעוד מועד. יום ששי קצר הוא היום, יום חורפי. עשרים-ושלושה לחודש שבט. ועוד רחוקה הדרך הביתה.

בקוצק נשארה חבורה קטנה, חבורת המובחרים והנאמנים; אנשי החבורה התקינו את עצמם להיות יחד ולשבת בצוותא, בשבת האחרונה לפני שתתפרד החכילה...

בלעדיו

כל אותה השבת התיחדו אנשי החבורה עם רבם. דומם הם מתהלכים בבית המדרש. כמעט שאין שומעים קול הצעדים, כאילו היו מהלכים על כהונות רגליהם.

לפנות ערב, אחרי שכבו ברקיע קרני שמש האחרונים, מתכנסת החבורה לסעודה השלישית. בשתיקה מתקרבים לשולחן ומתישבים על הספסלים הצולעים. על השולחן מונחות י"ב חלות קטנות, שהרבי הקפיד שיימצאו על שולחן השבת, ובקבוק קטן עם שארית של י"ש. אוכלים פרוסת חלה כשיעור זית, וטועמים טעימה קלה מן הי"ש התריף.

ריק הוא בית המדרש ושומם. חשכות אופפת את העדה המיוחמת, ומהלב מתפרצת גניחה של שכול ושל אבלות מחנקת. בודדומי הערב מתנועעים הגופות כצללים. עמוק כתהום העצב הטמון בלבבות, ברגעי היאבקות האחרונים של שבת וחול.

בחלל בית המדרש שוררת דממה עמוקה. הרחשים טמונים במעמקים שבלב. בתוך האפלה מאזין כל אחד לרטט נשמתו, כאילו היה נתון במסתרי עולם אחר. כל אחד משוחח עם נפשו. שיחת יחיד כזו בצוותא – חסידי רבי מנרל בלבד מסוגלים לשוחח. שיחה ללא הבעת אומר, שיחה ללא דיבור ובכי ללא דמעות.

באלם יושבה החבורה מסביב לשולחן. גם דברי תורה לא נשמעו. בלחש אמרו את הפזמון רווי המסתורין "בני היכלא דכסיפין" ואת מזמור דוד הרועה: ה' רועי לא אחסר...

בצוותא בפעם האחרונה

בבית-המדרש השתררה אפלה. אף קרן אור אחת אינה תודרת לכאן. הכוכבים המרצדים ברקיע רחוקים הם, ואורם אינו מאיר את בית-המדרש. בבתי תפילה אחרים כבר סיימו תפילת ערבית. בסימטאותיה של קוצק נראים יהודים כשהם ממהרים הביתה, מכורבלים בפרוות

שחוקות ומעילים דהוהים, אך כאן אין חושבים עדיין להעלות אור. בתוך האפלולית יושבים בני החבורה צפופים ודבוקים זה לזה. זוהי סעודת שבת האחרונה כשהם נמצאים יחד. כל אחד מבני החבורה מכונס בתוך עצמו ומהורהר בעשיית חשבון עולמו. העינים מופנות אל הפינה שבבית המדרש, אל החדר הריק שגם עתה לא סר ממנו הפחד. מושך החדר ומושכת ידית הדלת, שלגביה אמר הרבי ש"כל מי שיגע בה מובטח לו שלא יסתלק מן העולם בלי תשובה".

מתוך האפלולית מתפרצים מראות רחוקים. הם באים ועוברים בסך. הדמיון פורץ מחיצות. הוא הורס את הקירות וסותר את התקרה. הדמיון מפליג למרחקים ומוליך את העדה מעבר לעיירה הזו, ללובלין, לפשיסכא ולטומאשוב.

יושבים כאן זקני חסידים, מהם שהיו עם רבם מאז דרכו רגליו על סף בית מדרשו של "החווה" מלובלין; נמצאים כאלה שהלכו עמו מאז הימים הראשונים בפשיסכא, כשהרבי היה עדיין תלמידם של "היהודי" ורבי בונים. הם מעלים בזכרונם את ימי הבראשית, כשהוא להט ויקד, ובלהטו חלם אז הרבי על עולם טהור ונגאל. מנדלי, האברך השחור, הולך אותם אז לשדות ולחורשות ושם, תחת השמים הטהורים גילה לפניהם תעלומות העולם. הוא הדליק בחזונו את הלבבות, הכניף להם כנפיים וייעד אותם להיות עדה מובחרת, שתתרומם מעל גגות העולם, תכריז משם על שלטונו של הבורא ותטאטא את העולם מזוהמה של שקר. צעירים היו אז ובחפשם יעוד בחיים, הצטופפו סביב האברך שהיה מורם מהם. הם הדלקו מחזונו, בחרו בו כמחנך, והוא בחר בהם כתלמידים. הוא היה אז מלוכד בחבורה וממוזג בתוכה.

בתוך האפלה העבה מהדהדים עדיין באוזניהם קולות הזמרה והריקודים הסוערים שבטומאשוב. הרבי היה אז בין הרוקדים, וכשהוא עמד באמצע העיגול חשו בעין כי השמים מתוחים על ראשיהם כחופה. היו אלה ימים מלאי ציפייה לגדולות ונצורות. הם עברו עם רבם לקוצק. כמו ידיהם הקימו את בית המדרש שבו הם סועדים עתה את סעודתם

האחרונה. הם חלמו אז על אור חדש, שיוקרן מבית מדרש זה ויאיר את העולם; כאן יסלול הרבי דרך חדשה, שעליה יצעדו בתחילה מעטים, התלמידים בלבד, אך לאחר מכן היא תיהפך לנחלת רבים.

השמחה שלטה אז במעונם, הם היו משוחררים מדאגות הגוף. היו אז ימים של דחקות וחוסר לחם. אך למי היה זה איכפת? מי נתן אז את דעתו על צרכי הקיבה? לילות שלמים התרוממו הרגלים לרקוד. גם בבית מדרש זה, בקוצק, רקד עמם הרבי. הוא היה נראה בעיניהם כאבוקה בוערת לא, כסנה בוער. גם הקירות והתקרה השקועים עתה באפלה, רקדו עמם ורעדו משמחה. ההתלהבות גרפה אותם עד כדי שכחה עצמית. לא נלאו ולא נתעייפו. המוח הבקיע אז הרכה מחיצות המסתירות את השמים ולעתים נראה היה להם, כי השמים והארץ מתנשקים...

מאז עברו שלושים שנה. שנות דור.

שלושים שנה של חיפושים וחיטוטים, שנים של טלטולים וחתירה לאמת הצרופה, שנים של התלבטויות ופרפורים. הרבי לא חדל מלתבוע עוד ועוד. תמיד הוכיח אותם שעדיין רחוקים הם משלמות. עוד לא עברו נסיון אחד כדבעי, וכבר העמיד אותם בפני נסיונות חמורים יותר. רתח תוקפת אותם כשנזכרים בעשרים שנות ההסגר, בהן הליט הרבי את פניו, התעטף בטלית של צער, נכנס לבין ד' כתלי חדרו, וסגר בפניהם את עולמו.

שיר הנפח...

מבעד החשכות ניבטת הדמות הפלאית בכל קומתה. הדמות מציצה מכל פינה ופינה. בעיני רוחם הם רואים אותו, כשהוא עדיין מסתתר שם מעבר לדלת ובודד יושב הוא על יד השולחן. האוזן כאילו שומעת את הגרירה של נעליו הגדולות, סימן של צעדים מתקרבים. עוד מעט תיפתח הדלת בחריקה ושוב יתגלה הוא בחלל הדלת, כששערותיו הלבנות עוטפות את פניו וגבותיו העבות סוככות על עיניו; ושוב יעבור הוא את

הסף ויגער בהם בנהימת קולו והם ירוצו בבהלה, יתחבאו מאחורי השולחנות, יברחו מאימה ויקפצו החוצה דרך החלונות.

הדממה נפסקה, כשאחד מזקני החסידים החל לפתע לזמזם ניגון קוצקאי עתיק, ניגון חד-גוני ורווי-ערגה. בעלטה נשמע מפי הזקן מלים, שהיה בהן כעין הספר על רבם:

אמר, אמר סטארי קאונל

צא נאם בטי קאונאל.

(גווע גווע הנפח הזקן,

שאת המגפים לנו פירזל).

בני החבורה חוזרים על הניגון ועל המלים. הנפח הזקן ! כך. כנפח המחזיק בידו קורנס ומקיש בו על הסדן, עד שהברזל המלובן נעשה רקוע, כך דפק רבם בפטיש על סדן הלב. אוי. איך הוא הלם ! איך צרבו הגיצים ! הנפח איננו כבר , אך הדי הלמות הפטיש שהחזיק בידו, עדיין מוחצים את הלבבות.

בלבבות סוערים שרים הם את השיר על הנפח שגווע. בתחילה בלחש, אך אט-אט עולים הקולות ומתעלים. הניגון מרטיט את הנימים הדקים שבלב, ובשעת פיזומו מופנים הראשים לשם, לחדר המיותם והריק. חסידי רבי מנדל אינם מתרגשים. אך הפעם עטפה אותם תוגה צובטת לב. בתוך תוכם מסתחררת דמעה. האם היתה זאת דמעה של פרידה משבת העולם, דמעה של ערגה אל הנשמה הגדולה המשוטטת עתה בהיכלי מרומים, או שמא דומע הלב על החלום שלא בא על פתרונו, על החזון שחלף מן העולם?

מאוחר בלילה הודלקו שני נרות הבדלה. אורם הקלוש גירש את החשכות מבית המדרש. אחד החסידים הושיט את אצבעות ידיו מול הלהבה הכחולה והבדיל: המבדיל בין קודש לחול... בין יום השביעי לששת ימי המעשה... ברגעים אלה חשו בהעלמו של מעיין הקודש, ובהתקרבותם של ימי החול.

בזה הלילה לא התפזרה החבורה לאכסניות. ערים היו כל אותו הלילה. הלילה האחרון בקוצק. בשעות המופלגות יצאו והתהלכו ביחידות בחצר. בלבבות רועדים ניגשו אל מול חלוננו של חדר הרבי. מעל לחדר זה פרוש היה ענן שמאחוריו רקם הרבי את מחשבותיו למעלה מעשרים שנה. פרוש ונבדל מן העולם. עתה עומדים התלמידים בחצר, דוממים ועצובים, ומציצים בחדר רבם הצצה אחרונה.

החצר עטופה עלטה. הירח אסף את אורו. ברקיע נדלקים וכבים כוכבים בודדים, ובחדר רוקדים צללים דקים של נר הנשמה. שלהבת רוטטת של הפתילה שבתוך קערת שמן עולה ויורדת. לאור הפתילה נראה השולחן שעליו פזורים עדיין הספרים, מגילות הקלף, הנוצה, שתקועה עדיין בקסת הדיו, וקופסת הטבק. על יד הקיר נראית הספה המרופטת וכיסא, שעליו כד מים וקערה. דומה, כאילו גם חדרו של הרבי טובל עתה באבלות, כאילו גם החדר יושב על קברו של החזון, שמילא פעם את חללו...

פרק בא

ר' גבריאל הזקן נפרד מקוצק

למחרת, עם עלות השחר, התפללו בני החבורה תפילת שחרית חטופה. התפילה האחרונה בבית מדרשה של קוצק. לגמו לגימת י"ש, סעדו כזית של פת קיכר ובתקעם זה לזה ראשי אצבעות איחלו אחד לרעהו "לחיים" ובלחש מלמלו: זכותו תגן עלינו!

העדה בקוצק נפרדת.

כל אחד חוזר לביתו ולדוכנו, למשפחתו ולדאגותיו, לרעיו בבית החסידים שבעירו. לפני יציאתם לדרך ניגש כל אחד אל חדרו של הרבי, נוגע בידית הדלת ונפרד מהחדר בלב רוטט.

כעדר מתפזר אחרי שהרועה נטשם, תועים התלמידים האחרונים – מי בחברת רע ומי ביחידות – בדרכים ובמשעולים המוליכים מקוצק והנפצלים לעיירות הרבות שבפולין. הם משאירים אחריהם חצר שקטה ובית מדרש ריק. "שבת העולם" טמונה על הגבעה בבית הקברות. נסתלקה השבת ונכנסים לימות החול.

מקץ ארבעים שנה

בין היוצאים לדרך היה ר' גבריאל הזקן. בשעות הבוקר, העמיס על שכמו צרור המכיל טלית ותפילין עטוף במטפת אדומה – ופרש לו לדרכו. בודד עושה ר' גבריאל את דרכו לביתו, לאשתו ולצאצאיו. על אף זקנתו המופלגת מתהלך עוד ר' גבריאל בקלות, אך עתה בשעת היציאה מקוצק פסיעותיו מדודות. אטית היתה הפרידה ורוויית תוגה. לא בנקל נפרדים מקוצק.

ר' גבריאל נודד בדרך כמשוטט בעולם הדמיון. דמותו של רבי מגדל מלווה אותו בדרך, מלווים אותו הזכרונות, מלווים אותו קולות הסערה שנשבה מחדר הרבי.

אחרי הליכה של שעה ארוכה, מגיע ר' גבריאל למקום שהדרכים מצטלבות. ליד אם הדרך מזדקרת אבן גדולה, שעליה היו מסומנים ציוני המקומות שהדרכים מובילות אליהם. על יד אבן זו נעמד ר' גבריאל ומכאן הוא שולח מבטיו האחרונים לקוצק.

מרחוק נראה עדיין לובן בתיה של העיירה וגגותיהם. באופק הוא רואה גדר-אבנים, מעבר לגדר – בית העלמין הישן; בתוך בית העלמין מתרוממת גבעה; ומעל הגבעה נשקף הקבר שבו מצא הרבי מנוחה נכונה.

מהורהר עומד ר' גבריאל, ומבלי משים מתפרצת אנחה:

- אוי קוצק קוצק...

ובקול חרישי הוא לוחש לעצמו בגעגועים:

- האוסיף אראך קוצק? האשוב אליך עוד?

הניגון של "שיר הנפח" ששרו אותו אתמול בשעת הסעודה השלישית מתחיל להתנגן בקרבו. הוא מאמץ את עיניו ותוקען בגבעה אשר בבית העלמין, ושוב מתפרצת מלבו אנחה עמוקה:

- אוי הנפח, הוי הקודנס...

ר' גבריאל מוריד את הצרור מעל הכתף, מתישב על האבן, עוצם את עיניו וכך, בעינים עצומות, ממתיק סוד עם עצמו.

זכרונות נשכחים מתעוררים בלבו ומציפים את כל ישותו.

...בדרך זו היה רגיל לילך ולקבל את פני רבו. הוא זוכר כי כל שהתקרב אז אל קוצק היה חש גל של קדושה מתקרב אליו. במקום זה, בהצטלבות הדרכים, היו נפגשים בני החבורה שצעדו לקוצק מכל העברים. במרחבי השדות היו מהדהדים קולות רינון וזמר, שיצאו מפי

העולים לקוצק. הוא נזכר בשיר שאברכי קוצק היו שרים בשעת הליכתם בדרך:

לקוצק אין נוסעים,

לקוצק עולים.

קוצק הוא במקום המקדש

ולבית המקדש עולים לרגל...

ההליכה לקוצק היתה אז בבחינת העליה לרגל לירושלים, עת שבית המקדש עמד על תילו. עליזים-מתרוננים היו עולים לקבל את פני הרבי בקוצק. עתה ישב ר' גבריאל לבדו על האבן, מפנה את ראשו כלפי העיירה, מאהיל כף ידו על עיניו, ומביט על קוצק מבט רווי געגועים על ימים עברו.

כמתוך ערפל מגיחים הזכרונות ומפליגים למרחקים.

...הוא היה אז בפשיסכא, בבית מדרשו של "היהודי הקדוש". האברכים הסתודדו בפינות הבית וסיפרו על הדרך החדשה בחסידות, שמנדלי מגוראי רוצה לסלול. הוא זוכר את רבו מימי עלומיו. שערות ראשו וזקנו היו אז שחורות כפתם. מעיניו השחורות והעמוקות נתזו רשפי אש. כבר אז קרא האברך מגוראי תגר על העולם, העומד על שתות של שקר, וחזה בחזונו עולם שקול-אלהים מתהלך בו, עולם חפשי מתרמית וטהור מאכזריות.

רבי מנדל יצר מעגל חדש בחסידות, מעגל קטן. למעגל הצטרף גם הוא, גבריאל. אלה שנדבקו בחזונו נכונים היו להושיט לעולם אצבע משולשת, היו נכונים להפקיר את הכל, את כל הצרכים הקשורים בחיי הגוף, וללכת אחרי רבי מנדל לתוך ימים ומדבריות. רבים התעייפו וחזרו לבתיהם, אך הוא, גבריאל, היה בין המעטים שנשארו נאמנים לרבי עד הסוף. הוא ליווה אותו בכל דרכיו.

אחרי הסתלקותו של רבי בונים הלך עמו לטומאשוב ולקוצק. הלכו אחריהם הוא ותלמידים אחרים לקוצק כמו נישאים על כנפי נשרים, מלאי

אמונה שהרבי יבקיע דרך בשממונו של העולם. כאן, בקוצק, יישחל הגרעין של אמת לאמיתה; כאן יגדל העץ ומכאן יסתעפו הענפים. מקוצק תצא תורת האמת ותשנה את פני העולם.

קולות העבר חולפים בזכרוננו כבמחזה. בימים – השיחות ביערות, בשדות ועל יד הנהר ויעפוש; ובלילות – הריקודים, הלהט, ההתלהבות. וכשנזכר בכל אלה, מתפשט שוב בעצמותיו החום שמילא את לבו באותם הלילות.

אכן, ר' גבריאל נשאר נאמן עד הסוף. הוא עמד בכל הגסיונות; הוא לא היה בין הפורשים, אפילו בשעה שהרבי גירש את תלמידיו בשוט פיו; גם כשהרבי הסתיר את פניו מהם לא זו מחדרו הנעול. ור' גבריאל נזכר במעשה שהיה: פעם עמד כל הלילה על יד הדלת הנעולה. בסוף האשמורת השלישית שמע שמאחורי הדלת מתקרבים צעדים וליבו ניתר ממקומו. שלא כתמיד, נפתחה הפעם הדלת בשקט והרבי יצא מחדרו, שם את כף ידו על הכתף שלו, הביט ישר לתוך עיניו ואמר ברכות: "נו, גבריאל, די די, לך לישון קמעה".

לפני עשרים שנה היה המעשה, ומאותו הלילה הוא מרגיש צריכה בכתף באותו מקום שהרבי שם את ידו עליו ומאז הוא נוהג למשש משעה לשעה באותו מקום שבכתף...

רבו הימים מאז שנתקרב אל רבו – ארבעים שנה! דרך ארוכה וקשה, לילות ללא שינה וימים ללא פת לחם. המתיחות הפנימית לא פסקה לרגע. המוח חיפש, חפר וקדח, היו ימים של ערגון וימים של סער; ימים של חתירה מעבר לפרגוד וימים בהם הציקו ספקות; היו ימים של עלייה, של המראה למרומים וימים של ירידה, ימים של הסתרת פנים.

עתה שורך ר' גבריאל את רגליו בדרכו הביתה. כציפור קצוצת-כנפים, יושב הוא לכדו על האבן שעל אם הדרך ועושה את חשבון נפשו:

- - השמים יישארו תמיד נעולים; לנצח יעטפם סוד; הפרגוד החוצץ בין שמים וארץ לא ימוש ממקומו; שכל האנוש לא יגלה לעולם

את הרז שמעבר לו. חוק שם הבורא, שהשוכנים בעמק הבכא לא יחדרו מעבר לשחקים הגבוהים; גזירה היא מלפניו שתבונת האדם לא תגיע לעולם לידי תכלית הסוד...

במוחו של ר' גבריאל מתחילה לנקר שאלה: אם גזירה היא מלפניו שהשמים – לה', והארץ – לבני אדם, האם לא לשוא הוגענו את המוח? ר' גבריאל פוקח את עיניו, קם מעל האבן, מכתוף שוב את הצרור על השכם ועיניו צופות לגבעה ששם נטמן גופו של הרבי. אך מיד נזכר ש"בקוצק אין עושים רעש מלוויות, ממצבות ומבתי-קברות", גם לא מקברות קדושים... הוא שולח מבטי פרידה אחרונים לעבר העיירה – ובפתאום מתמלא לכו תמהון: מאומה איננו רואה! נעלמה קוצק של מעלה; אותה קוצק שהגיית ד' אותיותיה הסעירה תמיד את נפשו – הפכה כאותו גוש העפר בפראג, אחרי שהמהר"ל הוציא ממנו את השם המפורש... בבת-אחת פשטה קוצק צורתה, צורת שבת ולבשה אחרת, צורת חולין. עיירה ככל עיירות. בתים קטנים, נמוכים, שחוחים ועקומים, ככל הבתים שבעיירות; בסימטאותיה מתהלכים יהודים טרודים, תגרנים, חייטים ועגלונים, הדואגים את דאגותיהם היומיומיות הקטנות, ככל יהודי העיירות.

ריקה העיירה ושוממה.

ר' גבריאל עוקר את עצמו ממקומו, צועד כמה צעדים ומראה העיירה הולך ונמוג, גם קוצק של מטה נעלמה מעיניו. בלב מלא צער הוא יורד מהגבעה הנשקפת על פני קוצק. עצב מעין זה ליווה, מן הסתם, את היהודי שירד מהרי ירושלים, אחרי שנחרב בית-המקדש ועל שכמו כלי הגולה...

בדרכו הביתה, עובר ר' גבריאל כפרים ועיירות. מארובות הבתים מסתלסלים ועולים גלי עשן כחולים, המתפתלים ונעלמים מיד אחרי לידתם; תכלת השמים מתקדרת עננים אפורים; עצים ערומים מזדקרים פה ושם והענפים שבצמרותיהם מתכופפים ברוח.

בעמדו לבדו בדרך, נושא ר' גבריאל את עיניו למרומים, לוחש אל עצמו ושואל מחדש לנתיבות העולם:

- לאן? אל מי? אי השער בו אדפוק עתה?

זקן הוא ר' גבריאל ועייף מטלטולי הדרכים. בלבו מתנגן שוב שיר הנפח "אומר אומר סטארי קאנול". שוב הוא מתמלא כיסופים אל אותו נפח שהחזיק בידו קורנס כבד. תוך כדי זמזום ניגונו של שיר הנפח שואל את עצמו ר' גבריאל: כלום יש עוד שער – אחרי קוצק?...

חזון או חלום?

בשעה שעירתו של ר' גבריאל נתגלתה לעיניו ממרחקים כבר העריב היום. למראה גגות העיירה אליה הוא חוזר, כאילו הקיץ מחזיון-לילה ארוך שנעלם פתאום. לפני כניסתו לעיירה נעמד ר' גבריאל על מקומו, שפשף את עיניו ושאל:

- ההיה זה חזון שנגנו והמחכה לדור-דעה, או חלום שגו וחלף –
ללא שוב עוד?! - - -

בנתיבי קוצק

פרק כב

בנתיבי קוצק

עולמו של האדם העליון

מששת ימי בראשית התכנסו בכדידותם אנשי סגולה, מחנה מצער של חולמים, הוגים, חוזים, ולוחמים. הם הלכו בצדי הדרכים ובהליכה צרדית זו סללו דרך בעולם – ולעולם. מובחרים אלה פזורים על פני דורות, ולמרות שמתי מעט היו, בכל זאת הם-הם אשר הכריעו את דמות העולם.

בעולם המעשה הלכה כרבים; בענינים שבהווה, שבחיי יום-יום, מכריעה דעת הרוב נגד היחיד, אך מתוך נקודת ראות היסטורית נפסקת ההלכה – יחיד ורבים הלכה כיחיד. שהרי כל היש של האנושות מבטא הלך רוחם של אותם הגדולים המעטים; כל הקיים בתחום הרוח והחברה נוצר על ידי יחידים נועזים, שמחשבתם דאתה דאייה של נשר ודמיונם חזה מה שבני דורם לא חזו.

"תולדות העולם – אמר ת. קרליל – הן תולדותיהם של אישים גדולים". אפילו אותן התמורות בחברה שלמראית עין נתחוללו בידי ההמונים, לא היו לאמיתו של דבר אלא שליחים של היחידים. ההמונים שימשו כתפים, עליהם נישאה האידאה, שיחידים בעלי כנפים זרקו לתוך חלל העולם. לא המונים, אלא היחיד הגדול, המחונן ברוח סערה בלב, הוא אשר קבע את התמורות בעולם, והוא אשר נתן דחיפה לשינוי פני העולם.

בראשית דומה היה עולם המחשבה ליער עבות, ללא סימני דרך ושביל, בא אדם אחד, מחפש אמת, והתחיל לקצץ אילנות. לראשונה נגדעו עצים כוודים, ובחומת היער נפתחה דרך-של-עפר, מקום מעבר צר, מקום שיחידים בלבד התאמצו לעבור בו. מלאכת העקירה ופילוס מעברים ביער נמשכה דורות רבים. אנשי מעלה נועזים הפכו את דרך

העפר לשביל, באו אחרים אחריהם והרחיבו את המעבר הצר – לדרך רחבה, כבושה לרבים.

האדם העליון בעולמו

בגשתנו אל החדר הנעול, אשר בין ארבעה כתליו הגה רבי מנדל את הגיונותיו, לא נוכל להציץ לעולמו מבלי לשאול את השאלה הגדולה: הככל האדם – האדם העליון? שאלה, שמן ההכרח תוליד שאלה אחרת, חריפה יותר: כלום מסוגלת המחשבה של אנשי-הכלל לתפוס את הלך הרוח של אנשים-יוצאים-מן-הכלל? כלום כוחם של המושגים המקובלים על האדם-מן-המצוי יפה גם כלפי האדם העליון?

עולמו של אדם עליון – עולם של קודש הוא, עולם של אצילות. בעולם של חול קשה לחוש את הרחש-לחש במשכן ההוא, במשכנו של קודש. העולם ההוא בלתי נתפס הוא על ידי אמצעי תפיסה רגילים של אדם בינוני החי במציאות ממשית. דרושים כלי קיבול אחרים כדי לתפוס את המציאות שלא מעלמא הדא, כלים שאינם מצויים אצל אדם-מן-הרגיל.

אולם אותו העולם שהוא בלתי נתפס אצל האדם הבינוני, מציאות חיה וממשית היא לגבי האדם העליון. יתירה מזו, האדם העליון, הזוכה להתיחד עם אותו העולם – חש שעולם זה הוא מציאות ממשית, ואילו העולם שמעבר לו, עולם המעשה, נראה בעיניו מציאות מדומה, מציאות של מראית עין, מציאות של חלום מתעה ודמיון מתעתע. ה"יש" המוחש של עולם המעשה נראה בעיניו לא יותר מאשר צל, העובר בין התמול והמחר, כחלום יעוף וכברק רמייה. נמצא, כי המציאות העוברת והחולפת זרה לאדם העליון, כשם שמציאות נצחית מוזרה לאיש מן המצוי. העולם האידיאלי והמופשט, הגבוה והרחוק, הוא שנראה בעיניו כעולם המציאות.

הפילוסוף הפייטן, אפלטון, למשל, ראה בעולם שאנו מכנים אותו בשם עולם מוחשי ומעשי – לא יותר מאשר בכואה של עולם אחר, עולם נצחי בלתי נראה לעין אנוש ובלתי מוחש באיבריו, הנקרא בפיו

עולם האידיאות (או הצורות). העולם האידיאי מצטייר בעיני רוחו כעולם של מציאות.

מימרה בפי אפלטון: אם אדם מתפעל מיפיו של פרח נאה, הרי בעצם, התפעלותו היא מהיופי עצמו, מעולם היופי המופשט שהפעם נתגלה עולם זה בצלמו של הפרח. הפרח המוחש הוא, על כן, חלק קטן בלבד מהעולם ההוא, הקיים-המופשט, שהוא מתפעל ממנו.

מימרה אחרת בפיו: אם אתה אוהב אדם טוב, בעצם אוהב אתה את האידיאה של טוב, שבמקרה זה האדם האהוב מגלם את הטוב. האהבה נתונה איפוא לא לאדם הטוב אלא לאידיאה המופשטת של הטוב.

אמנם בעיני ההמון הפכה, במרוצת השנים, אהבתו של אפלטון ודבקו בעולם האידיאות, סמל של הזיה ותלישות – אהבה אפלטונית! – אך אצל אפלטון עצמו שימש העולם ההוא משכן של ממש; לדידיה ודכוותיה, המציאות שבחזון היתה מציאות של קבע.

בעל כרחנו נמצאנו למדים, כי המושגים מציאותי ובלתי מציאותי משמעותם אחרת אצל אדם-מן-המצוי ואחרת אצל אדם עליון. השוני, המציין את האדם העליון ומבדילו מן האחרים, הוא שוני שבמהות. נשמתו קורצה מחומר אחר; העין רואה מראות אחרים והאוזן קולטת קולות אחרים. גם המושג קרוב ורחוק שונה הוא בין איש המעלה ובין אדם מן המצוי. בעיני אדם בינוני נראית האדמה קרובה והשמים נראים רחוקים, וחילופו של דבר אצל האדם העליון. המרחקים קורצים, המרחקים מושכים בכוח בלתי משוער. הערגה הנמשכת לשם, לשמים הנראים קרובים, מצמיחה לו כנפים, עד כדי הסחת הדעת מן האדמה שהוא קשור אליה.

רבי יצחק מאיר, אותו התלמיד שחדר לעולמו של רבו יותר מכל תלמיד אחר, מעז להתבטא:

- קטני המוחין אמרו על הרבי הקדוש וצ"ל כי אין ח"ו דעתו צלולה. ("מאיר עיני הגולה" שס.).

מוחו של אדם בינוני רופס מדי, מכדי שיוכל להציץ לעולמו הפנימי של רבי מנדל. עולם זה הוא עולם של מרחקים ומעמקים, עולם של גדלות המוחין, והוא יישאר נעול על מנעול ובריה בפני קטני המוחין ואנשי צמצום.

המרד הקדוש

רבות הן התכונות המשותפות לבני העליה. מוטיבים דומים להפליא נאמרו מפי אנשי רוח גדולים, שמעולם אחד לא שמע את שמעו של השני. אך אצל רבי מנדל בולטת התכונה המפרידה אותו מבני עליה אחרים ומשווה לו את צלמו המיוחד.

הקו המשותף המאחד את החטיבה של אנשי הרוח הגדולים הוא הניצוץ של מרידה השוכן בלבם.

אנשי החזון, כל אחד במקומו ובזמנו, פנימיותם התקוממה נגד העולם שחיו בו. הם ראו בו עולם מעוות ומקולקל. שרשי ההתקוממות היו נעוצים ברוח האופטימיות שהיו מחוננים בה; באהבת החיים ובאהבת האדם; באמונה ביעודו של העולם, שבוראו העיד עליו בשעת בריאתו – "והנה טוב מאד". בכוח האמונה הזו הם ראו במגרעות שבעולם לא פגמים מהותיים, אלא פגמים מקריים, שנעשו על ידי בני אדם, ושהאדם השלים עמם והסתגל להם מתוך שגרה.

בעל החזון מעמיד מול העולם הפגום הממשי את העולם המתוקן, כפי שמצטייר בחזונו, ובכוח חזונו זה מוציא הוא את האדם מקליפת הרהיטה ומקומם אותו נגד שרשי הרע שבעולם – תוך אמונה שהרע ניתן לסילוק, ועם סילוקם של גורמי הרע ישוב העולם ליעודו – ל"טוב מאד".

כאלה היו מתקני העולם המוסריים בזמן העתיק ובזמן החדש, שמרידתם בקיים שימשה אתחלתא ושלב לקראת הגשמת חזונם.

מרדנותו של רבי מנדל היתה ממין אחר.

התקוממותו איננה מכוונת נגד הפגמים שנותרו על ידי בני אדם, בתוקף תנאי החיים. הוא איננו חושב על פרט זה או אחר של העולם, כי אם על היקום בכללותו. הוא חש אמנם בכל איבריו, כי השמים מספרים גדלות האל וכי הרקיעים מעידים על מעשי ידיו, אך איך התחושה הזו עונה על השאלה הגדולה המכוונת כלפי עצם היקום: מה מידת ערכו? לשם מה? מאין-ולאן? הוא מחפש טעם ומבקש משמעות.

גם מרדן מובחר זה איננו משלים עם היש, גם הוא זועק לתיקון, אך הזעקה הזו מכוונת נגד "הסתרת הפנים" של העולם; תשוקתו להסיר את המסווה העוטף את החיים; הוא רוצה, כאילו לעצור את גלגל העולם כדי שיוכל להסתכל בו במפולש. מרדן קדוש זה מאזין לצליל הדק של הנצח וכמה לדעת את משמעותו. מחשבתו נתונה לשחקים הגבוהים שעננים אפורים מסתירים את זהרם.

רבי מנדל איננו מקבל את דין החלוקה שנעשתה חוק הטבע והקובעת, כי השמים הרחוקים שייכים לה' והארץ הקרובה לבני אדם. הוא סבור כי גם השמים יכולים לשמש משכן לבני אדם: "האדם נוצר כדי להרים את השמים", ומאידך – "והארץ נתן לבני אדם", בכדי שבני אדם יעשו גם מן הארץ – שמים...

כשם שהתקוממו פעם לחלוקה זו נפילים בודדים מדרי מעלה, שמחוץ הצצה למאחורי הפרגוד ומתוך שאיפה לחיות עם בני אדם ולטעום טעם העולם האחר, שהוא לגבינו העולם הזה, עברו את המחיצה בכיוון מלמעלה למטה – כך יש ויחידים נסיקים (מלשון: אם אסק שמים...) מדרי מטה, חותרים לעבור את הדופן החוצץ מכיוון מלמעלה למעלה. רבי מנדל איננו מסתפק בארץ חדשה ואף לא בשמים חדשים, הוא נכסף לשמים פתוחים, שיוכל להסתכל בעדם בעינו הפנימית ולמצוא שם את "האל המסתתר".

כה אמר רבי מנדל:

- הקשה בקללות שבתוכחה: "והיו שמיך אשר על ראשך נחושת"! אין רבי מנדל דואג ליסורי הגוף שהתוכחה משופעת מהם. השבר שממנו השבר, הוא שריון הנחושת הסוגר על השמים. התופעה המכאיבה

ביותר הם השמים הנעולים על מסגר וברית, השמים העטופים מסך של עופרת. הוא מתיסר על שהשמים מעל ראשינו – נחושת, ונבצר מאת האדם להבקיע את החומר ולחדור למעבר לה.

ישנם כאלה המנסים בכוח חזונם לפרוץ את המחיצה המבדילה בין שמים וארץ, אך לבסוף נרתעים אחורנית, מי אחרי מאבק קצר ומי אחרי מאבק ארוך. כשראשם נתקל בפרגוד הנחושת הם משלימים עם חלוקת התחומים בין השמים והארץ, מצדיקים את דין החלוקה ואומרים: "הצור תמים פעלו". ואילו רבי מנדל איננו מוותר על הערגון לגעת בנעלם, גם אם לא העלה בידו כלום במאבקיו הקודמים. להיפך, המסקנה המשכנעת שאין להשיג את הנכסף, עוד מגבירה בו את הפרפורים להידבק בכוח הנסתר, שהוא חש בכל זאת בקיומו. לעתים, לא ברורה לו מהותה של תשוקה זו מהי ומה מטרתה. הכיסופים עצמם הופכים מטרה. הם מהווים כוח מפרה כשלעצמם, ולא כפקע שחשיבותו בגלל הפרי הצומח ממנו. רוחו מטפסת ועולה כמו עץ השדה המזדקר מבין הסלעים, לכאורה ללא מטרה. אחרי כל נפילה הוא קם מחדש. אחרי הנסיגה באה התעוררות חדשה, ובעקבותיה מאבק חדש. ואם אחרי המאבק באה שוב נפילה, גם אז מתחיל הביקוש מחדש. המשורר בתהילים עמד בתפילה וביקש: לב טהור ברא לי אלהים! מעירים חכמי התלמוד: "לב טהור - מכלל דאיכא לב טמא". שאל רבי מנדל, לב טמא מהו? הוא שאל והוא השיב: אם לבו של אדם חדל מלבקש - לב טמא הוא...

כשלבנו היה טוב עליו, על רבי מנדל, בתקופת החזון שלו בפשיסכא, הוא ביקש מחבריו שילכו אחריו לחורשה. בעמדו בתוך המעגל אמר להם כך:

- נשמת האדם מורדת אל הגוף על גבי שלבי סולם, כשקצהו העליון נוגע בשמים וקצהו התחתון מוצב ארצה. אך ברגע שהנשמה מזדווגת עם הגוף מסלקים את הסולם ממקומו. הנשמה שבגוף מוסיפה לערוג למקור מחצבתה. "נר ה' - נשמת אדם". כשם שאור הנר, למרות היותו קשור בפחילה מתנוועע תמיד למעלה, כך כוספת הנשמה השוכנת

בערפלי הגוף להידבק בשרשה. היא מתרפקת על המקום שממנו ירדה. אך הדרך למעלה חסומה. סולק הסולם שקשר בין שמים וארץ. נשמה בינונית, אחרי שאינה יכולה עוד לעלות בדרך ישרה, משלימה עם הגוף ומתוך יאוש הריהי מאבדת את ערגתה למרומים, אך נשמה גדולה, בכוח כמיהתה לאלהים קופצת אל-על ונופלת; אוזרת כוחה וקופצת שנית ושלישית, עד שלבסוף, מושיט לה מלאך ידו וכך, בקפיצה, מוחזרת הנשמה לאוצר שממנו נלקחה.

עליה וירידה

צד שווה אחר לפמליה של אנשי מעלה הוא יכולת הראייה למרחקים וכשרון הבטה למרומים. אך רובם של אנשי מעלה אלה ידעו גם את חכמת הירידה; לרובם היה הכוח לצאת ממרחב למיצר, ידעו לקפל את הכנפים, ולהעמיד את הרגלים על הקרקע המוצקה של עמק הבכא.

הנציג הבולט מהסוג הזה של אנשי מעלה, הוא רבנן משה בן מימון. המימוני קנה את עולמו בממלכת הרוח, לא רק בגלל כוחו לעלות אל פסגת עולם המחשבה, אלא בגלל כשרונו לרדת אל פשוטי העם ויכלתו להתהלך ביניהם.

יכול אדם להגיע לשיא הפסגות – מסתבר מדברי "המורה" – יכול האדם לגעת במצחו עד גרמי השמים, הוא לא יבוא על סיפוקו אלא אם כן ירד וימסור לדרי מטה את מה שראה והשיג.

רבי מגדל שייך לאלה שידעו את סוד העליה בלבד. כשרון ראייתו היה בכיוון אחד, מלמטה למעלה. מהאדמה הצרה לשמים הרחבים, אך לא להיפך.

רבי מגדל לא היה רגיל להמשיל משלים, אך משל אחד, שכאילו יצא מפיו כלפי רבי יצחק מוורקא, שגור היה בפיהם של חסידי קוצק, ואהבו לחזור עליו בשעה שהיו מסובים על כוס משקה:

...הסתובב פעם בעיירה תיש קדוש. הבורא חנן אותו בקרנים גדולות שהיו מגיעות עד השמים. בכל לילה בשעות חצות, כשלבו של התיש עבר על גדותיו מרוב געגועים, היה רגיל לפשוט את קרניו לשמים ולגעת בכוכבים. היה מעשה, ויהודי כפרי נזדמן בשוק אותה העיירה, וקנה טבק להרחה, אך חסרה לו קופסה לשים בה את הטבק. לפתע, ראה הכפרי את התיש המסתובב בעיירה, ועלה רעיון במוחו, לקצץ חתיכה קטנה מקרניו הגדולות של התיש, שתשמש לו קופסה. מה יעשה תיש קדוש ורחום, כדי להמתיק צערו של יהודי? הוריד את ראשו, הושיט לכפרי את קרניו והלה כרת חתיכה מן הקרן.

הטבק שהושם בתוך קרן התיש הקדוש הפיק ריח נעים. בא הכפרי לבית המדרש וכיבד את היהודים בקמצוץ טבק. שאלו: הריח הטוב מאין? השיב להם הכפרי: מקרני התיש הקדוש. מאז התחיל כל אחד לגדע בליטה קטנה מקרן התיש. הטבק שהריחו ממנו יהודי העיירה נדף ריח נעים, יהודים נהנו ממנו, אלא קרניו של התיש היו מתמעטות והולכות ושוב לא יכלו לדעת בשמים, וכשהגיעה שעת חצות לא היה מי שיעזור את הכוכבים לשירה...

ודאי, ירידתו של רבי מנדל היתה מעניקה שפע רב לדרי מטה, אך היא גם היתה מנתקת אותו מהאזנה לקול האלהים שבמרומים. ההליכה בין ההמונים היתה מרחיקה אותו מהתיחדותו עם סוד ההויה. כמיהתו של רבי מנדל היתה להישאר תמיד בגבהות הרקיעים.

המחיצה

סביב עולמם של אנשי המעלה מתרומם קיר החוצץ בינו ובין המוני העם. איש המעלה אחרי שהתפרק מהתשוקות והרציות שבגוף, איננו משתתף עוד בצערם של ההמונים; הוא נד בראשו ובו לרגשי שנאה ואהבה שלהם, הנראים בעיניו כדברים של מה בכך. הטירדות המעסיקות אותם נראות בעיניו פעוטות וחסרות ערך.

איזה ערך היה לו לרבי מנדל פתקת בקשה על פרנסה; איזה מקום חפס בעולמו ענין הפרנסה בכלל – שכדאי יהיה להטריח, כביכול, את

הבורא ולהטרידו בתפילות מסוג זה. אחרי שרבי מנדל בדק את טיב אשרם ואת סיבת סבלם של אנשי ההמון, מן ההכרח שיבוא לידי מסקנה, שאין מה שישתף אותו עם שמחותיהם ועם סבלם. יגונו הוא אחר, ששוננו אחר וכיסופיו אחרים.

אצל אריסטו מסופר: לידו של איכר פשוט מקורינחוס הגיע ספרו של אפלטון, "גורגיאס". לאחר שקרא בו הופעם כל כך עד שעזב את מחרשתו ומשקו, את אשתו ומשפחתו וברח לאתונא, אל בית מדרשו של אפלטון, ונשאר שם כל ימי חייו. בצל גדלות האדיאה שהאיכר מצא במשנת מורו, נתגמדה בעיניו עבודת המחרשה וקטנה הדאגה לאשה ולילדים.

כשרבי מנדל יוצא מהתבודדותו, תוקף אותו הרצון לגשת לנמצאים במחיצתו, לתפוס אותם בדש בגדם ולהמאיס עליהם את משאלותיהם הקשורות בצרכי הגוף; להוכיח אפסות ערכן ולהביאם לידי הכרת יעודו של האדם בעולמו.

ייתכן כי רוגזו של רבי מנדל התעורר באותם הרגעים בהם ירד מעולמו וראה מה רב המרחק בין הגבהים הרוחניים שהוא צועד עליהם, לבין עולמם של אלה שבאים אליו להסתופף בצלו.

בעיני אנשי ההמון נראה אדם עליון מסוגו של רבי מנדל במחיצת בינונים, גורמת יסורים לשניהם. אין הוא והם יכולים לדור בכפיפה אחת. הם אינם יכולים להימצא במחיצתו, ולעמוד בדרישותיו הגדולות, והוא – בגלל היעוד שהעמיד לעצמו, יעוד העומד בסתירה לאורח החיים של האדם הבינוני.

אדם עליון וצדיק עליון

כמה מלות הסבר בשולי הפרק.

האדם העליון העומד במרכז פרק זה, מהותו נוגדת ניגוד גמור לשיטת האדם העליון, שמתוללה הוא ניטשה ושהביאה לידי השיטה המקוללת של הגזע העליון.

עליונותו של האדם העליון של ניטשה מתגלית בתכונת השלטון הטבועה בו. בכוח תכונה זו הוא מקנה לעצמו זכויות יתר ובכוח זה הוא רואה את עצמו במרכז העולם, מוכחר מכל ונעלה על הכל. על ידי תחושת האדנות שבו הוא רואה את אנשי ההמון כיצורים החייבים לשרת אותו, את האדם העליון. ואילו האדם העליון שעליו מדובר כאן הוא דוקא זה שאינו חושב על עצמו ואינו מחשיב את ישותו. עליונותו מתבטאת בשאיפתו לעליונות; במבט הרחב שיש לו על היקום; בחזון המחמם את לבו ובתחושת השליחות הדוחפת אותו להיאבק עם השגרה שבעולם.

גם האדם העליון מסוגו של רבי מנדל מכיר בערכו. "אני שבת העולם" ! אמר פעם רבי מנדל, אך המסקנה מההכרה הזו, איננה ביקוש זכויות לעצמו. רגש העליונות בא לידי ביטוי בחובות הכבדים שהוא מעמיס על עצמו ובסילוק כל נגיעה אישית.

האדם העליון האמיתי, שבעצמו מורם מעם, שואף לעליונות ומטיף שהעליונות תהיה גם נחלת אחרים.

פרק כג

שלשה שערים בחומה

קוצק – חומה סביב לה. בחומה – שלושה שערים, שער לפנים משער. אין להיכנס לעולם שמעבר לחומה בלתי אם לעבור את כל שלשת השערים הללו, שהם: שער האמת, שער הדעת ושער השלמות.

שער האמת

לא תונה - אף לא את עצמך!

השער הראשון והראשי הוא שער האמת. אין הכוונה לאמת ההמונית, זו המוסכמת והמקובלת על הבריות. בקוצק נעשה ניתוח אכזרי של אותו מושג, המוגדר בדרך כלל כאמת. שם הוכח כי האמת שהבריות דוגלים בה – אמת מדומה היא. הדעה הרווחת בקוצק: "לא תונו איש את אמתו" (במקום לא תונו איש את עמיתו-חברו, שבמקור) – כל יונה האדם את האמת שלו.

לא להיות גונב דעת – כלל גדול הוא ביהדות. אך בעוד שהפירוש המקובל של צו זה אוסר לגנוב דעת אחרים, הרי בקוצק נאסר על האדם לגנוב אף את דעת עצמו. לא תגנוב – אל תהא גנב; אף לא מעצמך.

פירוש של האמת בקוצק היא חתירה לקראת מחשבה עצמית, ללא השפעה מן החוץ; אמת החודרת למעמקים, והבוקעת מהשבילים הנסתרים של הנפש; אמת הנחצבת מעומק ישותו, ואינה נדחפת בכוח גורמים אחרים בלתי מודעים.

רבי מגדל אמר לאחר מחסידיו הרבנים: אם אחד מבעלי-הדין הבאים אליך להחדיין שופך דמעות בשעת דין-התורה, חייב אתה להסתלק מלעיין בסכסוך, שהרי הדמעות הן שוחד.

מחשבתו של אותו דיין אינה עוד מחשבה של אמת. יתר על כן, אין היא מחשבתו כלל, שהרי כח השיפוט שלו ניטל ממנו.

כדמעות בעל-הדין המגבשות בלא יודעין את מחשבתו של הדיין, כך נעצבת מחשבת האדם לא על ידי האדם עצמו, אלא על ידי גורמים טמירים השוכנים בו.

מחשבתו של אדם חייבת לפרוץ את קליפת השריון של ההרגל. להתערטל מהשיגרה על-ידי בדיקת מהותו של כל מעשה שהוא עושה. רבי מנדל מחייב את תלמידיו לא לעשות בלי שישאלו את עצמם תחילה "לשם מה", מעשה זה שאני עומד לעשותו – מטרתו מהי?

בקוצק אין מסתפקים בדיבור של אמת, שם הגשימו עד כדי קיצוניות את מימרתו של הבעש"ט: "במקום שמחשבתו של האדם נמצאת, שם נמצא האדם".

הפליא לכטא זאת רבי מנדל בעצמו:

- המתפלל היום רק משום שהתפלל אתמול – רשע טוב הימנו!

התפילה, אם אין מחשבה קודמת לה איננה אלא מלמול שפתים בלבד; תפילה, שאין מקורה בהמיית הלב של המתפלל איננה אלא שלד של תפילה, שהרי עשייה מתוך הרגל איננה עשייה-של-אמת. רגע ההתעוררות לעשייה – הוא הרגע של אמת.

ביטוי עז לזעמו על המעשים הנעשים מתוך שיגרה, ניתן מפי רבי מנדל פעם, בליל ה"סדר" של פסח.

גם כלילה הזה ישב הוא בחדרו יחידי. בבית המדרש ערכו את ה"סדר" המקורבים אליו ביותר, המשופעים בלמדנות ובחסידות. פתאום נפתחה דלת חדרו. הרבי נעמד בה פרוע שיער, משל לאריה המתפרץ מבין סורגי הכלוב, העינים הדולקות שלוחות מבט לשולחן ה"סדר" ובחלל בית-המדרש נשמע קולו הזועם:

- איכם זוללי מרור! האם שפוכ"תם כבר? (בלשונו: האט עץ שוין "געשפאָכעוּט"? כלומר, האם כבר אמרתם "שפוך חמתך"? המדפיס

הדפוס, ואתם אומרים אחריו כמו שכתוב. אילו היה מדפוס את ה"שפוך" לפני ה"מה נשתנה", הייתם גם אתם אומרים אחריו, לפי סדר הכתוב... חסיד קוצק נתבע להתבונן בסתר-הסתרים שלו, להאזין לצלילים שכלב ולשמור על צלילותם.

מדרגות שונות באמת. אדם שהמעשה זהה אצלו עם הדיבור – איש אמת מן-המצוי הוא. למעלה הימנו – אדם שהדיבור זהה עם מחשבתו. היינו, אדם שמחשבתו, דיבורו ומעשהו דבקים זה בזה וממקור אחד הם באים. בקוצק לא סגי גם בכך. אם אדם אומר מה שחושב, עדיין אין הוא נקרא איש אמת. המעשה והדיבור זהים אמנם עם המחשבה, אך הלא יתכן שהמחשבה עצמה איננה מחשבה של אמת, שכן, במידה שיש במחשבה שלו ניצוץ של חיקוי לדרך מחשבתם של אחרים, או אם המחשבה מושפעת ממניעים פנימיים בלתי מודעים, מיד היא חדלה מלהיות מחשבה של אמת. מן החובה, על כן, לבחון היטב את המחשבה עצמה ולבדוק אם היא באמת מחשבה שלו.

ולא המחשבה בלבד. גם הרגש האלטרואיסטי-מוסרי המתלווה למעשה טוב, אף הוא טעון בדיקה מדוקדקת. המעשה הטוב, הנראה לעין כמעשה מוסרי – האם באמת יונק ממעיין טהור, או שמא אין כאן אלא כסות עינים לרגש אחר, הטמון אי שם במסתרים; שמא המעשה הטוב איננו אלא לבוש חיצוני גרידא, ואילו שרשיו העמוקים נעוצים ב"אני" ורגש ה"אָגו" שלו, שהוא רגש תועלתי מובהק. הוא שָׁשׁ לעזור לכושל ולסובל, כיון שמעשה זה גורם לו תענוג וסיפוק. יתירה מזו, אפילו לאחר שהאדם בדק את מהותו של הרגש המניע אותו למעשה טוב, ונמצא בטוח בעצמו שמעשה שהוא עושה לא בא לשם מילוי סיפוק עצמי אלא נעשה לשמו, לשם מילוי הָצוּ של עשיית טוב – גם אז אין עדיין הבטחון שאמנם כן הוא הדבר. גם בטחוננו זה מסופק הוא ובדיקה טעון.

משנה מפורשת היא: "וכל מעשיך יהיו לשם שמים". מוסיף על כך תלמידו של רבי מנדל, הרי"מ: אפילו ה"לשם שמים" צריך להיות לשם

שמים. לא כל מעשה הנראה בעיני האדם כמעשה לשמו – לשם שמים – יונק מרגש לשמו.

האמת היתה אצל חסידי קוצק חלק מישותם ובה, במידת האמת, ראו את הנקודה המרכזית, שממנה מסתעפות שאר המידות הטובות.

מצוי בידנו סיפור זה:

ורבי יצחק מאיר גילה להוריו אהבה בלי גבול. הוא קיים כל ימי חייו מצות כיבוד-אב-ואם לכל פרטיה. והנה עומד הוא על קברה הפתוח של אמו בוורשה. דמעות זולגות מעיניו ורכון על קברה הוא מתחנן בפניה שתמחל לו, אם הוא פגם חס ושלום בכבודה. הבן, ששמו הלך לפניו בערי פולין כגאון הדור – על מה הוא מבקש מחילה מאמו לפני סחימת הגולל?

- בעולם הזה, אמא היקרה - אמר, כשהוא מתייפח בבכי – הנני איש מכובד, בפי רבים נקרא אני רבי. עתה, כשתבואי לעולם האמת, הלא תגלי את כל האמת, כי אין הדבר כפי שחושבים עלי. אבקש ממך אל תקפידי עלי, סלחי לי, אמא, מה אשמתי אם אנשים טועים בי...

ה"גנב" שבמחתרת...

גם המושג שקר מהותו בקוצק היא ממילא אחרת מן המקובל. "מדבר שקר תרחק", אין פירושו שאדם יתרחק מדיבור של שקר, הלוא דבר זה מובן מאליו הוא. הכוונה היא שהאדם יתרחק מדבר שקר, שלא ייראה כשקר, שלא יעשה שקר בנפשו. אם הפה מדבר על מדרגות שאינן הולמות את יכולת התפיסה של מחשבתו; אם המעשה החיצוני עולה על אמיתות הכוונה שכלב, הרי אפילו אם לא הוציא מפיו אף דיבור אחד של שקר, נחשב הוא שקר מכף רגלו עד ראשו.

בקוצק רווח ביטוי: אדם צריך לדעת את מדרגתו (מ'בדארף האלטען דערביי!) ולא לרצות לדעת מה שלא ראוי לו, לפי מדרגתו.

דרכים שונות מובילות להיכל האמונה. הרשות בידי כל אחד לבור לעצמו בדרך שלכו נוטה אליה, אך תנאי קודם הוא – שדרך זו תהיה כולה שלו. אל לו לאדם לדבר גבוה-גבוה על מדרגות כשאין הן הולמות אותו, כשהן שאולות.

- "השמרו לכם עלות בהר ונגע בקצהו" (שמות, יתרו) פירש רבי מנדל: אל תתמודד לעלות על ההר כשאין אתה אלא נוגע בקצהו...

פעם אחרת ביטא רבי מנדל את הרעיון בצורה נועזת יותר:

- להעמיד פנים של פנים אשר אינם פניו שלו – זוהי אלילות...

נאמן לשיטה זו, אמר פעם הרי"מ: כל המשמיע דבר שאיננו ראוי לו עד תוך-תוכו; כל הפולט אנחה קלה שאיננה יוצאת מעומק לבו; כל העושה חנועה קלה שאיננה כולה אמת – הריהו חוטא במעשה מירמה...

חסיד קוצק הסביר פעם לחסיד חב"ד את ההבדל בין שיטת חב"ד ובין דרכה של קוצק:

- גם קוצק וגם חב"ד מבססים את דרכם על אותו הפסוק, אך אתם מפרשים את מחציתו הראשונה ואנחנו את מחציתו השניה. נאמר: "וידעת היום והשיבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים". בחב"ד שמים את הדגש על וידעת, העיקר הוא החתירה לידיעת האלקים והבנתו, ואילו בקוצק אומרים, כי כל ידיעה שאיננה נוקבת ויורדת עד עומק העמקים של הלב - מוטב שלא נדענה. הדגש הוא, לכן, על והשיבות אל לבבך. בקוצק חותרים להגיע עד קצה השורש של כל דבר, למקורה של כל מחשבה.

רבי מנדל עקר מלב חסידיו כל ניד של שקר. הוא היה מסוגל לחשוף בפני כל הבא אליו את צלמו כמות שהוא, ולא כפי שהלה רואה או מראה את עצמו:

- אילו היה מראה לך השם יתברך את פרצופך האמיתי, לא היית יכול להתקיים אף שעה אחת!

בין צאצאיו של רבי מנדל רווח סיפור זה:

...מספר מוזגים, מוכרי פונדקאות בכפרים, באו פעם אל "הרבי הזקן" (כך מכונה רבי מגדל בפי בני משפחה) וסיפרו לו כי מלכות פולין עומדת לגזור גזירה האוסרת על פריצים להחכיר פונדקאות ליהודים. גזירה זו אם תצא לפועל יצטרכו החוכרים לעקור ממקום מושבם. שאל אותם הרבי:

- נו, ומה בכך, כלום מן ההכרח שתגורו בכפרים דוקא?

השיבו הכפריים:

- רבנו, רוכלים יהודים הנודדים בדרכים נקלעים בכפרים, מחזורים על בתי הגויים ומוכרים מיני סידקית, מה יעשו אם לא ימצאו פונדק בדרך, פונדקאי יהודי הפותח בפניהם את הדלת ללינת לילה ומגיש להם תבשיל חם? גם צדיקים הנוסעים ממקום למקום לעורר את הלבבות ליראת שמים סרים בדרכם לכפרים, נכנסים לאכסניות לתפילה, מה יעשו אלה אם ייעלמו פונדקאים יהודים?

הרבי מילא את מיקטרתו, העלה בה אש, ותוך כדי כך נתן בהם מבט בוחן, הרהר מעט ואמר:

- סעו לסבא קדישא מראדושיץ, הוא ודאי יתפלל לביטול הגזירה.

הפונדקאים, נפשם מרה עליהם, והעזו להשיב:

- הלא באנו אל רבנו שהוא יתפלל למעננו, ומדוע איפוא הוא שולח אותנו לאחרים?

- הבינו מה שאומר לכם. הסבא קדישא מראדושיץ, צדיק תמים הוא ויאמין בכל אשר תאמרו לו. ואילו אני, הלוא יודע אני כי בשעה שאתם מדברים על תבשיל חם לעובר אורח, על מקום לינה לצדיק, אין כוונתכם אלא לפרנסה ולהכנסת בנותיכם לחופה...

פעם אחרת בא אליו יהודי זקן ואמר לו, שגמר אומר להשאיר את הכל ולעלות לארץ-ישראל.

- מה ראית על כך – שאל הרבי.

- הגעתי לזקנה, לימים של חשבון הנפש, וראיתי בספרים שמצוות ארץ-ישראל שקולה כנגד הרבה מצוות אחרות. ועוד ראיתי בספרים, שמי שזוכה להיקבר בא"י, יהיה פטור מגלגול מחילות בשעת תחית המתים.

- או נא, או נא – אמר רבי מנדל, כשפניו לבשו ארשת של בדיחות הדעת – מכיר אני אנשים האוהבים את עצמם בחייהם, אך לא ראיתי עדיין אדם שאהבת הגוף שלו תגיע עד כדי כך, שיחשוש לכאבי הגוף גם כשיהיה כבר קבור באדמה. אם כן מה הדיבורים על מצוות ארץ-ישראל, וַיָּבֶר אמת, שמפחד אתה מכאבי העצמות שלך...

במחיצתו של רבי מנדל פיתחו תלמידיו את חוש ההאזנה לקול הנפש; ידעו להקשיב לקול-קורא הפנימי שלהם ולהכיר יפה את "הגנב" החבוי במסתרים, בתוך-תוכם.

בחבורה של חסידי קוצק היה אחד בשם ר' שמעיה הזקן. כשר' שמעיה זה היה כבר מוטל על ערש הדוי, ברגעים האחרונים לחייו, שאלו אותו חבריו שעמדו על יד המיטה: שמעיה, מה בדבר היצר, האם גם עתה הוא מטריד אותך עדיין?

- מה השאלה – מלמל ר' שמעיה, כשעיניו עצומות למחצה – כלום אינכם רואים, כיצד עומד הוא, היצר, למראשותי ולוחש לי באוזן: ר' שמעיה, אמור "שמע ישראל" בקול רם; הַאֲרֵךְ ב"אחד". אני מכיר אותו את ה"גנב" ויודע את כוונתו. הוא משיא אותי לומר "שמע ישראל", כדי שארצה שתאמרו אחרי מותי שנשמתי ר' שמעיה יצאה ב"אחד"...

חסיד קוצק בדק את עצמו גם בעמדו על סף המוות.

העיקר - וְהִיכֵן אָנִי?...

אותו קול-קורא הפנימי שהאדם חייב להקשיב לו; אותו הצליל העצמי שחסיד מצווה לא לזייפו – כונה בקוצק בשם "הנקודה הפנימית". מושג שעבר אמנם בירושלם מבית פשיסכא ונתפצל לכמה אנפין, אך

בקוצק הוא נתפרש כמובנו הדק ביותר. כאן העמידו את כל ישותו של האדם על הנקודה הפנימית שלו. נקודה זו – היא-היא עיקר האדם והכוח-המעמיד שלו, ואילו כל שאר הדברים – טפלים הם לה. העמל שעמלו חסידי קוצק היה לשמור על הנקודה העצמית. היינו לא לשכוח את העיקר על ידי הפיכת הטפל לעיקר.

תלמידו הגדול של רבי מגדל, ר' חנוך היניך, שבעצמו נהג עדה באלכסנדר אחרי פטירת הרי"מ, ישב פעם על יד השולחן בקרב חבריו, וחזר בפניהם על בדיחה הרווחת בעם:

...היה פעם אדם שכוח זכרונו היה לקוי. מטבעו היה שכחן. שכח מהיום למחר. כל בוקר, כשהיה קם משנתו, לא זכר היכן שם אמש את בגדיו. לעתים גם לא מצא אותם כלל. מחמת תכונתו זו כינו אותו הבריות בשם "גולם". ערב אחד, גמר אומר לרשום על דף נייר היכן הניח כל בגד ובגד. כשקם בבקר נטל את הגליון וקרא: במקום זה מונח הכובע. לקחו וחבשו לראשו; במקום זה עומדות הנעלים, לקחן ונעלן. כך עם שאר הבגדים. אחרי שמצא את כל בגדיו הרהר שעה ארוכה ושאל:

- ואני עצמי – היכן אני?

החסידים שהכירו את חברם הגדול וידעו את שיחו וסיגו; ידעו שכל מלה היוצאת מפיו שקולה ומדודה היא, התפלאו, מה ראה על כך ר' חנוך היניך לספר להם בדיחה על גולם ששכח את בגדיו. עוד הם מהרהרים וחזקה בלבם הפליאה, הוסיף ר' חנוך היניך, כמו מדבר אל עצמו:

- אף אנו משולים לאותו גולם!

היינו מרוב טירדה על דברים טפלים שוכח האדם את העיקר, את עצמו. האדם עוסק בכל הדברים השייכים לאדם, השייכים לתורה, השייכים למצוות, אך ממעט הוא לעסוק בו בעצמו, נמצא שהנקודה הפנימית לוקה בחסר.

המובחר שבחבורה, הרי"מ, הרחיב את מושג הנקודה הפנימית. לא רק אצל האדם כפרט קיימת נקודה עיקרית ככוח-המעמיד שלו, אלא גם בציבור. הרעיון שציבור זה בא להגשימו, הוא הנקודה הפנימית שלו. נקודה זו אם לא ישמרו עליה בהקפדה, עלול הרעיון להתרוקן מתוכנו וליהפך לשלד ללא תוכן.

נכדו של הרי"מ, בעל ה"שפת אמת", נוהג היה מדי שבת בשבת להיכנס אל הסבא כדי לברך על הפירות והמגדנות שהוכנו לכבוד שבת. פעם ביקש ממנו הסבא שיתקרב, הושיבו על ברכיו ואמר לו:

- כשחסידים בוחרים לעצמם מנהיג ומורה דרך עוזרים להם מן השמים, ומכינים עבורו את כל האביזרים החיצוניים, שמנהיגות נזקקת להם. תופרים "ספורדיקים" ו"זשופיצות" של משי; מקימים בית מדרש רחב-ידיים; מעמידים בו שולחנות ארוכים; בוחרים בגבאים וממנים שמשים; דואגים למרתפי יין ולסעודות בצוותא. עשוי אתה, לייבלי, לחשוב שהסטרא אחרא שותק ויושב בחיבוק ידיים? לא כן הדבר. אמנם, אין הוא מרעיש עולמות, אך את שליחותו הוא ממלא כראוי לו. מה הוא עושה? אין הוא מפריע לחסידים בעשיית כל הדברים הללו. יתקנו הם את הזשופיצות, יתקינו מרתפי יין, אך הוא חוטף מהם את הנקודה הפנימית של כל העסק, ומניח לשאר שימשיך להסתובב, (און דאס רעדל דרייט זיך וייטער!). נמצא, כי הכל ממשיך להסתובב אך – בלי הנקודה. כך נשאר שלד גדול, ואילו העיקר המחיה אותו נעלם ואיננו. מפני זה, נכדי היקר, יש לחשוש מאד... השגח בשבע עינים והקפד שהנקודה הפנימית לא תעלם...

שער הדעת

פתח לנו שער

משעבר חסיד קוצק את השער הראשון – שער האמת – הובילה אותו הדרך לשער השני – שער הדעת. דעת, היא הדרגה הגבוהה ביותר בגרם המעלות בקוצק. כינוי-הכבוד שניתן לחסיד קוצק אמיתי היה – בר-דעת.

היו גם אחרים שהעמידו את הדעת במרכז משנתם, אך רבי מנדל נבדל מהם באופן תפיסת הדעת, בהבנת טיבה ובגישה אליה.

רבי מנדל היה אומר: "לא יהיה בך אל זר" – האלקים שבקרבך לא יהיה לך זר. אין זה מספיק להאמין באלקים, עליך להכיר אותו ולחוש אליו קירבה.

כשרבי מנדל היה עדיין נער, בחן אותו פעם המלמד שלו ושאלו:

- מנדל, שמא תאמר לי היכן גר השם-יתברך?

- בכל מקום שנותרים לו דריסת רגל – השיב הנער מיניה וביה.

לא יוכל אדם לתת דריסת רגל בלבו לבורא, אלא אם כן הוא מחונן בחוש התבוננות בשרשיה של כל תופעה בבריאה, ובכשרון לחשיפת יסוד החיים וסודם. רק אז, אפשר והלב נפתח וניתנת בו רשות כניסה לאותו הכוח העליון, שלמרות חיותו טמיר ונעלם חש האדם בקיומו הוודאי.

הרי שיחה קצרה מפיו של רבי מנדל:

- משורר התהלים אומר: "לעושה השמים בתבונה". וקשה: בתבונה? ודאי בתבונה, אלא במה? וכי במה אפשר לברוא את השמים, שמא בחוט ומחט? אלא, הכוונה היא, שהבורא עשה את השמים, כדי שהאדם יתבונן בהם ויכיר על-ידם תכלית העולם.

מתנת הדעת שהאדם מחונן בה היא זו שמעניקה לו את הכוח לראות בכל תופעה – לא דבר יציב וקבוע, אלא ענין שיש להתבונן בו תמיד. אדם בר-דעת, כל דבר הוא בעיניו כאילו ראה אותו זה עתה לראשונה בחיים. הוא רואה את השמים כאילו חוזרים ומתחדשים, כי דעת פירושה לשחרר את הרצון לדעת, זה הרצון הרדום והכבול בשריון ההרגל. דעת כוונתה אי-הסתפקות בתפיסת הקרוב והנמצא, אלא שאיפה בלתי פוסקת לרחוק ולנעלם; אי-הצטמצמות בידיעת הגלוי, אלא חתירה לקראת אותו ה"יש" השוכן עדיין בערפל. ואם מתוך הרצון לדעת הגיעה מחשבת אנוש לידי גילוי ה"יש" הנעלם – הרי מיד חדל הנעלם שנתגלה

מלהיות ענין שבשאיפה ונעשה קרוב ונמצא, והשאיפה לדעת מתחילה לחוש בקיום נעלמים חדשים, שהמחשבה רודפת אחריהם.

לפי חכם אחד מחכמי האגדה, הכיר אברהם, העברי הראשון, את בוראו כשהגיע לגיל מ"ח שנה. שאל רבי מנדל: נו, ועד אז? עד גיל מ"ח, כלום הלך בטל? אלא, כל אותן ארבעים ושמונה שנים היה אברהם הולך בדרך להכרת אלקים, מתוך כמיהה אליו; ואילו כשהוא הגיע לגיל מ"ח הכיר את בוראו הכרה של ממש...

ורבי מנדל הוסיף: לא כל אחד מסוגל להגיע לדרגה שאברהם אבינו הגיע אליה אחרי גיל מ"ח, אך כל אחד יכול ללכת בדרכו שהלך בה עד גיל מ"ח - הדרך של כמיהה וחיפושים.

דעת בקוצק, אין משמעותה השגת דעת, כי אם הכיסופין לדעת, ערגון לנעלם ולבלתי גלוי.

אמר רבי מנדל: כוונת החכם-מכל-אדם שאמר "אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני", היא: אם מי שהוא משער שכבר השיג חכמה, בשעה שנדמה לו שהוא כבר קרוב אליה - סימן שהיא, החכמה, רחוקה עדיין ממנו.

ועוד אמר:

- התפילה שעל האדם להתפלל תמיד היא: פתח לנו שער! על האדם לצייר לעצמו כאילו היכל הבינה סגור בפניו והוא עדיין עומד בחוץ, לפני שער נעול זה ומתחנן שיפתח לפניו, ולו אפילו כחודרה של מחט, למען יוכל, לפחות, להציץ פנימה.

כיסופים כמטרה

השאיפה לדעת, היא אותה התשוקה להציץ אל מאחורי הפרגוד של העולם אפוף הרזין; אותה הכמיהה הטבועה באדם מאז היותו עלי אדמות, לחקור פשר תעלומת החיים והמוות ולהבין סוד הבריאה.

ייתכן, כי שכל האדם לעולם לא ישיג לשם מה נברא העולם ומה התועלת בבריאתו; לשם מה בא האדם לעולם ומה תכליתו, אך הכרה זו איננה מונעת מנפש האדם הרצון לחוש את הבלתי נתפס.

- "מה רב טובך אשר צפנת לירֵאִיךְ". אמר רבי מנדל: הטוב שבך הוא – שאתה צפון. התשוקה התמידית לחבוי ולנסתר היא אשר מעוררת את האדם לפעילות של יראה.

רבי מנדל סבור כי הצימאון לדעת, הערגון לכמוס, הוא מטרה בפני עצמה. ובניגוד למקובל, פירש הוא את הנאמר, "יגעתי ולא מצאתי אל תאמין" – אם יגעת, אפילו אם לא מצאת – אל תאמין שלא מצאת, שכן הרגעים של היגיעה הלא הם-הם הרגעים של המציאה. התהייה לדעת היא-היא הדעת עצמה.

כאן בולטים סימני הייחוד של דעת בקוצק.

דומה החסידות לאגם שקט. הפלגים שבו מתנועעים בשלווה. אפילו במקומות העמוקים של האגם – במשנת חב"ד – שקטים הם הגלים והשווה בהם חש ברגש של רגיעה ומנוחה. לא כן הגלים העמוקים של קוצק, הם מתרוממים, רותחים וזועפים והטובל בהם יוצא מהם באי-מנוחה.

בדרך כלל מקובל כי דעת מביאה את האדם לחיק ההרגעה והמנוחה. גדולי הרוח היהודים שזכו להיכנס לעולמה של דעת, כונו בשם "יהודי שבת". כינוי שהוא סמל השלווה והמנוחה. ואילו בקוצק, דעת – משמעותה הפוכה. כאן משמשת דעת, דחיפה לאי שקט, מקור למצב של מתח גבוה תמיד. הדעת בקוצק אינה מכילה שלווה. להיפך, רוחות זעף וזעם נושבות הימנה. היא גורמת לאדם מכאובים ואכזבה; היא חושפת את הפקעת של ספקות מבלי להתיר את קשרי החושים. דעת בקוצק, הכוונה לחבלי דעת, לנפתולי מכאובים המובילים להשגת הדעת. בקוצק ראו סתירה בין מנוחה ובין דעת. תוספת דעת מביאה לידי תוספת מכאוב. שהרי המתאוה לשתיית דעת איננה שותה לרוויה לעולמים. זהו, כנראה, העונש שנענש אדם הראשון אחרי אכלו מעץ הדעת – שהוא

יישאר תמיד רעב לדעת; שהתשוקה לדעת לא תבוא לעולם על סיפוקה; שהאדם יהיה נתון בתשוקה מתמדת, בחתירה לקראת ידיעת דבר שלא ניתן לדעתו.

בקוצק פסקו: אדם כי יעמוד בפני הברירה, שלווה או דעת, עליו לבחור בדעת ולוותר על השלווה. כי כך לימד רבי מנדל את תלמידיו: - "יוסיף דעת יוסיף מכאוב". תכאיב הדעת וכלבד לדעת (בלשונו: קראנקען זאלסטו אבער וויסן זאלסטו...). הוסף דעת, אף במחיר הכאב והאכזבות שהיא נושאת בכנפיה.

בשעה שחסידים-מן-המצוי יושבים בצוותא, שותים יי"ש ותוך כדי שתייה מאחל אחד לשני: לחיים, שנזכה לעבוד את השם יתברך מתוך הרחבת הדעת – כוונתם היא שלוות הדעת, היינו, שנזכה לעבוד את הבורא מתוך שמחה ונחת, ואילו אותם האיחולים כשהם יוצאים מפי חסידי קוצק, כוונתם שנזכה להרחיב את הדעת, להגדיל את הדעת, לשאוף תמיד לעוד. ואם ה"עוד", שאתמול עדיין היתה בבחינת שאיפה, נעשה בינתיים לנודע, הרי האיחולים הם ל"עוד" חדש, שנזכה להשיג את הבלתי-נודע, כי כל סילוק פרגוד מגלה פרגוד חדש המכסה על הבריאה, ועם פיענוחה של חידה, מתגלית מיד חידה חדשה. חסידי קוצק מתפללים להרחבת הדעת... להיות צופה ומביט עד סוף-כל-הסודות. שרטוט דק נוסף למובנה של דעת בקוצק:

דעת בקוצק אין מובנה ידיעה בלבד. עיקרה של דעת היא ההתעמקות העצמית של האדם, השיחה עם נפשו. ידיעות, רוכש האדם על ידי עיון בספרים, אך לא תמיד שוכן הבורא בין דפי הספר ובין שורות האותיות. המגע של מחשבת אנוש עם המוחלט שבעולם נפגם, לפעמים, בשעה שהמחשבה מתגלגלת בגלגול של מלים, ולא-כל-שכן בשעה שהמלה ניצקת באותיות של עופרת.

רבי מאיר'ל מפרמישלן, כבר הוא היה אומר: מתוך הרבה לימוד אפשר להגיע לפעמים לידי שכחת השם... ורבי מנדל, כדרכו, ביטא אותו רעיון בצורה חריפה יותר, מקורית, שהיא ממילא נועזת יותר.

פעם, בשעה שהרי"מ היה בחדרו, הרים רבי מנדל את ידו, הצביע על הספרים שנערמו על השולחן ועל מדפי הספרים שכיסו את הקירות עד התקרה ואמר:

- הרואה אתה את ערמת הספרים שעל השולחן, ואת שורות הספרים שבתוך המדפים? אפשר לחשוב כי הם מגלים את האור הגנוז של העולם. ההיפך הוא האמת. הם מסתירים אותו. מתוך הערמה הגדולה איננה נראית הנקודה. הם – הספרים – עמעמו את האור הגנוז (בלשונו: זיי האבן פארפאסקודעוועט דעם אור הגנוז!) שנים אני עמל להעלות על פיסת קלף קטנה, מה חובתו של האדם בעולמו ואין כוחי בידי, וכאן – ראה, יצחק מאיר – ערמה כזו של ספרים...

דעת - שלא במתנה...

הכרנו את רבי מנדל כאיש רוח המתעב קבצנים ורואה בקבצנות דבר מאוס. הוא לעג לפושטי-יד רוחניים, הנהנים מעמל אחרים והנשענים על כתפיהם של החוקים מהם. קבצן היה בעיניו זה שדעותיו אינן שלו, כי אם לקוחות מספרים, שאחרים עמלו עליהן. העיון בספר מעשיר אמנם את מחשבתו של המעיין, אך כל עוד הידיעות לא הפכו אצלו לעצם מעצמיו, הרי אינן אלא שאולות בידו. על הכתוב "זאת תורת האדם", אמר רבי מנדל: לא אדם היודע תורה, אלא זאת התורה המתגלמת באדם; התורה שנעשית תורתו.

מקורביו של רבי מנדל סיפרו לו פעם על פלוני הלמדן שמתמיד בלימודו רוב שעות היום והלילה. התפלא רבי מנדל והעיר:

- הפלא ופלא, אם הוא לומד כל כך הרבה, מתי יש לו שהות לדעת משהו?

יתר על כן, לא תמיד מוביל הספר לידי העמקת המחשבה העצמית. יש גם להיפך. לפעמים בורח האדם ממחשבותיו שהוא צולל בהן כדי למצוא מחבוא בספר. נמצא, כי הספר מסיט את האדם מעולמו הוא

ומפנה אותו לעולם שאחר עיצב אותו. במקום לשיח עם עצמו הוא משיח עם האותיות...

ודאי, קל יותר לזון ממה שהוכן על ידי אחרים, קל יותר לאדם לחשוב לפי דעות מוכנות, מאשר לצלול לתוך תוכו ולהגיע בכוחותיו הוא לידי דעה עצמית; אך רבי מנדל, כמחנך שהתאכזר אל עצמו, חינך את תלמידיו לאהוב את הקשה דוקא, כל כמה שהדרך כרוכה יותר במאמצים כן היא יותר דרכו שלו.

אפייני לכך משמשת הסברתו לשאלה: מדוע נשכרו בידי משה הלוחות הראשונים ואילו הלוחות השניים נשארו לדורות?

- הלוחות הראשונים ניתנו למשה על ידי הבורא. הלוחות מעשה אלקים היו, והכתב – כתב אלקים, לכן לא נתקיימו בידו, כשם שלא נתקיימו בידי אדם כל דבר הניתן לו במתנה. ואילו על הלוחות האחרונים עמל משה בעצמו. הוא עצמו פסל אותם...

שער השלימות

יהי רצון - שיהיה רצון...

משני השערים הראשונים – שער האמת ושער הדעת – מוביל שביל צר ישר לשער השלישי, שער השלימות, שבקוצק משמעותה – שלימות קיצונית. שהרי אמת שאיננה מגיעה עד לידי קצה החר איננה אמת שלימה, ודעת שאינה פרי הריסת כל המעצורים שנתקלים בהם בדרך להשגתה – דעת פגומה היא.

החתירה לקראת שלימות קיצונית משעבדת את כל מאוייו של האדם, ומרכזת את כל רצונותיו בנקודה אחת ויחידה. היא תובעת את כל האדם ואת כל הזמן שברשותו.

בתורת הקבלה קיים מושג בשם "רעוא דרעוא". התסידות לזרמיה הטמינה כוונות רבות ושונות במושג זה, שבעיקרו הוא בא לציין דבר קיומה של שעת רצון וחסד של הבורא כלפי בריותיו. ואילו אנשי קוצק

מצאו בשתי המלים הללו תמצית דרכם. "רענא דרענא" – הרצון שיהיה רצון.

אדם שואף לדברים הרבה. מבקש הוא להיות גדול בתורה, להיות טוב ולעשות מעשים טובים, אך השאלה היא, מתוך כל רצונותיו של האדם מה הוא הדבר שהוא רוצה באמת, לאיזה שיעור מגיע הרצון האחד והיחיד שהאדם רוצה בו ביותר? שתי המלים הללו, "רענא דרענא", הפכו תפילה בפיו של חסיד קוצק: עזור לי, שדי, שהרצון שבי יהיה רצון אמת!

רבי מגדל פנה פעם אל עלם צעיר שנקלע לו בדרכו בבית-המדרש ושאלו:

- אברך, איך ה"יהודי" שבך?

- רוצה אני להיות יהודי.

- אתה רוצה? היודע אתה, אברך, פירושו של רצון מהו? רצון פירוש, שלא תהיה שערה אחת בראש שלא תרצה. האם עד לידי כך מגיע רצונך?

רצון אמיתי מכניע כל מאויי אדם ומכוון אותם לנקודה האחת, לזו שהוא רוצה בה. נאמן לדרך זו פירש רבי מגדל את קריאת הנביא: "החרשים שמעו והעורים הביטו לראות". הנביא זועק: חרשים, דעו כי אינכם חרשים; עורים, דעו כי אינכם עורים, אם תרצו תוכלו לשמוע ולראות. הכל תלוי בכם וברצונכם. הליקוי בשמיעה נעוץ בחוסר רצון לשמוע.

יחס הביטול, שרבי מגדל גילה כלפי אנשי ההמון, נובע מתוך כך, שהם, ההמונים, אינם מחוננים ברצון אמת. מאווייהם מכניעים בקלות את רצונם. מתי מספר בלבד נכונים לא להירתע מפני מכשולים שרצונם נתקל בהם, ולכוון את כל הנטיות האחרות לנקודת הרצון הצפונה בתוך תוכם. מעטים אלה, בהם בחר ומהם תבע:

- רוצה אני שלא תשמעו ליצר, לא מחמת העבירה לשמוע בקולו, אלא משום שלא יהיה לכם זמן פנוי לו, הזמן צריך להיות קודש לענינים נעלים...

רצון-אמת אינו אלא זה שהוא שלם ללא כל דופי; רצון המעסיק כל שעה שבראש האדם והמשעבד אליו כל רגע שברשותו של האדם.

רבי מנדל דרש מהאדם שראיתו תהיה ראייה שלמה; שיסתכל בשתי עיניו בנקודה אחת, לא עין אחת תהיה פוזלת לכאן והעין השניה לשם; עין אחת נשואה לשמים והשניה לארץ. "האוינו השמים" ההאזנה צריכה להיות שמימית, ללא תערובת של ארציות. (בלשונו: פארנעמט הימלדיג!).

רצון חזק ועקבי, צר את צורת האדם ומעכב את אישיותו. אדם חזק הוא האדם המסלק בכוח רצונו את המכשולים הנערמים בדרכו. רבי מנדל לא היסס מלהרים על נס את פרעה, רק משום שהיה בעיניו סמל של רצון אמיץ:

- פרעה היה אדם אמיץ שלא ידע פחד (פרעה איז געווען א טשעלאווייעק!) אדם רגיל היה נכנע מיד עם קבלת המכה הראשונה, ואילו על פרעה הונחתו מכה אחרי מכה והוא עמד בשלו...

באמצע הולכים סוסים...

הדביקות ברצון-אמת היא מקור החתירה המתמדת לשלימות קיצונית.

התפיסה הקיצונית של שלימות, היא אותה "חודה של מחט" המסמלת את דרכו של רבי מנדל בכל שלבי חייו. תפיסה זו, היא המייחדת את דרכו ועושה אותה לדרך חדודית, שהיא דרך של יחידים בלבד.

החכמים הקדמונים, מבני ברית ומשאינם בני ברית, לימדונו, כי הדרך הטובה ללכת בה היא דרך-הביניים, התווך. השביל האמצעי שבין שני הקצוות הוא שביל הזהב. הם הרימו על נס את האדם השלם. שלפי דעתם של חכמים אלה הוא האדם היודע מידה. השוקל את מעשיו בפלט: אדם שתכונותיו הנפשיות פועלות אצלו לפי משקל מדויק. אהבה

ושנאה, נדבנות וקמצנות, ענווה וגאווה, דעת ואמונה – הכל אצלו במידה.

התיכון, הלא היא לדעת רבים וגדולים גם עיקרה של היהדות. לפיהם גדלותה נעוצה בכך שהשכילה למצוא את סוד ההתאונות בין רוח ובשר; בין נטיותיו של האדם, תשוקותיו ויצריו הסותרים אותו מטה ובין כוחותיו הרוחניים המרימים אותו מעלה. האדם השלם הוא, איפוא, האדם שיודע סוד המזיגה ההרמונית של החלק השמימי והחלק הארצי שבו.

אך כבר בזמן העתיק נמצאו יחידי סגולה שלא נראתה להם דרך הביניים. שָׁכוּ למושג זה של שלימות. הם כינו את הדרך הבינונית בשם "דרך בעלי בתים", ואת המוסר הנובע מדרך זו – "מוסר עירוני", היינו, דרך של פושרים, לא קר ולא חם. לדעתם של חכמים אלה מיועדת דרך אמצעית לאותם אנשים שאינם שלימים ברוחם, ואילו האדם החותר לאמת בוחר בשביל צרדי, קיצוני.

גם רבי מנדל כאינדוידואליסט קיצוני לעג לדרך-הביניים. כחכם שנון וחריף, הביע את סלידתו מדרך זו באימרה קצרה וחריפה:

- באמצע הכביש הולכים סוסים, בני אדם הולכים בצד זה של המדרכה או בצד השני...

אדם שלם מכונה אדם הצועד בצד דוקא, ולא זה ההולך בתווך – שהוא דרכם של אנשים המשוללים רצון שלם.

שתי תפילות

רבי מנדל הפליא לבטא זאת באחת משיחותיו עם רעיו עוד בהיותו עלם בפשיסכא, בשבת שקוראים בה פרשת תולדות שבספר בראשית. אחרי הפסוק "ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו" נאמר שם – "ויעתר לו ה'". מעיר הפרשנדתא: "לו – ולא לה". שאל רבי מנדל: הלא שניהם התפללו אותה תפילה. מהו ההבדל בזכותו של מי היא נתקבלה במרומים, ולשם מה ההדגשה "לו ולא לה"?

ורבי מנדל משיב: שניהם, יצחק ורבקה, לא התפללו על הלידה עצמה; שניהם ידעו כי רבקה עומדת ללדת, ושניהם ידעו כי שני הבנים שיתרוצצו בקרבה, אחד מהם יהיה צדיק והשני רשע. אלא, בקשתו של יצחק היתה שהצדיק יהיה צדיק מושלם, אפילו אם על ידי כך יהיה גם הרשע – רשע מושלם. לעומתו התפללה רבקה: רבונו של עולם, מי יתן והרשע העומד לצאת מקרבי יהיה לפחות רשע בינוני, ולו על ידי כך גם הצדיק לא יהיה אלא צדיק בינוני.

במרומים – סיים רבי מנדל – נתקבלה תפילתו של יצחק – או צדיק מושלם, או רשע גמור...

כאן טמון החידוש היסודי, שהכדיל את דרכה של קוצק מפלגים אחרים ביהדות. כאן אין חצאיות, כאן לא הסתפקו בפחות מהכל. רבי מנדל, בתנופתו המחשבתית החריפה, לא גרס "תפסת מרובה לא תפסת". הוא בעד תפיסת המרובה; בעד סילוק הגבולות בין האפשרי והבלתי אפשרי. אם מחובת האדם להאמין בבורא עולם, הרי מן ההכרח שידע במה הוא מאמין; חובה זו מחייבת אותו סילוק הפרגודים המסתירים את ה"אין סוף". מסקנה אחת מביאה בעקבותיה מסקנה שנייה. ואם הבעש"ט העמיד את החסידות על שלש אהבות – אהבת ה', אהבת התורה ואהבת ישראל – הרי חייבת כל אהבה להיות ללא שיוור; ואם שקר וגאוה הן מידות מגונות, הרי מן ההכרח לעקור כל שורש דק, שממנו עלולות לצמוח אותן המידות המגונות. זאת היתה חסידות-של-מקסימום. מסקנה זו מחייבת בהכרח, שרבי מנדל יגער בחסידיו ויאמר:

- כל אשר יש בו רק הרהור על הבלי-עולם-הזה ילך לכל הרוחות, וכי מי זקוק לו? - - -

אם כאלה היו השערים בחומה שהקיפה את עולמו של רבי מנדל – מה תימה ששערים אלה נשארו שוממים ורגל אדם מן המצוי לא עברה בהם.

פרק בד דרכה של קוצק

אור ללא צל

קוצק אינה מייצגת שיטה מחשבתית ערוכה, כפי שאנו מבינים את המושגים שיטה ומחשבה. היא מצטיינת בעיקר בדרך-חיים עקבית, שקיצוניותה מגיעה לעתים עד כדי אכזריות. רבי מגדל הוא שמאי של החסידות וממצה את כל חומר הדין שבה.

החסידות נתנה הרבה לאלה שהתקרבו אליה ולא כל שכן לאלה שדבקו בה. ואילו קוצק – כלל לא הבטיחה לתת. סימן ייחודה מתגלה בכך, שידעה תמיד לתבוע. דרך-החיים שלה מלאה תביעות דקות מן הדקות.

בקוצק נעלם הטיפוס של אברך המשי שהיה מרוצה מעצמו ומתורתו. פלוני הלמדן יודע תורה הרבה – נו, ובכן מה יש? ואם הוא עבר כבר על כל הש"ס כמה פעמים – נו, ומה בכך? העיקר – מה יוצא מלימודו. "ער ויצט און לעלעט"³ התלוצץ רבי מגדל שעה שמקורביו סיפרו לו שפלוני, פומיה אינו פוסק מגירסה. הלא העיקר הוא להיות יהודי אמיתי. ואליבא דרבי מגדל יהודי פירושו לא למצוא קורת רוח במה שהשיג אלא להיות תמיד נתון לבקורת עצמית. חסיד שגילה שביעת רצון מלימודו ומידיעותיו בתורה, היה מכונה "חסיד מבושל" (אן אפגעקאכטער חסיד).

במרכז החסידות עומד היסוד החברתי-מוסרי; עומדת המצווה של אהבת רע. האהבה לחבר הגיעה בחסידות לידי יצירת קשר בין לב ללב. למעלה מזאת, החסידות מלמדת כי אהבת אלהים לא תיתכן בלי אהבת ישראל. שתי אהבות אלו משולבות זו בזו.

3. מילת זלזול למלה "לערנט" – לומד.

חסיד בא אל רבו וביקש ממנו סגולה ליראת שמים:

- ליראת שמים אין לי סגולה, אך אוכל לתת לך אמצעי לאהבת שמים – השיב הרבי.

- אדרבה! שמח החסיד, בידעו כי אהבה עומדת בדרגה גבוהה יותר מאשר יראה.

- האמצעי לאהבת שמים היא אהבת ישראל – הסביר הרבי. מי שמגיע לאהבת ישראל באמת, מגיע ממילא לאהבת אלהים.

בקוצק גרסו אחרת. שם אמרו:

- יש גאון בהלכות טוען ונטען (סמל לידיעת תלמוד ופוסקים); יש גאון באהבת ישראל, ויש גאון ביראה מפני הבורא החודר לכליות ולב...

אם עין הבורא חודרת ללב האדם, הרי פשיטא שהאדם חייב לדעת לבדוק את עצמו ואת לבו הוא. הכוח לחדור לכליותיו וללבו – הוא כוחו של חסיד קוצק. הוא סיגל לעצמו את התכונה להתבונן בכל, אך יותר מכל – בו בעצמו. העין הפנימית התאמנה לחדור למשקע העמוק ביותר של הלב, והחוש התרגל להבחין בין אור בהיר בתכלית לבין אור שנלווה אליו צל דק.

נחפשה דרכינו ונחקורה - גם במעשה הטוב

בקוצק אמרו:

- ליצר דרכים משלו. לאיש פשוט הוא מגיע במישרים, בדרכים פשוטות; לאותם שאינם נכנעים לו בקלות – הוא מגיע בעקיפין, בדרכים עקלקלות; ואף אותם המבינים את כוונותיו, הוא מגיע אליהם בעקיפי-עקיפין.

ועוד אמרו:

היצר מתגלה גם בפנים שונות: יש יצר גס, שפרצופו המגושם מעיד על יצריותו, ויש יצר מעודן, כשהוא לבוש בגלימת שיראין של

מעשים טובים, כשהיצריות מסתתרת במעמקים. לפעמים הוא משתמש גם במצווה כאמצעי להשיא לדבר עבירה.

רבי מנדל, בהיותו עדיין צעיר לימים, גילה את אותו היצר, כשהוא סמרי מעין אדם-מן-המצוי.

זה היה עוד בלובלין. בין התלמידים הנאמנים של "החווה" היה רבי יעקב יצחק, "היהודי". אך בניגוד לאחרים שהיו דבקים בדרכו של "החווה" ללא פיקפוק – תהה "היהודי" על הדרך העממית שבחסידות זו. בעצמו למדן חריף וחושב מחשבות, חיפש תוכן נעלה בחסידות. עם זאת הכיר "היהודי" בגדלותו של רבו ובהתנהגותו הקדושה.

בתהייתו של "היהודי" ראו כמה מחסידי "החווה" סטייה מהדרך, וחשדו בו שהוא משדל אחרים, שגם הם יסטו מדרכו של "החווה" ללכת עמו בדרכו החדשה. היו כאלה שסיפרו לרבים על התמרדותו של תלמיד זה, אך "החווה" לא שעה לדבריהם והמשיך לגלות לו חיבה ולכבוד.

באותם הימים, נקלע ללובלין רב ישיש, מפורסם בלמדנות ובצדקות. מתנגדיו של "היהודי" היטו אותו שיצטרף אליהם. הרב נכנס לחדרו של "החווה" וסיפר לו בגנותו של ר' יעקב יצחק תלמידו. הדברים, כשיצאו מפיו של רב ישיש ומכובד, נתקבלו כדברי אמת, ואז רגז "החווה" על יעקב יצחק תלמידו.

רבי מנדל, שנמנה בין אנשי החבורה של "היהודי", כששמע על ההקפדה ש"החווה" מגלה כלפיו, חייך ואמר:

- עוד לפני ארבעים שנה פיתה היצר הרע את הרב הישיש, שילמד תורה לשמה, כדי שבעבור ארבעים שנה ייחשב רב מכובד, ודברי הלעז שלו יתקבלו על לבו של "החווה"...

חסיד קוצק טרוד היה בהשחות חוש ההבחנה בין טוב ורע ובסילוק כל גרגיר אבק של רע שנדבק, בלא יודעין, במעשה הטוב. חסיד קוצק

אמיתי טרוד היה בבקורת עצמית מתמדת ובה, בטרדה הזו, טמון סוד התוגה שאפפה חבריא זו.

בדרך כלל – עשה אדם מעשה טוב, מביא דבר זה שמחה בלב, ואילו בקוצק מכרסם הספק בטובו של המעשה הטוב, שם שואל כל אחד את עצמו: מעשה טוב זה שאני עושה האם טוב הוא במהותו.

שקועים בהרהורים היו חסידי קוצק מתהלכים ומזמזמים לעצמם את הפסוק: "נחפשה דרכנו ונחקורה". הכוונה היתה לא לחיפוש אחרי מעשים הלא-טובים שעשו, החיפוש היה אחרי המעשים הטובים, והחקירה – האם מעשים אלה היו טובים באמת; שמא נתערבב בהם שמץ של פנייה צדדית, והיא אשר שימשה מניע לעשיית המעשה הטוב; שמא היתה זאת עשייה של האיברים החיצוניים בלבד ולא עשייה שבלב. אם כן הדבר, הרי העשייה הזאת איננה עשייה של אמת.

הוא הדין לגבי מידה טובה: הנה פלוני, ידוע שכל התנהגותו היא התנהגות שבשפלות ושבצענוה, אך ענוה זו כפי שהיא נראית כלפי חוץ – מנין הבטחון, ששרשיה אינם יונקים מרגש ההתהדרות החבוי עמוק, בלא יודעין, אי שם בקיפולי הלב?

השאלה שהטרידה את קוצק היא, כיצד לבודד את הטוב מתערובת כלשהי של רע; כיצד להבטיח, שהטוב יהיה טוב באמת ללא פגם. כיצד? לקוצק דרך משלה, דרך צרה וקיצונית. בקוצק ראו כיצד ההתנשאות הטבוע באדם – מקור שממנו יונק הרע, וכל עוד לא ייעקר יצר זה עם שרשיו, יהיו מעשיו הטובים של האדם מסורסים ופגומים. לכן עמדה עקירת ההתנשאות במרכז עולמה של קוצק.

על אברך משי שהתהדר בידיעותיו בתורה אמרו, שהוא סובל מ"כאבי בטן". היינו, הוא מלטף אץ כרסו ומתנפח מקומץ הידיעות שיש בו. בקוצק גרסו שאם הלמדנות עשויה לגרום לגאוה, ולו מקצת שבמקצת – מוטב לא ללמוד.

אך רבי מנדל לא הסתפק בכך. כדרכו צעד צעד נוסף: לא ישכיל אדם לעקור מלבו את רגש הגאוה אם הוא הוגה בו עצמו, אם הוא

מעמיד את עצמו במרכז מחשבותיו. אחד משלשת הכללים שציווה רבי מנדל לתלמידיו היה: הסת דעת מעצמך! (מיין נישט זיך!) דבקות באלהים מחייבת את האדם לסלק את עצמו מדעתו.

אברהם אבינו אחד - ובונים אחד...

כבר אמר פעם רבי בונים:

- אילו היו שואלים את בונים העיוור, האם מוכן הוא להתחלף עם אברהם אבינו ואברהם אבינו יהיה בונים, - לא היה מסכים, כי מה ירוויח השם יתברך מכך? הלא סוף-סוף לא ישאר אלא אברהם אחד, ובונים אחד, ומה ההבדל אם בונים הוא אברהם או להיפך?...

באימרה זו בא לידי ביטוי במלוא החריפות, הרעיון של סילוק "האני" וניתוקו המוחלט מחשבוננו של עולם.

לשם עקירתה של היוהרה באדם עד תומה, בוטלו בקוצק כל כינויי כבוד. התארים כגון גאון, למדן, צדיק, הוצאו שם מכלל שימוש. לקוצק נסעו גדולים בתורה, ששימשו רבנים בערים גדולות; נסעו גם גדולים ביחוס; היו גם כאלה - מועט שבמועט - שהיו משופעים בעושר. במקומות מגוריהם היו מבטאים שמו של כל אחד ואחד מהם בדרך-ארץ וביראת-כבוד, אך כשעברו את מפתן בית המדרש בקוצק ניטלו מהם תוארי הכבוד. האברך העשיר הוריד מעצמו את מעיל הפאר שלו, את המשי והשיראין, והלמדן בעל היחוס - את תוארו. אין עוד רב, לא מורינו, לא ר', אף לא אתם, אלא אתה. כל אחד נקרא והיה ידוע בשמו הפרטי בלבד. האדם נשאר - הוא עצמו, ניטל ממנו כל מה שעלול להכניס בלבו שמץ של חשיבות עצמית יתירה.

אך למרות שבקוצק היתה היוהרה אסורה אף במשהו, בבחינת "בל תיראה ובל תימצא", ידע חסיד קוצק בכל זאת להבדיל בין ענווה ובין שפלות קומה. הוא נשאר בקומתו השלמה גם בהיותו עניו. "מגביה שפלים" - פירש רבי מנדל - אדם חייב להיות בגבהות גם בשעה שנמצא בדרגת שפלות.

נתבונן נא בסיפור זה:

אחד מחסידיו המובהקים של רבי מנדל, ר' זאב נחום, נתמנה רב בביאלא. ברגשי שמחה מיהר הוא לקוצק כדי לספר לרבו את הבשורה. רבי מנדל, כששמע זאת – שתק. לאחר מכן הרים את עיניו, נעצן בתלמידו הנאמן, הרעים את קולו ואמר:

- אתה? אתה זאב נחום – רב בביאלא? כלום ראוי אתה להיות רב בכלל, ולא-כל-שכן בעיר כביאלא? איך העזת?!

ברגלים פוקקות יצא ר' זאב נחום מהחדר, כשבבלו צער ובמוחו בלכול. הוא הסתגר באכסניה והתיחד עם צערו כל הלילה. עם הנץ השחר, בא ר' פייבל המשמש בריצה, ואמר לו כי הרבי מבקש לראותו. כשרק פתח את דלת חדרו של הרבי קם רבי מנדל מכסאו, ניגש אליו, שם את ידו על שכמו ואמר לו, כשהוא מסביר לו פנים:

- מזל טוב לך, הרב מביאלא, אשרי ביאלא שזכתה לרב כזה...

שני כיסים...

קשה לעמוד על דרכם של בני החבריא הזו.

מבין חסידי קוצק מפורסם היה בהליכותיו אלעזר מביאליסטוק, מחריפי המוח שבחבורה. ר' אלעזר זה שלח פעם, בעילום שם, לרבי צדוק הכהן מלובלין, אגרת-תשובה בשאלה הלכתית חמורה. האגרת היתה חתומה: ממני אלעזר פיִאָק ("פיִאָק" – שותה לשכרה בלשון פולין). רבי צדוק התפעל מחריפות האגרת ומבקיאותו של כותבה, אך לא ידע מי הוא הכותב "השיכור". ורק לאחר פטירתו של ר' אלעזר נודע לו, כי השיכור בעל האגרת היה חסיד קוצק מפורסם.

מידת העניות שחתר אליה חסיד קוצק שונה היתה מסוג זה של עניות המקובל בידינו. אין רישומה ניכר כלל כלפי חוץ. להיפך, אפשר הדבר שבעיני אחרים לא תיראה אלא כהתגאות. כלפי אחרים היו מגלים יחס של ביטול, ולא היו נוהרים מפגיעה קלה אפילו בגדולים ומפורסמים.

"והייתם נקיים מה' ומישראל" – בקוצק הושם הדגש בעיקר על ה'; השאיפה העיקרית הייתה להיות נקיים בעיני ה'. ולא היה איכפת להם אם לא ייראו נקיים כל כך בעיני אדם. הם הלכו בדרכם, נהגו כמנהגם ולא נתנו את דעתם על כך, מה יגידו עליהם הבריות.

המרגלים, אחרי שתרז בארץ כנען וראו את הענקים המהלכים בה טענו שני דברים: "ונהי בעינינו כחגבים; וכן היינו בעיניהם". העיר רבי מנדל:

- "ונהי בעיניהם כחגבים" – מילא, טענה זו ניתנת איך שהוא להבנה, הם ראו את עצמם קטנים לעומת הענקים שראו בכנען; אך "וכן היינו בעיניהם" – מה זה ענין איך אתה נראה בעיני אחרים? העיקר הוא איך אתה נראה בעיני עצמך...

בבית מדרשה של פשיסכא שמעו התלמידים מפי רבי בונים: כל אחד זקוק לשני כיסים, בכיס אחד ישמור על "בשכילי נברא העולם", ובכיס השני ישגיח על "ואנכי עפר ואפר". בקוצק ידעו היטב אימתי להשתמש בכיס האחד ומתי בכיס השני. כלפי אחרים נטלו גדולה לעצמם, הבליטו את חשיבותם עד כדי זלזול בכל – "בשכילי נברא העולם"; אך בינם לבין עצמם, שמרו על ענווה אמיתית, בחינת "ואנכי עפר ואפר".

חבורת קוצק הייתה קבוצה מצומצמת אך מובחרת. מי שביקש להצטרף אליה חייב היה לעבור "טבילת אש" ולעמוד במבחנים לא קלים. אחד מהמבחנים הייתה תגובתו לפגיעה בכבודו מצד אנשי החבורה.

"הגאון מפולין" בקוצק

מצוי בידנו סיפור, המטביע את החותם של האקלים החריף ששרר בקוצק.

בדורו של רבי מנדל חי רבי יהושע'לי טרונק, גאון נודע שאליו היו נשואות עיני כל העולם הלמדני. לקוטנה עיר מגוריו, הגיעו שמועות

מוזרות על הרבי מקוצק, היושב עטוף סוד מאחורי בריח ומנעול, ועל חבורתו. מה מתרחש שם – אין איש יודע בדיוק. היו שאמרו כי אנשי החבורה מצטיינים בחריפותם בתורה, והרבי עצמו – גאון אדיר הוא; לעומתם סיפרו אחרים שבקוצק אין פותחים ספר. החסידים ערים בלילות ושותים יי"ש, ולא עוד. היו שרמזו על דרך חדשה ביהדות הנסללת בקוצק: עובדים את השם מתוך מחשבה בלבד. הגאון מקוטנה, נושא דגל ההלכה, גמר אומר לנסוע לקוצק, כדי לעמוד על מידת גדלותם בתורה.

דבר בואו לקוצק של תלמיד-חכם-גדול זה לא יכול היה שלא לעורר התרוממות-רוח בקרב האברכים שישבו שם. אך קוצק לא תוותר על דרכה גם כלפי גאון זה. אין מתפעלים מתארים אף לא מתואר גאון.

משנכנס רבי יהושע'לי לבית-המדרש העמידו פרחי החסידים פנים, כאילו אינם יודעים מי הוא הנכנס. הם המשיכו בשלהם מבלי ליתן את דעתם עליו. עוד טרם היה סיפק בידו לתהות על קנקנם, ניגש אליו אחד מן החבורה ואמר לו: שמע, אברך, אל תהא הולך בטל. בוא ועזור לי להוציא את השולחן מבית המדרש אל התצר...

רבי יהושע'לי, שהיה רגיל שידברו אליו בהערצה ובכבוד, "קבלת פנים" מעין זו לא היתה לפי רוחו ועזב את קוצק.

כעבור ימים נכנס רבי אלעזר, רבה של פולטוסק לחדרו של רבי מנדל, ובשיחה-של-שעת-רצון רמז לרבו, כי כדאי שהרבי יקרב את הגאון מפולין. השיב לו רבי מנדל ברוגזה:

- וכי מי גירש אותו מפה? האם משום שהחסידים נגעו בספודק שלו (כובע הרבנים) צריך היה לברוח?...?

השותף השלישי שבאדם

למען הבלטת ייחודה של קוצק, ואולי גם לשם הבנת דרכה, ניטיב לעשות אם ניתן לחסידים עצמם לספר מה ארע לרבי לייבילי אייגר,

הלמדן והגדול ביחוס הורים וביחוס עצמו, אחרי שברח מבית חותנו שבלובלין ונסע לראשונה לקוצק. נטה און לשיחם של פרחי החסידים שעמם הוא בא במגע בפעם הראשונה.⁴

צעיר היה רבי לייבלי בשעה שרגלו דרכה על סף ביהמ"ד של קוצק. טרם מלאו לו כ' שנה. רבי לייבלי, העשיר והמכובד, בא לקוצק, כשהוא חבוש שטריימל נוצץ; לבוש – כדרך האברכים המפונקים – גלימת משי חדשה שקמטיה רשרשו עם כל תנועה שלו, מכנסי קטיפה, גרבי משי גבוהים, ושרשרת זהב עבה תלויה על חוהו.

האברכים שנפגש בהם מיד עם כניסתו לבית המדרש נתנו, מתוך שתיקה, מבט חודר בו ובמלבושיו שאמרו הוד והדר. השתיקה לא ארכה אלא דקות מספר בלבד. מיד ניגש אליו אחד מן החבורה ואמר לו: אברך, האם הבאת אתך משקה? כאן אין יושבים בחיבוק ידיים, אצל חיים משה המוזג שחנותו בשוק, מצוי יי"ש טוב וחרף, מהר לך אליו. אם אין לך מזומנים תוכל למשכן אצלו את שרשרת הזהב שלך, ואפילו את הטלית והתפילין. ר' לייבלי קיבל את ההוראה בהכנעה. מבלי לומר דבר יצא את בית המדרש, וכעבור זמן קצר חזר כשבידו בקבוק משקה. תוך כדי הליכה, לא פסק ר' לייבלי מלהגות בתורה, כפי שהיה רגיל בבית אבא ר' שלמה'לי, ובבית סבו הגאון רבי עקיבא אייגר. אך בשעה שאנשי החבורה ישבו בצוותא ושתו "לחיים", ניגש אליו ר' הירש, מן "החריפים" שבחבורה, טפח על שכמו טפיחה של ידידות ואמר לו כלאחר יד: לייביל, לייביל, וואס וועסטו אזויפיל אויסלערנען? וואס וועט זיין פון דיר? דו וועסט אזוי פיעל לערענען ביז מ'זוט פון דיר מאכן א פארטרעטל, אזוי ווי פון דיין זיידן עקיבא, און א שניידער וועט דיך קויפן און אויפהענגען איבער זיין בעט. זאג זשע מיר, לייביל, איז דאס א תכלית פאר דיר? (לייביל, לייביל, מה תעלה בלימודיך ללא הפסק? מה יהיה עליך ומה יהיה בסופך? תלמד ותלמד עד שיעשו תצלום

---

4. על נסיעתו של רבי לייביל לקוצק – ראה למעלה פרק ז'.

דיוקנך, כשם שעשו לסבך עקיבא, ואחד חייט יבוא ויקנה ויתלה אותך מעל למיטתו. שואל אני אותך לייביל, הגד נא לי, כלום זו תכלית בשבילך?...

בתורתו של הסבא רבי עקיבא אייגר, שתמונתו פארה את משכנות ישראל במזרח אירופה, לא ראה ר' הירש תכלית ורמו לנכדו לחפש תכלית אחרת לתלמודו.

בריתו של האברך מבית חותנו העשיר הרעישה את כל אנשי הבית, את בית אביו בוורשה ואת בית סבו בפוזנא. אביו המתנגד ר' שלמה'לי אייגר, שלח מיד שליח מיוחד לקוצק ופקד עליו להחזיר את בנו ללובלין ולהצילו מסכנת ה"כת". השליח היה בעל קומה וצורה. בכל זאת כשנכנס השליח לבית המדרש איש לא הושיט לו יד לשלום. כפי שמסופר, "כל אחד היה עסוק ברעיונותיו". שעה ארוכה חיפש השליח את ר' לייביל, אך לא מצא אותו בבית המדרש.

בראותו כי אין איש שואל בשלומו, התקרב השליח לאחד שנודמן בדרכו ושאלו: האם לא ראיתם בכאן את רבי לייבילי אייגר? הנשאל, העיף בו מבט של ליגלוג, לא השיב לו דבר, קרא אליו כמה מחבריו, ובארשת של תמהון, כשחיוך מלווה את דבריו, אמר: ראו, הנה האורח הזה מחפש איזה רבי... עוד הוא תוהה על דבריו, ראה את עצמו השליח לפתע מוקף בני החבורה שהתאספו מסביבו. אחד מהם אמר: שמע, אין מכירים בקוצק את רבי לייבילי. נכנס חברו לחוך דבריו: הוא מתכוון ללייביל-שלמה-עקיבא'ס! (היינו לייביל, בנו של שלמה ונכדו של עקיבא) השליח, שהיה רגיל שיבטאו את השם אייגר מתוך הערצה ויראת כבוד, נבהל, בשמעו שאלה האברכים המקיפים אותו מזכירים את שם הגאון מפוזנא ללא תואר כבוד.

לבסוף אמר אחד מן החבריא: לייביל ודאי נמצא בבית המרחץ. השליח מיהר לשם. מה גדול היה צערו, שעה שראה את ר' לייביל, בן העשירים המפונק, כשהוא עומד ומכבס בעצמו את כתנתו, כשעל גופו

מלבוש דהוה ומרופט. אין זכר עוד למשי ולקטיפה, שהיה עטוף בהם בבית אבא ובבית חותנו.

דבר בואו של השליח נודע לרבי מנדל. הוא ציוה להביאו לפניו. החסידים מספרים כי היתה ביניהם שיחה מעין זו:

השליח: הלא כתוב בתורה "נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח". ר' לייבילי נשא אשה זה מקרוב, אם כן מדוע מתיר לו הרבי לשבת כאן, בעוד אשתו יושבת גלמודה ועצובה בבית?

הרבי: אילו הייתי יודע שבבית יותר נקי מאשר כאן, הייתי שולח אותו הביתה.

השליח: באתי לכאן בשליחותו של רבי שלמה'לי אייגר. הוא פקד על בנו בגזירת כיבוד-אב שיחזור הביתה מיד.

הרבי: נאמר בגמרא, שלשה שותפים באדם; הקב"ה ואביו ואמו. אמור לרבי שלמה אייגר, כי לקוצק נוסע חלקו של השותף השלישי שהוא הקדוש-ברוך-הוא, ואין לשותף אחר רשות לגזור על חלק לא-שלו...

השליח יצא את קוצק בגפו. ר' לייבילי נשאר עם החבורה. הוא התקרב ביותר לרבי מרדכי יוסף, ונשאר נאמן לו גם כשזה נפרד מרבי מנדל.

זר לא יבין את זאת...

כשתזר השליח משליחותו, ביקש ממנו רבי שלמה'לי שיספר לו מה ראה בקוצק. השיב השליח ואמר:

לא אספר כל אשר ראו עיני. די אם אספר לכם דבר אחד בלבד. חיפשתי את בנכם ורבות עמלתי עד שנודע לי מקום האכסניה שלו. נכנסתי. החדר היה מלא עשן שעלה מן המקטרות שבפי החסידים. ראיתי את ר' לייבילי יושב בחברת רעיו. על השולחן עמדה קערה מלאה גריסין, קערה עם בצל ובקבוק יי"ש. הסתכלתי החוצה מבעד לחלון והנה רואות

עיני שאברך אחד, בלבוש קרוע, מתקרב בצעדים מהירים לבית. האנשים שבבית הקימו רעש. תקפה אותם שמחה: הירש בָּר בא, הירש בר. כולם קמו ממקומותיהם, הניחו את הקערות ואת היי"ש, ורצו מבוהלים החוצה לקבל את פניו. לפי ההתעוררות סבור הייתי, כי בודאי גאון הדור הוא האיש, אך עם התקרבו אלינו הבחנתי שהוא נעול נעלי עץ. לבוש כדרך האיכרים. פרווה ששערותיה מרוטות, חגורת קש על מתניו, על ראשו "ספודק" מעוך ונושא חבילה על כתפיו.

מבעד לחלון ניתן לי לראות מה גדולה החיבה שהם רוחשים אליו ומה רבה שמחתם בו. רציתי לעמוד על קנקנו של איש זה, ושאלתי אחד מן החבורה: במה גדלותו של ההוא, שכולם כה מכבדים אותו? האם תלמיד חכם גדול הוא? לא! השיב הלה, אפילו פרק משניות איננו יודע ללמוד על בוריו; האם הוא מיוחד? הוספתי לשאול – לא! בני משפחתו אנשים פשוטים הם; האם איש אמיד הוא? מעולם לא היה לו כדי קניית ככר לחם. אם כן – שאלתי – מה הריצה הזאת אחריו? על כך באה תשובה: גדלותו בזה, שהוא איננו מחשיב את עצמו ורואה את עצמו אין ואפס. שאלתי מה החידוש שבדבר: אם הוא עם הארץ; מוצאו מאנשים פשוטים; הוא גם עני – מדוע ינהג בעצמו חשיבות.

השיב לי החסיד מיניה וביה: הנת, איש בער לא ידע וזר לא יבין את זאת...

ר' לייבילי לא נשאר בקוצק אלא מספר חדשים בלבד. לילות נדודים רבים עברו עליו שם. כל הלילה היה פוסע בבית המדרש הלך וחזור תפוס רעיונות. הוא חשב על הדרך שיבויר לעצמו. פעם יצא רבי מנדל מחדרו ונכנס בחשאי לבית המדרש, ניגש אל ר' לייבילי שם את ידיו על כתפו ואמר לו: די לך לייבילי. לך לישון ומחר קיים מצוות כיבוד אב ושוב הביתה.

סיפור זה מראשיתו ועד סופו טיפוסי הוא לדרכה של קוצק. למעלה מזה – סיפור זה הוא בבחינת קוצק שבקוצק. וזר לא יבין זאת!

פרק כה

ייחודה של הדרך

שלשה תחומים

החסידות כתנועה רוחנית-דתית, מורכבת משלשה חלקים. החלק האחד הוא הרעיוני; זהו עולמה הרוחני של החסידות והפילוסופיה שלה – זו המהווה ביטוי חדש לפילוסופיה של הדת. במרכז: בעית בריאת העולם; ידיעת הבורא – והיחס בין הבורא לבריאה. חלק זה הוא בבחינת ההלכה של החסידות. החלק השני הוא החלק הפיוטי שלה, שהוליד את הסיפור, את המשל האליגורי ואת השיחה. כלומר, האגדה של החסידות. החלק השלישי, הוא ההווי, הציוויים המעשיים, מנהגים ונימוסים, שירה וריקוד, התקרבות לבבות ואורח החיים החברתי.

בהלכה העיונית – גדלותה של החסידות; באגדה הפיוטית – קסמה, ובהווי – כוחה.

בכל אחד משלשת התחומים האלה נבדלת עדת קוצק מחבורות אחרות שבחסידות. שונה היא הן בחלק ההגותי, הן בצורת מתן הביטוי לצד הפיוטי של החסידות, והן באורח החיים שבה.

חסידות של "אך שמח..."

נתבונן באורח-החיים הקוצקאי – והמיוחד שבו.

לחסידות פנים שוחקות ולקוצק – פנים זועפות. עולמה של החסידות הוא העולם של אך-שמח, חסידות שבחדוה, שבעליצות ושבריקוד. הדמות המרכזית שבחבורה, דמותו של הרבי, קורנת ושופעת אהבה;

קולו של הרבי – קול דממה דקה; דבריו מרגיעים, מרעננים-מרנינים ומשיבים את הנפש. החסידים החוסים בצילו מתחממים לאורו. זוהי חסידות של שערים פתוחים. כל אחד פותח את לבו המר בפני רבו ומתנה בפניו את צרותיו וצער בני ביתו.

חוץ לשכבה דקה של תלמידי חכמים ולמדנים, נוסעים אל הרבי המוני-עם, אנשי עיר ואנשי כפר, החשים על עורם את כובד החיים ואת חשכת הגלות. בששת ימי המעשה, נושא כל אחד את עול הריחיים על צווארו וטורח לפרנסת בני ביתו. מהם העומדים בחנותם הדלה, או בשוק ליד דוכן-רוכלים ועיניהם כלות מציפיה לקונה; אחרים נודדים בכל ימות השבוע בשולי הדרכים ושקים מלאים כלי סידקית כופפים את גבם; ומהם כפות ידיהם מיובלות מלחץ הפטיש בשעת תיקון נעל, או מכובד הקורנס בשעת פירזול פרסות סוס.

אין דעתם של המוני העם פנויה לענייני רוח וקשה הצלילה בים העמוק שבתלמוד ופוסקים. יהודים אלה מתלקטים חבורות-חבורות ונוסעים לחצר הרבי. החצר שהיתה גדורה חומה מסביב, הופכת מקלט בו הם מוצאים בטחון ושקט. הווי חם ומלבב עוטף אותם, הווי המפיג את המרירות שהיתה מנת חלקם בחיים. ברבי מוצאים משען. יש בפני מי לשפוך את הלב, יש מי שמתעניין בו ושומע לגניחותיו, יש מי שמשתתף בסבלותיו ובשמחותיו. ה"ישובניק" מהכפר איננו נרתע אפילו מלספר לרבי שפרותיו ברפת חדלו מלתת חלב, ובקשתו שטוחה בפניו שיתפלל על הפרות, שעטיניהן שוב יזלו חלב בשפע.

בקרבת הרבי ובמחיצת חברים-חסידים פורק המשא שעיקם את גבם בששת ימי המעשה, ובמקומו חדרה איזו קלות בכל האיברים. עולם חדש מתגלה לפניהם. בבית המדרש הומים המונים, עליזים ומתרוננים. הרגלים מתרוממות לריקוד. יד תקועה ביד ויד רובצת על כתף. בלב כל אחד צומחים וגדלים רגשי אהבה לזולת והכל מתמזג לעדה משפחתית אחת. נוצר היחדיו, נוצרת הצותא. היחיד מתמזג עם הכלל, והוא נעשה אבר ממנו. אין החסידים שומעים מפי הרבי דברי הגות עמוקים, שבכדי

להבינם יש צורך בהתאמצות עיונית ובקמיטת המצח. דברי הרבי קטועים הם, שברי מחשבה ורעיון, אך כל מימרה חודרת למעמקי הלב, מבעירה את הניצוץ הפנימי שהיה כבוי בששת ימי המעשה ומאירה את הפינה הנסתרת שבנפש.

העצב שבפרידה

קשה היא הפרידה של החסיד מרכו ומחבריו. בימים המעטים שהצטופף כאן פשט עולמו צורתו הקודמת ולבש צורה חדשה.

בהיותו עם עצמו ומשפורק המשא, שלחץ את הגב, נתגלה לו פתאום, כי העולם האמיתי הוא כאן, בתוך חומות החצר. ואילו העולם שמעבר לה, העולם ההוא, הגדול והרחב, נצטייר בעיניו כעולם של תוהו, עולם חסר תכלית, עולם שבו רודפים הבריות – והוא עצמו בתוכם – אחרי הבל וריק.

אך פתילי הדמיון נקרעים מהר. לפתע מתיצב בפני עיניו קן משפחתו שבמרחקים. בחבלים הוא קשור בטבורו של העולם שמחוץ לחצר. הוא מתעורר מהזיוותיו. עוד מעט ושוב עליו להיטלטל בכף הקלע של העולם, שרק לפני הרף עין נראה היה בעיניו כעולם של שממון; שוב עליו לחזור לחנותו הדלה, לדוכן שבשוק ולדפוק על דלתות הבקתות שבכפרים.

החסיד נפרד מן הרבי ומהחצר, אך החצר והרבי אינם נפרדים ממנו. דמותו של הרבי נתקעה עמוק בלב, והוא אשר מלווה אותו בימיו האפורים. זמזומו של הניגון השקט שהחסיד מביא עמו מחצר רבו מתרונן בלבו בדרכו הביתה. זמזום שהמתיק את החיים והזרים תקוה בנפשו הדוויה.

פעם בשבוע, בשבת בין השמשות, כשמנין חסידים מתלקטים לסעוד בצוותא את הסעודה השלישית, צובטים הלבבות ומתמלאים געגועים לאותה נקודה הרחוקה שממנה מתפשטים קוי האור. געגועים הנוסכים אמונה בלב וטעם לעמל שבששת ימי המעשה. על הצער

המקופל במעבר מעולם של שבת לעולם של חול ועל הישארות נצוצות של שבת בתחומי החולין – יודעת החסידות לספר סיפור נאה.

...עטופי געגועים לעולם שעוד מעט ינותקו ממנה, נכנסה פעם חבורת חסידים לחצר הרבי כדי לקבל ממנו ברכת פרידה. נתעטפה נפשו של אחד מבני החבורה וביקש מהרבי שיצייד אותם ב"צידה לדרך". מאות תחומי שבת מפרידים בין בית הרבי לבתי מגוריהם שבעיירות ובכפרים. מי יודע מתי שוב יבואו לכאן לחזות פניו. ארוכה היא הדרך ואפלה, והם רוצים שהרבי יתלה בלבם פנס, שיאיר להם את המסילה, כדי שלא ימעדו.

הרבי, שהיה חכם ונבון, בחר בחור צידה לדרך בסיפור מעשה, הלקוח דוקא מעולמם של הני טיפשאי דחלם. הוא פתח את פיו ואמר: ...באחד מימי הקיץ המשולהבים, כשהשמש להטה במלוא העצמה, התכנסו תושבי חלם לאספה. הם התיעצו בכובד ראש, כיצד צוברים קרני השמש ושומרים עליהם לימי החורף הקרים. לפי עצת גדול החלמאים, הביאו באותו היום לככר העיר חבית גדולה, שפכו לתוכה מים, ומבלי לכסות אותה השאירוה מול השמש יום תמים. לפנות ערב, אחרי שהחבית ספגה בקרבה קרני השמש במשך כל היום, כיסו אותה החלמאים במהירות במכסה עבה, כדי שהקרנים לא יוכלו לצאת ממנה, וגלגלוה לאחד המרתפים העמוקים.

בא החורף. עננים כבדים ואפורים היו תלויים באויר והיו מכסים את השמים. סופות שלג היו שורקות מעל הגגות והקור חדר לעצמות. געגועים תקפו את אנשי חלם למעט שמש. והנה נזכרו כי באיזה מרתף הוטמנה, באחד מימי הקיץ, חבית מלאה קרני שמש. החלמאים התכנסו לככר העיר, וראשם ציוה להוציא את החבית מהמרתף ולפתחה לעיני כל. אך כשהורדו החשקים ונשברה החבית נתדדרו ממנה גושי קרח כבדים.

אמנם – אמר הרבי בהטעמה – קרני השמש לא נשפכו מהחבית, אך אני מבטיחכם, כי למראה רגבי הקרח, חשו בכל זאת אנשי חלם

מקצת מהחום של אותו יום הקיץ, בו נאגרו הקנים בתוך החבית. בדמיונם נוצצו גושי הכפור כקרני השמש. מגושי הכפור הבהיק זוהר החמה ובהם הסתתרה תכלת השמים. גושי הקרח העלו אצל אנשי חלם זכרונות שהוסיפו חמימות בלב.

החיים – הוסיף הרבי ביתר הטעמה – הם חורף ארוך וקר. קחו עמכם הביתה חבית עם קרנים מאור החסידות. בשעת הצורך פתחו את החבית ויחם לכם.

קוצק - מחנה אימונים

בבית מדרשה של קוצק שררה אורה אחרת, אורה של רצינות וקדרות, אך היתה זאת רצינות מושכת וקדרות קוסמת. החצר בקוצק היתה דומה למחנה אימונים, ולטירונים מתחילים לא היה מקום שם. רשות כניסה ניתנה רק לאלה שכבר עברו השלבים הראשונים של "שפשוף הנשמה". הנוסע לקוצק כאילו הושלך לתוך כור וכבשן. "בקוצק מתישרות העצמות", היו רגילים לומר זקני החסידים. שם לומד הוא לדעת לשם מה נוצר ומה תפקידו בעולמו.

פתגם עתיק מאד אומר, כי "החיים דומים יותר למאבק מאשר למחול". בחסידות נראים החיים כמחול ודרכם דרך של מישור, ואילו בקוצק נראים החיים כמאבק, מאבק נצחי שמקורו – השאלות והספקות המרובים שהטרידו את מחשבתו של חסיד קוצק.

"לקוצק אין נוסעים, לקוצק עולים", קוצק נצטיירה בדמיון העולים אליה כבית מקדש שבירושלים. אך בבית המקדש שבקוצק לא הנעימו הלויים בשיר, גם הכהן הגדול שכיהן שם היה ללא חושן ואפוד. זה היה מקדש ללא תווים חיצוניים, מחשבה ללא לבוש...

רביים נושאים תבן...

בכל חצר חסידים היתה מידה גדושה של ארציות, במרכזה עמד האדם לא פחות מאשר השמים, הרבי מילא שליחות ארצית, ראש לימודו היה הומניסטי-אנושי. אהבת רע הקרוב, אהבת ישראל הרחוק, ואהבת האדם, אהבה אנושית פשוטה.

מספר רבי אהרון מרקוס, חסיד וסופר החסידות:

...רבי משה ליב מססוב היה מפורסם באהבת ישראל שלו. פעם הוא הגיע ליארוסלב. ברחובות העיר פגש אותו הצדיק רבי שמעון מיארוסלב. האחרון רץ לקראתו וקדם את פניו בשמחה: "שלום עליכם, רבי!".

"הנח את הרבי! – השיב לו רבי משה ליב – מעוברת נמצאת פה שאין לה תבן למשכבה!".

הוא קנה שתי אלומות תבן. אחת הכתיף על כתפו והשניה על כתפו של חברו, וכך הלכו שני הצדיקים לאורך הרחוב עד ביתה של האשה העניה, לתמהונם הגדול של בני העיר, שלא האמינו למראה עיניהם.

בקוצק הוצא לחלוטין היסוד הגשמי. הרבי איננו משמש קשר בין האדם וצרכיו הגשמיים לבין קונו. לקוצק נסעו כדי לקרוע אשנב לכבשונם של העולם וכדי לפענח סתומות העולם.

בחצרות אחרים פורחים סיפורים על מעשי פלאים של הצדיק: על כוחו להעניק על ראשי הדבקים בו שפע של חסד ורחמים; על המפתח שנמסר לידו ממרומים שבכוחו לפקוד עקרות ולרפאות חולים, ואילו בפיהם של תלמידי רבי מגדל היו רווחות אימרות כאלו:

- כשמגיעים לקוצק בטלים במציאות!

או:

- בשעה שנטלנו שלום מהרבי, בבואנו לקוצק, למדנו מעשה-בראשית ובשעה שקבלנו ברכת פרידה למדנו מעשה-מרכבה!...

להתרומם מן הקרקע - ולו אף טפח אחד בלבד...

אירע לפעמים שחסיד מחסידי רבי מנדל שטבל בביתו בים של מכאובים, גמר בלב, כי הפעם יתנה בפני הרבי את מר לבו. בדרך לקוצק, בשעה שישב על העגלה, או בשעה שהתהלך בדרכים סידר את הדברים בלבו: הפעם יספר לרבי על עניני ביתו ומשפחתו, על אשתו החולה, על בנותיו שהגיעו לפרקן, על הפרנסה המצטמקת והולכת ועל הפריץ הלוחץ ומדכא. כן, הפעם יספר הכל. אך כשהתקרב לחדר הרזין של הרבי החל הלב להלום בחזקה, והברכים כשלו לנפול. ולבסוף, כשראה את עצמו כבר בפנים החדר המהלך אימים, כשעמד מול פני הרבי ונתקל במבטו החודר – כל משאלותיו נגוזו לפתע. בעמדו פנים-אל-פנים עם הגדלות הרוחנית של רבו נתגמדו משאלותיו הארציות ונעשו בעיניו קלות-ערך כל-כך, עד שלא העז להטריד בהן את מחשבתו של הרבי. בעמדו מול פני רבי מנדל מילמל פיו בקשות אחרות לגמרי: דעת רחבה ועליה ברוחניות.

גם מהריקוד הוצא הגרעין הגשמי. בחסידות משמש הריקוד ביטוי של שמחה ושל התרוממות, ואילו בקוצק אמרו כי כל כולו של הריקוד אינו בא אלא כדי שהרוקד ינתק את עצמו מן האדמה ויתרומם למעלה, ולו אפילו טפח אחד, ולו אפילו לרגע אחד בלבד.

הסיפורים שרווחו בקוצק שונים היו מאלה שחסידים אחרים היו רגילים לספר על רבם. גם ממעשה הפלאים שבקוצק הוסר הרקע הגשמי ותכנם היה רוחני טהור.

נבחר באחדים מהם.

אברך בא לרבי מנדל וסיפר לו כי לרבי מנסכיו' בא חסיד וככה בפניו כי ארנקו אבד מידו, והרבי ברוח קדשו גילה לו את המקום ששם נמצא הארנק.

כששמע רבי מנדל את הסיפור, שקע קמעה בהרהוריו והעיר:

- חבל שאדם גדול כזה מבלה את זמנו למצוא ארנקים אבודים...

סיפר רבי אברהם מסוכאצ'וב:

- כשהייתי צעיר לימים היה לי שעון. מאד שמחתי בו, כי לפיו כיוונתי את החיים ולפיו ידעתי לחלק את שעות היום לתורה ולתפילה. פעם נתקלקלו המחוגים והשעון עמד. כסף לא היה בידי לקנות שעון אחר, או לתקן את המקולקל. התחלתי להזיל דמעות. תוך כדי הבכייה ראיתי כי המחוגים מתחילים לנוע. כיוון שראיתי שקול תפילתי נשמע במרומים, התחלתי לנהוג כך בכל עת שהיה חסר לי דבר מה. כשעמדתי בפני סוגיא חמורה בגמרא, בכיתי והתפללתי שהבורא יאיר עיני בתורה. כשנודע דבר זה לחותני, רבי מנדל, קרא לי ואמר:

- סוגיא קשה יש להשיג בכוח הרצון וההגיון ולא בכוח תפילה ודמעות...

אותו רבי אברהם, חתנו של רבי מנדל, היה חולה במחלת ריאות. לצרכי ריפוי, רגיל היה לנסוע לבתי מרפא שבגרמניה. אחרי ששהה שם זמן ממושך כתב הביתה כך:

- אשכנז היא ארץ טמאה. והאוויר של אשכנז אוירה טמאה היא והראייה – אני נמצא כבר כאן שלשה ירחים ועדיין לא השכלתי לחדש דבר בתורה...

סיפר קוצקאי זקן:

- באחת השבתות, הורה הרבי לבעל קריאה שיפסיק באמצע הפרשה את קריאתו בספר התורה, וציווה לאחר שיגש לסיימה. החסידים תמהו על כך, כי בעל הקריאה היה זקן ורגיל ומומחה בידיעת טעמי המקרא. לאחר מכן גילה הרבי, כי הראשון התכוון בשעת הקריאה לפירוש לא נכון על אחד הפסוקים. נמצא, שהמחשבה של הקורא לא הוציאה אחרים ידי חובת הקריאה.

רעב מול שובע...

מחצר אחרת נסע החסיד הביתה ברגש של שובע בנפשו. השלוה שקרנה מפניו של הרבי חדרה לנשמת החסיד, והיא, הנשמה, באה על

סיפוקה. חסיד נפרד מרבו מזוקק ומקורן. מבטו הרך והחם של הרבי, בשעה שהעתיק עליו ברכת פרידה, הדליק נקודה טמירה בלבו. השמחה שספג בימים שהיה בצוותא עם החברותא השביעה את פנימיותו, ואילו חסיד קוצק עֶזב את החצר רעב יותר מכפי שהיה לפני בואו לשם.

הנסיעה לקוצק נרחפה מרגש של אי-מנוחה, והפרידה מקוצק עוד הגבירה את אי המנוחה, שהרי כך לימד אותו רבי מנדל: לא להיות מרוצה מעצמו, לא להיות שמח בחלקו ולא להסתפק במועט.

רבי מנדל אמר פעם לאחד מתלמידיו שבא אליו לקבל ברכת פרידה:

- על אבימלך ומרעיו שבאו אל יצחק אבינו כחוב: "ויאכלו וישתו וילכו מאתו בשלום". לנהוג כך – לבוא אל יצחק, להיות במחיצתו, להיות מסובין לשולחנו, לאכול ולשתות עמו ולאחר מכן ללכת בשלום, כאילו לא ארע כלום בנפש פנימה – רק בני נחם כאבימלך ואנשיו הפשוטים מסוגלים לנהוג כך...

בקוצק עורער השקט הנפשי. חסיד קוצק לא נסע מרבו ב"שלום". בדרך הביתה ליוו אותו לא זמזום הניגון השלו אלא הדי קול של דיבורים מייסרים, על תכלית קיום העולם ועל תכליתו של האדם בעולם זה.

פרק כו

קוצק ופשוטי העם

מעשה באילן

בערוב ימיו של רבי ישראל בעל-שם-טוב, בשעה שחש ששליחותו בעולם הזה מתקרבת לסיומה ועליו להתכונן לעבור את הסף מהפרוודור לטרקלין – ביקש מתלמידיו הקרובים שיצאו עמו לשוח בשדה, מעבר לעיירתו מויכוו'. טייל הבעל-שם-טוב עם תלמידיו וכדרכו תיכל את דבריו במשלים הספוגים אהבה לבורא ולבריא. שעות ארוכות התיחדו הבעש"ט ותלמידיו בחיק הטבע, בין דשאים ופרחים. עלו גבעות, ירדו מישורים, וכשהשמש עמדה כבר לשקוע בשיפולי הרקיע נכנסה החבורה ליער עבות. הציפורים שעל העצים ניתרו מבד אל בד וקולות שיר-הערש שבפיהן לפני כניסתן לקנן ללינת לילה ליוו את תפילת המנחה של הבעש"ט ותלמידיו.

אחרי התפילה קרב הבעש"ט אל אילן שגזעו עבה וענפיו המרובים והגבוהים משתרגים זה בזה. הוא נעמד על יד האילן, שעון על המטה שבידו, עצם את עיניו והחריש. התלמידים שהקיפוהו החרישו אף הם. לפתע פנה אליהם הבעש"ט ואמר:

- הרואים אתם אילן זה? הרואים אתם את הענפים המסתעפים מהגזע בכיוונים הפוכים ואת העלים היוצאים מכל ענף? – יום יבוא, וכמספר הענפים והעלים הגדלים על האילן, יהיה מספרם של אלה שיבואו אחרי. זה יכוון את דרכו לצד זה, וזה לצד ההפוך וכל אחד מהם יהיה סבור כי הוא ולא אחר הולך בדרכי.

סיפור זה הרבה פנים לו. לעניננו נשתמש בפן אחת.

מקובל לךמות את החסידות לאילן, שהגזע הוא הבעל-שם-טוב; תלמידיו ותלמידי תלמידיו הם הענפים המסתעפים לארבע רוחות העולם, אך כולם עולים מהגזע ויונקים את יניקתם ממנו.

דימוי זה ניתן להשתמש בו לגבי כל ענף וענף שבאילן החסידות, אך לא לגבי אותו הענף המיתמר בראש האילן והמזדקר יחיד ובודד לשמים העמוקים והרחוקים – לגבי רבי מנדל מקוצק. כל כך חדה סטיית דרכו מזו של הבעש"ט עד שספק אם דרך מיוחדת זו יכולה להיחשב רובד בבנין החסידות.

הבעש"ט ורבי מנדל, במקום גזע וענף – מוטב להמשילם לשני הרים גבוהים, האחד – הר שוקט, מרגיע ומשקיט, והאחד – הר גועש, מתסיס ומפחיד.

אחת הסטיות הבולטות ממהות דרכו של הבעש"ט הוא יחסו של רבי מנדל לפשוטי העם.

"עם הארץ" - עם הדומה לארץ...

השינוי היסודי שהחסידות הביאה בחיי העם בא לידי גילוי ביחסה לאיש מן המצוי, לאיש הפשוט מהמון העם, שידיעותיו המעטות בתורה אינן מניחות להעמידו בשורה אחת עם הלמדן. האיש הפשוט, שהעולם הלמדני ביטל אותו וכינהו בשם הלגלגני "עם הארץ" – הפך לראש פינה בעולם החסידות.

בכל אומה מהווים ההמונים הפשוטים המסד שלה. ההמונים דומים לאיברים הפנימיים שבגוף, איברים בריאים הפועלים את פעלם באורח טבעי, מבלי לדעת ומבלי לחשוב, ואילו המשכיל התלמיד-חכם מהווה המוח שבגוף, השכבה העליונה של האומה. אך כשם שאומה בלי תלמידי-חכמים צפויה לניזון, כך אומה בלי עמי הארצות גורלה כליון. להמונים פשוטים חסרה תרבות שבכתב, אך הם מגלמים בישותם את התרבות שבעל-פה. בהם טבועות התכונות הטבעיות של העם ללא

סיבוכים וללא תסבכות. בהתנהגותם היום יומית, בפשטות הליכתם, בטבעיותם, באה לידי ביטוי המסורת שנצטברה בעם במשך דורות.

חכם מחכמי התלמוד השכיל לדמות את האומה הישראלית לעץ גפן: עמי הארץ הם עלי הגפן ותלמידי החכמים – אשכולות ענבים, הפרי (חולין, צב). רבה חשיבותם של העלים לגבי הפרי. הערך הראשוני הוא, "שעלים מגינים על האשכולות שלא יכה אותם שרב, שמש ורוחות" (רש"י). עם נשירת העלים מן העץ מצטמק הפרי והולך ונפסד. יתרה מזו: לא רק מגינים העלים על הפרי, העלים מהווים החמרים שמהם מרכב הפרי. אין בפרי אלא מה שיש בעלים, הם מהווים איברי הנשימה של הפרי. מהם יניקתו. הם אשר מעניקים לפרי כוח והם אשר גורמים לגידולו.

עד לבעל-שם-טוב לא נמצא יהודי פשוט במחיצתם של הלמדנים. נותק הקשר בין הפרי והעלים שהצמיחו אותו. בבשלותו, שכח הפרי שבמהלך גידולו, שמרו עליו העלים משמש ומרוחות. הם עליו שמרו, ואילו הוא, אחרי שנעשה פרי, השיר את עליו-שומריו והפקירם לרוחות.

בשבע שנות ההתבודדות בהרי הקרפטים חזה הבעש"ט בעיני רוחו את שואב המים וחוטב העצים; את ההלך ביערות והחוכר של בית המזיגה; את היהודי הכפרי והרוכל האלמוני בעיר – ומלבו ששפע חסדים, פרץ שפע של אהבה לכל נכי-הרוח והמושפלים שבצבור היהודי.

הכינוי "עם הארץ", שהלמדן כינה בו את היהודי הפשוט, הפך בפיו של הבעש"ט מושג המעורר מרדנות כלפי אלה המזלזלים בערכו.

כה אמר רבי ישראל בעל-שם-טוב:

- עם הארץ – עם הדומה לארץ. האדמה היא מקור חיים לכל בריה. במעמקיה טמונים אוצרות זהב וכסף. כשם שהארץ מצמיחה דגן, נותנת פירות, מאכילה בני אדם, הכל חי מכוחה, ובכל זאת הכל דורכים עליה והיא, הארץ, אינה רוגזת – כך המוני העם הפשוטים...

הבעל-שם-טוב הוריד את התורה מההרים הגבוהים ומסרה לפשוטי העם. הוא מתה דמעה מעל פני האדם ההדיוט, יישר את חוט השדרה

שלו והוציאו מבדידותו החברתית. כימיה הראשונים שרה החסידות שיר מזמור למצניעים-לכת, התמימים והפשוטים. היא לא חיפשה למדנים. די לה ביהודי הקורא פרק בתהלים, הלומד פרשה בחומש, ואין זה גורע מערכו אם אינו יודע את הפירוש המדויק של כל מלה. העיקר הוא – הלב הטוב והטהור.

הבעש"ט השווה פעם את האדם הפשוט לשדה-בעל, שמטר השמים משקה אותו ואת התלמיד-חכם – לשדה שלחין המושקה בידי אדם. ייתכן שהיכול משדה השלחין רב יותר, כי בידי האדם להשקות את השדה בכל עת שירצה, אך טבעי יותר, אמיתי יותר, הוא בכל זאת שדה הבעל. יש בו הדר הטבע שהטביע עליו הקב"ה, הוא השדה אשר למטר השמים ישתה מים.

ביטוי לכך משמשת האימרה המיוחסת לבעש"ט על אותו הנער הכפרי שלא ידע צורת אות, בכל זאת השריקה שיצאה מעומק לבו הטהור לחלל בית-הכנסת בעיצומו של יום הכפורים, הרעישה את אמות הספים בשמים וביטלה את הגזרות על עם ישראל.

הפשטות נעשתה מדרגה גבוהה בחסידות. החסידים בעלי מוחין-דגדלות התאוו לרדת מהדרגות השכליות הגבוהות שהגיעו אליהן, כדי שיוכלו לעבוד את הבורא כיהודי פשוט, החושב ופועל בתמימות ובישרות.

- כשאיש מישראל נמצא בשאוננו של יריד – אמר פעם הבעש"ט – ולפנות ערב נזכר לפתע, שעוד מעט תשקע החמה ומלכו פורצת אנחה: "אוי לי, עוד מעט ויעבור זמן מנחה!" והוא ממהר ונכנס לאחד הבתים ומתפלל בחיפזון, כמעט במלמול – אפילו מלאכים ושרפים מזרעזעים מתפילה זו.

בעלי חזון הפשטות לא היו כלל אנשים פשוטים. ראשוני החסידים היו גדולים בתורה, אך הם השכילו להשתמש בלמדנותם דוקא, כאמצעי להרמת חשיבותו של היהודי הפשוט. הלמדן הסתיר את למדנותו, הוא התחפש להלך, במקל בידו ובשק על כתפו נדד מעיר לעיר למקומות

שאינ מכירים אותו, נכנס לנפח או לנגר, עזר להם במלאכת ידם, נתלווה אליהם אל בית-המדרש, ישב יחד אתם על הספסל שליד הדלת, המקום המיועד לבעלי המלאכה, לעגלונים ולהדיוטות. בעיני לומדי העיר נראה היה כאחד הנפחים או החייטים, השייכים למעמד הנחות בחברה, וכאחד מאלה זכה מצדם למבט של לעג. הלמדן הנסחר לא השיב למלעיג. אך פתאום נתגלה כי אותו הנפח יודע לשנן בעל-פה דפים בגמרא ופרקים בספר הזוהר. נשתנה יחסם של למדנים לבעלי המלאכה, מאחר שנוכחו לדעת כי גם ביניהם מצויים למדנים מופלגים.

גן העדן - לפשוטי העם

הבעש"ט פרץ לרווחה את שערי גן העדן בפני ההדיוטות ובעלי המלאכה, והעיז להוציא מגן העדן לומדים שהיו בטוחים בעצמם שחלקם שמור להם שם.

עומד הבעש"ט בפני תלמידיו ומצייר בפניהם חזיון מעין זה:

...בבית אחד גרו שני שכנים. למדן צעיר ונפח עני, בעל לאשה ומטופל בילדים. שניהם קמו לפני עלות השחר. זה פנה לבית המדרש ללמוד ולהתפלל, וזה צעד לנפחיה לפרוול סוסים. ממהר הנפח ורץ אל בית-המדרש לחטוף תפילת שחרית קצרה. שני השכנים נפגשו בדרכם יום-יום. על פניו של הלמדן נראה חיוך קל של נחת-רוח ועיניו מביעות ביטול-מה כלפי שכנו. כמו היה אומר: אני עמל והוא עמל; אני הספקתי מאז קמתי ממתתי ללמוד כמה דפי גמרא, גם טבלתי את עצמי במקווה לפני התפילה, ואילו הוא, מה? לעומתו, היו עטופים פניו של הנפח ענן קל ועיניו הפיקו צער, כאילו היו מביעות; כן כן, אבוי לשנותי ההולכות לאיבוד. שכני, ודאי מילא היום את כריסו בהרבה תורה ואני – במה אני מבלה את חיי? תמיד על יד הקורנס והסדן, תמיד הפרסות והסוסים, מה יהיה בסופי?

במלאת השנים, שבקו השנים חיים לכל חי ושניהם נקראו בפני כס המשפט, למסור על פעלם בעולם הזה, בפני בית דין של מעלה.

תחילה נקרא התלמיד-חכם לספר מעשיו. הוא ניגש אל השולחן בראש מורם, בצעדים מאוששים, בוטח בעצמו:

- שופטים עליונים – אמר – הרבה תורה למדתי, קמתי יום-יום לפני קריאת הגבר, ייחדתי יחודים בשעת התפילה, הקפדתי בקיום מצווה קלה כבחמורה.

השופטים היו מרוצים ממעשיו ועמדו להוציא את פסק הדין. אך ברגע האחרון התקרב הקטיגור ופנה אל השופטים:

- בתיקי שמור חיוך קל של ביטול, שביטא תלמיד חכם זה בשעה שפגש בשכנו הנפת. מיד הביאו מלאכי מעלה את כל הספרים עבי-הכרס שלמד בהם בחייו ושמו אותם על כף אחת של המאזנים, הוסיפו גם את משקלן של התפילות והכוונות, ואילו על הכף השניה שמו את אותה בת-הצחוק של ולזול. וראו פלא! משקלו של החיוך הדק הכריע את כף המאזנים.

אחריו נקרא השכן הנפת, בראש מורד ובברכים כושלות ניגש אל השופטים ואמר:

-שופטי צדק, ככלי מלא באתי לפניכם. לא למדתי תורה, גם לא התפללתי כדבעי, תפילותי היו חטופות, כל ימי משעות הבוקר ועד השעות המאוחרות כלילה עסוק הייתי עם עגלות וסוסים. היה עלי לפרנס אשה ולהשיא בנות.

בטרם סיים את דבריו, התקרב הסניגור ואמר:

- שמורה אצלי אנחת-הצער שפרצה מלכו בשעה שראה את שכנו הלמדן; אנחה על שלא זכה לעסוק בתורה כמוהו.

אנחה זו היטתה את כף המאזנים לטובתו. גזר הדין: פלוני הנפת יובא לגן העדן.

עד כאן הסיפור החזיוני.

התסידות הקמאית סיגלה את אורח החיים שלה להמוני עם. ולא רק אורח החיים, כי אם גם אורח המתשבה. לא רק הסיפור והאגדה

שמטבעם מיועדים לשכבות הבינוניות של העם, אלא אף החלק ההגות של החסידות, השיחות וה"תורות" שנאמרו על ידי הרבי: מיועדות לכולם ולא ליחיד סגולה בלד. החסידות לא ויתרה אפילו על הפחות שבפחותים. שהרי הבעש"ט ותלמידיו מצאו בכל יהודי ניצוצות טובים הטמונים מתחת לקליפה העליונה.

האומה - חטיבה אחת

נאמנה לדרכה ראתה החסידות את האומה הישראלית בקומתה השלימה והטיפה להתחברות כל חלקיה לחטיבה אחת:

- כל עוד דבוק הענף בשורש, אפילו אם יש בו סימני רקבון יש לו תקוה...

כך נוצרה מויגה מופלאה של המנהיג וההמון. במקום הבמה הגבוהה ששימשה מחיצה בין הלמדן שעמד למעלה, ובין שומעי לקחו שעמדו למטה, נוצר עיגול, שבמרכזו עומד המשפיע, מוקף תלמידים מקבלי השפעה. בעיגול, חש אפילו הקטן שבקטנים שהוא חלק מן החבורה. הרבי פורש אמנם את טליתו על ראשי הדבקים בו, הוא מכנס אותם תחת חופתו, אך מדבקות זו יונק גם הוא, הרבי, את יניקתו; גם מעניק ההשפעה הופך, ולו במידה קטנה, למקבל השפעה.

את היחס בין ההמון והמנהיג בחסידות השכיל להגדיר אחד מבעלי ההגות שבדורנו:

"המון העם דומה לנושאי הארון שבלעדיהם לא יזוז, אף כי באמת הוא-הוא שנושא את נושאי".

נושאי הארון יודעים שהארון הוא אשר נושא אותם, עם זאת הם חשים כי בלעדיהם יישאר הארון על מעמדו.

כאן טמון סודה של תורת המויגה בחסידות.

אפילו חסידות חב"ד, שכל מהותה אינה אלא העמקה שבמחשבה ותפיסת המושגים הדקים על האלהות, זו החסידות שבמרכזה עומד היחיד בעל המדרגה, בעל החכמה-בינה-והדעת – גם חסידות זו שופעת אהבה לכל איש מישראל. בבית מדרשה של חב"ד דימו את המנהיג המשפיע למשפך. הקצה העליון של המשפך – בית קיבולו – גדול ורחב, ואילו הקצה התחתון חייב להיות דק מן הדק, כדי שאפשר יהיה למזוג דרכו גם לתוך בקבוקים קטנים, עם ראשים צרים...

בבית-מדרש זה נוצרה האימרה: תשעה למדנים אינם מצטרפים למנין, ואילו עשרה חייטים גורמים שהשכינה תהיה שרויה בתוכם ומצטרפים למנין.

בקוצק לא היה זכר לאימרות כגון אלה. שם שררה אורח אחרת, אורח אריסטוקרטית-רוחנית מוחלטת.

סיפר חסיד זקן מקוצק: לעת זקנותו של הרבי בא לקוצק לאחת השבתות קהל גדול מאד. הרבי קרא לחדרו את חתנו רבי אברהם ואמר לו: – אברהם'ל, כשהייתי צעיר לא היה מעז המון זה להתקרב אלי. אז חשבתי שיצטרפו אלי רק ג' מאות אנשים, אתם אלך ליערות, אתן להם מן והם אשר יכירו כח מלכותו בעולם. אולם, כעת, לעת זקנה – ראה מה שעשו ממני!

שני פירושם ל"ואהבת לרעך כמוך"

יחס זה להמוניות – קיבלו רבי מנדל מרבו הראשון, רבי יעקב יצחק, "היהודי" מפשיסכא.

אהבת ישראל, כלומר אהבה ארצית ופשוטה ליהודי פשוט, הלא מבוססת על הכתוב "ואהבת לרעך כמוך". נעמיד פירוש של הבעש"ט לפסוק זה, מול פירושו של "היהודי".

אומר הבעל-שם-טוב:

"ואהבת לרעך כמוך" – אהוב את חברך כשם שאתה אוהב את עצמך. הדגש על כמוך. כשם שאדם אינו חדל מלאהוב את עצמו אפילו אם ברי לו כי הוא מלא פגמים וחסרונות, באותה המידה חייב הוא לאהוב את הזולת, אפילו אם הוא רואה בו חסרונות רבים.

ואילו רבי יעקב יצחק, "היהודי" שואל:

"ואהבת לרעך כמוך" – כלום באמת יש לאהוב את כולם במידה אחת? כלום אין מדרגות באהבה? האם יש לאהוב אדם פשוט כשם שאוהבים אדם גדול?

הוא שואל והוא משיב:

- אהבת הבריות מודגשת במלה כמוך. כלומר אהוב את הזולת במידה שאתה אוהב את עצמך, את איבריך, הלב חביב על האדם יותר מאשר הידים; על ראשו הוא מקפיד יותר מאשר על רגליו; כך חייב אדם לאהוב את הזולת, לפי ערכו.

רבי מנדל, שאיננו גורס פשרות, הגשים את תורת רבו "היהודי" במלואה.

עדה - ועדר

המונים אינם מעיזים לבוא לקוצק. קוצק מסמלת חסידות של איכות, של עדה קטנה, המגובשת בכוח הדעת. כאן הושם הדגש על יחידים גדולים. יחידים מובחרים, בעלי הכרה עצמית ובעלי רצון עצמי. רבי מנדל כזו לקטנות המעסיקה את הקטנים. דבר לא היה לו עם ההמונים. כביטוי: לא נוצרתי לנהל עדת שוורים... ההמונים – משאלותיהם וסבליהם היו רחוקים מטווח מחשבתו, ההליכה של איש ההרים שונה מהליכתם של אנשי העמקים והמישורים.

רבי מנדל, שגרר עצמו מהמוני עם, התבטא פעם כי "פשוטי העם פוגמים במחשבתם את הצדיק". מחשבתו של אדם עליון נפגמת ממגעו

עם האיש הפשוט. ההמונות, הקשורים ברמ"ח איבריהם בטכור האדמה שומטים למטה גם את היחידים המקיימים מגע עמם. מכאן כינוי הגנאי שבפי רבי מנדל: ערב-רב! הבעת ביטול: "פוספולסטווה!", שהרי בעיניו מסמלים ההמונות – רפיפות, גלמים מחוסרי צורה. מי הם ההמונות, מה כוחם המחשבתי, מה עלולים הם להוסיף להשגת בעיות הנצח המדריכות מנוחת-נפשן של איש הרוח האמיתי? הוא זלזל בנמושות המסתפקים בליקוט שיכלים נטושות בפאתי השדות; העדיף את היחיד בעל כושר ובעל רצון, על רבים שכושרם מוגבל ורצונם מטושטש.

פיסת נייר יחידה נשארה כתובה בכתב ידו – מכתב אל רבי יצחק מאיר שנכתב אחרי שרבי מנדל נעשה רבי בטומאשוב. במכתב זה הוא מדבר בשבח אותם בני-העליה הצעירים מחלמידי רבי שמחה בונים שנשארו נאמנים לדרכם ודבקים בו, ומוסיף: "והנשארים המה הָבֵל".

הלעג ליהודי הפשוט איננו נעוץ בהעדר אהבה ליהודי בעל אמונה פשוטה. יהודי זה, המקיים מצוות בפשטות, בלא לחשוב הרבה על עצמו ועל המצוות שהוא מקיים – יהודי טוב הוא, אדם תמים וישר הוא, אך חסיד – לא. ליהודי מסוג זה אמר רבי מנדל: מקומך – ליד התנור שבבית המדרש'ל בעירך. את קוצק הנח לאחרים.

בא אליו פעם איש כפר וחינה בפניו צרותיו: מגפה ירדה לרפת; הבהמות גוזעות אחת אחת; עוד מעט יישאר עני וריק מכל. הרבי שמע את הדברים, נאנח ואמר:

- כלום חושב אתה שהעמידוני כאן כדי להציל את הפרות שברפתך?

רבי מנדל חיפש יחידים בעלי כנפים, שיוכלו לחרוג מהשגרה שבמחשבה ולהתרומם למעלה ממעגל ההשגות קטנות-ערך, ודחה מעצמו אנשים-מן המצוי, הנתונים ברסן המקובל והלחוצים תחת המשאות של ההרגל, מבלי לחשוב על טיבם ומהותם: "להעלות גרה ולהשקות סוסים – אני משאיר לאחרים".

אנשים פשוטים לא העזו לבוא לקוצק. בחצרות אחרים גם האיש הפשוט התחמם לאורו של הרבי; הוא הקשיב לקולו, הבין את שיחו

לפי כושר השגתו וחש כי דבריו של הרבי מכוונים גם אליו, ואילו בקוצק מי שהבין הבין, ומי שלא הבין – לא חש ולא כלום. דבריו של רבי מנדל היו סתומים בפניו כחידה. רבי מנדל, כרבים מגדולי הרוח, כבש את חזונו מעיני ההדיוטות והעלים מהם את האמת שבלבו. את כתבי-היד, בהם מיצה את מחשבותיו בשנות ההתבודדות, שרף כמו ידיו, מתוך חשש שאנשים שאינם ראויים לכך יעינו בהם.

“בקוצק מתלקחת מדורת אש” – כך שרו השנונים שבחבורה, בעלי המוח בלבד היו מסוגלים לשבת מסביב למדורה ולהתחמם לאשה, ואילו הבינוניים היו נכזים מגחלתה.

בין עיקר לטפל

החסידות בקוצק אין בה מן הפינוק והליטוף. רבי מנדל, החכם הזקן, היה מורה קפדן שנהג בתלמידיו ללא רחמים. חכם קדמון שלא מבני ברית לימד: החובע מעצמו הרבה ומעט מאחרים, מובטח לו שלא יכעס. רבי מנדל היה כשמאי הזקן, תבען מעצמו והקפיד בתביעותיו מאחרים. הוא לא החליק לשון לתלמידיו. הוא תבע את כל האדם, על כל רמ"ח איבריו.

“יש קדושים במעשים ויש קדוש במוח”. רבי מנדל תבע את קדושת המוח. הוא עקר מלב תלמידיו כל רגש של יהירות, פצע את רגש הגאווה באכזריות. מסוגל היה לחרור לנבכי הנפש של תלמידיו ולהגיע לכל הרהור סמוי ולכל רגש חבוי. הוא הסיר את העטיפות שהאדם מעוטף בהן ועירטל אותו מלבושים המכסים את עצמיותו.

בא אליו רב מפורסם וניסה להראות בפניו את כוחו בתורה. היקשה, יישב, שוב שאל ושוב פירק, עקר הרים וטחנם בהלכה-והרבי שותק. הרב הלמדן הפסיק את דבריו ורבי מנדל עדיין שקוע בהרהוריו. לאחר שעה קלה פנה אליו ואמר:

- גש לראי וראה כמה מכוער אתה!

ללמדן צורב אחד שבא לפניו ובפיו חידושי תורה אמר:

- שמע, אברך, מילא בפני, בן-תמותה, יכול אתה לומר חידושים מעין אלה, אך שאל את עצמך, האם גם בפני השם-יתברך, בוחן כליות ולב, האם גם בפניו תעז לחזור עליהם? דע כי "אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה ואחד". הכוונה היא: מאה פעמים בתוספת ה"אחד", בה' הידיעה. ה' אחד, יחודו של עולם. לימוד ללא צירוף ה"אחד" לאו שמיה לימוד.

כשנכנס אליו בפעם הראשונה עלם צעיר, שאל אותו:

- האם ידוע לך כוונת הכתוב: "כחצים ביד גבור כן בני הנעורים" (תהלים)? וכשהנשאל לא השיב, אמר לו רבי מנדל: חץ – לפי מיתוחו – הילוכו. ככל שהחץ נמתח יותר במיתר הקשת הוא מפליג יותר למרחקים. ימי הנעורים הן ימים של התמתחות, אל תבזבזם...

התביעות הגדולות שחסיד קוצק נתבע לעמוד בהן מנעו בעד האדם מן המצוי מלהצטרף אל החבורה.

רבי מנדל צרף את תלמידיו וניפה אותם בשבע נפות:

- היודע אתה – פנה פעם לאברך – מה דורשים מחסיד? מחסיד דרושים שידע להבדיל בין עיקר וטפל, שיעזוב את הטפל ויידבק בעיקר!

בקוצק ידע כל חסיד שהטפל – הבל הוא. אצל הרבי חיפש לדעת מהו העיקר, שיש להידבק בו ללא שיור. הרבי דרש מתלמידיו שיתעלו מעניני פרוטה ומדברים שהיו בעיניו טפל; המאיס עליהם את הרציות הקטנות, עקר מהם את ההשגות הפעוטות ושתל תחתן השגות אחרות. אם נכון הוא כי "לית אתר פנוי מיניה", שאין בכל היקום מקום פנוי מהבורא, הרי מן החובה לחוש את הדבר בפועל ולא להסתפק באמירה בלבד.

מה חימא, איפוא, שאיש מן המצוי לא יכול היה לנשום באוירה טעונת-מתח זאת?

שלשה בתא אסירים...

נוסף על התביעות החמורות שרבי מנדל הציג בפני תלמידיו הוא חנך אותם שלא יקבלו דבר מן המוכן, שלא יאכלו לחם חסד, שלא יסמכו על הרבי ואפילו לא יותר מדי על "סייעתא דשמיא".

אדם חייב לפלס את דרכו בכוח עצמו.

גרעין הרעיון על תפקיד המנהיג כמעורר בלבד, נשתל כבר בבית מדרשו של רבי שמחה בונים, בפשיסכא.

מצוי בידינו סיפור נאה שרווח בבית מדרשה של פשיסכא:

חסיד מחסידיו של רבי אורי מסטרליסק גמר אומר לנסוע, אחרי הסתלקות רבו – לפשיסכא, לרבי בונים. חסיד זה מן העשירים שבעיירה היה וממכובדיה. מיד כשעבר את מפתן חדרו של הרבי החדש שאל אותו רבי בונים:

- מה למדת אצל רבך, בסטרליסק?

- הרבי זכרנו לברכה חנך אותי להיות שפל-רוח.

- באיזה אופן לימד אותך זאת רבי אורי ז"ל?

- כל אימת שבאתי לסטרליסק פקד עלי הרבי לקחת אסל ושני דליים, לגשת לבאר שבכיכר העיירה ולהביא משם מים, בשעה שנשאתי את המים לעיני כל נכנסה בי רוח ענווה ושפלות הרוח.

רבי בונים רמז לחסידו החדש שיתקרב אליו, הזיז אליו כסא ואמר:

- כך? שב והסכת למה שאספר לך: שלשה אנשים הושבו במאסר,

שנים מהם פקחים ואחד לקוי במקצת בדעתו. התא שהושמו בו היה אפל, אף קרן אור אחת לא חדרה אליו. האוכל ניתן לאסירים דרך סדק צר שהיה קרוע בדלת. הפקחים הסתגלו לתנאי המאסר, התרגלו לאפלה שבתא ואכלו את המאכלים ככל האסירים. לא כן השוטה. לו קשה היתה ההסתגלות. בקושי למד לאכול באור מלא, בתא האפל הוא הפך את הכלים ושפך את הנוזלים. אחד משני האסירים הפקחים לא יכול היה

לראות בצערו של הטיפש, חברו לתא. מה עשה? כל פעם שהסוהרים הכניסו את האוכל לקח הוא את הכף והגיש אותה לפיו של הטיפש.

כשעברו ימים וחברו הפקח לא עזר לו בהאכלת השוטה, שאלו: הכיצד תתאכזר לגורל חברך מוכה-הגורל, מדוע אינך עוזר לו?

- אינני מתאכזר כלל – השיב, ראה, בשעה שאתה מגיש לו את האוכל בכף אני חופר באצבעותי ומוציא מהקיר חתיכות חתיכות של לבנים. כך אעשה עד שאפרוץ חור בקיר, דרכו יכנס אור היום והשוטה יוכל לאכול בעצמו.

עד כאן סיפר המעשה.

ורבי בונים המשיך:

- גם כאן תלמד מידת ענווה, אלא לא על ידי נשיאת דליים עם מים לעיני כל. כאן אנו משתדלים להאציל ממרומים אור כזה, שמידת הענווה תבוא מעצמה.

רבי בונים נוגע בשרשים. לאור הישות האלהית הקורנת בתוך האדם, מתאספת הישות-העצמית ובמקומה באה מידת הענווה ממילא.

גם את הרעיון הזה, על התעוררות עצמית בהשראת המנהיג, הביא רבי מנדל, כדרכו, עד לחודו הדק.

בצעירותו כשהוא היה אחוז שלהבת החזון הגדול, כשאך זה עתה התחיל להדריך עדה, פרץ פעם לבית-המדרש ואמר לאברכים:

- משה רבנו אמר לבני ישראל "אנכי עומד בין ה' וביניכם בעת ההיא להגיד לכם את דבר ה'". משה התרעם על העם על שלא רצו לשמוע את דברי ה' מפני ה' עצמו, אלא על ידו, על ידי משה. מדוע?" "כי יראתם מפני האש ולא עליתם בהר!" נרתעתם מפני הפחד לעלות על ההר בעצמכם. הרוצה לעלות על הפיסגה, חייב לא להירתע מפני מכשולים, אפילו לא מפני מכשולים של אש...

אילן ומפוח

ג'ישה זו הולידה תפיסה חדשה על הזיקה בין הרבי והדבקים בו, זיקה שונה מזו המקובלת בפלגים אחרים בחסידות.

עד קוצק היו קיימות שתי בחינות על הקשר בין הרבי וחסידיו. יש הרואים את הצדיק בבחינת גזע של אילן והדבקים בו בגדר ענפים. ענפים דקים, ענפים עבים; ענפים קרובים לגזע ואלה שרחוקים ממנו, אך כולם יונקים את כל חיותם מהגזע; הוא אשר נושא אותם על גופו. הפרדה דקה בין הענף והגזע גורמת לייבוש הענף ולנשירתו. כך דבקה נשמת החסיד בנשמת רבו ונתכללה בו.

דימוי זה כחו יפה לגבי אדמורי"ם שהמונות דבקים בהם. אך יש שבעיניהם דומה הצדיק לאבוקה, והדבקים בו לנרות דולקים, ששלהבתם נדלקה ממנה.

הנר איננו דבוק באבוקה כענף בגזע, הוא דולק בכוח עצמו, אך כוח האבוקה טמון בנר, ממנו הודלק האור. הרבי הוא המחנך והמשפיע ואילו תלמידו מקבל ההשפעה. מקור מוצאו של האור שבנר היא האבוקה, אך גם כשהנר נפרד ממנה הוא דולק מכוח עצמו.

דימוי זה כחו יפה לגבי אדמ"ורי חב"ד.

בקוצק דומה הרבי למפוח, המלבה את הגץ ומעלה להבה מהגחלים הלוחשות. הלהבה נוצרת מעצמה, המפוח אינו משמש אלא מכשיר שנעזרים בו לליכוי האש.

חסיד בעל מדרגות כונה בקוצק בשם "בעל כתפים". כלומר, הוא לא נשען על גבו של אחר ואפילו לא על כתפי הרבי. הכינוי בא לציין שמדרגותיו ברוח זכה בכוח עצמו. הוא נושא אותן על כתפיו שלו.

על הנאמר: "כי עבודת הקודש עליהם – בכתף ישאו", אמר רבי מגדל: את המשכן הפנימי שבאדם, את המקדש הפרטי, יש לשאת כשם שנושאים משא כבד, לא שאחר ישא את המשא תחתיו.

בפעם אחרת אמר לתלמידיו: אדם מצווה על שני דברים, לסור מרע ולעשות טוב. לדרגה של "סור מרע" תצטרכו להגיע בעצמכם. אני אוכל לעזור לכם רק לכשתגיעו כבר לדרגה של "ועשה טוב".

רבי מנדל חפץ – בחפצים, הוסיף רצון לאלה הרוצים. להיות תלמידו פרושו לרצות למצוא את עצמו, להיות מה שהוא באמת, היינו להיות נאמן לעצמו.

כלום מסוגלים פשוטי העם, המחפשים רבי בעל מופת וצדיק שיוכלו להישען עליו ברוח ולהעזר על ידו בחומר – כלום מסוגלים הם לעמוד בפני תביעות גדולות אלו?

פרק כז

עמוד האמת ועמוד הרחמים

(שני סוגים של אהבת ישראל)

אהבה לנבוא בצלם

בחסידות רבת-האנפין מתבלטת חטיבה מיוחדת של אישים-טובי-לב, של אדמו"רים אוהבי ישראל ואוהבי אדם. אהבתם היתה אהבה פשוטה, גשמית, שהתבטאה בדאגה לצרכיו הארציים של הפרט ובפתיחת הלב לכל אומלל וכושל. כינויו של מנהיג עדה מסוג זה היה "יהודי טוב", (א גוטער ייד). תואר, שבא לציין את טובו המהותי של המנהיג, הטוב שהיה טבוע בו מלידה ושבא לידי ביטוי בעשיית הרבה מעשים קטנים, שמתוך קטנותם דוקא מבצבצת גדלות עושיהם.

הראשון היה הבעש"ט. האהבה המרכזית מבין שלש האהבות השופעות ממשנתו, היא אהבת ישראל במוכּן הפשוט של מושג זה. כשהבעש"ט היה ילד יתום קטן, רגיל היה להוליך תינוקות של בית רבן אל מקום לימודם. בדרכם ל"חדר" היה הבעש"ט מזמר עם הילדים בקול נעים. "קולות הבעש"ט והילדים עלו ובקעו שמים וגרמו שם עונג, כמו מהשיר שהיו הלוויים אומרים בבית המקדש". מתוך חיבה לילדים העתיר עליהם הבעש"ט נשיקות בשעת הליכתם. ועל כך אמר תלמידו הגדול, המגיד רבי דב ממזריץ':

- הלואי והיית מסוגל לנשק ספר תורה באהבה כזו שמורי ורבי נשק לילדי ישראל...

רבי זוסיא מאניפולי רגיל היה לגשת מדי בוקר לחלון, היה פותחו לרווחה ואומר בקול רם:

- בוקר טוב לך, רבוננו של עולם, ולכם כל ישראל.

הדגש היה על כל ישראל, על כל פרט ופרט ולא דוקא לאלה שמעשיהם טובים.

הצדיקים הגדולים גדלותם היתה בכך שידעו לאהוב אפילו רשעים גמורים.

כלל גדול חידשה החסידות: כדי לאהוב רשע שאינו גמור מספיק להיות צדיק שאינו גמור, אך כדי לאהוב רשע גמור צריך להיות צדיק גמור.

במשפחת-אוהבי-ישראל, בולט במיוחד, רבי לוי יצחק מברדיצ'וב. הוא לא ראה כלל פגימה באדם מישראל. יתר על כן, בעיניו הטובות נראו גם פגמים – מעשים טובים.

יהודי, בעל עגלה, בא אל רבי לוי יצחק ובקשה בפיו: מלאכת העגלונות מבטלת אותו מתפילה בצבור. מזריחת השמש ועד שקיעתה מתגלגל הוא עם סוסו בדרכים ואין שעתו פנויה להתפלל בצבור, ברצונו לנטוש את העגלונות ולחפש מלאכה אחרת, והוא בא לשאול בעצת הרבי.

השיב לו רבי לוי יצחק בשאלה:

- אמור לי, כשאתה פוגש הלך בדרכים האם הנך אוסף אותו על העגלה ללא קבלת שכר?

- ודאי, החזיר העגלון – האם אפשר אחרת?

- אם כן – פסק רבי לוי יצחק את פסוקו – אם כן, אל תחליף את פרנסתך. דבר זה שאתה עושה, ערכו עולה על תפילה בצבור...

רבי יעקב יצחק – "החווה" מלובלין – שרבו רבי אלימלך הושיט לו את חוש הראייה למרחקים, ביקש מאת בוראו שיטול ממנו מאוד עיניו. חשש החווה שמא תיפגם אהבת ישראל שבו על ידי הראייה הרחוקה, שמא תגלה לו הראייה דברים, שמוטב לא לראותם.

ספרות החסידים עשירה בסיפורים רבים רצופים אהבה ללא גבול ליהודי, לכל הנברא בצלם ואף לבעלי החיים.

היו צדיקים שלא הלינו בביתם פרוטה, וכשנרדה שנתם בלילות מצאו כי הסיבה לכך היא שכביתם נשארו פרוטות שלא חולקו לעניים; אחרים פשטו את מעילם בשוק ומסרו אותו לנצרך; היו צדיקים שהתחפשו כאיכרים וכך, לבושים בגדי אכרים, טיפסו בשלג בלילות חורף ומיהרו להסיק תנורה של אשה עניה; אחרים הביאו על כתפיהם אלומות תבן לאלמנה חולה; היו שהרדימו ילדים בעריסה בשעה שהקהל חיכה להם בבית-הכנסת בתפילת "כל נדרי", או שהישקו סוסים שבעליהם נטשום והאכילום שעורה מתוך הירמולקה, בראש-השנה לפני תקיעת שופר...

כוחה של שתיית לחיים בצוותא

למשפחה זו של אישים "בעלי לב זהב" שיך רבי יצחק מוורקא, בן-דורו של רבי מנדל. רבי יצחק היה הנציג הבולט של אהבה פשוטה, ידידים ורעים היו רבי מנדל ורבי יצחק בימי עלומיהם. בנערוותם ינקו שניהם את תורת החסידות בבית-מדרשו של רבי בונים, בפשיסכא, אך מאז הסתלקותו של רבם נתפרדו הדרכים. רבי יצחק התעטף במידה של אהבה תמימה ואילו רבי מנדל במידת האמת התמה.

רבי יצחק נחשב בר-פלוגתא של רבי מנדל. שיטתו בחסידות כלולה בשלש מלים: בנים, חיים ומזונות. לכו היה נתון לדאגת הפרט אפילו בענינים ארציים פעוטים. עמו היה בצרה; צערו של הזולת היה צערו האישי. מקורות פרנסה נסתתמו, צער גידול בנים, הבת התבגרה והגיעה לפירקה, האשה חלתה והרופאים מתקשים בריפוייה, הפרה ברפת חדלה מלתת חלב – הכל מובא בפני רבי יצחק, אזנו קולטת כל אנחה המתפרצת מלבו של יהודי מר נפש, הדיה מניעים את מיתרי לבו כמו רוחות קלות המרעידים צמרתם של עצי היער.

רבי יצחק, בעצמו למדן מופלג ובעל מדרגות, נעשה מנהיג ליהודים פשוטים ועממיים. סוחרים, רוכלים ובעלי מלאכה תינו בפניו דאגותיהם

היומיומיות. רבי יצחק הקשיב לכל, השיא להם עצה נכונה והאציל עליהם שפע של נחמה. הוא ירד ממרומי המחשבה שלו כדי לעזור ליהודי בשעת דחקו. ופסוק בתורה מצא רבי יצחק, כמסייע לדרכו:

- על עבודת הכהן בבית המקדש נאמר: "ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים", מורה העם ובחירו גם בבואו למקום קדוש, לפני ולפנים, אל לו לשכוח את הענינים הגשמיים של העם, את הדברים הפשוטים. חייב הוא לפשוט את בגדיו הוא, הבגדים הרוחניים והכהניים וללבוש בגדי חול, יעסוק בעבודת חול, יתפלל על הצרכים החמריים של כל אחד...

בבית מדרשו של רבי יצחק בוורקא, פותחה תורת החבורתיות במוכנה הנעלה והפשוט כאחד. התלמידים ישבו מסביב לשולחן, בראשו – הרבי בעל הדרת הפנים, מצחו – גבוה ורחב, זקנו הארוך היורד לו על פי מידותיו משווה לו אצילות. על יד השולחן לא הירבה הרבי בדברי תורה, אהבת הרעים נתחשלה מתוך שתיקה. שתיקה זו בצוותא כמוה כלימוד תורה בצוותא. באחלם "לחיים" אחד לשני, חשו באיחוד הלבבות. כל אחד חש את עצמו חלק מהחברותא, חלק מגוף אחד, והשתוקק להכיר את רעהו, ולדעת מה מעיק על לבו.

התקרבות הלבבות היתה יסוד מוסד בחסידות זו. באחת השיחות על יד השולחן אמר פעם רבי יצחק לתלמידיו, וברמו:

- על אחיו של יוסף נאמר "ויראו אותו מרחוק ויתנכלו להמיתו". הסיבה לכך שהאחים רצו להרוג את יוסף, היא משום שלא ראוהו אלא מרחוק... אילו היו רואים אותו מקרוב, אילו היו מכירים את פנימיותו, היו רוחשים לו אהבה.

הרמו היה ברור וקשר האהבה בין זה לזה נתחזק על ידו.

למעלה מוזאת. אהבת רעים פשוטה נעשתה בוורקא אמצעי שמביא לאהבת אלהים. אומר רבי יצחק: בכל אדם מתנוצץ ניצוץ אלהי. כוחות הרע שבאדם מעמעמים את אורו עד כדי דעיכה. על ידי אהבת רעים מתעוררת הנשמה ושוב היא מתקרבת אל מקורה...

בוורקא היו זהירים מלפגוע בכבוד חבר ולו ברמז. רבי יצחק לא רגז מעולם. גם כשהיה הכרח בכך, עשה זאת מתוך ישוב הדעת וכבוד ראש, אחרי שעקר מליבו כל שמץ של טינה.

פעם בא אליו אחד הרבנים וסיפר לו שתקיף הקהילה, אחד מפרנסיה, יורד לחייו. רבי יצחק שלח לקרוא לו על מנת לגעור בו. בטרם פתח הרבי את פיו התעטף בז'ופיצה של שבת, לבש ארשת של רצינות, נכנס לחדר השני ואמר למקורביו: דעו, שאני מתכוון לבעוס על פלוני! ניתן לשער מה טיבו של כעס שבא לאחר הכנה מעין זו...

אהבת ישראל של רבי יצחק לא היתה מכוונת לכלל ישראל דוקא, אלא לכל פרט ופרט שבו. כל אדם, הקרוב והרחוק, הוא בבחינת עולם מלא. רבי יצחק סת פעם לחסידיו:

על משה רבנו מסופר במדרש שהוא רץ אחרי שֶׁה שברח מן העדר ותעה בדרך, עד שמצאו והחזירו לעדר בשלום. היאך עשה זאת? הלא בשעה שהרועה רדף אחרי השה התועה, היחיד, הוא מפקיר בינתיים את העדר כולו? מכאן ראייה כי בשעה שיש צורך בהצלת נפש אחת אין עושים חשבונות של רווח והפסד...

אצל רבי יצחק למדו התלמידים אהבה לשמה, אהבה תמימה ללא חשבונות וללא ציפיה לתגמול. גם כשהשני איננו מחזיר לך חיבה אינך פטור מלגלות אהבתך אליו. גם כאן סייע לרבי יצחק פסוק קצר בתורה, מפורש לפי דרכו:

- "לא תשנא את אחיך בלבבך". היינו הלב הטוב שיש לך – לבבך! – אל ישמש גורם לשנאה למי שלא חונן בלב כזה, שהרי ייתכן כי לך יש סיבה לטוב לבך – ההורים והמורים למדוך דעת ומוסר – ואילו השני ייתכן שיש לו סיבה הפוכה...

כזה היה רבי יצחק וכזאת היתה תורתו.

בין הצדיק לכתרו

רבי מנדל גילם באישיותו ניגוד קטבי לסוג זה של אהבה. אצל רבי מנדל הוצא היסוד הארצי מאהבת ישראל. הסיפורים העוטרים את

אישיותו אינם משופעים במעשי-חסד סתם. פיו אינו מוצא מלות נחמה ועידוד בדברים הנוגעים לצרכי הגוף. הוא אוטם את אזניו מלשמוע גניחות על בנים-חיים-ומזונות, הוא מגרש את הבאים אליו ומבקשים ממנו עצה בענינים שבתומר.

קו זה באישיותו של רבי מנדל זועק ואומר: דרשני! האם לא היתה בגישה זו של רבי מנדל, משום קשיחות לב? האם לא היתה בקפידה שהקפיד על אותם שבאו אליו לבקש עצה, משום שויון נפש לסבל הזולת? ומה על אהבת ישראל, זו אבן הפינה של החסידות?

רבי שלום שכנא, נכדו של המגיד הגדול ממזריץ', מספר חזיון מחזיונותיו:

- פעם התהלכתי בהיכלות מרומים. ראיתי היכל וקישוטיו. והנה ראו עיני שבפנים היכל מפואר עומד שולחן, עליו מונח כתר, משובץ אבנים יקרות; על יד השולחן עומד כיסא, שעליו יושב צדיק בבגדי תפארתו. שמעתי קול שהכריז: הכתר שעל השולחן שייך לצדיק היושב על הכיסא. כמספר מעשיו הטובים של הצדיק כך מספר הפנינים שבכתר.

שאלתי: אם הכתר שייך לצדיק מפני מה מונח הוא על השולחן ואיננו מעטר את ראשו של הצדיק? השיב הקול: מפני שהצדיק היה נוהג בחייו בקפידה, וזרק מרה בבריות שבאו אליו, לא זכה שישימו את הכתר על ראשו. ההקפדה מפרידה בין הצדיק ובין הכתר שהוא עצמו יצר אותה.

האם לא הגביה רוגזו של רבי מנדל מחיצה בינו ובין כתרו?

הנכון הוא, כי מי שמטיל פגם באהבתו של רבי מנדל לנברא בצלם לא חדר לעומקו של עולמו ופשיטא שלא ירד לסוף דעתו.

אהבת אדם גדולה יקדה בלבו של רבי מנדל, אך היא היתה מוסתרת ומכוסה בקליפה קשה. רק מי שאינו חושש ששיניו יישכרו מחוזק הקליפה, מסוגל לחוש את מלוא עמקותה של אהבה מסוג זה.

ודאי קיימת מחיצה בין הפנים השוחקות של רבי יצחק לבין פניו הזועפות של רבי מנדל, אולם מאחורי הפנים הזועמות מסתתרים רגשות חזקים של אהבת האדם, אך לא אהבה השופעת ממקורות הרחמים והחמלה, כי אם אהבה הנובעת ממקור האמת והדין.

רבי מנדל היה בין המעפילים הגדולים בעולם הרוח. במרכז מחשבתו עמדה הנקודה ששמה נצח במשמעותה הדקה ביותר. במשמעות אור-הגנוז. ואל הנקודה הזאת, אל האור המוסתר, חתר כל ימי חייו. אליו העפיל, אותו רצה לחשוף, ואתו שאף להתמוג. זאת היתה משאת-נפשו שמילאה את כל ישותו.

איש בעל שלמות קיצונית כרבי מנדל אינו נעצר באמצע הדרך. הוא נשא את עיניו אל ראש ההר ומפיסגתו, שהיא מחוץ לעולם הממשי, הוא ראה את האדם וסכלותיו, את האדם וחסרונותיו ראייה אחרת מראייתם בתוך העולם. כהעפלתו לפסגת ההר שחרר את עצמו רבי מנדל מכל מה שעלול להכביד על ההליכה, מכל היצירות החמרית השומטת את המחשבה מטה. מתוך נקודת ראייה זו מקבל גם רגש האהבה לזולת הארה אחרת. לא במלוי רצונו הארצי של האדם באה לידי גלוי אהבתו אליו. פירושה של אהבת ישראל אצל רבי מנדל הוא העלאת האדם להשגה שמימית גבוהה. תוך כדי התעלותו העצמית שאף להעלות אחרים עמו. כי בכך ראה את עיקר תכליתו של האדם העולם, את עיקר מטרתו בחיים. השמים – לה', והארץ – לבני אדם - כדי שהם, בני האדם, יעשו את הארץ לשמים. שאר הדברים והמשאלות מתקטנים בצל הראייה הזו.

- "לא העמידוני כאן כדי לרפא מיחושים או לפקוד עקרות, לצורך זה ישנם אחרים".

כשרבי מנדל היה עדיין ילד, כבר ידע להלביש מושגים ארציים, כגון משמעות רוחנית טהורה. צדקה, למשל, אינה מתבטאת דוקא בתקיעת מטבע לעני בשעת דחקו. כבר אז סבר הנער כי צדקה יכולה להיות בדעת. "איש שדעתו רחבה עושה צדקה עם חברו שדעתו קצרה". העלאת האדם בעינינים שברוח יש בה משום נתינת צדקה.

להוציא את הנשמה מן הבוץ...

רווח דו-שיח בין רבי מנדל ורבי יצחק, שניהם מבחירי תלמידיו של רבי בונים, בשעה שכסא המנהיגות עמד ריק אחרי הסתלקות רבם. משיחת רעים זו בולטות שתי הגישות לאהבת ישראל הנובעות מהשקפת עולמו של כל אחד מהם.

אמר רבי יצחק:

- מנהיג הדור, כמוהו כבעל עגלה, בשעה שהעגלון עולה על דוכן העגלה עומדת לפני עיניו התחנה הסופית, הרחוקה, שלקראתה מכוון הוא את הנסיעה. אך בדרכים, כשהוא פוגש הלך, הוא נעצר, מעלה אותו על העגלה, מביא אותו למחוז חפצו, שוב נעצר, מוריד אותו וממשיך לנסוע בכיוון למטרתו הסופית. כן גם מנהיג הדור. הוא אמנם אינו שוכח את התחנה האחרונה אליה הוא חותר, אך בדרך אליה חייב הוא להעלות על העגלה אנשים שונים, אפילו אם הוא צריך להעצר קמעה בשעת העלאת אנשים והורדתם. שאם לא כן – אהבת ישראל מה תהא עליה?

השיב רבי מנדל:

- יצחק, יודע אני שאתה אוהב ישראל. אך היודע אתה פירושה האמיתי של אהבת ישראל? לדידי, כשאוהבים יהודי באמת מוציאים אותו בשערות ראשו ממטתו החמה בליל חורף, ותוקעים לתוך אזנו: ה' הוא האלקים! "מרובים צרכי עמך ודעתם קצרה". היודע אתה, יצחק, מדוע מרובים צרכי העם? מכיון שאינם בני דעת, שדעתם קצרה. אילו היתה דעתם רחבה היו מתמעטים הצרכים בעיני חומר. צריך להוציא את נשמת היהודי מהבוץ ולהשיב לה זוהרו של כסא הכבוד. מאנשים גדולים נוצרת עדה גדולה. עשרה צדיקים גמורים בכוחם היה להציל את סדום ואילו הרבה אנשים פשוטים נעשים עדר. מנהיג לאלף שוטים מסוגל בעצמו ליהפך לשוטה.

רבי מנדל אינו מוכן לסטות ממטרתו אף לרגע אחד. נכון הוא להעלות רק אלה המוכנים לנסוע עמו עד התחנה האחרונה, ללא חניות בינים.

בין חטא העגל לבין חטא המרגלים...

גם אחרי שדרכיהם של שני מנהיגים אלה נפרדו – זה נהג עדה בקוצק בדרך משלו, וזה בוורקא לפי שיטתו הוא – שורה ביניהם ידידות-אמת. באחד מביקוריו שאל רבי מנדל לרבי יצחק:

- בחטא העגל אין מוצאים שהעם חזר בתשובה, משה בלבר התפלל עבורם ואף-על-פי-כן נסלח החטא. "וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו"; ואילו אחרי חטא המרגלים התאבל כל העם והתחרט על החטא, ובכל זאת נגזרה הגזירה "כמדבר הזה יפלו פגריכם"... כלום חמור חטא המרגלים ממעשה העגל?

רבי יצחק השיב מה שהשיב, אך רבי מנדל לא הסתפק בדברי רעו והשיב כך:

- ודאי, מעשה העגל היה מעשה גס, ודאי מכוער לצאת במחולות מסביב לעגל זהב, אך הרצון שדחף אותם לעשיית העגל היה רצון עדין, המחשבה היתה נתונה לאלהות. שהרי מה ביקש העם מאהרן הכהן? הם דרשו ממנו: "עשה לנו אלהים!" ואילו במרגלים, המעשה כשלעצמו לא היה כל כך גס, אך המחשבה שהסתחרה מאחורי המעשה היתה מחשבה מגושמת מאד. משה רבנו דיבר עם העם על ארץ הבחירה, ואילו המחשבה של העם היתה נתונה: "השמנה היא אם רזה"; הם רצו לדעת אם יהיה שם, בארץ כנען, הרבה זלול או מעט. משה מדבר על ארץ אשר ה' בה, ארץ של נבואה ורוח הקודש, והם חושבים על עסקי זלילה. חטאם של המרגלים היה החטא של מחשבה מגושמת.

רחמנות של מנתח

אהבת האדם אצל רבי מנדל באה לידי גילוי בהעלאת האדם למרומי השגתו ואף למעלה מכוח השגתו. לא את הבשר-ודם יש לאהוב, אלא

את הרוח יש לגאול, וכל שהאדם קשור ברציות ארציות רוחו כבול וצמוד למקומו.

בימיו של רבי מנדל היתה פעם שנת בצורת. המקורבים נכנסו לחדרו והתאוננו בפניו על הרעב העומד לרדת לעולם. רבי מנדל הרהר, נאנח עמוקות ואמר:

- לא הרעב מפחידני, אלא האכזריות, שהיא מנת חלקם של הרעבים...

כשרעב שורר בעולם שוקעת רוח האדם וטובעת בים של אכזריות. דבר זה גרם לו יסורים יותר מאשר הרעב הצובט את הקיבה. שקיעת רוח האדם היא אשר הדריכה את מנוחתו.

איש רחמים היה רבי מנדל, אך לא רחמנות מהסוג המקובל. רבי מנדל היה אומר: "רחמנות ללא דין – תש כוחה כנקבה". ובפעם אחרת: "היצר הרע נטפל לפעמים לאדם בכוחן של דמעות". רחמנותו של רבי מנדל – כרחמנות של מנתח היא. אדם פשוט, בהסתכלו כיצד רופא מנתח קוטע איברים חיים של אדם, משער בודאי שלבו לב אבן, אך למעשה, לפעמים ההיפך מזה הוא הנכון.

אולם לא תמיד הועלתה האהבה למתח נפשי כה גבוה. גם בתחום זה מתחוללים בלבו של רבי מנדל מאבקים בין אהבה ארצית פשוטה אל האדם כמות שהוא, ובין האהבה אל רוח האדם, כפי שהוא נועד להיות. גם בכך לא היתה דרכו של רבי מנדל דרך מישור, היו בה עליות והיו גם סטיות.

מצויים בידינו סיפורים ואימרות הטבועים בחותמו של רבי מנדל ושמהם עולה ומבצבצת אהבה אנושית פשוטה. נבחר באחדים מהם.

על שפת נהר של דמעות

בחיינו נוהג היה רבי יצחק לבקר את רעו בקוצק פעם בשנה. גם כשדלתות החדר היו כבר נעולות בפני אחרים – בפני רבי יצחק נפתחו

תמיד. שעות שוחחו ביניהם ביחידות על ענינים שאיש מלבדם לא היה עד להם.

ארע פעם, ביום הזכרון של רבי בונים, ששניהם נפגשו בפשיסכא על קבר רבם. אמר רבי מנדל: יצחק, לא באתי ליום ההילולא. הלא יודע אתה שאינני עושה רעש סביב בתי-קברות ואינני משתטח על קברים. (איך בין נישט קיין קברות-יידל...) ידעתי שאמצאך כאן ובאתי לראותך.

אחרי הסתלקותו של רבי יצחק, בא לקוצק בנו רבי יעקב דוד. שאל אותו רבי מנדל:

- האם נתגלה לך אביך בחלום?

- הן, השיב הבן.

- באיזה מעמד ראית אותו?

- ראיתיו עומד בשדה על שפת נהר. שעון על מקלו עמד, ולא גרע מבטו מגלי הנהר.

- דע, רבי יעקב דוד, כי נהר זה שראית, נהר של דמעות היה. הרבה דמעות מחה אביך מעל פני סובלים ומדוכאים שבאו אליו לשטות לפניו תחינתם. הדמעות לא נתיבשו. כל דמעה נכנסה ללבו של אבא ומשם היא הגיעה למרומים. הדמעות נקוו ומהן יוצא נהר זה שראית אותו בחלום. נהר הדמעות בא לקבל את פני אביך אחרי הפטירה...

דברים אלה אינם יכולים לצאת אלא מלב השופע אהבה לכל הנברא בצלם.

מספר חסיד זקן: פעם נכנס אל רבי מנדל חסידו ר' ישעיה פרייוס, בעל-העסקים המפורסם מוורשה, ורמז לו כי הוא שוקע יותר ויותר בעסקיו, עד שאין לו זמן אפילו ללמוד דף גמרא. שאל אותו הרבי:

- האם מעסיק אתה יהודים בבתי-המסחר שלך, וכמה?

- מאה וחמישים – השיב ר' ישעיה.

- הא? מאה וחמישים יהודים מתפרנסים על ידך? בגין כך, כדאי שתתיסר בזה ובבא (זאלסט פארשווארצט ווערן אויף ביידע וועלטן).

תשובה נועזת אחרת, שיש בה מאהבת ישראל פשוטה וגם ממוגו הסוער של אומרה, השיב פעם רבי מנדל לאחד מחסידיו בשעת צרתו. החסיד סיפר לו על האסונות שפקדו את ביתו: אשתו מתה בשעת לידה; שבעה יתומים קטנים כרוכים על צוארו ונוסף עליהם הרך הנולד. ואין הוא יודע מה יעשה.

הרבי הקשיב לדבריו, כשעיניו מושפלות מטה. ופתאום הסתכל הרבי ישר לתוך עיניו של החסיד, ואמר:

- אני אינני מסוגל לנחם אותך על אכזריות כזאת. בעל הרחמים האמיתי, הוא בלבדו מסוגל לכך. פנה אליו.

והרי ספור הרוות בין צאצאיו של רבי מנדל:

- לרבי מנדל בא שוחט כפרי והתאונן שאנשי הכפר יורדים לחייו. הם טוענים שהוא מחמיר יותר מדי ומטריף את הבהמות. תוך כדי טיעון טענותיו רמו, כי השוחט הזקן שבעיר לוקאוו הסמוכה לכפרו, ידיו רועדות כבר וראייתו לקוייה, וכדאי היה שהוא, הצעיר, יתמנה שוחט במקומו.

הרבי ניגש אל החלון, ובעמדו עם הגב אל השוחט, הסתכל החוצה, אל החצר. בחוץ ירד שלג ועורבים שחורים גלשו מהגגות וחטטו במעיים של תרנגולות, שהיו פזורים בפינת החצר.

הרבי ביקש מהשוחט שיתקרב אל החלון ואמר:

- אתה רואה שם את העורבים השחורים? אלה הם נשמותיהם של השוחטים הרשעים...

פעם אנו מוצאים את רבי מנדל כמחמיר וכקפדן בסוגיית אהבת ישראל. כשמלכות רוסיה גזרה שהיהודים ישנו את צורת הלבוש שלהם, הורו רוב האדמו"רים שבדור להתנגד לגזירה זו. הם ראו בה גזירה שיהודי חייב למסור נפשו עליה.

כשספרו זאת לרבי מנדל, צעק:

- כך פסקו כפסק הלכה? גם אני עיינתי פעם בספר, גם אני יודע במקצת באותיות הקטנות, ולא ראיתי שלגבי גזירה זו הדין יהיה יהרג ואל יעבור. הכיצד מפקירים גדולי הדור דמם של ישראל? מוטב שיתאמצו במקצת...

ברקיע אין מטיילים במגפיים

אולם רגשות האהבה הארצית חולפים מהר אצל רבי מנדל. תחושת האמת דוחפת אותו לחתור אל המטרה הגדולה, הרחוקה, ולאורה של מטרה זו נראים בעיניו הרגשות הקודמים של חמלה ורחמנות כרפיון העוצרים בעדה מלהגיע אליה; אז נראים בעיניו הרצונות החמריים בכל הבלותם ואפסותם; אז הוא חש כי האהבה הפשוטה מקצצת את כנפיו. אמר פעם רבי מנדל:

- מקנא אני ברעי רבי יצחק היקר, שהוא יכול לטייל בשמים במגפיו...

גם את רבי מנדל תוקפת תשוקה לרדת ממרומיו ולהאזין לאנחותיו של האדם, להיות עמו בצערו ובסבלו, אך הוא אינו יכול "לטייל ברקיע במגפיים". כבעל שלימות קיצונית נשל את נעליו מעל רגליו לפני שמחשבתו המריאה לשחקים. כניסתו לעולם המחשבה היתה צרופה מכל סוג של צרכי עולם הזה – שהמגפיים משמשים להם סמל...

הסיפור הקצר הבא מבליט את ייחודה של האהבה ששכנה בלבו של רבי מנדל.

ר' הירש בר, המשמש הנאמן שלא סר מחדרו של הרבי כל שנות ההסגר, סיפר:

- פעם, בשעה מאוחרת בלילה, כשעמדתי כבר להוריד את הבגדים העליונים ולעלות על המטה – נשמעו פסיעות בתוך החדר. הרבי פתח את הדלת, כדרכו היה לבוש ב"שפנצר" העבה ובידו החזיק נר דולק.

הסתכל בי, הראה בידו על לבו, ואמר: הירש יקירי, הסתכל "פה". בתוך לבי, כאן כל כך כואב, כל כך בוער, והם? הם מבלבלים את מוחי בדברים כה קטנים...

רבי יצחק מוורקא, עמוד הרחמים, העריך את טוב לבו של רבי מנדל, עמוד האמת, במשפט הקצר:

- אתם אומרים כי אני יהודי טוב. אני טוב? שם, בקוצק, יושב הטוב האמיתי, אלא מידת החסד מסתתרת שם במידת הגבורה...

פרק כח

היחיד במרכז

המעגל והיחיד שבתוך המעגל

לתנועת החסידות שני יסודות. היסוד השיתופי החברותי (מלשון חברותא) והיסוד הייחודי האינדיבידואלי. חידושה של החסידות הוא בזה, שהיא השכילה לאחד את שני היסודות הללו, שבראייה ראשונה הם נראים כסותרים זה את זה. בבית מדרשה הראשון של החסידות, במו"יבז', נוצר המעגל שנתן ביטוי מחודש למושג עדה. העדה בחסידות איננה מורכבת מהרבה יחידים; היחידים נעשים ליחידה עדתית אחת. החסידות הבראשיתית מבליטה את ההדדיות שבין כל יחיד שבעדה; את השותפות המוחלטת, שבכוחה נעשית העדה מיקשה אחת. טיפוסי למשמעות האחרותית של המושג עדה בחסידות, משמש המשל של קן הציפור, שהמורה הבעש"ט אמר פעם בפני תלמידיו לפני התכנסותם לתפילה.

...ביער גדל עץ גבוה. על צמרתו עמדה ציפור. רצה אחד העוברים ביער לקחת את הציפור, מה עשה? הביא אנשים הרבה, העמיד אותם זה על כתפו של זה, והוא עצמו עמד על גבם. בעמדם אחד על גבו של השני, אמר העליון שבשורה: אם אחד מכם, אפילו התחתון שבשורה, יזוז ויז כל שהוא תמוטט השורה כולה. כולם יפלו ואל הציפור לא אגיע.

הנמשל ברור. בראשה של העדה עומד הצדיק-המורה, שבכוחו להשפיע על כל יחיד שבקרוב העדה; עם זאת פגם כל שהוא בטוהר המחשבה של האחרון מבני העדה עלול לקלקל את שלמותה של העדה

כולה, ולפגוע אפילו בצדיק עצמו. ידי כולם – הגדולים והקטנים כאחד – משולכות זו בזו ומכולם נוצר מעגל אחד.

אולם, עם זאת לא הסיחה החסידות את דעתה מן היחיד. להיפך, במרכז משנתה עומד הפרט. מטרתה הראשית של החסידות היא טיפוחו של היחיד, גם כשהוא משולב בתוך החברותא; כל תורת החסידות היא תורה אישית מובהקת, והיא מיוסדת על הדעה, שבני אדם שונים זה מזה בטבעם. בפני כולם פתוח אמנם השער להיכל האמונה, אך לא נתיב אחד מוביל אליו. איש-איש ועולמו, איש-איש ונפתוליו האינדיבידואליים, וממילא איש-איש ונתיבו המיוחד. תורת החסידות היא תורה שכלב. ובעבודה שכלב אין דפוסים מוצקים, שהרי אין אנשים דומים אחד לרעהו. לא כל הלכות גדלקים מאור אחד. יש, ומנורה השולחת קרני אור בלב האחד, איננה מאירה כלל בלבו של השני. מכאן ריבוי הפנים לחסידות, ומכאן המעגלים הרבים שהסתעפו מהמעגל הראשון.

הבעל-שם-טוב היה אומר:

- כל אדם צריך להתנהג על פי מדרגתו. ומי שמבקש לתפוס את מדרגתו של חברו ומניח את שלו – זו לא תתקיים בידו. "הרבה עשו כרבי שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידם".

הדגש הוא על עשו כרשב"י, אך לא היו בבחינתו. דרכו הסגפנית של רשב"י בחיים תאמה את תכונותיו, ואילו לזה שאיננו מתונן באותן התכונות, אין הדרך שהלך בה רשב"י הולמתו, והליכתו בדרך זו היא עבורו הליכה של חיקוי, לכן היא לא תעלה בידו.

את הרעיון הזה, הלביש רבי פנחס מקוריץ, מן האדמו"רים הראשונים, במשפט קצר:

- יש בכל אדם דבר יקר שאינו מצוי בשום אדם אחר – גם לא אצל הרבי...

היינו, אל לו לתלמיד להמיר נתיבו העצמי ההולם את מהות נשמתו אפילו לא בנתיב רבו.

ביתר דקות ידעה החסידות להכניס את רעיון ייחודו של הפרט. במימרה בת ארבע מלים: "דע מה למעלה – ממך". כלומר, מה שאתה רואה מלמעלה הוא ממך, כל אחד צר לו את צורת הדיוקן העליון מתוך נפשו.

קדם להם, למורי החסידות, חכם מחכמי האגדה, ר' לוי, שהפליא לבטא (במדרש תנחומא, יתרו) את השוני שבכל אדם לגבי תפיסת מהות הבורא. על הדברה "אנכי ה' אלהיך" (לשון יחיד, ולא אלהיכם) אמר ר' לוי: נראה להם הקדוש-ברוך-הוא (לא לה שעמדו על יד הר סיני) כאיקונין הזו, שיש להן פנים מכל מקום. אלף בני אדם מביטים בה, והיא מבטת בכולם. כך הקדוש-ברוך-הוא, כשהיה מדבר – כל אחד ואחד מישראל היה אומר: עמי היה הדבור... אמר דויד, "קול ה' בכוח" – בכוחו אין כתיב כאן אלא בכוח – בכוחו של כל אחד ואחד...

השפעה וחיקוי

בקוצק הועמד היחיד בשיא ייחודו. הזיקה למנהיג הגיעה אמנם בקרב העדה הקוצקאית לדרגה שאין למעלה הימנה, אך הזיקה הזו לא טישטשה טישטוש כל שהוא את צורתו העצמית של היחיד. בקוצק לא נתמזגו היחידים בתוך העדה ולא נשתפכו אליה. שמירה על עצמיותו של היחיד היתה הא' והת' של חסידות קוצק. רבי מנדל הפציר בכל אחד מתלמידיו לשמור על צלמו המיוחד ולא לחקות את השני, לא במעשה ואף לא במחשבה. ורמזו רמזו להם הרבי, כדרכו: ויכרא אלהים את האדם בצלמו – קודם כל נברא האדם בצלמו הוא ורק לאחר מכן – בצלם אלוהים כרא אותו.

רבי מנדל איננו מוריד מן השמים שפע מן המוכן על ראשי תלמידיו. יש מורה דרך המחזיק בזרועו של האדם התועה, הוא מלווהו צעד אחרי צעד עד שמוליכו למחוז חפצו; ויש מורה המצביע על הדרך הנכונה ברמז בלבד, בתנועות יד, ואילו ההליכה בדרך – התועה עצמו אחראי

לה. רבי מנדל דרש מתלמידיו שכל אחד יחרות בעצמו את צורתו הרוחנית, יעצב בעצמו את אישיותו. לכל היותר מוכן הוא, המורה, לסייע לאלה הרוצים בכך, אך לא יותר מזה; לכל היותר מוכן הרבי להעמיד את הסולם, אך לטפס על שלביו חייב כל אחד בעצמו, כל אחד לפי רצונו ולפי מערכת כוחותיו הנפשיים.

רבי מנדל היה אומר:

האדם מצווה על שני דברים: את עצמו לא לרמות, ואת אחרים לא לחקות. (כלשונו: זיך נישט נארן, און אנדערע נישט נאכמאכן...).

המחשבה בקוצק, וכן אורח החיים בה קלעו למטרה אחת: לעצב את ה"אני" השלם, לשחרר את ה"אני" מהתלות במישהו אחר. לא להיות סמוך על כתפי הרבי ולא שעון על כתפיהם של אבות גדולים.

כשנכדו של ה"יהודי הקדוש" בא אל רבי מנדל בפעם הראשונה, שאלהו הרבי בשעת נתינת שלום:

- מי אתה, אברך?

- נכדו של "היהודי" אנכי.

- שוב בעל יחוס! שאלתיך מי אתה, ולא מי היה סבך... נאמר, "ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני" (סנהדרין כב). נשאלת השאלה, מדוע לא כתוב בת פלוני לבן פלוני או פלונית לפלוני? שמע מינה, כי אצל הבן העיקר הוא הפלוני, הוא עצמו, ולא חשוב כל כך בנו של מי הוא.

ואכן, בקוצק התהלך כל אחד עם ה"אני" שלו; כל אחד היה שליט על עצמו, והרצון שלו היה שלו באמת, שלו בכל נימי נפשו. כאן שלטה סיסמתו של הלל הבבלי: אם אני כאן – הכל כאן. בקוצק לא יצאו בכלים שאולים, כל אחד חתר להכיר את עצמו ולא לחקות את האחרים. מימרה עמוקה היתה שגורה בפיו של חסיד קוצק: "אם אני – אני, ואתה – אתה, הרי אני – אני ואתה – אתה; אבל אם אני – אתה ואתה – אני, הרי שאני לא אני ואתה לא אתה..." לכן אמרו שם, כי אדם שמחקה את הגדול ממנו – מגוחך כמו הקיסר המצויר על הקלפים...

לשם עיצוב דמות ה"אני", היינו שה"אני" לא יהיה "אתה" ולא יהיה "הוא", מן ההכרח לצאת מתחום ההרגל. "חסיד שוטה" היה כינוי גנאי בקוצק. שוטה הוא זה המקבל את המקובל בעיני אחרים ללא בדיקה וללא בקורת, שהרי על ידי עשייה ללא ידיעת טיבו של המעשה נפגם ה"אני" של העושה.

פסלים של מצוות

בקוצק אין נעצרים באמצע הדרך. שם שוררת עקיבות עד הסוף. חסיד קוצק, לא רק שלא חיקה את אחרים, הוא היה נזהר גם מלהתחקות, היינו מלחקות את עצמו, לחזור על מעשה שלו, אם לא קדם דחף פנימי לאותו המעשה. העשייה חייבת היתה לצמוח כל פעם מחדש ממעמקי הנפש.

"פסל ותמונה" הם מושגים המגלמים את התעוב לאלילות שבימי קדם, בקוצק הוטמן במושגים אלה רעיון דק מן הדק, ההולם את אורח המחשבה של העדה העקבית הזאת.

בספר דברים מזהיר משה רבנו את העם, לאמור: "השמרו לכם פן תשכחו את ברית ה' אלקיכם ועשיתם לכם פסל תמונת כל אשר צוץ ה' אלקיך" (דברים כ"ג ד'). "ועשיתם לכם פסל אשר צוץ" – וכי ציוה אלקים לעשות פסל? רש"י מוסיף לכתוב שתי מלים: "אשר צוץ – שלא לעשות". ואילו רבי מנדל מוסיף על הכתוב מלה אחת בלבד, על ידי המלה האחת הזאת מתקבל רעיון חדש לגמרי. רבי מנדל גורס: השמרו לכם... ועשיתם לכם פסל תמונת כל מהמצוות אשר צוץ ה' אלקיך – אל תעשו ממצוות ה' פסלים ותמונות.

לפתח כל עשייה רובצת הסכנה של פסל ותמונה, מצווה אמיתית היא זו "אשר יעשה אותה האדם וחי בהם", היינו, עשייה שתמיד יש בה חיות פנימית, שתמיד חש העושה בנשמתה של הדבר הנעשה, לכן, אם עשיית מצווה נדחפת כל פעם מתוך רצון חפשי של העושה, ומתוך תחושת הנשמה הפנימית של המעשה – הריהי עשייה נכונה, עשייה

של חיות, אך אם היא נעשית מפני שהעושה רגיל לעשייה זו, ללא דחיפה מחשבתית מתודשת וללא תחושת תוכנו של המעשה – הרי העשייה הזו אינה אלא חיקוייה החיצוני של מצווה והיא דומה לפסל, שערכו איננו אלא בחיקוי חיצוני בלבד, שתכנו הפנימי מאובן. עשייה שבהרגל – עשייה פסולה היא בקוצק, שהרי כל חיקוי מכיל זיוף. הקב"ה ציווה לכן, לשמור תמיד על רעננות הבראשית של המצווה, הזהיר מלעשות מהן פסלים ותמונות. מכאן המימרה החריפה שבפי רבי מנדל: המתפלל היום רק משום שהתפלל אתמול – רשע טוב הימנו. אם לתפילה של היום לא צורפה מחשבה של היום, הרי חסר ה"אני" מהתפילה; התפילה שבשיגרה, מבלי לחוש בכל עת מחדש את נשמתה, איננה אלא תמונה של תפילה, הציור שלה בלבד.

ואכן, התפילה בקוצק היתה תדיר תפילת בראשית. חסיד קוצק, בכל עת שעמד להתפלל עבר שלבים קודמים של הכנות, של ידיעה והבנה, מהי התפילה, למה ולמי היא מיועדת.

בצעירותו, נכנס פעם ר' לייבילי אייגר לחדרו של רבי מנדל רבו, כדי לקבל ממנו ברכת פרידה. כשהרבי תקע לידו את קצה אצבעותיו שאלהו ר' לייבילי: כשאבוא לפוזן לראות את זקני רבי עקיבא, בעל הדין ובעל ההלכה, והוא ישאלני, על סמך איזה דין בשולחן-ערוך נשען המנהג בקוצק לאחר בזמן התפילה – מה אשיב לו? על איזו הלכה אסתמך? הרבי הרהר קמעה והשיב: אמור לו כי ההלכה אומרת שפועל העושה אצל בעל הבית, המחדד את גרזנו לפני שהוא מתחיל במלאכת חטיבת עצים נחשבת לו החדידה כמלאכה...

כחידוד הגרזן לגבי חטיבת עצים, כך ליטוש המחשבה לגבי תפילה. התפילה, שהיא תמצית המחשבה, איננה מתחילה מהרגע שהפה מתחיל למלמל את המלה, אלא מהרגע שהאדם משחזר את מחשבתו, כהכנה לתפילה. וכי מה ערכה של תפילה כשהמחשבה המעוררת את האדם לתפילה העלתה חלודה.

בקוצק מסיימים את התפילה באיחור זמן. אך מתחילים בה בזמנה. התפילה עצמה נמשכת רגעים בלבד, ואילו ההכנות לה מתחילות משעת זריחת השמש.

מלאכים ובני-אדם

קו-אופי אחר המבליט את ייחודו של היחיד בקוצק, הוא החיטוט באני הפנימי, הלבטים התמידיים וטלטולי הנפש, שהיו מנת חלקו של חסיד קוצק.

בקוצק לא היו נותנים פומבי ליצרים המטרידים את האדם. היצר איננו תופס מקום בשיחם ובשיגם של חסידי קוצק. החריפים שבהם אף היו רגילים לומר: אין לו ליצר הרע דריסת רגל בקוצק! הם שאפו להגיע לגבהים רוחניים כאלה, שלאורם – המאבק בין היצרים יתבטל וייעלם ממילא. אך כל זה היה למראית עין. כשחסיד קוצק היה שח עם לבו, לא סרה מחשבתו מהנפתולים בין כוחות הנפש שהיו מתרוצצים בפנימיותו. "הזהר, אל תרפה במושכות!" היה חסיד קוצק רגיל לומר, שעה שהיה נשאר עם עצמו, ישב מהורהר ולגם לגימח יי"ש.

רבי מנדל אמר פעם לאחד מתלמידיו, צעיר לימים:

- נאמר, "אם פגע בך מנוול זה – משכהו לבית המדרש". כלום חושב אתה, אברך, שבזה נגמר העסק? שבבית המדרש תנוח מטרדות המנוול? לא מיניה ולא מקצתיה. במקום המנוול ההוא, המנוול שבשוק, יבוא אליך אל בית המדרש מנוול אחר, מנוול של בית המדרש, שגם מפניו יש להזהר...

תורת המאבקים שבסתר – תורה שלמה היא בקוצק. לאדם מערכי לב. רגשותיו אינם מנמנמים אף לשעה קלה. גם כשלמראית עין נראה שרגשי הקנאה, התאווה והכבוד כבר כבו – ניצוצותיהם לוחשות עדיין בחבוי. מול ערנותם של ההרגשות מתיצבת ערנותו התמידית של ה"אני". אותו ה"אני", המאזין לרחשושים הדקים של הלבטים שבחדרי חדרים, ואשר מחזיק את המושכות, להטות על ידן את היצרים לפי רצונו.

נעלה שוב אימרה שיצאה מפי רבי לייבילי אייגר.

כשרבי לייבילי חזר פעם מקוצק ובא לסבו רבי עקיבא, שאלהו

הסבא:

- אמור לי לייבילי על רגל אחת, מה למדת שם, בקוצק?

- למדנו בקוצק שישנם מלאכים בלי יצרים, וישנם בני אדם עולים בגדלותם על מלאכים.

בקוצק מפרשים את הנאמר "לא טוב היות האדם לבדו": לבדו – בלי יצרים. לא טוב כשהאדם הוא ללא יצר הטוב וללא יצר הרע. אדם בלי התרוצצות היצרים שבו, ייתכן שהוא עלול להגיע לדרגת מלאך, אך לכלל אדם לא יגיע. לכן ביאר רבי מנדל את הכתוב "ואנשי קודש תהיו לי", אנשי קודש – קדושה של בני-אנוש ולא קדושתו של מלאך (כלשונו: מענשליך הייליג). מלאך הוא יצור קל, יצור עף, למלאך אין בשר ואין דם, חושים אין מתגוששים בו, דו-קרב של יצרים אינו מטריד אותו; המלאך חי בעולם של שירה, ונהנה מזיו השכינה. תפקידו של האדם בעולם הוא להגיע לדרגה של קדושה אנושית.

תלמידו המובהק של רבי מנדל, רבי יצחק מאיר (הרי"מ), אחרי שהוא בעצמו נעשה מנהיג עדה, אמר פעם למסובים על יד שולחנו בליל שבת:

- יכול אני להסיר את היצר הרע מן בני הנעורים, רק שיהיו כל אבריהם מוכנים לקבל על עצמם עול מלכות שמים, אך לא זהו רצון השם יתברך. הבורא ברא את האדם עם הלב ועם היצר, ורוצה שהאדם יתאבק עמו ויתגבר עליו. מחולשותיו של האדם דוקא ומכשלונותיו, נעשתה התורה.

ונכדו של הרי"מ, רבי יהודה אריה אלטר, הממשיך באורח מחשבתו של זקנו ואשר ראה את עצמו חסיד קוצק, אומר בספרו "שפת אמת":

- אין מחסור להשם יתברך במלאכי עליון, שרפים וחיות הקודש, רק שמתאוה לקדושת אנשים, לאנשי קודש.

אנשי קודש – אנשים שקדושתם צומחת ועולה תוך כדי מאבקם; היודעים להתעלות עליו אך לא לבטלו.

שלשה חכמים

ערכם של יסורי הנפש הכרוכים בנפתולי היצרים וחשיבותם, בא לידי ביטוי בסיפור הבא.

בין אנשי החבורה שבקוצק היה אברך שהיה לפנים מחסידיו של רבי ישראל מריז'ין, פרש ממנו ונסע לרבי מנדל. הוא שהה בקוצק שבועות וחדשים, השתלב באורח החיים של החבורה וקבל על עצמו עולה של קוצק. בשעת רצון נכנס האברך לחדרו של הרבי, וברעדה תינה בפניו את לבו:

- רבי, כשהייתי בריז'ין עָרַב הטעם בכל. תורתִי היתה תורה, ותפילתי – תפילה. עבדתי את הבורא מתוך חשק ומתוך שמחה, ואילו כאן – אינני יודע היכן אני נמצא. חש אני כי התפילה שאני מתפלל איננה שלמה, התורה שאני לומד יוצאת אצלי פגומה, בגלל הפניות שבי. מאז שבאתי לכאן אינני שלם ברוחי. משהו חסר לי. תמיד יש לי יסורי נפש, פן הדברים שאני עושה, אינני עושה אותם בשלמות. מה יהיה בסופי?

הרבי הקשיב לדבריו, הוציא מלבו אנחה קלה והשיב: – וכי מי אמר לך שהעליון חפץ בתורה שלך, בתפילה שלך, ובמעשים טובים שלך? שמא רוצה הוא דוקא ביסורי נפש שבך, את אותה אי-שביעות הרצון שבך. אל תהא סנדלר, המקבל שכר בעד הנעל שהוא מתקין. "אנו עמלים ומקבלים שכר", השכר שאנו מקבלים הוא העמל עצמו. העמל שבצער הפנימי שלנו.

הַכְּנוֹת שבדברי האברך נראתה, כנראה, בעיני הרבי. שכן, אחרי שנפרד ממנו ועמד כבר על יד סף החדר בדרכו לצאת, רמז לו הרבי לחזור, קירב אותו אליו, ושלא כדרכו הרחיב בפניו את הדבור ואמר:

- החכם מכל האדם אומר במשלי (כ"ד ז') "רָמוֹת לאוּיֵל חֲכָמוֹת" (דברי חכמה – אין הפתי מסוגל להבינם). על זה מביא המדרש בקוהלת שלשה משלים. משל ראשון: כיכר היה בשמי קורה, לא היה מי שיורידנו, עד שבא חכם ואמר, אני אקשור סולם בסולם ואורידו.

משל שני: מים יפים היו בבור עמוק, ולא היה מי שיעלם, עד שבא חכם ואמר, אני אקשור חבל בחבל ואעלם.

משל שלישי: מלך ששכר פועלים לשאת מים בחביות מנוקבות. התפלאו הפועלים מה התועלת שבדבר? עד שבא חכם ואמר: מה איכפת לי, שכרי אני נוטל.

שלשת החכמים הללו, כל אחד מהם היה חכם יותר מקודמו. החכם הראשון אמר בלבו: אם כיכר הלחם מונח על הקורה הגבוהה, ודאי מישוהוא היה מוכרח לשימו שם, נמצא שקיימת דרך להגיע למקום ההוא. אם כן – חשב החכם – אטריח את עצמי עד שאגיע לשם. החכם הזה היה חכם פשוט, שהרי הדרך היתה סלולה לפניו. השני הרחיק לכת ממנו. הוא קיבל על עצמו למצוא דרך למעיין שבבור עמוק, למקום, שייתכן, שאיש עדיין לא הגיע אליו. בחכמתו הוא מצא דרך גם לשם. ואילו החכם השלישי הוא החכם האמיתי. המלאכה שהמלך ציווה לפועליו שיעשוה – לשאת מים בכלים מנוקבים – היא לכאורה מלאכת שוא. מה מטרה בה, ומה התכלית, לשפוך מים בחביות מסודקות? עד שבא החכם וגילה, שהמלך איננו רוצה כלל שהחביות תהיינה מלאות במים; רוצה הוא שהפועלים יהיו על ידו ויעמלו בטלטול החביות ממקום למקום. "מה איכפת לי – שכרי אני נוטל". התכלית היא בהשאת החביות עצמה.

אדם יחידי נברא...

"אדם יחידי נברא". הוסיף רבי מנדל: "והוא חייב תמיד להישאר ביחידותו".

יחידותו של היחיד באה לפעמים לידי גילוי לא על ידי האיזון הפנימי שבו, אלא על ידי הניגודים הפנימיים דווקא. ההתאזרות כל פעם מחדש ולא ההליכה בתלם, היא אשר מעצבת את רשות היחיד של האדם. המאבק מחנך. על ידו משחרר האדם את רצונו מכל תלות; מחשל אותו, ואיננו נותן שהוא יטה הצדה. ההתרוצצות הפנימית היא אשר שומרת על התחום, המבדיל בין ה"אני", בין ה"אתה" ובין ה"הוא".

חתימה

מקורות ומקוריות

"...לקוצק עולים". בעולמה של קוצק מתעלה האדם ועולה לספירה של אצילות מזוקקת. שהרי קוצק פירושה רוממות רוח האדם ודרבון רצונו, כדי לעלות למעלה מכפי שכוחו מגיע. "אם אי אפשר לעלות – מוכרחים לעלות".

קוצק פירושה – העלאת האיכות כגורם קובע. תקופתו היא תקופה של המוניות. המונים מעצבים את פניה וקובעים את דמותה. אם לא תימצא קבוצה קטנה של בני עלייה שתשמור על טוהר האידאה ולבדקה בכל עת בדיקה מחודשת, הרי עלולה היא להסתאב ולהעשות לשלד.

קוצק פירושה – העזה, מרד קדוש. הסתכלות בעומק, חיתור שכלי והכרת האמת שבתוך האדם, שבתוך היקום ושל ממעל לו.

קוצק פירושה – הפקעה ממושגי אושר קטנים ומערכים מדומים. לעג לחיים של שנה שנת-צהרים שלווה. מוטב תסיסה של הרגזה המפרה את הלב, מאשר הליכה של שובה-ונחת מתוך רוויה, ושאננות של מחשבה בטלה.

קוצק פירושה – אמונה פעילה ודינמית הממלאה כל ישותו של האדם, שרק היא בכוחה להרוס את הבטחון של משוללי האמונה.

קוצק פירושה – סלידה מהעמדת פנים לכל צורותיה ואהבה לאמת.

קוצק פירושה – ניגוד לחיקוי בכל צורותיו, ניגוד לחיקוי הפרט וניגוד לחיקוי לאומי.

קוצק קוראת למקוריות בחיי הפרט ולעקירת מקורות זרים מחיי העם.

תם ולא נשלם

בין צאציו של רבי מנדל רנח דו-שיח שהיה בין רבי אברהם מסוכטשוב, חתנו של רבי מנדל, ובין רבי ישראל מפילוב נכדו, בעת ששניהם הגיעו כבר לשנות זקנה.

שאל רבי ישראל את רבי אברהם:

-האם הבנת את הדברים אָז, שעה ששמעת אותם כשהם יצאו מפי זקני?

שתק רבי אברהם, והרהר ארוכות ועמוקות.

לאחר מכן השיב: כששמעתי – לא הבנתי, אך החבאתי את הדברים מאחורי האוזן, וכשהגיעה שעת-רצון נכנסו הדברים לאזני – והבנתי.

חתומים ועמוקים הם דבריו של החכם מקוצק. אך אין לך אדם שאין לו רגעים של פתיחת הלב ושל זניקת המחשבה למעלה. נשנן לעצמנו את דברי רבי מנדל הצולפים ונשמור עליהם במקום מחבואים, כדי שכבוא אותם הרגעים-של-חסד, יורעד הלב הפתוח מאמיתות.

בצילו של הסנה הבוער נדליק זיק של שבת בתוך לב של חולין, שלאורו תכסוף הנשמה לגילוי העולם של מעלה, הנותן טעם, תכלית ומשמעות לעולם של מטה.

נספח ביאוגרפי
(תולדות חייהם של מספר אישים המתהלכים
בספר)

רבי מנחם מנדל

מעיון יניקתו:

רבי יעקב יצחק "החווה" מלובלין – השער לחסידות.

רבי יעקב יצחק "היהודי הקדוש" מפשיסכא – המורה הראשון.

רבי שמחה בונים מפשיסכא – המורה השני.

האישים מסביבו ותלמידיו:

רבי יצחק לבית וורקא – געו בנפש ובר-פלוגתיה בדרך.

רבי יצחק מאיר, לבית גור – הגאון שבנאמנים.

רבי אברהם לבית סוכטשוב – יושב לפני ולפנים.

רבי מנחם מנדל (הלפרין-מורגנשטרן) מקוצק
נולד בשנת תקמ"ז - 1787, בגוראי
נפטר בשנת תרי"ט - 1859, בקוצק

רבי מנחם מנדל נולד בעיירה גוראי שבמחוז לובלין. אביו ר' לייביש, מוצאו ממשפחה מתנגדית למדנית ומיוחסת, מצאצאי רבי דוד הלפרין, רבה של זסלב ושל אוסטראהא; ואילו משפחת אמו אסתר, היתה מן העשירות שבעיירה.

בשנות נעוריו למד רבי מנדל תורה בזאמושטש, אצל רב העיר ר' יוסף הויכגילרנטר, מחבר ספר "משנת חכמים", באור על "משנה תורה" לרמב"ם. באותם הימים אסור היה לו, לפי חוק המדינה, לצעיר יהודי לשאת אשה אם לא למד מלאכה תחילה ולא ידע שפת המדינה. למטרה זו נסע רבי מנדל ללבוב. כשרונותיו הבלתי רגילים עמדו לו לסיים את לימודיו במשך ששה חדשים, ואף לעמוד בבחינה ממשלתית. לפי מקור אחד, למד גם הוא, כרבי בונים רבו, רוקחות כמקצוע. על אותם ימי הנעורים שלמד השכלה חיצונית, אמר רבי מנדל לאחר מכן: שמרתי אז על עצמי היטב מפני החיצוניים...

בן עשרים (לפי מקורות אחרים, בן ארבע עשרה) נשא רבי מנדל אשה, את גליקל בתו של ר' אייזיק נ"י, מטומאשוב ליד לובלין. חותנו העניק לו כסף רב כנדוניה, אך עד מהרה כלה הכסף והלך לאיבוד.

רבי מנדל נסע ללובלין אל ה"חוזה", אך לובלין לא היתה אלא השער לחסידות. מורו הראשון בחסידות היה רבי יצחק "היהודי", ולאחר הסתלקותו – רבי בונים.

היו אלה שנות עלייה ברוחניות בחיי רבי מנדל. הוא זנח את דאגת הפרנסה, ורעיתו גליקל לא העזה להטרידו בענינים גשמיים. כלכלת הבית היתה נתונה על שכמה.

על מידת גדלותו בתורה ועל המיוחד שבדרך לימודו מעידים שני שרי התורה שבאותו הדור – גיסו רבי יצחק מאיר אלטר מגור (הרי"מ), וחתנו רבי אברהם מסוכטשוב. הרי"מ מתבטא כך: "...על מה שהנני מתיגע ימים רבים מבין הרבי בין רגע.... הלמדנות שבי אינה מגיעה אלא עד לדלתו של רבנו בקוצק". ואילו רבי אברהם כותב בהקדמה לספרו "אגלי טל" בלשון זו: "ואחרי כן נכנסתי לפני ולפנים, לבית חמי אדמו"ר זצ"ל מקוצק, מקור החכמה והתבונה. ממנו דברי עיון למדתי; ממנו נתודעתי מה יקרא חדושי תורה באמת. כי לא כל הפלפולים – חידושים המה".

בן ארבעים, אחרי פטירת רבי בונים (תקפ"ז – 1827) נעשה לרבי. שנתיים ימים היה בטומאשוב. בעיר זו הצטרף אליו כתלמיד אחד מתושביה, ר' הירש, שמרוב נאמנותו לרבו בכל ימי חייו, היה מכונה בפי כל הירש משרת.

גדולה היתה המצוקה בבית. רבי מנדל חשב את הכסף ולא לקח מתנות ופדיונות מתלמידיו כנהוג אצל אדמו"רים אחרים. בבית לא היתה פרוטה לפורטה. הרבי לא הירבה בכתיבת מכתבים. הסיבה היתה פשוטה, אותה גילה פעם במכתב לרבי יצחק מאיר: "האמת אגיד ולא אבוש, כי יוכלו להיות זמנים שאין בינינו לשלם על הפאסטא..." ר' הירש, נאמן ביתו של הרבי, הוא שדאג לצרכי הבית.

בשנת תקפ"ט (1829) עבר רבי מנדל לקוצק. שמונה שנים לאחר מכן חלתה אשתו. בטוחה היתה שבעלה ירעיש את העולמות העליונים בתפילתו, אך רבי מנדל יעץ לה לנסוע לוורקא, לרעו רבי יצחק, "הצדיק בעל הלב הטוב", שתפילתו נשמעת במרומים. היא שמעה בקולו, אך מצב בריאותה הלך ורע. רבי מנדל נסע אף הוא לוורקא ועמד ליד מיטתה לפני מותה. גליקל היתה אז בת ארבעים שנה.

מאשתו זו נשאר לו בן אחד, הבכור רבי דוד.

לפי עצת תלמידו, רבי יצחק מאיר, נשא רבו לאשה את אחות אשתו, שלא היתה נשואה – בתו של רבי משה ליפשיץ-חלפן. ומאז נעשו הרבי והתלמיד גיסים.

חסידי פולין היו תמהים ושאלו זה לזה, על שום מה זכה ר' משה חלפן לשני חתנים אלה – האחד הרי"מ, שר-התורה בפולין, והשני רבי מנדל, ענק-הרוח שבחסידות?

וכך הסבירו את הסיבה:

במשפחתו של ר' משה ליפשיץ התאחדו תורה ועשירות במקום אחד. העלם משה היה יפה תואר, נוסף לתואר עילוי בתורה שהכתיר את ראשו. משפחות מיוחסות רבות התחרו זו בזו כדי לזכות לקחתו כחתן. והנה באחד הלילות התכנסו בבית ליפשיץ נשים צדקניות שבעיירה, חברות בחברת "הכנסת כלה", כדי לטכס עצה כיצד לתתן את הריבה העניה והגיבנת הגרה באותה העיירה, שבגלל כיעורה אפסה התקווה להשיאה לאיש. הדים משיחת הנשים הגיעו לאזניו של משה הצעיר, שישב בחדר השני והגה בספר. בו בערב ניגש לאמו ואמר, שנפשו חושקת לקחת לאשה את אותה הריבה דוקא, זו שכולם מואסים בה... מן השמים זיכוהו, לכן, שבנותיו מאשתו זו, תינשאנה לבעלים מפורסמים כאלה.

אשתו השניה ילדה לרבי מנדל שני בנים ושתי בנות-תאומות.

בשנים הראשונות לשבתו בקוצק גברה מצד אדמו"רים אחרים ההתנגדות לרבי מנדל ולדרכו החדשה. על תלמידי רבו, רבי בונים, היו אומרים שאינם מקפידים על זמני תפילה, ואילו על תלמידיו של רבי מנדל הלעיוז, שאין מתפללים כלל.

על מידת ההתנגדות לרבי מנדל יעיד הסיפור הבא:

רבי מנדל ביקר פעם בלבוב לצרכי ריפוי. בבית המלון שבו התאכסן גר גם כומר שהיה בעל זקן ארוך. בצהרי יום השבת הציץ הכומר מחלונו ובפיו סיגרה דולקת. יהודי לבוב, בידעם כי בבית מלון זה מתאכסן הרבי מקוצק, מיהרו לבית רב העיר, הגאון ר' יעקב אורנשטיין, מחבר ספר "ישועות יעקב" והעידו, כי כמו עיניהם ראו שהרבי מקוצק עישן בשבת. רב העיר חקר את העדים כדין, ונטה לקבל את דבריהם.

בדרך כלל, היתה מידת ההשתוות⁵ מפותחת אצל תלמידי רבי מנדל. הם לא היו מתפעלים משבחים שנשתבחו או מעלכונות שנעלבו. אך הפעם, שלא כדרכם, משנודע להם דבר הרכילות על רבם, ניגשו אל הרב מלבוב ואמרו לו בנוסח קוצקאי מובהק: אם כך אתה דן גם בשאר ענינים, הרי עלול אתה להרבות ממזרים בישראל...

שלושים ושנים שנה היה רבי מנדל מורה לתלמידים. עובדות היסטוריות מוכיחות, כי בשנים עשרה השנים הראשונות, כשדלתות חדרו היו פתוחות, רגילים היו העוסקים בצרכי ציבור שבאותו הדור לסור לקוצק, כדי לשמוע ממנו עצה בעניני ציבור שהזמן המסוער הולידם, ובעיקר כיצד לנהוג כלפי השלטונות הרוסיים, שידם המאוגרפת הנחתה בחזקה על יהודי פולין, שהיתה אז חלק ממלכות רוסיה.

מענינת גישתו המקורית של רבי מנדל לשאלות המדיניות והחברתיות של אותה התקופה.

בעת מרד הפולנים נגד הרוסים, שעה שיהודי פולין עמדו בצל הסכנה של השתחקות בין שלטונות הצאר הרוסי ובין המתמרדים הפולנים, העמיד עצמו רבי מנדל לצדם של המורדים. הוא חתם על קול-קורא הממריץ בהמוני העם להצטרף אל המורדים, ובעשירי העם – לתמוך בהם בכספים. כשהמרד נכשל (בשנת תקצ"א – 1831), נאלץ רבי מנדל לברוח מפולין. הוא עבר יחד עם הרי"מ לברוד שבגאליציה, שהיתה אז חלק ממדינת אוסטריה (מקור אחר מצביע על לבוב כמקום מקלט). רבי מנדל לא יכול היה לשוב לפולין, אלא אחרי ששינה את שם משפחתו מהלפרין למורגנשטרן; השם שצאצאיו שומרים עליו בגאון ומבטאים אותו בדרך-ארץ.

מקורות גישתו באה לידי ביטוי בתשובתו רבת המשמעות לאחד מתלמידיו שסיפר לו, כי השלטונות הרוסיים הוציאו צו המחייב בחורי ישראל להתגייס לצבא, וכי המשכילים שבוורשה הבירה רואים בזה אות לטובה. מעתה, אומרים הם, יעשו היהודים לאזרחים בעלי שיווי זכויות

---

5. מושג חסידי, שפירושו – תגובה פנימית שווה לשבח ולגנאי, הנובעת מהפקעת החשיבות העצמית.

לשאר אורחי המדינה. כששמע זאת רבי מנדל, הרהר שעה ארוכה, ואמר: נאמר "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" (בראשית). בזמן שישראל שריים בארץ לא להם – מוטב שיישארו גרים ולא אורחים...

כשהשלטונות גזרו גזירה האוסרת על היהודים ללבוש את לבושם המסורתי, חיווה רבי מנדל את דעתו בתקיפות לקולא, נגד דעת רוב האדמו"רים שראו בגזירה הזו עבירה שיש להתנגד לה עד כדי "יהרג ואל יעבור". אומרים, כי מאז לא נכנסו התלמידים לחדרו של רבי מנדל כשהם חבושים כובע עם המצחיה הצרה והקטנה שהיה חלק מלבושם של יהודי פולין, אלא היו חובשים כיפות עמוקות.

עשרים השנים האחרונות של חיי רבי מנדל, למרות שהן עטופות ערפל, בכל זאת נמצאים בידינו פרטים על יחסו כלפי בני משפחתו. הרבנית, בניו ואף בנותיו, היו רגילים להיכנס אליו במועדים קבועים, פרט לשעות שרכי מנדל התיחד עם קונו. לבדו היה בחדר בשעה שהתפלל, ואסור היה לאיש להימצא בו באותה השעה. גם לא לקרובי המשפחה.

הוא שקד על חינוכם של בניו והתעניין בחינוך בנותיו. לעתים קבועות היה קורא את הבנים אליו ובחנם בלימודים. כשנכת שהם מתקדמים בלימודיהם, היה מושיט להם פירות ומגדנות. מקורבי משפחה יודעים לספר, שהוא העביר קולמוסו על המחברות של הבנות ותיקן בהם את השגיאות. לעתים היה נוכח בשמחות משפחתיות. הוא עצמו סידר חופה וקידושין אצל בניו ובנותיו. ישב על יד השולחן עם האורחים, אך תמיד ביקש ממקורביו לעשות הכל במהירות, ללא כלי-זמרים, וללא בדחנים, "הזמן דוחק וחבל על כל רגע".

ביום כלולות הבת צינא עם חתנה ר' אברהם (שניהם בגיל ארבע עשרה), שעה קלה לפני החופה, קרא לחדרו את אביו של החתן, הרב מביאלה וטען לפניו ברוגזה, לשם איזו תועלת תפר לבנו מלבושי משי יקרים. "מה יהיה לו מהם כשיגדל?...".

מזמן לזמן נכנסו אליו הקרובים שבין תלמידיו והיו מספרים לו על המתרחש בעולם הגדול. הרבי הקשיב תוך שתיקה, פסק את פסוקו וחזר לעולמו, לעולם של התבודדות.

על עשרים שנות ההסתגרות היו מתלחשים זקני החסידים, שלמען האמת לא היה החדר נעול כל עיקר. "באצבע הקטנה אפשר היה לפתוח את הדלת". אך בכל זאת היה החדר סגור על שבעה מנעולים, בכוח גערתו של הרבי לחסידיו לא להתקרב אל הדלת. הצוו בלבד היה המנעול והבריה...

בן שבעים ושנים שנה היה רבי מנדל כשנפטר, בחודש שבט תרי"ט (1859). על קברו נכנתה מצבה בצורת בנין קטן, כתבנית המבנים המוקמים על קברי הצדיקים ואשר נקרא בפי החסידים "אוהל".

על אבן המצבה חרותות המלים הללו:

עיר גאריי הרה וילדה, עיר טאמשוב גידלה שעשועיה,

אוי נא לה אמרה קוצק, כי אבדה כלי חמדתה.

פה השליך איש האלהים אדרתו,

ה"ה אדוננו מורנו ורבנו, רוח אפינו משיח ה',

שר התורה, מקור הבינה ועמק הדעת.

אלוף הגאונים וקודש הקדשים,

עמוד העולם ופלאו רכבו ופרשיו,

רבנו הגדול, ראש גולת אריאל, מאורו של ישראל, ורבן של כל צדיקי הדור.

כמלאך ה' צבאות הוא, קדוש ונורא שמו.

מרנא ורבנא

מנחם מנדל נבג"מ (נשמתו כגן עדן מרומים), ברבי יהודה זלה"ה.

ושבה אל אלהים נפשו בשנת שבעים ושתיים לימי חייו ביום חמישי לסדר: ואל משה אמר עלה אל ה'.

בכ' בשבט, לפרט "או נא כי נלקח ארון אלהים" תרי"ט לפ"ק.

בנים:

מאשתו הראשונה:

(א) רבי דוד, ניהל עדה בקוצק ארבע עשרה שנה ונפטר בן ס"ד.
(השאר ארבעה בנים ושבע בנות).

מאשתו השניה:

(ב) רבי בנימין, ⁶ (ג) ורבי משה ירוחם, שניהם נפטרו בצעירותם, בגיל כ"ז.

חתניו:

(א) רבי אברהם בורנשטיין, אדמו"ר מסוכטשוב, בעלה של צינא, המפורסם בעולם החסידות והלמדנות בתואר: בעל "אבני נזר" ו"אגלי טל", על שם ספריו שחיבר.

(ב) רבי דב זאב רפופורט, רב בקוצק, בעלה של ברכה.

נכדים (אדמו"רים):

(א) רבי ישראל, בנו של רבי דוד. חמש עשרה שנה ישב על כיסא אביו בקוצק אחרי פטירתו. לאחר מכן עבר לפילוב.

מן היחידים המעטים שבין אדמו"רי פולין שהטיף לעלות לארץ ישראל ולייסד בה מושבות. פיו היה שנון ועטו מהיר. חיבר קונטרס בשם "שלום ירושלים", בו הוא מרמז כי תקופתו נושאת סימנים של עקבות המשיח. בכל חום ההתלהבות היה דבוק בציון ובתנועת ההתישבות החדשה. חיפש אלף אנשים חרדים שירכשו אדמה בישראל

---

6. הרבנית בקשה מבעלה לקרוא לרך הנולד בשם מסויים. רבי מגדל הסכים לדבריה. אך בשעת "הברית" אמר למוהל ששמו ייקרא בישראל בנימין. עם גמר שמחת "הברית" נכנס לחדר הרבנית וסיפר לה, כי בעת הליכתו לבית המדרש בא אליו מעולם העליון המלמד שלימדהו תורה בילדותו ששמו היה בנימין, ואמר לו: ממני למדת תורה, מדוע אינך קורא את בנך כשמי? ושמעתי בקולו.

ויעלו אליה, יחרשוה, יזרעוה, יקיימו את כל המצוות התלויות בארץ ויניחו יסוד להתחדשות החסידות בארץ ישראל.

הוא נפטר בתרס"ו (ארבעים ושבע שנה אחרי פטירת סבו).

(ב) בן אחר בן של רבי דוד, רבי צבי הירש, היה אדמו"ר בלומאז.

(ג) רבי שמואל, בנו של חתנו רבי אברהם מסוכטשוב.

כשהיה ילד קטן הושיבהו אביו על ברכיו ואמר: אהבתי נתונה לך לא משום שאתה בני אלא משום שהנך נכדו של הסבא מקוצק...

רבי שמואל ישב על כסא אביו בסוכטשוב ולאחר מכן בזגירז' על יד לודז'. דבריו כונסו בספר "שם משמואל" על התורה, ספר רב הכמות והאיכות.

גינים:

רבי צבי מלוקאו.

רבי יצחק זליג, המכנה הרבי מסוקולוב.

רבי משה מרדכי, שהיה רבי בפילוב ובוורשה.

רבי יוסילי, רבי בקוצק.

רבי דוד, בנו בכורו של רבי שמואל בורנשטיין. בראשונה היה גר בפביאניץ ולאחר מכן בלודז'.

הרב ר' אהרן ישראל בורנשטיין, בתל-אביב.

רבי חנוך הינך בורנשטיין ממשיך את הרביות בירושלים.

אחרון הצאצאים מבית קוצק היה רבי משה ברוך מורגנשטרן, שנספה בשואה.

**רבי יעקב יצחק (הורוביץ)
 "החוזה" מלובלין
 נולד בשנת תק"ה - 1745 בשברשין
 נפטר בשנת תקע"ה - 1815 בלובלין**

החוזה למרחקים

אילן החסידות ששחל רבי יעקב יצחק בלובלין, שבמרכזה של פולין, שלח את שרשיו למעמקים ולמרחקים. משרשים אלה צמח וגדל פרדס החסידות, שהשתרע על פני מרחבי פולין וגאליציה. מלובלין ינקו את יניקתם כמעט כל האדמו"רים שבפולין וגאליציה. מחצרו של "החוזה" נתפצלו השושלות השונות, ומכאן יצאה החסידות וכבשה בסערה משכנות ישראל, והתבססה בהם ק"פ שנה, עד שריפת אהלי יעקב שבמזרח אירופה.

"החוזה" לא הכיר את הבעש"ט. בן חמש-עשרה שנה היה בעת פטירתו (בתק"כ - 1760). את ראשית תורת החסידות ינק אצל המגיד הגדול, רבי דב בר ממזריטש, זה שזכה לשבת על כסא הבעש"ט. כשנפטר רבו הראשון (תקל"ג - 1773) היה "החוזה", בן כ"ח שנה. הוא הצטרף אז לחבורה, שהכתירה את רבי אלימלך מליז'נסק למנהיג.

עוד בחיי רבו זה, התחיל רבי יעקב יצחק לנהוג ערה. בתחילה נוד על פני כפרים ועיירות, לאחר מכן הקים בית-חסידים קטן בעיירה לאנצ'ט, ולבסוף הקים את בית-המדרש הגדול בלובלין. עד מהרה נעשתה לובלין מרכז החסידות להמון-עם ולבני-עליה כאחד. ללובלין נסעו מארבע קצווי פולין, ואף מעבר לגבולותיה - מהונגריה, מוולין ומפודוליה. נמשכו אליה פשוטי-העם ובעלי מלאכה, מוזגים וחוכרים, וגם למדנים מפורסמים, שבעצמם יסדו שושלות וחצרות. אחד מבני עליה אלה התבטא: את העולם-הבא שלי מצאתי כאן, בעולם-הזה של

לובלין... אומרים, כי מסביב לשולחן הארוך שבראשו ישב "החווה" בשבת ובחג, היו מסובין ד' מאות בעלי חלוקים ופוזמקאות לבנים.

"החווה" – תואר זה, שרבי יעקב יצחק בלבד זכה לו, בא לציין את כוח ראייתו למרחקי המקום והזמן. בדורו האמינו, כי נתגלה ללובליני האור של ששת ימי בראשית, השמור ליחידי סגולה בלבד; ובכוח האור הגנוז הזה גלויים לפניו כל הרזים.

בעת ש"החווה" הציץ בפתק שהגיש לו חסיד בשעת קבלת שלום, הכיר לפי כתב-היד את מקור נשמתו של הכותב, ואת טובי מעשיו של העומד לפניו. קריאת פתק של חסיד היתה אצל "החווה" כעין עבודת הקודש. הוא כיוון כוונות וייחד יחודים לפני קריאת הפתק. לפעמים אף אמר: לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה בדחילו ורחימו...

את כוח ראייתו למרחקים ירש הלובליני, לפי המקובל, מרבו השני, רבי אלימלך מליז'נסק, שבירך אותו לפני הסתלקותו ומסר לו במתנה את "עיניו". אך סיפור אחד מעיד, כי עוד בהיותו צעיר לימים, אצל המגיד ממזריטש, כבר אז ידוע היה כי עיניו הפנימיות פקוחות למרחקים... מספרים, כי פעם כשחסר היה אצל המגיד ממזריטש עשירי למנין לתפילת מנחה, ביקשו התלמידים מ"המגיד" שיצרף את האברך ר' יעקב יצחק למנין. לא הסכים לכך המגיד: הוא אינו יודע לשמור על גבולות... כשהיה חשש לאיחור מועד של תפילת מנחה, צורף התלמיד הצעיר לחבורת המתפללים. אך תוך כדי התפילה התעלף ר' יעקב יצחק וצנח ארצה. אמר "המגיד": הלא אמרתי לכם שהוא רואה יותר מדי...

הכל ראו ב"חווה" צדיק הדור. המגיד רבי ישראל מקוזניץ, שהיה גדול בשנים מ"החווה", כינהו בשם "אורים ותומים", על שם האור שקרן מפניו כמו מאבני שוהם שעל חזהו של הכהן הגדול.

קמח ותורה

דרך התסידות בלובלין היתה זו שסללוה ראשוני המורים באוקראינה, אך עם זאת קיבלה כאן התסידות דמות חדשה, הן לגבי צורתה החיצונית והן לגבי תכנה הפנימי.

וזה החידוש של חסידות לובלין מבחינת הצורה החיצונית:

הבעל-שם-טוב בישר את בשורת החסידות תוך כדי הילוכו בשכילי השדות, בנתיכי הכפרים ובשווקי העיירות; בא תלמידו, "המגיד" הגדול, ועשה מחסידות – תורה. "המגיד" תקע במזריטש יתדות, ופרש אוהל ללמוד בו תורת החסידות, אך עדיין לא היתה לה לחסידות צורה של קבע, עד שבא ה"חווה", והניח בלובלין יסודות, הקים עליהם בנין איתן ששימש בית-מדרש של קבע לחסידות, גדר מסביבו חצר רחבת-ידיים, שתוכל להכיל המון-עם-רב.

ואילו לגבי התוכן הפנימי, החידוש היה בכך – שאל תורת החסידות הבעש"טית צרפה לובלין את הצדיקיות.

"החווה" מסמל את החסידות של מופתים ורוח הקודש הגלויה. במשכנות ישראל שבפולין היו אומרים: בלובלין מתגלגלת רוח הקודש מתחת לשולחנות. הרבי נעשה לפועל ישועות עבור כלל ישראל, ולמוריד שפע גשמי לכל פרט ופרט בישראל. ההשתמשות הגלויה במופתים, נבעה מתוך אהבת ישראל פשוטה, והובילה לקראת הגברת האמונה בעולם. הקמח היה אמצעי לתורה. המופתים הגלויים שבחומר קירבו את ישראל לקונם וסיפורי הניסים קידשו שם-שמים בעולם. בלובלין היתה חסידות של מידות טובות, שאהבת ישראל היא מן המשובחות שבהן. אחת ממימרותיו, העוברת כחוט השני בדברי התורה של "החווה", הוא: "אדם חייב לראות רק טובות בישראל". כשה"חווה" חש שעל ידי ראייתו המופלגת הוא רואה לפעמים דברים העלולים לפגום במידה זו של אהבת ישראל – עמד והתפלל לבוראו שיטול ממנו חוש ראייתו זה. "החווה" מסמל את העממיות הרחבה של חסידות פולין, והוא אשר גרם שתנועה זו תהיה אבן שואבת להמוני עם.

"הנפילה הגדולה"

בשנים האחרונות עמד "החווה" בסימן הציפיה הנלהבת לבואו של הגואל. הפרק האחרון בחייו עטוף מיסטיות ומבליט את הקו המשיחי

שבו. בפרק חיים זה נעשו על ידו מעשים נועזים כדי לקרב את בואו של המשיח. בלחש ומפה לאוזן סיפרו חסידי "החוזה" על מאבקיו הנואשים עם הכוחות החיצוניים; ועל "הנפילה הגדולה" שאירעה בחג שמחת תורה בלובלין, בשנה האחרונה לחייו.

בהתחלת המאה התשע-עשרה האמינו יהודי פולין שדורם הוא דורו של המשיח. במלחמות נאפוליון והצאר, ראו המוני העם וגדולי הדור סימנים בולטים למלחמת גוג ומגוג, שבעקבותיה תבוא הגאולה. בצעדיהם של חיילי צרפת בערכות העמוקות והמושלגות של רוסיה, שמעו היהודים הדים מפעמי המשיח המתקרבים, הדים, שלא נדמו גם כשנאפוליון ישב בודד באי אלבה. "החוזה" היה מוכן לסכן את חלקו בעולם-הבא ובלבד להביא קץ לצרות ישראל. בלובלין התכנסו אז צדיקי הדור, ו"החוזה" רמז להם על הכנותיו למערכה עם הכוחות החיצוניים. בעל כרחו – טען – יבוא המשיח, כי סאת היסורים קגדשה וכוס התרעלה נתמלאה. "החוזה" האמין כי כוחות הקדושה של כל גדולי הדור, יתגברו על הכוחות המנוגדים של הסטרא אחרא...

אך לא כולם הצטרפו אל "החוזה". הם ידעו על הסכנות שבדבר. אחד מהם אף אמר לחוזה: לי אין כוח. הנח לנפשי! מכל החבורה נשארו עם "החוזה" שניים בלבד; רבי ישראל, המגיד מקוז'ניץ, ורבי מנדל מרימנוב.

בחג שמיני-העצרת תקע"ה, רמז "החוזה" לחסידיו, כי בתשעה-באב באותה השנה, תשרור השמחה במשכנות ישראל. החסידים הבינו את הרמז והשמחה נתנסכה בכל איבריהם עד כלות הנפש. הם רקדו באנפילאות לבנות על השולחנות כל אותו הלילה – והרבי ישב ביחידות בחדרו הסגור, ייחד את השמות הקבליים והתכונן לנצח את הסטרא אחרא בשעת ההקפות.

אך גם הס"מ לא ישב בחיבוק ידים. שבוע ימים קודם לכן, בערב סוכות, נקרא המגיד מקוז'ניץ לישיבה של מעלה. מעיניו של "החוזה" נסתלקה ראייתו; ממרומים לא גילו לו על פטירתו של רעו הגדול. ועתה,

בעיצומו של חג שמחת-תורה, נחלו הכוחות החיצוניים את נצחונם האחרון.

בבית-המדרש, חיכו החסידים לבואו של הרבי. שעה רודפת שעה. האשמורת הראשונה הגיעה כבר לקיצה – והרבי טרם נכנס. אחד ממקורביו מיהר לחדר בו מתבודד הרבי. מתלונות החדר ניבטה החשכה. בלב חרד פתח החסיד את הדלת, העלה בו אור ונבהל בראותו כי הרבי איננו, והתלונות, פרט לאשנב קטן, סגורים. הוא רץ לבית המדרש והזעיק את החסידים. שעה ארוכה חיפשו את הרבי בחצר. אחד מהם ראה בחשכת הלילה דמות של גוף שרוע על האדמה, במרחק מה מן בית המדרש.

- "מי שם?" שאל החסיד בקול פחדים.

- "יעקב יצחק בן מייטל", השיב הרבי בקול רפה.

בעוד שהרבי נישא על כתפי התלמידים בדרך לחדרו, כשגופו נחבל ורגליו שבורות, שאל אותם "החוזה": מדוע הסתרתם מפני שהמגיד מקוֹזְנִיץ עזב אותי? מה יכלתי לעשות? כל הסטרא אחרא התאחדה נגדי...

תשעה-באב תקע"ה לא היה יום שמחה, כפי שחזה "החוזה". באותו יום הועמק אבל החורבן, ביום זה כבה אחד האורות הגדולים של חסידות פולין. נסתלק רבי יעקב יצחק – "החוזה" מלובלין.

צאצאיו:

"החוזה" השאיר ארבעה בנים:

רבי ישראל מלובלין, רבי יוסף מטורטשין, רבי אברהם ורבי צבי ובת.

תלמידיו העיקריים, מייסדי שושלות בפולין ובגאליציה:

רבי יעקב יצחק, "היהודי הקדוש" מפשיסכא, רבי בונים מפשיסכא; רבי דוד מלילוב; רבי ישכר דב מרדושיץ (הנקרא בשם "סבא דקדישא");

רבי נפתלי צבי מרופשיץ ; רבי יחזקאל מקוזמיר ; רבי שלום רוקח מבלז ;
רבי משה טיטלבוים מאוהל ועוד.

ספרים:

"החוזה" השאיר כתבי יד על התורה, מסודרים לפי פרשיות השבוע,
שהוצאו אחרי הסתלקותו על ידי צאצאיו בשלשה ספרים: "זאת זכרון";
"זכרון זאת" ו"דברי אמת".

ביטוי הגותי אמנותי על חיי "החוזה" בשנות חייו האחרונות נתן
מ. בובר בספרו "גוג ומגוג".

**רבי יעקב יצחק (רבינוביץ)
 "היהודי" הקדוש מפשיסכא
 נולד בשנת תקכ"ו - 1766 בעירה פשדבז'
 נפטר בשנת תקע"ד - 1814 בפשיסכא**

לימוד תורה וראיית תורה

נשמתו של רבי יעקב יצחק - "היהודי" - ירדה לעולמנו עשרים ואחת שנה אחרי שנולד רבו "החוזה", והוחזרה לאוצר הנשמות שנה אחת לפני פטירת רבו.

בית גידולו לא היה חסידי. אביו רבי אשר, מצאצאי שלשלת ארוכה של רבנים, היה מגיד-מישרים בעיר מולדתו פשדבז'. קירות בית אבא היו ספוגים תורה, והצעיר, יעקב יצחק, שסימני גבורה גופנית, עמקות מחשבתית ומהירות התפיסה נתגלו בו עוד בהיותו ילד, הקדיש את כל חיליו לאוריתא.

בעיר אפטא שבפולין הקונגרסאית, נשא רבי יעקב יצחק אשה. משהכירו אנשי העיר בחריפותו ובלמדנותו מינוהו ראש הישיבה. בימים לימד תורה לתלמידי הישיבה, ובלילות למד יחידי בבית המדרש.

בעיר זו, חיה באותו זמן אחת הדמויות המקוריות שבעולם החסידות - רבי משה ליב מסאסוב. למדן אף הוא, אך דרך הילוכו שונה היתה מדרך שאר הלמדנים. עיקר עיסוקו של רבי משה ליב היו מעשי חסד ופדיון שבויים. לבו של ר' יעקב יצחק הצעיר נמשך לרבו משה ליב, וזה העמיד אותו על ההבדל בין תורה עם חסידות, ובין תורה ללא חסידות. ר' יעקב יצחק הבין מדבריו, כי דרך החסידות לא ניתנת ללימוד מתוך הספרים הנערמים על המדפים הארוכים שבבית המדרש באפטא. את החסידות חייבים לראות. מאז הוא חדל מללמד אחרים, והתחיל לחפש מנהיג שישמש לו מורה דרך בחסידות.

כדרכם של מחפשי מורים מלפני מאה וחמישים שנה, נרד ר' יעקב יצחק על פני ערים וכפרים. בדרכי נדודיו פגש ברבי דוד מלילוב, צדיק בעל לב טוב, שגדלותו היתה טמונה באהבתו התמימה לכל הנברא בצלם, ליהודי ונכרי. ולכל יצור שבטבע. רבי דוד זה פתח לפני ההילך את שערי החצר של "החווה" מלובלין.

רבי ומורה

שום תלמיד לא זכה לקבלת פנים כזו מצד "החווה" כפי שזכה לה העלם הצעיר ר' יעקב יצחק. כשרגליו דרכו בפעם הראשונה על סף חדרו של "החווה", רמו לו הרבי שהוא, הצעיר, יירש את כסאו ואחרי הסתלקותו יעמוד בראש העדה הלובלינית.

התלמיד החדש נשאר בלובלין ימים ושבעות, וככל שהתבונן מקרוב אל התנהגותו של "החווה" נתגלה הלה בפניו בכל גדלותו ורוממותו. אך עם זאת, חש התלמיד, כי הדרך בלובלין אינה תואמת את שורש נשמתו. פתחיהם של השערים בלובלין רחבים מדי להמונים הרבים המתכנפים כאן תחת טליתו של הרבי. למרחקים הגיעה השמועה, כי בלובלין, בבית מדרשו של "החווה", מתגלגלים מופתים מתחת לשולחנות, לכן באו לכאן כדי להתברך מברכת הרבי.

רבי יעקב יצחק איננו חולק על דרכו של "החווה" בחסידות, היא ודאי תואמת את ההמונים הפשוטים בעלי האמונה הפשוטה, אך הוא איננו זקוק למופתים. הוא מחפש את תכליתה של החסידות. הוא כוסף להתעלות הנשמה, ולהתעמקות המחשבה.

רבי יעקב יצחק לא גילה את הרהוריו לפומיה. אך החריפים מבין תלמידי "החווה" ראו, שדרכו של האברך הזה – אז לא הגיע עדיין לגיל שלושים – שונה היא מזו המקובלת בלובלין, ואלה התלקטו מסביבו ובקשו את קרבתו.

אחרי ששהה מספר שבועות בלובלין, התישב רבי יעקב יצחק בפשיסכא שבמחוז רדום. בעיר זו נעשה אב לחסידות חדשה. לא רבי

לחסידים אלא מדריך לחניכים, מורה המקנה לתלמידיו חסידות של עיון, של העמקה, של חריפות ושל העזה שבמחשבה.

החכמה להיות יהודי

בעודנו בלובלין חדלו חבריו לקרוא את ר' יעקב יצחק בשמו הפרטי והחלו לכנותו בשם "יהודי". לא נתגלה במפורש הסוד של כינוי זה. הדעה המקובלת היא, שהעלמת השם הפרטי תואמת את הדין בשולחן ערוך, האוסר לתלמיד לקרוא לרבו בשמו "ואפילו לקרוא לאחרים ששם כשם רבם – אסור". (יורה דעה, סימן רמ"ב, סעיף ט"ו). הואיל ושמו של תלמיד זה הוא כשמו של רבו "החוזה" – יעקב יצחק – הדירו את עצמם התלמידים, מתוך כבוד לרבם, מלקרוא את התלמיד בשם רבו.

אך אין בדעה הזאת משום נותן טעם למשמעות הכינוי "יהודי", שדוקא בו בחרו תלמידי "החוזה" להכתיר את שם חברם.

יש אומרים, שכינוי זה בא כדי להדגיש את ענוות-האמת של רבי יעקב יצחק התלמיד. לפי אלה, לא נשמעו מפיו מעולם חידושי תורה בשמו. את דבריו רגיל היה להתחיל בסתמיות, כאילו שמע אותם מפי "יהודי אחד".

דומה, כי הכינוי שהתלמידים העניקו לרבם מפשיסכא בא לבטא רחבות המושג של יהודי, ועל ידי כך לציין את מידת השלמות של רבם. ואולי טמון בעצם הכינוי הזה, מלוא החידוש של בית המדרש החדש בפשיסכא. לא צדיק בעל מופת, החוזה למרחקים, אלא מנהיג שהוא בעצמו ישמש מופת ביהדותו. הכינוי בא לציין שכל מה שהיה בו, ברבי יעקב יצחק, נבע ממעיין יהודי. הוא היה רואה את כל העולם בעינים יהודיות. כל מידה טובה שהיתה בו היתה יהודית, כל מחשבה שחשב היתה יהודית וכל מה שעשה – לאו דוקא קיום המצוות – עשה כיהודי. בפשיסכא אמרו: אין חכמה כלל להיות בעל מופת, החכמה העיקרית היא להיות יהודי. לחשוב כיהודי, לאכול ולשתות כיהודי ולפעול כיהודי.

חסידות של איכות

בית מדרש חדש נפתח בפשיסכא. צר היה פתח הדלת של בית מדרש זה. לפשיסכא נסעו אנשי איכות, בני העליה בלבד, בעלי מוחין. לא היו באים לרבי כדי לקבל ממנו שפע של פרנסה או ברכה לריפוי חולים, אלא כדי להתעלות ברוחניות. בפשיסכא לא ירד הרבי לתלמידיו אלא ניסה להרימם אליו, לחנכם ולהדריכם. המטרה כאן היתה דעת אלהים ודבקות בו. אין עוד צורך בשימוש בכוחות עליונים כדי להגיע אל המטרה. בבית מדרש זה לא היו עוסקים בענייני קמח כאמצעי לתורה. השגת המטרה היתה נעשית כאן ישירות, על ידי התבוננות עמוקה.

הדרישה העיקרית שהרבי היה דורש מחסידיו היתה, שכל אחד יכיר את שורש נשמתו, לא יהיה גונב את דעת עצמו, ויהיה נאמן לאמת שבקרבו.

בתלמוד נאמר: "חותמו של הקב"ה – אמת". שאל "היהודי", הלא תואר אמת הוא רק תואר אחד מבין התארים הרבים שהבורא, כביכול, הוכתר בהם, מדוע אם כן בחר הבורא באמת דוקא, כחותמת שלו, ולא באחד התארים האחרים כגון רחום, חנון, וכדומה? אלא כל מידה ניתנת לזיוף ולחיקוי פרט למידת האמת, שהרי אם מחקים את האמת, חדלה המידה הזאת מלהיות אמת.

הרבי דרש לכן מתלמידיו שכל אחד יהיה נאמן לאמת שבקרבו.

בין תלמידי "החוזה" קם קטרוג על חברים שפרשו. הם ראו בהתנהגותו של "היהודי" כעין מרידה ברבם, ובדרכו החדשה – סטייה מדרך החסידות. העמדת עיקרן של המצוות על הכוונה ועל הפנימיות שבלב, גרמה לאי הקפדה בקרב חסידי פשיסכא על זמני התפילה הקבועים, דבר שאפילו החסידים לא היו מוכנים להשלים עמו אז. אולם, למרות שהחסידים עמלו להקים מחיצה בין הרבי והתלמיד, לא פסקה הערצת-אמת הדדית בין שניהם. גם לאחר התפצלות הדרכים, המשיך

"היהודי" לראות ב"חוזה" את רבו. "היהודי" עמד כבר בראש עדה מובחרת בפשיסכא, אך גם אז ינק את יניקתו מלובלין. תכופות היה בא אל "החוזה", כתלמיד הבא אל רבו. אך שעה שהתלמיד גילה את הערצתו לרבו בגלוי, הטמין הרבי את אהבתו לתלמידו בסתר. קרה, ש"החוזה" קרא אל חדרו אחד מאברכיו, למדן וחריף-מוח, נתן לו הוצאות הדרך וציווה עליו לנסוע לפשיסכא, כי מקומו שם, במחיצת "היהודי".

כחודש ימים לפני פטירתו ביקר "היהודי" בלובלין. שעה ארוכה שהה התלמיד ביחידות בחדרו של הרבי. ה"חוזה" הפציר בו, בצעיר שבחבורה, להצטרף לחבר הצדיקים במאבקם לקראת בואו של הגואל. "היהודי" סרב לכך – "הניחוני לנפשי" – אמר.

על הנסיעה האחרונה הזאת סיפר "היהודי" לאחד מתלמידיו, אחרי שחזר מלובלין. וכך סיפר:

...כשנשאיתי לבדי עם "החוזה", לפני שעמדתי לקבל ברכת פרידה, לחשתי לו כי נרמז מן השמים, שעלי להסתלק מן העולם הזה אחרי ראש השנה. אמר לי "החוזה": הישאר עמנו ונשמור עליך! לא השבתי מלה. הושטתי את ידי לידו של הרבי ונפרדתי ממנו.

אין בלבי ספק כי הרבי היה מציל אותי, אלא חשתי כי הוא רצה ליטול ממני את המדרגות, ובחיים כאלה אינני רוצה...

שני סיפורים מעידים על יחסו של "החוזה" ל"היהודי", גם אחרי שבחר ללכת בדרך חדשה.

הסיפור הראשון:

...בשעה שדבר פטירתו של "היהודי" הגיע ללובלין, רבתה הבכייה בחצרו של "החוזה". הגדיל להתאבל עליו רבי חיים מאיר יחיאל ממוגלניצה. קרא לו "החוזה" לחדרו ואמר:

- לי חסר "היהודי" כפי שלא חסר לאיש, בכל זאת אני מקבל תנחומים...

והסיפור השני:

...אחרי פטירת "היהודי" ביקש "החווה" מחסידיו להביא אליו את הגביע, שבו היה "היהודי" מקדש על היין בשבתות ובחגים. כליל השבת הקרוב, לפני הקידוש, נטל "החווה" את הגביע, מזג לתוכו יין, העמידו בידו הימנית, התכונן בו שעה ארוכה, ובנוכחות כל העדה אמר:

- ידעתי גם מקודם שמה שסיפרו על "היהודי" הקדוש איננו נכון. עתה יודע בברור כי הדברים היו בדויים.

פשיסכא היתה התחלה חדשה לחסידות. וכך הביע זאת הרי"מ: עד פשיסכא היתה החסידות פירוש לבעש"ט ואילו מפשיסכא ואילך, החסידות היא פירוש לפשיסכא.

וחסידי פולין היו מוסיפים: בא "היהודי" לעולם, באה חסידות חריפה לעולם...

צאצאיו:

"היהודי" השאיר שלשה בנים ובת.

בן – רבי ירחמיאל מפשיסכא. בחיי אביו התפרנס ממלאכת שענות ואחרי הסתלקותו ישב על כסא אביו.

בן – רבי יהושע אשר מז'ליכוב – פוריסוב.

בן – רבי נחמיה יחיאל מיוזיפוף.

חתן – רבי משה מלילוב (בנו של רבי דוד מלילוב). עלה לארץ ישראל והתישב בה.

תלמידיו העיקריים:

רבי בונים מפשיסכא, רבי מנחם מנדל מקוצק, רבי יצחק מוורקא, רבי יצחק מאיר מגור, רבי חנוך הינך מאלכסנדר, רבי דוב בר מרדושיץ,

רבי יחזקאל מקוזמיר, רבי יעקב אהרון, הרב באלכסנדר. רבי משה אהרון, הרב בקוטנה. רבי משה ישראל, הרב בביאלה. רבי שלמה מרדומסק, רבי שלמה ליב מלנטשנא ועוד.

ספרים:

רעיונותיו וחידושי התורה שלו, מלקטים בארבעה ספרים שהוצאו לאור על ידי צאצאיו ותלמידיו, והם: נפלאות היהודי; תורת היהודי; כתר היהודי וכתבי קודש.

מקור חשוב לתורת "היהודי" ולאורת חייו משמשים ספריו המרובים של החסיד יוסף לוינשטיין, רב בסרוצק, היסטוריון של אבות החסידות בפולין; ספר "החסידות" לרבי אהרון מרכוס, היסטוריון וחוקר החסידות; "שם הגדולים" לרבי אהרון ולדין, חסיד פשיסכא; "שיח שרפי קודש" מאת קדיש רקין; "מאיר עיני הגולה" מאת א.י. אלטר; "בית יעקב", מתלמידיו ר' יעקב אהרון מאלכסנדר; "שמחת איתמר", מחברו – תלמידו ר' איתמר מקונסקיוולי; "עטרה לראש צדיק", מאת ר' יעקב צבי מפוריסוב; ספריו של הרב א.י. ברומברג, בעל המכון לחסידות.

מונוגרפיה מפורטת על תולדות חייו של "היהודי", תורתו ותקופתו, נכתבה על ידי ר' צבי מאיר רבינוביץ.

**רבי שמחה בונים (בניהרדט) מפשיסכא
המורה השני של רבי מנדל
נולד תקכ"ה - 5176, בוואידיסלב
נפטר תקפ"ז - 1827, בפשיסכא**

"פשיסכא היתה התחלה חדשה לחסידות...". אם "היהודי" היה ממחוללי המפנה בתנועת החסידות, הרי אצל רבי בונים תלמידו, שניהל את העדה אחרי הסתלקות רבו, התבלט המפנה עוד יותר.

פשיסכא של רבי בונים היתה חסידות עמוקה ורחבת אפקים. עמקותה באה לידי ביטוי בגילוי פנימיותה של החסידות; ורחבת אפקיה – בסיפורים שתלמידי רבי בונים היו מספרים על רבם, שהיה מכונה בפיהם "החכם שבאדמו"רים".

הדמות החיצונית

כבר בצעירותו נטה הילד בונים לראות מראות העולם הגדול. צר היה לו בד' אמותיה של וואידיסלב עיירת מולדתו. הוא נדד הרחק מגבולות פולין על פני העולם כדי ללמוד תורה; להתבונן בדרכיהם של חכמים ובאורח-חייהם של המוני עם. את הנטיה הזאת ירש הילד מאביו ר' צבי, שהיה דרשן ומטיף, שנדד במקומות רבים במרחבי פולין ואונגריא. ר' צבי חונן בפה מפיק מרגליות, ובכל מקום בואו היה עולה על הבימה שבבית-המדרש ורכש את לבבות השומעים, לא בדברי תוכחה ואיומים אלא בדברים חמים ושלוים.

רבי בונים, על אף היותו יליד פולין, למד תורה בצעירותו בישיבות מטסדורף שבאונגריא ובניקלסבורג שבמורביה. בימים ההם כיהן בישיבת ניקלסבורג רבי מרדכי באָנט, אישיות רבת גוונים, למדן בתורה, שומע

שפות, בקי במתימטיקה, יודע פרק בפילוסופיה ורב-ראשי למדינת מורביה. הרבה תורה למד העלם בונים בניקלסבורג, גם שפות אירופה ומדעים רכש בצעירותו, אף סיגל לעצמו כלפי חוץ דרכם של המשכילים שבאותם הימים.

אחרי שחזר לפולין נלקח לחתן לאחד ממכובדי בנדין, עיר גדולה ומפורסמת בחכמיה. אחרי החתונה היה התתן סמוך על שולחן חותנו. בעיר זו נתגלה לו לראשונה עולם החסידות. תחילה נסע לקוויניץ, אל המגיד רבי ישראל. לאחר מכן נסע ל"רבם של הרביים" שבלובלין.

מבעד למלבושים החצוניים הקצרים נוסח אירופה – דבר נדיר מאד מלפני מאה ושבעים שנה – הכיר "החוזה" את פנימיותו של אברך זה. הוא אף כינהו בשם "החכם בונים". אך כבר אז חש האברך שדרכו של "היהודי" שהיה אז בחצר לובלין, ולא זו של "החוזה", תואמת יותר למהות נשמתו. הוא נתקרב אליו ונעשה לתלמידו עד סוף ימיו.

רבי בונים נתקבל כממונה על מסחר היערות של המשפחה העשירה בקרקע ותמרל ברקסון מוורשה, והשגיח על העברת עצים בדוכרות על פני הויסלה. כסוכן בית-המסחר המפורסם נסע מזמן לזמן לערי נמל שונות. ביקר בדנציג, בלייפציג ובערי אשכנז אחרות, מבצרי ההשכלה בימים ההם. תלמידי רבי בונים, כותכי תולדות רבם, מכליטים כי בעת ביקוריו בערים הגדולות לא הוקיר רגליו גם מבתי תיאטרון.

לימים, נטש רבי בונים את הפקידות בבית ברקסון. נסע ללוב, למד רוקחות, עמד בבחינות ממשלתיות, הוכתר בתואר האקדמאי "רוקח מוסמך", נסע לפשיסכא, מקום מושבו של רבו "היהודי", ופתח בית מרקחת בעיר זו. מקצוע הרוקחות הכניס אותו לחברתם של רופאים ואצילים פולניים, אתם התיידד ועליהם התחבב, אך בכל לילה, אחרי שסגר את בית-המרקחת, היה סר לבית רבו "היהודי" לשמוע תורה מפיו. לעתים היו הרבי והתלמיד משוחחים ביחידות עד אור הבוקר.

רבי בונים היה מחונן גם בנפש פיוטית ובכשרון מוסיקלי נדיר. לעתים, בעמדו לבדו בבית המרקחת ורוחו המריאה אל אין-סוף – היה

לוקח את כינורו, ניגן על מיתריו, הקשיב לצליליו ולא חש בכניסתו של לקוח לחנות.

רבי בונים היה ער למצבם הכלכלי, החברתי והרוחני של היהודים בפולין. הממשלה הפולנית מינתה אותו, כאיש משכיל ויודע שפות, כחבר במועצה שמתפקידה היה לייעץ לעבודת "הועדה הממשלתית לבני הברית הישנה". ועדה זו עמדה להכניס רפורמות בחיי היהודים בפולין, אך "היועץ" רבי בונים סיכל את תכניותיה. בקומה זקופה דרש במועצה שמחובתה היא להיטיב מצבם הסוציאלי של היהודים, למעט מספר העניים, אך אין מתפקידה של הממשלה הפולנית להתערב בעניניהם הפנימיים של בני העדה היהודית הדבקים בתורה משלהם.

רבי בונים גם העריך התישבות יהודית בארץ-ישראל. "בחוץ-לארץ לא יכול להיות כשרון עבודה כמו בארץ-ישראל". בויכוח בין הרבנים שבאותו הדור אם מותר לחונן את עפרה של ארץ ישראל לפני בוא הגואל, היתה דעת רבי בונים, שאם תיגאל אדמת ארץ-ישראל – "מיד תבוא הגאולה".

הדמות הפנימית

אולם קווי-הפנים החיצוניים באישיותו של רבי בונים – שהם כה שונים מאלה של אישים אחרים בחסידות – אינם מאפיינים את קווי-הפנים שלו. אותם התלמידים המתארים את התנהגותו של רבם מרמזים, כי החיצוניות של רבם לא היתה אלא קליפה שבתוכה היו נסתרות כוונות שבנסתר. דרכו של רבם היא דרך של גילוי וכיסוי, של קליפה ותוך, של חיצוניות ופנימיות. בסיפור הפשוט שרבם סיפר, בהשכלה גויית שרכש, בבחינה לרוקחות שעמד בה, בביקור בבתי תיאטראות שביקר בהם – כל אלה אינם אלא מעשים כלפי חוץ, המשמשים מסווה לקדושה פנימית.

אכן, הנקודה הזאת, היינו הכשרון להטמין מחשבה פנימית טהורה בתוך מעשה חיצוני רגיל, הוא הברית התיכון של חסידות פשיסכא.

בפשיסכא העמידו הכל על חודה של הכוונה הפנימית. שם השכילו להקים מחיצה בין הפנימיות והחיצוניות.

באחת השיחות שרבי בונים שוחח עם תלמידיו, הוא סיפר בשם אחד העגלונים שהסב עמו בבית מרזח, כי הברית אשר אברהם אבינו המאמין באל עליון, כרת עם אבימלך הדבוק בעכו"מיות, לא היתה ברית של אחדות, אלא ברית חיצונית שהשאירה את אברהם ביחודו. על הנאמר במקרא: "ויכרתו שניהם ברית", דייק העגלון, כי למרות שכלפי חוץ כרתו אברהם ואבימלך זה לזה, אך אברהמיותו של אברהם לא נפגמה כלל על ידי קרבתו אל אבימלך.

רבי בונים הוא אשר לימד לתלמידיו, כי אפשר להיות מעורב בין הבריות ובאותו הרגע ממש להיות נבדל מהן. אימרה חריפה נאמרה מפיו: "צדיק אינו נפגם אפילו במקום טומאה". נאמן לאימרה זאת, לא חדל רבי בונים מלשמור על טהרת המחשבה גם כששט ברפסודות על הויסלה; גם כשהיה מטייל ברחובותיהן של הערים הגדולות שבאשכנז; וגם כשהיה עומד בחנותו ומתקין סממני תרופות לחולה.

מספרים תלמידיו של רבי בונים:

...ביום בו עמד רבי בונים לבחינות היה קם בהשכמה, התפלל בכוונה, והתייצב בפני הועדה הבוחנת הממשלתית לרוקחות. חברי הועדה השתוממו מהידיעות המקיפות של הנבחן במקצוע, אך שמו לב, כי חסר לו השתלמות מעשית. ראש הועדה, מתוך הערכת כשרונותיו של הנבחן, העניק לו סכום כסף לשם רכישת ספר שימושי בפרמצפטיקה, אך רבי בונים, כשרק יצא מחדר הבוחנים, הפנה את צעדיו לחנות ספרים וקנה בכסף זה את... ספר הזוהר. זה הספר שלא הוסר מהשולחן בבית המרקחת בפשיסכא כל זמן שהיה בבעלותו של רבי בונים.

רבי בונים היה אומר: ממלאכת הרוקחות למדתי שכשם שטיפה אחת מיותרת עלולה להרוס את הגוף, כך עלולה מחשבה זרה בכמות של טיפה לפגוע בנשמה...

ועל ביקוריו בערים גדולות סיפרו תלמידיו:

...בעת שהותו של רבי בונים בדנציג פגש פעם בצעיר, בנו של אחד הסוחרים העשירים שעמו עמד בקשרי מסחר. הרבי שם לבו לחכמתו של זה והשתוקק לקרבו לאמונה. אך כאחד מ"בני הטובים", הוציא הצעיר את זמנו במסבאות במשחק הקלפים. רבי בונים הצטרף לקבוצת הקלפנים ותמיד האירה לו ההצלחה פנים. כשהצעיר הפציר ברבי בונים שיגלה לו את סוד הצלתו, השיב לו הלה, שאת הסוד הזה איננו מגלה אלא לידידים הקרובים לו בלבד. סקרנותו של הצעיר קירבתהו לרבי בונים יותר ויותר. גם רבי בונים גילה לו ידידות. פעם, כששניהם טיילו לבדם על הגבעה שבקצווי הכרך, נעמד פתאום רבי בונים, התכונן במרחבי הטבע, הצביע בידיו על השמים הכחולים והעמוקים ואמר: רעי כאח לי, שא מרום עיניך וראה מי ברא אלה... מי ברא את כל אלה... דע כי בראשית ברא אלהים... הראשית של כל דבר היא – שאלהים ברא את השמים ואת הארץ. מדוע אם כן אתה מבלה את מיטב שנוחך במשחקי טומאה של קלפים?

והתלמידים סיימו את הסיפור:

- "משחק הקלפים של הרבי היתה סיבה מן השמים כדי לקרב את צעירי ישראל לקונם".

אפייני לשיטת ההסתר משמשים דברי ר' שמואל משינאווא, אחד התלמידים המובהקים של רבי בונים, הכותב על רבו בספרו "רמתיים צופים": "מעולם לא יצא מפיו הקדוש דבר בטל. ומעיד אני שלא צחק מעולם. אפילו בעת שסיפר לפנינו מעשה מצחיק – הוא לא צחק".

האדם במרכז

בן חמשים היה רבי בונים כשעלה על כסא רבו "היהודי" (בשנת תקע"ד – 1814) ושלוש עשרה שנה כיהן כמורה לעדה של חכמים.

חסידות פשיסכא בגלגולה השני, גלגול רבי בונים, סטתה סטייה חדה מדרך החסידות השיגרית. רבי בונים העמיק את השיטה שירש מרבו "היהודי". בבית מדרש זה נעקר לגמרי פולחן המופתים. על שולחנות הספרים שבבית המדרש היו נערמים בצד גמרות ומדרשים, ספרי ההגות של רמב"ם ושל רבי יהודה הלוי; של רבי ידעיה הפניני הספרדי ושל המהר"ל מפראג. רוח אחרת החלה לנשוב בחסידות. במרכזה הועמד לא צרכיו החמרניים של האדם – ככלובלין; אף לא צרכיו הרוחניים – כבפשיסכא של "היהודי", אלא האדם עצמו, האדם ותבניתו, האדם ומערכת כוחותיו הנפשיים. הדגש הושם על הנקודה הפנימית המוסתרת במעמקי האדם ועל טוהר כוונותיו.

בפשיסכא של "היהודי" היו אומרים שהמצווה צריכה להיעשות בסתר, היינו המעשה הטוב שהאדם עושה צריך להיות מוסתר מעיני אחרים – "אדם איננו תיש, המבשר על ידי הפעמון שעל צוארו על כל צעד שהוא צועד" – בא רבי בונים והעמיק את ה"בסתר". לא סגי שעין זר לא תבחן במצווה שהאדם עושה, המצווה צריכה להיות מוסתרת גם מהעושה עצמו. רבי בונים היה אומר: עשייה שיש בצידה פנייה אישית צדדית דומה לעבודת אלילים. שהרי "מה ההבדל אם האדם עובד לפסל או אם הוא עובד את עצמו"... ובחריפות יתר: "צדיק המחזיק את עצמו כצדיק, גרוע מרשע היודע שהוא רשע".

הייחוד שבחסידות פשיסכא, אפשר שבא לידי ביטוי באימרת-המופת שרבי בונים אמר פעם לתלמידיו: "אדם שהוא חכם לבד, הוא אפיקורס; חסיד לבד – גנב; טוב-לב לבד – גואף. שלש המדות – חכמה, חסידות וטוב-לב – כשהן משולבות, מהוות דרך נכונה בעבודת ה'". ודאי יש צורך בחכמה מרובה כדי שהאדם יהיה מסוגל לבור לעצמו את הדרך הזאת בחייו. אך כבר אמר רבי בונים: "כל מצוות-עשה שבתורה כלולות במצווה אחת – היה חכם: ומצוות לא תעשה, בלאו אחד – אל תהיה שוטה!".

ההתנגדות

ככל שסטתה דרכה של החסידות בפשיסכא מדרך השגרה, כך גברה ההתנגדות לה. האוון לא היתה רגילה לצליל החדש של הדברים. רוקח מדופלם שנעשה רבי – היתה תופעה חדשה בחסידות. בכמה חצרות כונה רבי בונים בלעג בשם "בונים אפטיקר". הלועגים לא חדרו מעבר לקליפה שהסתירה מבעד המעשים החיצוניים.

ההתנגדות לרבי בונים כללה גם כמה מגדולי הרביים שבאותו הדור. רבי מאיר מאפטא, מוקני האדמו"רים, ציווה על אחד מחסידיו לנסוע לפשיסכא ולשאול את רבי בונים היכן למד אותו רבי, האם בתיאטראות שבדנציג; היכן השיג את "עמקות המוחין" שלו, שמא בבית המרקחת שבפשיסכא? רבי בונים שמע את השאלה, חיך והשיב ברמז: בכדי להכניס ללבו של חוטא ניצוץ של יראת-שמים חייבים לדעת מהו חטא ומיהו חוטא – ומנין יודע זאת הקדוש מאפטא?

תלמידי פשיסכא לא הושפעו כלל מההתנגדות לרבי. הם הגיבו על דברי הקטרוג של אדמו"רים אחרים בהלצה בעלת משמעות שנונה: בטהלים נאמר "ה' פוקת עורים, ה' זוקף כפופים, ה' אוהב צדיקים". מהי הסמיכות של צדיקים לבעלי מום? מהו הקשר בין עיוור, כפוף וצדיק? אלא, המדובר כאן בצדיק המחזיק את עצמו צדיק, וצדיק כזה – אין בעל מום גדול ממנו...

תגובת לעג כזו עוד הגבירה את הקטרוג על רבי בונים. ההתנגדות לדרכה של פשיסכא הקיפה כמעט כל חצרות האדמו"רים שבפולין וגאליציה. בראש המקטרגים הקיצוניים היו ר' שמעון אשכנזי (דייטש) מז'ליכוב, ור' יוסף מיארטשוב, זה שהלעיו עוד בחצר לובלין על "היהודי", שכאילו פרש מ"החווה" ומרד בו. שני אלה ציפו לשעת כושר כדי לדון בפומבי את רבי בונים ותלמידיו ככיתה בדלנית מכלל ישראל, ולהשתמש נגדם בשלש האותיות המבהילות (חרם!).

וכאן אנו מגיעים לאחד הפרקים הדרמאטיים בחסידות. הפרק, שמכונה בספרי החסידים בשם "החתונה הגדולה באוסטילא" (די גרויסע אוסטילער חתונה).

החתונה באוסטילא

אוסטילא היא עירה בוולין, השוכנת על יד צומת הגבולות של פולין ואוקראינה.

היה זה באביב תק"פ (1820). חצרות החסידים בשתי הארצות הגובלות באוסטילא נחרקו. הכל נסעו לחתונת נכדו של רבי מרדכי מנשכין שבאוקראינה. למשתה החתונה נקראו "מאתים זשופיצות לבנות", היינו מאתים צדיקים, לבושים חלוקי משי לבן על גופם ופוזמקאות לבנות על רגליהם. גם רבי בונים היה בין הקרואים. דאגו לכך מקטרגיו דוקא, ר' שמעון דייטש ור' יוסף מיארטשוב, בכוונה להביאו לדין-תורה בכנס-צדיקים זה. הם התכוונו להשמיע בפניהם את טענותיהם נגד רבי בונים ותלמידיו, והרבי הזקן מאפטא – האישיות המכובדת ביותר בין צדיקי הדור, הוא שיוציא עליהם את גזר דינו.

על אף ידיעתו את הצפוי לו בחתונה זו, התכונן רבי בונים לנסוע לאוסטילא, אך תלמידיו, מתוך חשש לפגיעה בכבוד רבם, הפצירו בו לא לנסוע. מוטב – אמרו – שכמה תלמידיו המובחרים יתיצבו בגלוי בפני הצדיקים ויגנו על דרכו של רבם בחסידות.

לדרך יצאו חמשה תלמידים מצטיינים. אחד מהם היה גדול בתורה – רבי יצחק מאיר, אבי שושלת גור; השני, גדול בחסידות – רבי פייביל מגריצא, אבי שושלת אלכסנדר; השלישי, מפורסם כחכם ומתמצא בהוויית העולם – רבי אלכסנדר זיסקינד משדליץ; הרביעי, ידוע כעשיר, רבי ישכר הורביץ, חתנה של משפחת ברקסון מוורשה; והחמישי, בעל כשרון דיבור – רבי אלעזר מגרבוביץ.

הדרכים המובילות לאוסטילא המו מקולות עליזים של החסידים. חבורות חבורות נסעו לשם ובראש כל חבורה רבי משלה. חמשת החלמידים של רבי בונים הסתירו את השתייכותם לכת הפשיסכאית. בשעות היום הם הצפינו את עצמם בקרב החסידים, בבחינת רואים ואינם נראים, נסעו עמם בכרכרות והקשיבו לשיחם וסיגם, ולעת ערב נפגשו החמשה באכסניה, וזה אל זה סיפר את אשר שמע מפיהם של חסידים על רבם ועל דרכו.

יום החתונה הגיע. ליד ביתו של הצדיק הזקן מאפטא הצטופפו המונים. אדמו"רים וכפריים. הכל השתוקקו ליהנות מזיו פניו, לגעת בקצה אצבעותיו ולהתברך מברכת פיו. גם רבי יצחק מאיר היה בין הנדחקים. כשהוא עמד בפנים החדר מול הרבי הזקן, הושיט לידו פתקה שהכילה משפט אחד: "יצחק מאיר בן חיה שרה ליראת שמים ולרפואת הנפש". הזקן מאפטא קרא את הפתקה, חזר וקרא, התכונן בכתוב, שקע בהרהורים ולחש כאילו לעצמו; הפלא ופלא, פתקת-בעל-שם-טוב. או ווא, פתקת-בעל-שם-טוב ממש! (א בעל-שמסקה קוויטל!) לא בריאות הגוף הוא מבקש, לא לפרנסה הוא דואג, אלא ליראת שמים. מזמן לא ראו עיניו פתקה קדושה כזאת!

הרבי הרים את גבותיו הלבנות העבותות שכיסו את עיניו העמוקות, הסתכל בעומד מולו, ושאלו:

- מאין אתה אברך?

- יהודי מוורשה – השיב רבי יצחק מאיר, מבלי לגלות את שם רבו מפשיסכא.

- החייתני, אברך מוורשה!

בא הערב. כמשתה החתונה היה יושב הזקן מאפטא בראש השולחן ומאתים רביים היו מסובים מסביבו. החסידים שמילאו את בית המדרש שבאוסטילא מפה לפה ידעו את העומד להתרחש בערב זה. ובלבבות רועדים ציפו לגזר-הדין שיצא מפיו הקדוש של הצדיק מאפטא. החמשה עמדו מלוכדים בקצהו השני של השולחן. גם הם דרוכים לבאות.

החתן סיים מזמן את דרשת הנישואים שלו; מתנות הדרשה הורדו כבר מן השולחן והקולות העליונים של הכלי-זמרים והבדחנים כבר נדמו. ר' שמעון דייטש עמד לעלות על השולחן כדי לפרוש את כתב הקטרוג נגד הרוקח האשכנזי מפשיסכא. אך לפתע הפשיל הרבי הזקן את ראשו ומפיו נשמע הניגון, המבשר לחסידים שעוד מעט הוא יפתח פיו בדברי תורה. הניגון כלה. בעינים עצומות תוך דבקות, הפליג הרבי לעומק ים התלמוד, והעלה משם פירכא חמורה. הרבי שאל, האם יש היודע להשיב עליה. שקט השתרר בבית המדרש. לחנם קמטו אנשי התורה את מצחיהם. נסתתמו שערי התשובות. והנה נשמעו קולות רשרוש מהקצה השני של השולחן. היה זה רבי יצחק מאיר שלחש באזני בני חבורתו תשובה לשאלה. רבי זישא משדליץ הפקת, החזיר לו בלחישתו: איטשע מאיר, זהו הרגע! אל תחמיצהו! עלה על השולחן ואמור את דבריך, שהרי לכך נבחרת! רשרושי הלחישת הגיעו לאזני הרבי. רבי יצחק מאיר לבש עוז ובקול צלול השיב לשאלה. מלים מספר בלבד יצאו מפי הרי"מ ועיניו של הרבי אורו. הענין הובהר והפירכא געלמה, כאילו חלפה עם הרוח.

עתה הגיע תורו של ר' שמעון דייטש. הוא עלה על השולחן, כשעל רגליו הפוזמקאות, ובפנים משולהבות פירט אחת-אחת את הטענות נגד דרכה של חסידות פשיסכא. הוא הלעז על חסידי פשיסכא שכאילו סוטים מחסידות ומיהדות. אין לומדים תורה, מקילים ראש בקיום מצוות, מאחרים בזמני-התפילה ומזלזלים בכבוד צדיקי הדור. ברתחת הדברים הוא השווה את דרכה של פשיסכא לדרכו של שבתי צבי.

לפתע, בטרם הספיק ר' שמעון לסיים את דבריו קפץ על השולחן ר' אלעזר, אחד מהחמשה, ובכל כוח כשרון דיבורו זעק: הרבי מאפטא! בפשיסכא אין לומדים תורה? והרי מכל אלה הנמצאים כאן – חסיד פשיסכא בלבד הוא אשר ידע להשיב על קושית הרבי....

בעוד שני היריבים עמדו על השולחן זה מול זה, ביקש הרבי, שהאברך שהשיב על הקושיא יגש אליו. מה גדולה היתה השתוממותו כשנוכת לראות, שאותו אברך הוא אשר הגיש לו הבוקר את פתקת-בעל-שם-טוב, שממנה למד מה גדול כוחו ביראת שמים.

בין המסובין לשולחן היה גם רבי ירחמיאל, בנו של "היהודי" הקדוש שישב על כסא אביו בפשיסכא. הרבי הזקן הפנה אליו את ראשו ואמר: הבה נשמע מה בפיו של הרבי ר' ירחמיאל, הלא הוא גר עם רבי בונים בעיר אחת ומכיר אותו כשהיה תלמידו של אביו.

המקטרגים היו בטוחים כי בנו של "היהודי" יצטרף אליהם בדברי קטרוג. הלא רבי בונים הוא אשר גרם שרובם מבין תלמידי אביו יפרשו ממנו. אך ארע ההיפך. בקול רועד השיב רבי ירחמיאל: מעיד אני כי רבי בונים היה נקודת לבו של אבי הקדוש... לפני פטירתו של אבי מורי וצ"ל שמעתי מפיו, כי את אוצר היראת שמים שלו הטמין בלב תלמידו זה...

מקווי פניו של הרבי הזקן הכיר ר' שמעון שמזימתו לא עלתה בידו. הרבי מאפטא קם ממקומו ואמר: די! חלילה לנו להרחיק מכלל ישראל את העדה הקדושה מפשיסכא. אתה שמעון, מוכר לנו כבעל מחלוקת עוד מימי "החווה". גם אז רצית להפריד בין "החווה" ובין תלמידו "היהודי". מובטחני, כי אילו היית ביער לבדך, גם אז היית מתקוטט עם העצים....

מאתים רביים, מוקפים חסידים לאלפים, רקדו באותו הלילה בבית המדרש באוסטילא עד אור הבוקר. ובמרכז המעגל רקד הזקן מאפטא, כשהוא מחבק את הצעיר יצחק מאיר, מבחירי תלמידיו של רבי בונים. חסידי פשיסכא מוסיפים, כי מתוך הסחת-דעת של דבקות לא חש רבי יצחק מאיר בהתגלשות אבנטו מעל קפוטת המשי שלו תוך כדי הריקוד. הרבי הזקן התכופף וחגר אותו מסביב למתניו. שעה שכרך את האבנט שמעוהו כשהוא אומר: אני גולל ספר תורה חי...

מאז התחונה באוסטילא, שהיתה שבע שנים לפני הפטירה של רבי בונים, נדמו קולות הקטרוג ופשיסכא נעשתה שם דבר. בתנועת החסידות היא נעשתה תנועה רוחנית, שסימניה הם מקוריות, חכמה, רעננות, והגות פילוסופית. למרות שחסידי פשיסכא נתרבו, הם נשארו קבוצה של איכות.

גם משכילים ומתנגדים גילו חיבה לחכם רבי בונים, וראו בו אחד מגדולי הרוח בדורו.

לעת זקנה, ניטל מרבי בונים מאור עיניו ונעשה סגי נהור. התלמידים שבאו אליו היו נוגעים בכף ידו שהיתה מונחת על השולחן, והמעולים שבהם היו קוראים לפניו את השעורים הרגילים. באותו הזמן התבטא רבי בונים, שהבורא נטל ממנו את מאור עיניו החיצוני כדי שייפקח בו מאור העין הפנימי.

בשעות האחרונות לפני ההסתלקות הגיע לאוזניו קול בכייתה של אשתו הרבנית. ביקש ממנה להתקרב אל המטה, אלה שעמדו על יד המטה שמעו כשהוא אמר לה: פתיה, על מה את בוכה? הרי כל ימי עמלתי כדי לדעת כיצד למות...

נשמת רבי בונים עלתה למרומים ביום י"ב באלול תקפ"ז, והוא בן ס"ב שנה. תלמידו הצעיר, הרי"מ, אמר עליו דברי שבח אלה: רבנו היה נדיב לב בחסידות. הוא נתן לתלמידיו חסידות בעין יפה.

צאצאיו:

בנו, רבי אברהם משה, שירש את כסא אביו, לא ישב עליו זמן רב. בעבור חמשה עשר חודש מיום פטירת אביו נסתלק אף הוא.

תלמידיו העיקריים:

רבי מנחם מנדל מקוצק; רבי יצחק מאיר אלטר, בעל חידושי הרי"מ, מייסד שושלת גור; רבי חנוך הינך, שלעת זקנה לאחר פטירת הרי"מ היה לרבי באלכסנדר; רבי יצחק, אבי שושלת וורקא ואלכסנדר; רבי יחזקאל מקוזמיר, אבי שושלת מודזיץ, בית האדמו"רים המנגנים הידועים; רבי יעקב, מייסד שושלת ראדזימין; רבי מרדכי יוסף ליינר, מייסד שושלת ראדזין; רבי שמואל משינאווא, מחבר "רמתיים צופים".

ספרים:

בפשיסכא של רבי בונים לא החשיבו כתיבת ספרים. הדגש הושם על האדם ועל העמקה שבמחשבה. רבי בונים בעצמו לא חיבר ספר. אך אורח חייו וניצוצות מדבריו, מובאים בספרים שנכדיו ותלמידיו חיברו בשמות: "קול שמחה על התורה" ו"חדות שמחה".

אמרותיו ומשלו מובאים גם בספרים "רמתיים צופים"; "שיח שרפי קודש", "מאיר עיני הגולה" ובשאר ספרי החסידות של כמעט כל השושלות שבפולין.

ספרים על רבי בונים:

ספר מקיף ותמציתי בשם "רבי שמחה בונים מפשיסכא", שמחברו צ.מ. רבינוביץ; "פשיסכא אין קוצק" – ממנשה אונגר (ביידיש); "כה אמר הרבי ר' בונים" (אזוי האט געזאגט דער רבי ר' בונים). פרקי הגות, כתב הסופר אהרון ציטלין (נדפס בערך בתרפ"ח (1928) בהמשכים, בעתון "אונזער אקספרס" בוורשה.

משלי רבי שמחה בונים – מאת יהודה יפת נדפס בהמשכים בעתון "היום" בוורשה בתרפ"ו (1926); משלים וסיפורים משל רבי בונים, חבר הימן ירושלמי (יצא בתל-אביב).

**רבי יצחק (קאליש), הרבי הזקן מוורקא
נולד תקל"ט (1779) בזלושין
נפטר תר"ח (1848) בוורקא**

דיוקנו של אברהם אבינו

"---עד פשיסכא היתה החסידות פירוש לבעל-שם-טוב ואילו מפשיסכא ואילך, החסידות היא פירוש לפשיסכא".

רבים הם הפירושים לפשיסכא של רבי בונים, אך שנים הם הבולטים ביניהם. האחד מתגלם ברבי מנדל מקוצק, הנוטה לצד האמת; והשני מתגלם ברבי יצחק מוורקא, הנוטה לצד החסד.

דמותו של רבי יצחק קורנת אהבה והיא היתה חרותה בקרב חסידי פולין כדמותו של רבי לוי יצחק מברדיצ'ב שבאוקראינה. גם הוא, כרבי לוי יצחק, עָצַם עיניו מראות רע אצל אדם מישראל; כמוהו, חיפש את הניצוץ הטוב הטמון בכל חוטא; וכמוהו, שימש סניגורו של עם ישראל ומליץ-יושר לכל יהודי.

ברבי יצחק מוורקא נתקפלה מידת החסד. תלמידו, רבי שרגא פייבל מגריצה הפליא לבטא זאת באמרו: אם עומד אני לצייר בדמיוני דיוקנו של אברהם אבינו, אני רואה אותו בצורת הרבי מוורקא...

אל רבי יצחק, הצדיק העממי, נסעו יהודים עממיים שאמונתם היתה טבעית בלי חתירות לעומק. נסעו אליו מרי נפש, נידחים וכושלים, הטובלים בים של דאגות. רבי יצחק, בעצמו גדול בתורה ובעל מדרגות גבוהות ברוחניות, הקשיב לדבריהם, שוחח עמם, ויעץ להם עצות מועילות. הדאגה לקמח לנצרך, לא היתה בוורקא מטרה בפני עצמה. יתר על כן, אהבת ה' ואהבת רַע לא היו שני דברים נפרדים. בוורקא

כורכו שתיהן לאהבה אחת. אהבת ה' אמיתית טומנת בחובה ממילא אהבת רעים; ואהבת רעים טהורה היא חלק מאהבת ה'...

תולדות

את מידת החסד ינק רבי יצחק מבית אבא. אביו ר' שמעון, איש תם וישר היה. ביתו הצנוע בעיירה זלושין היה פתוח לכל עובר אורח. קשה היתה פרנסתו, הוא טלטל את עצמו מיריד ליריד בעיירות הסמוכות לזלושין עם חבילות כלי סידקית. אך מחצית מרווחיו היה מפריש בסתר לעניים. על טוב לבו ועל המידות הטובות שבו, היה מכונה בפי הבריות בשם "ר' שמעון בעל רחמנות".

רבי יצחק היה בן זקונים להוריו, הילד השמיני אחרי שבע בנות. מידת הרחמנות היתה ניכרת בו כבר בילדותו. פעם הלך הילד יצחק ל"חדר" לבוש בגדים חדשים, אך הביתה חזר יחף. "ראיתי ילד עני – אמר לאמו יטה – ריחמתי עליו ונתתי לו את נעלי. בטוח הייתי כי לי תקני נעלים חדשות אך להלה – מי יקנה?".

כבן י"ד היה רבי יצחק כשלקח לאשה את רחל, בתו של ר' מאיר מהעיירה ז'אריק. אופייני הוא הסיפור על ההשתלשלות שהובילה לקראת שידוך זה. וכה מספרים חסידי וורקא:

באחר "הירידים" עמדו זה על יד זה הדוכנים של ר' שמעון מזלושין ושל ר' מאיר מן'אריק. ברגעי הפנאי, בין מכירה למכירה, עמד ר' שמעון על יד דוכנו ואמר פרק תהלים לבדו ור' מאיר עמד על יד דוכנו ואמר פרק תהלים לבדו. כשהיכרות בין שניהם גברה, החלו לומר פרק תהלים בצוותא. האחד התחיל בפסוק והשני החרה-החזיק-אחריו בפסוק הבא. מאמירת תהלים עברו השנים לשיחה בדברי תורה, הלכבות נתקרבו, ההיכרות נעשתה לידידות ושניהם התחילו לספר על עניני משפחה. זה סיפר על בנו יצחק המתמיד בלימוד התורה, וזה – על בתו רחל – אשת

חיל ויראת ה'. לפנות ערב נפרדו זה מזה תוך חקיעת כפיים ואיחולים שהזיווג יעלה יפה...

בלובלין

מורו הראשון של רבי יצחק בחסידות היה רבי דוד מלילוב, דיוקן של "יהודי טוב", צדיק האוהב את כל מי שנברא בצלם.

רגיל היה רבי דוד להיות נע ונד על פני העיירות הנידחות והכפרים המרוחקים שבמרחבי פולין. באותם המקומות הנידחים הוא חיפש "נשמות גבוהות", וכשמצא ילד בעל נשמה כזו שמר עליו שלא ילך לאיבוד. בכל מקום בואו היה מקנא סביבו את ילדי המקום, חילק להם ממתקים, השתעשע עמם והכניס שמחה ל"חדרים" שמלפני מאה וחמשים שנה. דרכי נדודיו של רבי דוד הובילוהו לעיירה זלושין. כאן הוא סר לביתו של ר' שמעון בעל רחמנות, ויצחק עדיין נער באותם הימים, אך כבר אז חש רבי דוד, כי נשמה גבוהה שוכנת בנער זה. כשגדל רבי יצחק ועבר לגור לבית חותנו בז'אריק נקשרה נפשו בנפשו של רבי דוד. הידידות בין השנים נמשכה עד לפטירתו של רבי דוד בשנת תקע"ד, בשנת השלושים וחמש לחיי רבי יצחק. התכונות הטובות שהיו טבועות ברבי יצחק מלידה הן מידות הרחמים והחסד שירש מבית אבא טופחו בהשפעת רבו זה. רבי יצחק הצטרף לרבי דוד בדרכי נדודיו. שניהם היו רגילים להתבודד ביערות ולהתפלל בצל האילנות. לפי עצתו של רבי דוד נסע עמו רבי יצחק לובלינה אל "החוזה".

לעת זקנה סיפר רבי יצחק מה שארע בבית מדרשו של "החוזה" בראש השנה, כשהיה שם בימי נעוריו יחד עם רבי דוד.

...בבית המדרש עמד קהל גדול, אחוז פחד מפני קדושת היום. גם "החוזה" עמד במקומו על יד ארון הקודש, עטוף בטליתו. דממה שררה בבית המדרש. הכל ציפו לאות מהרבי להתחיל בתקיעת שופר. אך האות

לא ניתן. לפתע הפך "החווה" פניו לקהל חסידיו ושאל: היכן ר' דוד? היכן? רבי יצחק שהיה דר עם רבי דוד באכסניה אחת, מיהר הביתה. לתמהונו ראה את רבי דוד כשהוא עומד בחצר, מחזיק ביד כיפתו העמוקה, מוציא ממנה מלוא חפנים שעורה ומאכיל את הסוסים. בעלי-העגלה מהכפרים שמסביב שבאו לימים הנוראים ללובלין – השכימו קום, נטשו את הסוסים והלכו לבתי הכנסת. אחרי התפילה אמר "החווה": התקיעות עלו יפה היום. דוד'ל שלי סתם כהוגן את פיות המקטרגים...

בלובלין פגש רבי יצחק ברבי מנדל, אתו התיידד ואליו הצטרף אחרי פטירת "החווה". הוא הלך אחריו לפשיסכא לבתי-המדרש של "היהודי" ושל רבי בונים. אחר הסתלקות רבי בונים היו עיני חבריו נשואות אליו, אך כל עוד ישב רבי אברהם משה על כסא אביו סירב רבי יצחק לקבל את המנהיגות. הוא נעשה לרב פוסק הלכות בעיירה גוברטשוב. לאחר מכן נטש את הרכנות ועבר לגור לכפר רודה, שם ניהל את עסקי היערות של משפחת ברקסון. לכפר זה, באה עדה גדולה של חסידי פשיסכא אחרי פטירת בנו של רבי בונים, כדי להכתיר את רבי יצחק למנהיגם.

רבי יצחק קבע את מושבו בעיירה וורקא, הסמוכה לוורשה הבירה. קטנה היא העיירה, אך אליה נמשכו המונים רבים. במרוצת הימים היא נעשתה מרכז גדול לחסידות שממנו הסתעפו בתי צדיקים הרבה בפינות שונות שבפולין.

חסידות של אחוה וריעות

בבית מדרשו של רבי יצחק למדו החסידים מידת אהבת ישראל מהי. כאן חושלה אהבת-רעים עד כדי מסירות נפש. כל אחד היה משרת נאמן לזולת. החבורה חושקה בחישוקי שמחה וצער. רבי יצחק היה אומר: אילו כל הידים של עם ישראל היו משולבות זו בזו, היתה נוצרת יד ארוכה אחת שהיתה מתרוממת ומגעת עד כסא הכבוד... בבית המדרש שבוורקא השתלבו הידים בשילוב של אחוה ורעות.

באחת השיחות שבצותא, הזכיר רבי יצחק את השאלה ששאלו התלמידים את ר' זירא שזכה לאריכות ימים מופלגת: רבנו, במה הארכת ימים? והוא השיב להם שזקנתו המופלגת באה לו – בין השאר – על "שלא ששתי בתקלת חברי" (מגילה כ"ח). תמה רבי יצחק ושאל: כלום יש לראות גדלות באדם שאיננו שמח מכשלון חברו, הרי גם הפשוט שבפשוטים לא ינהג כך? אך כוונתו של ר' זירא היתה: "לא ששתי" – שמחתי הופרעה – "בתקלת חברי", שעה שלחברי אירעה איזו תקלה. יגונו של חברו דבק גם בו והשכית את שמחתו.

גדלותו הרוחנית של רבי יצחק באה לידי גילוי בעיסוקו בענינים גשמיים, שנראו בעיני אחרים כקטני ערך. הוא לא הסתפק בהענקת איחולי ברכות לחלכאים שבאו אליו, אלא כיתת את רגליו בבתי העשירים כדי להשיג אמצעים למען הצלת בנות ישראל שהגיעו לפרקן מניוול, חיזק רגליו של כושל, או כדי להשיג אמצעים למען הצלת פדיון יהודי, שנכלא במרתפו של פריץ.

עם רדת הלילה, בין מנחה וערבית, היה רבי יצחק יושב בבית מדרשו ומלמד בקביעות פרק משניות, דף ב"עין יעקב", ולעתים הסביר גם פרק בתהלים. ליד השולחן היו מסובים אנשי המון פשוטים, אנשי חוט-ומחט, בעלי ידים מיובלות, לצד למדנים מובהקים, שבאו ממרחקים, ביניהם כאלה שהיו בעצמם אדמו"רים. היהודים הפשוטים שאבו עידוד מדברי רבם ובלבם גברה אהבת ה' ואהבת הבריות, ואילו החסידים-הלמדנים גילו בדברי הרבי סודות התורה ורמזים לאין קץ. לימוד זה קירב את הלבבות והרס את המחיצה בין האיש הפשוט ובין איש המעלה.

מלבד מידת החסידות היה רבי יצחק מחונן בתכונה של עוסק-בצרכי-ציבור באמונה. לא רבי לעדת חסידים, אלא עסקן לכלל האומה. הוא התייצב לפני רוזנים ונסיכים פולניים ורוסיים; הגן על היהודי שלא יבולע לו מפני היד הקשה של השלטונות, והגן על היהדות שלא תיפגם על ידי הגזירות, שתקופתו – הרבע השני של המאה הי"ט – היתה משופעת בהן. בכל מקרה שבאה צרה על ישראל – כשחינוכם

של ילדי ישראל היה נתון בסכנה; כשילדים רכים נחטפו מבית הוריהם והושלכו למחנות הצבא הרוסי; כשצו השלטונות גזר על הלבוש המסורתי היהודי; כשגוי העליל עלילת שקר על יהודי משולל הגנה – בכל המקרים הללו הזדרז רבי יצחק, קם מכיסא האדמ"ורות, נסע לוורשה הבירה ויחד עם רעו רבי יצחק מאיר (הרי"מ), התייצב בפני שרים כדי לבטל את הגזירה. עסקנותו של רבי יצחק, אף היא ינקה את יניקתה ממעיין האהבה לכלל ולפרט, שעמדה במרכז חייו ובמרכז תורתו.

שקר בגודל של טיפה

נפרדות היו דרכיו של רבי יצחק, הדבוק במידת החסד מדרכיו של רבי מגדל המגלם את מידת האמת, למרות שמורה אחד – רבי בונים – היה לשניהם.

הסיפור הבא, שבפי חסידי וורקא, נותן ביטוי נאמן לניגוד שבין שתי הדרכים. וכך מספרים חסידי רבי יצחק:

...בערב אחד, בשעת לימוד הרב ב"עין יעקב", הרחיב הרבי את דיבורו על החובה של.הין צדק ואיפת צדק. הוא התריע נגד מעשי הרמייה הנעשים במשקלות ובמידות. בקצה השולחן ישב חלבן העיירה והופעם מהדברים. בדרך הביתה נקף עליו לבו: האם לא היו דברי הרבי מכוונים אליו? הלא זה שנים כשהוא רגיל למזוג ללקוחותיו חלב מהול במים. בבית סיפר לאשתו את הדברים ששמע. ושניהם גמרו אומר שמעתה ואילך ימכרו ללקוחות חלב נקי ובמידה נכונה. כאן קרה דבר משונה. מאותו היום החלו הלקוחות לבוא בטענות אל החלבן על שטיב החלב קולקל וטעמו נפגם. הלך החלבן לרבי יצחק וסיפר לו, כי מאז חדל מלמהול את החלב במים – מספר לקוחותיו פוחדת והולך. שתק הרבי, הרהר שעה ארוכה והשיב: אם כך, אם אי אפשר אחרת, תסתפק בתוספת טיפה אחת של מים לכל לוג של חלב כדי לצאת ידי חובת השקר שבעולם...

יש לשער, כי אילו היה בא אדם לרבי מגדל, והיה מתאונן שהאמת מקפחת את פרנסתו היתה התשובה שבפיו: יקוב הדין את ההר! מוטב

שהפרנסה תקופח ובלבד שלא תשקר, ויהיה גודלו של השקר כגודל טיפה אחת של מים⁷.

אולם על אף השוני שבדרכים, שררה ידידות-אמת בין רבי יצחק ורבי מנדל. בפני רבי יצחק היו פתוחות תמיד דלתות החדר בו התבודד רבי מנדל. לעתים נסע לקוצק, כדי להתייעץ עמו בעניני ציבור ולקבל ממנו הדרכה בשדה העסקנות. ללמדך, שאף על פי שנחלקו שמאי והלל של חסידות – חיבה ורעות היו נוהגים זה בזה. לקיים מה שנאמר: והאמת והשלום אהבו...

רבי יצחק נסתלק באחרון של פסח תר"ח (1848), י"א שנה לפני פטירת רעו רבי מנדל.

צאצאיו:

בנים: רבי מנחם מנדל, ישב על כסא אביו בוורקא. רבי יעקב דוד, מוסד שושלת אמשינוב.

נכדים: רבי בונים, אדמו"ר מאוטווצק (נפטר בטבריה בשנת תרס"ז). רבי שמעון, הרבי הראשון מסקירניביץ.

התלמיד העיקרי: רבי שרגא פייבל דנציגר מגריצא, ובנו רבי יחיאל, מייסדי שושלת אלכסנדר, היורשת הרוחנית העיקרית של בית וורקא.

ספרים:

את דבריו לא כינס רבי יצחק בספר. אמרותיו, הסיפורים ממנו ועליו לוקטו בספר "אוהל יצחק". חלק מהם מובא בספר "קדושת יצחק" על שם הרבי מאלכסנדר, ובספר "ישמח ישראל" מאת הרבי האמצעי מאלכסנדר.

---

7. ראה א.ז. אשכולי, "החסידות בפולין", בספר "בית ישראל בפולין". השווה: מחלוקת בית והלל בשאלה כיצד מרקדין לפני הכלה? (כתובות י"ז).

**רבי יצחק מאיר (רוטנברג-אלתר), מגור (רי"מ)
נולד בשנת תקנ"ט (1799), במאגנישוב פלך ראדום
נפטר בכ"ג אדר תרכ"ו (1866), בגור**

הירושה של קוצק

באמצע המאה התשע עשרה, היה רבי יצחק מאיר, מייסד שושלת גור (בפי העם: גָּעַר), האישיות הבולטת ביותר בעולם החסידות אחרי רבו רבי מנדל. חסידות גור לא הכניסה ערכי יסוד חדשים בחסידות, עם זאת היתה הדרך שסלל הרי"מ דרך חדשה באשר היא יצרה מזיגה של דרכים שונות. היתה שם חסידות של תורה ותורה של חסידות. רבי חנוך הינך מאלכסנדר, בעל הסמכות החסידית המובהקת, מוותיקי החבורה בפשיסכא ובקוצק, היה אומר: פשיסכא היתה מידת אהבה; קוצק – מידת היראה, ואילו גור של הרי"מ – מידת תפארת, הכוללת את שתיהן...

הרי"מ לא המשיך בדרכו של רבי מנדל. "לקוצק אין המשך!" בכל זאת היתה רוחה של קוצק מרחפת בבית מדרשו של הרי"מ. הרי"מ חזר ופתח לרווחה שעריה של החסידות והוסיף ספסלים רבים בבית מדרשה; החסידות הפכה מחבורה מצומצמת, לתנועת חסידים גדולה. אך הכמות שהלכה וגדלה לא פגמה באיכות. המונים-המונים נסעו לרבי יצחק מאיר, אך השערים נשארו נעולים בפני המוניות. הרי"מ עמד על יד השער והזהיר את העוברים בסף, שכל ישערו שימצאו אצלו עצות לפרנסה, או לריפוי מדויים. "אין לי עסק בכל זה..." פתוחים השערים בפני אלה המשתוקקים לעליה במעלות הרוחניות; לאלה שברצונם להתעמק בעמקותה של התורה ולחדור למהותה של "הנקודה הפנימית" המוסתרת בתחתית הנפש – בלשון חסידים, לאלה הרוצים להיות "בעלי יראת שמים".

כשהרי"מ נעשה למנהיג עדה – והוא אז מנכבדי וורשה, בירתה של פולין – ציווה למקורביו לעקור מהעיר הגדולה ולהקים בית מדרש לחסידות בעיירה הקטנה גורה-קאלוואריה שעל חוף הוויסלה. כשאלה שאלוהו על סיבת נטישת העיר הגדולה, השיב הרי"מ:

- במעמד הר סיני נאמר: ויהי קולות וברקים... וההר עשן... קולות וברקים – מילא, אך לשם מה ולאיזה צורך היה העשן? אלא, העשן ירד על ההר כדי לסנוור עיני האנשים שאינם ראויים לראות מראה סיני. בוורשה יכול גם שוליה-של-אופה (בלשונו: א בעקער יינג) לבוא ולשמוע תורה – וזה מוזיק...

סתם הרי"מ ולא פירש למי זה מוזיק. לאומר או לשומע. מסתבר שלשניהם. האומר חידושי תורה, העמוקים מכדי תפיסתו השכלית והרגשית של השומע – גורם נזק גם לעצמו וגם לשומע.

ואכן, האוירה בבית מדרשו של הרי"מ היתה מבושמת מבשמה החריף של קוצק. שקטות הן אימרותיו של הרי"מ, אך הן טומנות בחובן את הרעיונות החדים של רבי מנדל. הלבוש היה אחר, אך התריפות נשארה.

בבית מדרשה של קוצק, למדו החסידים לחוס על כל רגע שבחיים. רבי מנדל חינך את תלמידיו שירגילו את המחשבה להיות צמודה תמיד לנקודה הפנימית של הבריאה – לאל המסתתר. את הרעיון הזה – שהוא רעיון יסודי בחסידות קוצק ביטא רבי מנדל, כדרכו, בשנינות רבה, באמרו פעם לתלמידיו: אל לו לאדם לחדול מלחטוא מפני העבירה שבחטא, אלא משום שלא יהיה לו פנאי לחטוא. ואילו הרי"מ ביטא את אותו הרעיון כך:

נאמר בפרקי אבות, "אם לא עכשיו אימתי". פירושם של הדברים: מתי יהיה שוב העכשיו, ה"עכשיו" של הרגע; ה"עכשיו" הזה לא היה מאז בריאת העולם, ולא יהיה עוד עד קץ כל הימים; הלא ברגע הקודם היה "עכשיו" אחר וברגע הבא, שוב יהיה "עכשיו" אחר, וה"עכשיו" של הרגע הבא לא יוכל לתקן את אשר קולקל ב"עכשיו" שלפניו, שהרי כל "עכשיו" תובע את שלו...

ומענין לענין בענין זה עצמו.

רבי מנדל, עמד פעם ביום-הכיפורים בבית-במדרש ושמע את תפילותיו של העובר לפני התיבה, כשהוא מסתלסל בקולו הרם ומזמר, "על חטא שחטאנו לפניך ב..." ניגש רבי מנדל אל בעל התפילה ואמר: מה ההתלקקות הזאת מחטאים? מה יש כאן להתנגן? עשה זאת בלחש ובקיצור...

הסיפור הבא מביע את אותו הרעיון כשהוא בלבוש אחר.

בערב יום הכיפורים לפני תפילת כל נדרי, קרא אליו הרי"מ כמה מבחירי תלמידיו ואמר בפניהם דברי התעוררות וכה אמר:

- נאמר "סור מרע ועשה טוב". אין כוונת הכתוב כאן לא לעשות רע, אלא "סור מרע", הסח דעת מהרע; אל תחטט ברע; אם עשית עבירה – הנח אותה, אל תהרהר עליה. לשם מה להתרפש בבוץ וללוש בעיסתו? וכי מה יש להשם-יתברך? לש את עיסת הבוץ לכאן, לש אותה לכאן – בוץ נשאר בוץ. במקום חיטוט בעינים שברע, מוטב – "ועשה טוב"; מוטב לעשות מעשה טוב ולהרהר על מקור הטוב שבעולם, על הבורא – והרע ייבער ממילא. לכן – קצרו ב"על חטא שחטאנו", והאריכו ב"ותמלוך אתה ה' אלקינו לבדך"... כשחושבים על ותמלוך אין פנאי ל"על חטא".

דרכו של הרי"מ בחסידות היתה חדשה אך הירושה של קוצק נשארה.

מורי דרכו בחסידות

עריסתו של רבי יצחק מאיר – המכונה בעולם הלמדני והחסידים בשם "בעל חדושי הרי"ם", על שם ספריו שחיבר בשם זה – עמדה בעיירה קטנה בשם מאגנישוב, מחוז ראדום, שם כיהן כרב אביו רבי ישראל רוטנברג, שנעשה לאחר מכן רב בגור. משפחת רוטנברג היתה משפחת רבנים עמוקת שרשים ורבת ענפים, המשתרעת על פני שבע

מאות שנה, מגזע המהר"ם מרוטנברג, שהיה רבה של יהדות אשכנז במאה השלוש-עשרה.

אביו של הרי"מ היה תלמידו של רבי לוי יצחק מברדיטשב, ואמו חיה שרה, חונכה לפני נישואיה בבית המגיד רבי ישראל מקוזניץ. בעודנו ילד רך, נתייתם רבי יצחק מאיר מאביו והמגיד לקחהו לביתו, גדלהו וחנכהו כבן. כשרונותיו העילויים, כוח זכרוננו העז, ומוחו החריף עשוהו לילד פלא. כל כוחותיו הרוחניים היו קודש לתורה כבר בשחר ילדותו. שקידתו בלימודים היתה בלתי מצויה. בגיל רך הפליא את הלמדנים הרבים שהיו רגילים לבוא לביתו של ה"מגיד"; כבר אז ניבאו שילד זה עתיד להיות גאון בישראל.

מאותם ימי הילדות, ימי חינוכו בבית ה"מגיד", נשאר סיפור שסיפר הרי"מ עצמו כעבור שנים רבות.

בבית ה"מגיד", היו מסובים למדני העיר והיו משוחחים ביניהם שיחה של תורה. ה"מגיד", שישב בראש השולחן, התקשה בפירוש אחד המקומות בש"ס. איש מן הנוכחים לא השיב. הילד יצחק מאיר עמד אז בפינה שבחדר ושיחק עם ילדים בני גילו. תוך כדי משחק הקשיב לשיחת תלמידי החכמים, קפץ ממקומו והשיב לשאלה. מיד ביקש ממנו ה"מגיד" שיתקרב אליו. הוא קם מכסאו, סטר לו על פניו ואמר: איטשע מאיד'ל, לעולם אל תראה עצמך כיודע, שעה שאחרים אינם יודעים... "את המימרה הזו – הדגיש הרי"מ, כשהוא היה כבר בגיל הזקנה – זוכר אני כל ימי חיי, והיא אשר לימדתני בינה..."

גדולי רבנים ועשירי פולין שיגרו שליחים לקוזניץ, לבית ה"מגיד", וביקשו את הנער כחתן, אך בהתערבות ה"חוזה" מלובלין זכה בו ר' משה חלפן, בנקאי עשיר מוורשה. בדירתו המרווחת הקצה עבורו חדר, מילא את מדפיו ספרים ובחדר זה ישב הרי"מ ימים ולילות והעמיק הגות בתורה ובחסידות.

תלמידי החכמים שבוורשה שמחו על בואו של אברך זה לעירם. ביתו נעשה לתלפיות. למדנים מפורסמים מעיר הבירה ומערי השדה השכימו לפתחו וביקשו ממנו להתיר את ספקותיהם בתורה.

כמיהתו לתורה לא ידעה גבול. הוא חשק לדעת שיטות לימוד שונות. נסע לברוד ושוחח בתורה עם רבה של עיר זו, הגאון רבי אפרים זלמן מרגליות; ביקר בלבוב ושמע את דרך לימודו של רבי יעקב אורנשטיין; אף לליפציג הרחוקה נסע, כדי להכיר מקרוב את רבי ברוך פרנקל ואת אורח לימודו. בא בדברים עם רבי עקיבא איגר מפוזן ועם הרב ר' יעקב מליסא.

אך לא בידיעת תורה בלבד מצטיינת גדלותו. כותבי תולדותיו מציינים, כי כבר בצעירותו, בבית ה"מגיד" היתה מידת יראת-השמים שבו קודמת לחכמתו בתורה, והיא אשר דחפה אותו לחפש לעצמו מורה דרך בחסידות.

בראשונה נסע ללובלין, אל ה"חוזה" – אותו העריץ, בספריו למד ובכל תג ותג שבהם התעמק. הרי"מ נחשב הצעיר שבחבורת ה"חוזה". הוא ראה את עצמו גם כחסידו של "היהודי", על אף שלא ראה אותו פנים-אל-פנים.

בוורשה הכיר את רבי בונים, שנעשה לו מורה דרך בחסידות לכל ימי חייו, ואשר את חכמתו וכינתו היה רגיל להדגיש תמיד בדחילו וברחימו.

במחיצת רבי מנדל

אחרי פטירת רבי בונים נטו רוב רעיו לבחור בו כרבים – והרי"מ אז אברך כבן עשרים ושמונה שנה, אך במחיצת רעו הגדול רבי מנדל צימצם הרי"מ את אורו, מיעט את דמותו ו"התכופף לפני חתיכת אש אמיתית". בענוות-אמת חש, שעליו להיות עדיין מקבל השפעה ולא להאציל השפעה על אחרים. באותם הימים אמר ברמז, על הנאמר במשלי "אמת קנה ואל תמכור": כל עוד שיש מאין לקנות אמת אסור למכור אותה... לא מן הדין הוא להיות מנהיג לתלמידים, כל עוד שיש גדול הימנו ושממנו אפשר להיות מושפע.

שלושים ושתיים שנה נשא הרי"מ על שכמו את עולה של קוצק; שלושים ושתיים שנה עמל הרי"מ על עצמו וחתר חתירה בלתי פוסקת לקנות אמת, לפי המושג הדק של קוצק. הוא ניסה אמנם להתקרב לאדמו"רים אחרים שבדורו, אך מקום גידולו וצמיחתו היתה ונשארה קוצק. כשהרי"מ חזר פעם מנסיעתו לרבי ישראל מריז'ין, אמר לחברו ר' אלעזר מפולטוסק: לא ראיתי בריז'ין מה שאין בקוצק...

כתלמיד-מובהק של רבי בונים וכתלמיד-חבר של רבי מנדל, ידע הרי"מ לבדוק בכל עת את נטיותיו הפנימיות ואמיתות תכונותיו. בפשיסכא למד כי "רבב קטן ביותר במחשבתו של המנהיג פוגם בטהרו", ובקוצק שינן לעצמו כי "רבי של חסידים מסוגל לרדת לגיהנום עם הי"ב חלות שלו, אם הוא חש פנייה עצמית קלה במנהיגות"...

הרי"מ לא כיהן במשרת רב. אחרי פטירת רבה של וורשה, ר' שלמה זלמן, בעל "חמדת שלמה" (בשנת תקצ"ט 1839-), הציעו לו – לאברך בן הארבעים – פרנסי העיר, לקבל את המשרה של רב בבירת פולין. הרי"מ סירב, מבלי להסביר סיבת סרובו. אך כשאחד מהרבנים בפולין המריץ בו לקבל את המשרה הרמה, "לא לכבודו אלא לכבודה של התורה" – השיב לו הרי"מ כתלמיד קוצקאי מובהק: המחיצה המבדילה בין כבוד שמים לבין כבוד עצמי – עוביה, כעוביו של חוט שערה – ועדיין לא למדתי להבדיל בכך...

הרי"מ ייסד ישיבה בוורשה שאברכים מצטיינים בלבד זכו להיכנס למחיצתה. מאברכים אלה דרש הרי"מ לא רק עמקות בתורה כי אם הליכה בדרך החסידות. כשם שחסידות ללא תורה נעשית מצוות אנשים מלומדה, כך עלולה ידיעת תורה בלבד לגרום לידי התנשאות עצמית. "דף גמרא" – אמר הרי"מ – "מטהר את המחשבה", אך אם על ידי הלימוד, המחשבה אינה מיטהרת, ולא כל שכן כשהלימוד מביא לידי יהירות – מוטב להיות יהודי פשוט.

נפשו של הרי"מ סלדה משמץ של התנשאות. הוא חיעב למדן המלטף את כרסו המלאה תורה. פעם פגש בלמדן נודע, תוך כדי שיחה עמו חש שאיש שיחו מתהדר בידיעותיו בתורה ומקל-ראש בלמדנים

אחרים. בשעת פרידה אמר לו הרי"מ: על הכתוב "הללוהו בנבל וכנור" למה נקרא שמו נבל? מפני שמגבל כל כלי שיר. וקשה, אם צליליו של כלי זה עולים על אלה של כלי שיר אחרים, על שם מה הוא מכונה בלשון בזויה כזו, נבל? מכאן משמע, שאפילו פאר הכלים, אם הוא מבליט את עצמו ומתנשא על אחרים איננו ראוי לשם נאה...

הסתלקותה של מצווה

כתלמיד נאמן של רבי מנדל היה תמיד עמוס תביעות גדולות מעצמו ותמיד עמד בהן.

בכל שיעור קומתו ובמלוא עצמת אמונתו, מתגלה הרי"מ בימי הרע והתלאות שחיו היו מושפעים מהם.

נטה אוזן ונתבונן לסיפור הבא:

שלשה עשר בנים היו לו לרי"מ, ואת כולם שיכל בחייו. בכל זאת הוא קבל עליו דין-שמים ללא קורט של תרעומת. אף אנחה קלה לא נשמעה ממנו על הקברים. אחרי מות הבן השנים עשר, הפיג את צערה של אשתו וניחם את אבלה במלים אלו: אל בְּכִי פִיגִיל, אם יהודי הטובל בצרות יתרעם על בורא העולם – ילמד מאתנו. שנים עשר ילדים איבדנו ולא התרעמנו, חלילה, על דרכי ה'. תהיה זאת נחמתך.

כשקם משבעת ימי האבל, אמר לאחד ממקורביו: אסונות הרבה ירדו עלי בחיי. לפעמים הרגשתי, כי אילו הייתי מפציר חזק היו עושים בשמים את רצוני. אך לא רציתי להתעקש נגד רצון הבורא.

אולם, כשנפטר הבן השלשה עשר, אחרון הבנים והגדול שבהם, רבי אברהם מרדכי, לא הבליג הרי"מ עוד. בשעת ההלווייה פירך את אצבעות ידיו; על קברו זלגו עיניו דמעות, וכל כולו נדהם ונסער. בדרך מבית הקברות הביתה אמר למלוויו: אינני בוכה על הסתלקות אברהם מרדכי, ודאי היה זה רצון שמים; בוכה אני על הסתלקותה של מצווה גדולה שהיתה בידי, המצווה של ושננתם לבניך... כל עוד שחי בן אחד

לפחות, יכול הייתי לקיימה, עתה – כשנסתלק הבן האחרון, נסתלקה עמו מצווה זו...

השיבה במאסר

טוהר הדיוקן של הרי"מ בא לידי גילוי גם בעיסוקו בצרכי ציבור. מתנגדים ומשכילים כבדוהו, ופרנסי העיר עמדו בראת כבוד בפני אישיותו. הרי"מ נעשה למנהיג הכלתי מוכתר של עדת היהודים בוורשה. בגאון ובתקיפות לחם את מלחמת היהודים והיהדות.

שנות-הארבעים של המאה התשע-עשרה עמדו בסימן "דאגת" השלטונות הרוסיים לשיפור החיים הפנימיים של היהודים. בין הגזירות המרובות שירדו על ראשי יהודי פולין, בלטה גזירת הלבוש (בשנת 1845). יהודים נתפסו בחוצות הערים כשהם לבושים בלבושם המסורתי, ושוטרים התעמרו בהם וגילו כוח את הזקנים והפאות. מנהיגי החסידים גילו התנגדות עזה לאותן הגזירות. הרי"מ עמד בראש המתנגדים. בכל כוחו התנגד להתערבות השלטונות בעניינים הפנימיים של היהודים, הנוגעים לסדר החיים המסורתי. הרי"מ נתפס למלכות, נעצר והושב בבית האסורים בין גנבים ופושעים. דבר מאסרו של הגאון מוורשה התפשט במהירות על פני כל פינות המדינה. מיד החלו לנהור לעיר הבירה, מערים המרכזיות ומערי השדה, המונים של חסידים. משלחות מכובדים התייצבו בפני השליטים ומתאו על דיכוי החופש במדינה והרי"מ שוחרר ממעצרו.⁸

בפרוס מרד הפולנים נגד שלטונות הצאר התייצב הרי"מ, כרבי מנדל רבו, לצד המתקוממים; וכמוהו נאלץ היה לעקור לברוד שבגליציה

---

8. ראה בספרו של מר יצחק אלפסי: גור, בפרק: בחיים המדיניים והצבוריים. לפי א.ז. אשכולי, בקובץ "בית ישראל בפולין" הועמדו יהודי פולין, בשנת 8481, בפני ברירה לבחור בשני סוגים של בגדי גויים: בגד קצר, מכנסים ארוכים, כובע ובלי זקן – כמנהג הלבוש של הגרמנים; או בגד ארוך, שסוע בגבו, מצנפת לראש, ומגפיים לרגליים ועם זקן מגודל – כנימוסם של סוחריו רוסיה. הרי"מ בחר במנהג הרוסי ודעתו נתקבלה. "זוהי מקור ההלבשה של חסיד פולין".

ולתחבא שם עד שעבר הזעם. כשהמרד נכשל, שב לפולין ומפחד הרדיפות מצד השלטונות, המיר שם משפחתו מרוטנברג לאלתר, שם הנקרא על שושלות גור עד היום.

הרי"מ נעשה לרבי

אחרי הסתלקותו של רבי מנדל, ראו בו חבריו את מורם. כתחילה היסס הרי"מ וניסה לחמוק מן העול: "קשה לקבל נשיאות אחרי רבי כרבי מקוצק! אך גברו הפצרותיהם של ותיקי החבורה הפשיסכאית והקוצקאית, והרי"מ היה אז כבר בערוב ימיו, כבן ששים.

כשנעשה לרבי ביקש מנכדיו להיכנס אליו. הושיבם מסביבו, חילק להם פירות ומגדנות ואמר: כסבורים אתם שמעתה, מאחר ונעשיתם נכדים של רבי, תתהדרו בעיני עצמכם ותתפארו בעיני אחרים – זכרו, כי תחתית השאול תוצע לכם בשל כך...

הרי"מ בחל בכרך הגדול, ברח מן העסקנות המטרדה ובחר בעיירה שעל חוף הויסלה לא רחוק מוורשה, גורה-קאלוואריה, ששם היה אביו מרא דאתרא. בעיירה זו קם בית גור, הגדול בבתי החסידות, שבמשך מאה שנה הטביע את חותמו על חיי השבט היהודי בפולין – עד שנגזר עליו כרת, טבל בדם, עלה באש וחלף בתמרות עשן.

חסידות גור היתה עשירה בשלל גווניה. נסעו לגור בחירים, יחידי סגולה, רבנים מפורסמים, דיינים ופרנסים – ובאו המוני עם רחבים; נסעו סוחרים מערי המסחר והחרושת, שרשרושי המשי של בגדיהם העידו על עשירותם – ובאו יהודים מהעיירות הזעירות, שניצי צמר-גפן שהזדקרו משרווליהם המרופטים העידו על עניותם. אך גם בגור של הרי"מ, כבקוצק, לא העזו העשירים להתקרב אל כותל המזרח, כאן לא היתה ניכרת כלל עשירותם. הרי"מ לא קיבל מחסידיו כסף באיזו צורה שהיא, אף לא בצורת "פדיון", שחסיד רגיל לצרף לפתקת הבקשה שלו לרבי (לרי"מ היה בית מסחר לספרים שממנו פרנסתו). ה"פני" בבית מדרש זה, היו חכמי התורה ונבוני החסידות – שני העמודים שחסידות גור נשענה עליהם.

גלות וגאולה

הרי"מ הכשיר את לבבות החסידים לחוש בכיעורה של הגלות ולהיות מן המצפים לישועה. שיחותיו על יד ה"שולחן" רוויות צער הגלות וכיסופים לגאולה. רגיל היה להשוות את שעבוד הגלות האחרון לשעבוד מצרים הראשון. כשם ששעבוד מצרים הוביל לארץ כנען, כך תוביל הדרך משעבוד גלויות לארץ-ישראל. אך תנאי התנה הרי"מ לגאולה העתידה והוא, שהיהודי יחוש שהנכר הוא גלות. "והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים" – הניצנים הראשונים של הגאולה היו שעה שהעם במצרים לא רצה לסבול עוד את מצרים; שעה שחש את הגלות גם כשישב על סיר הבשר...

גישתו לענין גלות וגאולה אפשר שבא לידי ביטוי בסיפור רב-משמעות זה:

כשלוש שנים לפני פטירתו ניסו הפולנים שוב להתקומם נגד שלטון הרוסים בפולניה. בימי התעוררות אלה לפולנים, נכנס הרי"מ כליל שבת אל בית המדרש לעריכת השולחן. הוא נטל את הכוס בידיו כדי לקדש על היין, עצם את עיניו, עמד מהורהר, וכשמלכו פורצת אנחה אמר לחסידיו הרבים שמלאו את בית המדרש: חוששני פן, חלילה, יהיה קטרוג בשמים על עם ישראל. ראו, איך האומה הפולנית מוסרת את נפשה למען שחרורה ושחרור ארצם מידי זרים, ואנו – מה אנו עושים כדי לפרוק מאתנו עול הזרים?⁹

קונטרסי התורה שנשרפו

זכה הרי"מ – ייתכן בגלל נאמנותו הגדולה ודביקותו ברבו – שחסידיו הנאמנים יהיו נאמנים לו ודביקים בו בשיעור שאין למעלה הימנו. היה בו ברי"מ כוח מנהיגות בלתי מצוי. קשה להסביר את מקורו של כוח זה. הוא היה מנהיג ללא שרביט מלוכה וללא שבט מייסר.

9. סיפור הרב שמואל הלוי ברוט, בשם נכדו של הרי"מ בקובץ "המצפה".

חינכה הגדלות האישית שבו, נאמנותו לאמת הפנימית, אמת שהרסה כל מחיצה דקה בין מחשבה, דבור ועשייה.

נכדו ראה פעם את סבו הרי"מ כשהוא בודק לאור הנר קונטרסים, שהכילו חידושי תורה שכתבם בימי נעוריו, ומומן לזמן מוציא מתוך הערמה קונטרס ומעבירו באש. שאל הנכד את סבו: האם נפלו בכתובים פירוכות או סתירות שאתה דן אותם לשריפה? השיב לו הסבא: דע נכדי, שיש להיזהר מאד בכתובת חידושי תורה. עיקר לימוד התורה הוא ה"לשמו", לשם השם, לעשות לו נחת רוח, אך לפעמים כותב אדם ספרים משום שהם גורמים לו, לכותב, נחת רוח. בספרים אלה חסר העיקר, חסרה נקודת-האמת. אני בודק את אותם החידושים שנסתתרה בהם, בלי יודעין, מחשבה חיצונית קלה, או כוונה בלתי אמיתית, אותם אני בודק, בורר ושורף...

הפטירה

בכ"ג באדר תרכ"ו (1866), בעצם יום השבת, בין השמשות, נגנזה נשמת הרי"מ במרומים.

זה חדשים שיסורי גוף עזים תקפוהו, אך כאביהם נמוגו מרוב דבקותו בבורא. ידע הרבי, שהשעה האחרונה מתקרבת, והוא התכונן לרגע של יציאת הנשמה בצלילות הדעת. גם בחירי החסידים ידעו שימיו של הרבי ספורים, והם באו לגור לאותה השבת, כדי להיות במחיצתו.

עוד ביום הששי, ציוה הרבי להעתיק את המיטה ממקומה הקבוע ולהעבירה ליד פתח בית המדרש, כדי להיות עם תלמידיו עד הרגע האחרון. לקראת סעודת השבת של שחרית ירד הרבי מן המיטה, ניגש אל השולחן, ישב בראשו, טעם טעימה כל שהיא מהמאכלים ואמר דברי תורה. אחרי ברכת המזון חזר למיטתו, קרא אליו את נכדיו, לימד אותם – כדרכו בכל שבת – את השעור הקבוע, ולאחר מכן שם את ידיו על ראשו של כל אחד מהם וברכם. את התפילה האחרונה בציבור, תפילת מנחה, התפלל כשהוא יושב במיטה. קווי-פניו העידו שכוחותיו הולכים

וכלים. הוא ציווה לערוך את השולחן ל"סעודה השלישית", אך לא יכול היה עוד לגשת אל השולחן. במצב של שכיבה נטל את ידיו לסעודה ובירך על "לחם משנה". המקורבים הקיפו את המיטה והרבי אמר בפניהם דברי תורה על "מיתת צדיקים המכפרת"... הרבי פקד לשיר את זמירות השבת. בבכייה מאופקת שרו החסידים את הזמירות, כשעל המיטה שוכב רבם הגווע. כשהשירה נדמה, ראו ששפתותיו של הרבי נעות. כשהיטו אוזן שמעו שהוא ממלמל את התפילה "יושב בסתר": לא תירא מפחד לילה... יפול מצדך אלף ורבבה מימינך... כי אתה ה' מחסי... הרבי התאושש קמעה, רמז להביא לו מעט מים, נטל את ידיו, רחץ את פניו ואמר: הבה נתכונן לדרך! סבב את פניו אל חסידיו, יישר את פיאותיו ועצם את עיניו. החסידים לא הבליגו עוד. הם התחילו לומר תהלים ולבקש רחמים על רבם, יצחק מאיר בן חיה שרה...

לפני הנשימה האחרונה תפס הרבי בשארית כוחו את הטלית הקטנה המצויצת, שהיה לבוש בה והשליכה מעל גופו, כדי לרמוז מה שנאמר: "במתים חפשי" – המת פטור מן המצוות...

למחרת, כשהחסידים המיותמים ירדו מבית הקברות שבגור, אמר רבי חנוך הינך, יורשו הרוחני של הרי"מ:

- חשבנו שבזמנו נזכה לגאולה, אך עדיין לא איכשר הדור...

עזובה היא היום גור; תרבה חצר הרבי – אותה החצר שרכבות חסידים היו מתכנסים במחיצתה בחגים ובמועדי ישראל, והיו מתכנפים תחת חופת הטלית הגדולה של הרבי. נעקרו אכסניותיה שנטפו שירה, זמרה ורקוד. אך גם אחרי שנשפך חמת ה' על עציה של העיירה ואבניה; גם אחרי שגויים חיללו את בית מדרשה ושועלים טימאו את חדר ההתייחדות של הרבי – נוסכות עדיין שלש אותיותיו של שם העיירה – גָּעַר! – השראה על שארית בית גור, הקמה לתחיה בירושלים עיר הקודש, ועל השרידים הדבקים ברטט של קדושה במלכות הרוחנית של גור, הפזורים בקרב רבים משבטי ישראל שבתפוצות.

בנים

כולם נפטרו בחיי הרי"מ.

בני-בנים

רבי יהודה אריה ליב, בנו של רבי אברהם מרדכי.

כשהיה ילד בגיל שמונה נתייחס מאביו וחונך בבית זקנו.¹⁰ ארבע שנים אחרי פטירת סבו (בשנת תר"ל) נעשה לרב כשהוא היה בן עשרים ושלש שנה. כיהן באדמו"רות שלשים וחמש שנה ונפטר ה' בשבט תרס"ה. הספר "שפת אמת" שהשאיר, הוא מספרי היסוד של החסידות בכלל ושל חסידות פולין בפרט. הספר מחכה עדיין לאיש הגות בעל נשמה חסידית, שיגלה את אוצרותיו ויחשף את רעיונותיו.

שלשים

הרבי האחרון על אדמת פולין, רבי אברהם מרדכי בנו של רבי יהודה אריה. בן שלשים ותשע היה רבי אברהם מרדכי כשנסתלק אביו בעל "שפת אמת". עלה על כסא אביו שלשה חרשים אחרי מות אביו, וישב עליו ארבעים ושלש שנה.

כמאה אלף יהודים מכל התפוצות היו דבקים בחצר הגורית. אך עיניו של הרבי היו צופות לארץ-ישראל. חמש פעמים עלה אליה (בשנים תרפ"א, תרפ"ד, תרפ"ז, תרצ"ב ותרצ"ו) קנה אדמות ובנה בתים. המריץ בעשירים מקרב חסידיו להשקיע מהונם באדמת א"י, לפני התלקחות התבערה העולמית במלחמה האחרונה עמד להקים פה את ביתו וחצרו, אך לא זכה לכך. מאוד מוצל, מיותם מבני ביתו ומשוכל מחסידיו, עלה לא"י בשנת ת"ש. נפטר בערב חג השבועות תש"ח (1948) בירושלים, ברחוב הנושא את שם ספרו של אביו, רחוב "שפת אמת" שעה שהעיר היתה נתונה במצור ועמדה תחת אש ההפגזה של בני ישמעאל.

10. ברציפות השושלת הגורית חלה הפסקה של ארבע שנים. אחרי פטירת הרי"מ עברה המנהיגות לרבי חנוך הינך שקבע את מושבו באלכסנדר על יד לודז'.

רביעים

רבי ישראל אלתר שליט"א, בנו של רבי אברהם מרדכי, הקים את בית גור מתורבותיו, וכונן את חצרו בירושלים עיר הקודש.

ספרים

ספריו המרובים אשר סללו דרך לימוד חדשה בעולם הלמדני לא נדפסו בחייו. הם יצאו לאור על ידי צאצאיו. מפורסמים ביותר הם הספרים בשם "חדושי הרי"מ" על מסכתות שבסדר נשים ונוזיקין (שלשה ספרים) ועל חושן משפט (שני ספרים) ו"תשובות הרי"מ" על ד' חלקי שלחן ערוך, שהשיב לשאלות לחכמי הדור שבפולין ושל מדינות אחרות. כן נשאר ממנו "ספר הזכות" על התורה. אימרותיו בחסידות וחידושי תורה מובאים בחמשת החלקים של הספר "שיח שרפי קודש". כן לוקטו דבריו בספר "תורת חידושי הרי"מ" על ידי ר' יהודה ליב לוי בירושלים.

ספרים על הרי"מ

רבים הם הספרים שנכתבו על אישיותו אך המקיף שכולם הוא ספרו החשוב של מר יצחק אלפסי מתל אביב בשם: גור.

רבי אברהם (בורנשטיין) מסוכטשוב
נולד תקצ"ט (1839) - בבנדין
נפטר תר"ע (1910) - בסוכטשוב

"גור - חכמה; סוכטשוב - תורה". כך היו חסידי פולין מגדירים את ייחודן של שתי השושלות המפורסמות בחסידות, גור וסוכטשוב. במרכז החסידות בסוכטשוב, שרבי אברהם היה הראשון בשושלתה, עמדה התורה, ידיעתה והבנתה. שושלת זו התבלטה בלמדנות חריפה ומעמיקה. בית מדרשו של רבי אברהם לא היה רחב ידיים, ספסליו לא היו רבים, אך אלה שהתהלכו בו היו שקועים תמיד בעולמה של תורה. חסיד סתם לא נקלט בבית מדרש זה. אל רבי אברהם לא באו חסידים "כדי לראות כיצד הוא לובש את פומקאותיו ומחיר את שרוך נעליו"; לא באו אליו כדי לתהות על דרכו בחסידות; באו אליו תלמידים כדי להתבונן בדרך לימודו ולשמוע חידושיו בתורה.

למִדְנֵי פולין הכתירוהו בשם "שר התורה", היחיד מבין האדמו"רים שזכה לתואר רם כזה; בעולם המתנגדים כינוהו בשם "אדמו"ר גאון" (דער גאונישער רבי); ואילו כשהאדמו"רים עצמם הזכירו את שמו - הוסיפו את הכינוי "איש התורה" (דער תורה ייד) במקביל לכינוי "איש התהלים" (דער תהלים ייד) שניתן לרבי יחיאל מאיר מגוסטינין.

בסוכטשוב חזרה החסידות לאכסניה רווית תורה, כשהיא מוארת בפנס החסידות. גם כאן לא שכחו את נקודת המטרה של החסידות - הדבקות בשם; גם כאן למדו התלמידים לעקור מן השורש כל שמץ של גאווה והתהדרות, אך האמצעי לכל זה היתה ידיעת התורה. "דרכים הרבה לעבודת הבורא" - אמר רבי אברהם - "אך הטובה שבכולם היא לימוד התורה".

תולדות חייו של רבי אברהם, הסיפורים עליו ועל פעליו, הן אלה המיוחסים לימי הנעורים והן אלה השייכים לימי הזקנה - טבועים

בחזקתה של תורה. לידתו היתה בבנדין; ימי הילדות עברו עליו באלקוש וימי הנעורים בביאלה. בכל שלשת הערים הללו כיהן אביו רבי זאב כרב. כצעירותו היה נודע כ"העילוי מאלקוש", בשל בקיאותו במכמני התורה ובשל חידושיו שחידש בה. בהקדמה שכתב לעת זקנה לספרו "אגלי טל", הוא מעיד על עצמו, כי "מעודו היה ממבקשי חכמת התורה". בגיל ארבע עשרה נכנס רבי אברהם לחופה. רבי מנדל מקוצק לקח אותו לחתן לבתו שרה צינא. נער חלש היה אברהם'ל וידוע חולי. התמדתו בלמודים בשנות הילדות היכתה את הריאה שלו בשחפת. ביום הכלולות אמר רבי מנדל למחותנו הרב ביאלא: השם יעזור שגופו החלש של החתן יוכל להחזיק לאורך ימים את מותו החזק... ולבתו הכלה אמר: שרה צינא, בטוח אני כי כל-אימת שאברהם'ל יעסוק בתורה שום מחלה לא תוכל לו.

שש שנים היה רבי אברהם סמוך על שולחן חותנו בקוצק. גם בשנות ההסגר, היה הוא היחיד שישב לפני ולפנים. במחיצתו ספג בקרבו את מידת האמת שרבי מנדל היה מגלם בקיצוניות קטבית; בחדר ההתבודדות חש בגדלותו של חותנו, עליה דיבר כל ימי חייו בהערצה של קדושה. קוצק היתה לו מכורתו הרוחנית. הוא צמח וגדל משרשיה. "כל ימי חיי הנני יונק מקוצק". אך את טיבה של היניקה הזו ומידת השפעתו של רבי מנדל עליו באותן שש השנים, מגדיר רבי אברהם ברבות הימים: "ממנו דברי עיון למדתי; ממנו נתודעתי מה ייקרא חידושי תורה באמת. כי לא כל הפלפולים חדושים המה..." רבי מנדל נעשה לו "למקור החכמה והתבונה"; ממנו למד להטות את כשרון החריפות שהיה בו מנעוריו – לנקודת האמת של הענין הנלמד ולנקודת האמת שלו עצמו.

רבי מנדל השגיח על חתנו שלא יתקרב קרבה יתרה אל ההמונים, בגלל ביטול התורה העלול להיגרם לנגרף ביניהם. בשנותיו האחרונות של רבי מנדל ארע פעם, שתסידים הרבה באו לקוצק לשבות אצלו בשבת. כשאלה נדחקו בצפיפות לדלת חדרו כדי לקבל ממנו ברכת שלום, קרא אליו את חתנו ואמר: הרואה אתה, אברהם'ל, את ההמון

הזה? בצעירותי לא היתה לאלה דריסת רגל אצלי. ראה, שאתה לא תגיע לידי כך לעת זקנה... ואם נגזר שתהיה רבי – מילא, קבל את הגזירה, אך אני מברך אותך שלא תהיה רבי לחסידים הרבה...

עשרים שנה מלאו לרבי אברהם כשנפטר חותנו (תרי"ט) וארבע שנים קודם לכן נעשה לרב פוסק הלכות. בשלש ערים בזו אחר זו כיהן כרב – בפרצב, בקרושניביץ ליד קוטנא, ובנש'לסק – ובשלשתן לא זכה לישב בשלוה.

כחניך בית רבי מנדל החמיר על עצמו והקפיד על אחרים. הן לגבי עברות שבין אדם למקום והן אלו שבין אדם לחברו. תכונת האמת שהיתה טבועה בו ושהושחזה בקוצק, הכניסה בלבו קנאות להתנהגותם של אנשי העיר. "כל בוקר מגלים לי הדברים שארעו בעיר כלילה הקודם..." ואם מעשיהם של בני העיר היו נראים פגומים בעיניו – לא נשא איש, לא לעשירי העיר ולא לפרנסיה. הזהיר את אנשי העיר שישאו ויתנו באמונה; שיתרחקו מכל סוג של רמייה ורמאות, אף לא לגבי נכרים. מסוחרי העיר ומרוכליה דרש שיקפידו על הין צדק ואיפת צדק. בעצמו עבר את העיר, נכנס לחנויות שברחובותיה, ניגש לדוכנים שבשוק, ובדק את המידות והמשקלות, וכשנוכח שהם מזויפים – שברם במו ידיו.

הוקעת מומיהם של בני הקהילה עוררה את תרעומתם וחמתם. תוך זמן קצר נעשה רבי אברהם לנרדף. בביתו שרר עוני. מחוסר חמרי הסקה בבית, היה לומד לעתים בימות החורף, כשהוא יושב במיטה עטוף שמיכות. משרת הרבנות גרמה לו בסוף טלטולי גולה.

ברם, יחסם של בני העיר אליו לא היטהו מדרכו. השנים שישב ברבנות היו לו שנים של עלייה והתעלות. בהיותו עדיין אברך צעיר פנו אליו גדולי הדור מקרוב ומרחוק שיאיר את עיניהם בתורה ויתיר את ספקותיהם בהלכה. אך הדבר שמעורר השתוממות היא כפיפותו לאדמו"רים אחרים. על אף שבעצמו היה כבר אז מוכתר בכתר התורה,

היה יושב שבע שנים בהכנעה בפני הרי"מ כתלמיד נאמן בפני רבו; ומרוב הערצה אליו כינהו: "רבנו הקדוש". אחרי פטירת הרי"מ, כשכסאו של רבי אברהם עמד כבר בין כסאותיהם של גאוני פולין, היה כפוף ארבע שנים נוספות בפני רבי חנוך הינך מאלכסנדר. בשנת תר"ל, אחרי פטירת רבי הינך נתפרדה עדת קוצק. ורבי אברהם – שהיה אז בן שלושים ואחת שנה ורב בקרושניכין – נעשה לרבי. כעבור שלש עשרה שנה – אחרי שכיחן כרב בנשלסק – קבע את מושבו בסוכטשוב.

החבורה שהצטרפה לרבי אברהם, היתה חבורה מובחרת ומהעידית של חסידי פולין. הרבי עצמו רצה שהעדה שלו תהיה קטנה. נאמנים היו עליו דברי חותנו הגדול, שהמונים גורמים לביטול תורה. בשעה שתלמידיו הכתירוהו לרבי אמר למקורביו, שבל יעזו להביא אליו המונים. הרוצה להיות בין חסידיו חייב להתמיד בתורה, שהרי כל חפצו היה "ללמוד עם תלמידים מקשיבים", שבעיניו היה חשוב יותר מכתובת ספרים (בהקדמה ל"אגלי טל").

בסוכטשוב הכל בסימן תורה. רבי יחיאל מאיר, "בעל התהלים", היה מגדיר את רבי אברהם כרבי "שכל איכריו וגידיו נילושו מהתורה". גם השיחות החסידיות שנאמרו לכלל החסידים בשעת עריכת השולחן, וגם ההערות שהרבי היה מעיר לחסיד בשיחה שבהתבודדות היו טבועות בחותם הלמדנות.

פעם בא אליו חסיד וסיפר לו על פלוני שיצא לתרבות רעה והמיר את הדת – ובשעה שהזכיר את שמו של פלוני המומר הוסיף "ימח שמו וזכרו". גער בו הרבי והניאו מלומר כך, משום שזה נגד ההלכה: הכיצד אתה אומר על מומר "ימח שמו", בשעה שלפני ההלכה, מומר שמת ללא בנים חייב אחיו לשחרר את יבימתו על ידי חליצה. וחליצה במקום יבום הוא. וכל ענין יבום נעשה "כדי להקים שם על שם אחיו המת ולא ימחה שמו בישראל". מכאן, שאנו מצווים לשמור על שמו של מומר.

שעות היום היו כולן קודש ללימוד תורה עם תלמידיו. החסידים שבאו אליו לבקש עצה בעניניהם הפרטיים לא העזו להטרידו בשאלותיהם, לא במילי דשמיא ולא כל שכן במילי דעלמא. עם אלה

היה משוחח ביחידות בשעות הלילה. כשמחשבותיו נחו מעמל היום, היה שומע את משאלותיהם, מקשיב לרחשי לבם, חש בדאגותיהם, מיעץ להם עצה טובה ומעניק להם ברכה.

אחרי ששוחח עם חסידיו התכנס ביחידות, בד' אמות של גירסא. הוא אהב את הלימוד בשעות שלאחר חצות הלילה, כשהוא אפוף שקט, כ"שהאוויר נקי ובני-אדם ישנים ואינם מבלבלים אותי במחשבותיהם". משמע שהאוויר מזדהם לא רק על ידי מעשיהם של בני אדם, אלא גם על ידי מחשבותיהם. את המחשבה הצלולה של אותן השעות השקטות שקע ללימוד קבלה, להתעמקות בחסידות, ולכתיבת פסקי הלכות לשואלים.

הרבי מסוכטשוב היה מחובבי ציון הנלהבים, דבוק ברעיון שיבת ציון, ואסף כספים הרבה למען חיוזק הישוב בארץ-ישראל. היה בין המזרזים לרכישת אדמות בארץ ולהקים בה מושבות. שלח את בניו לארץ-ישראל, במטרה לקנות שטח אדמה רחב ידיים ולהקים עליו ישוב של חרדים. הרעיון לא יצא לפועל, בגלל הגזירה שיצאה אז מהסולטן התורכי, שאסרה מכירת קרקעות ליהודים בארץ-ישראל.

מעניינת גישתו המקורית למצוות ישוב ארץ-ישראל. לפי דבריו המובאים בספרו "אבני נזר", הרי עיקרה של המצווה היא לשבת בארץ-ישראל, לעבד את אדמותיה ולהתפרנס ממנה, אבל אלה הדברים בארץ ומתפרנסים מכספים הנשלחים להם מחוץ לארץ במתנה, ספק אם הם מקיימים את המצווה...

הפטירה

רבי אברהם האריך ימים עד גיל שבעים ואחד, כשמחשבתו נשארה צלולה עד הרגע האחרון. הרבנית שרה צינא שירשה מאביה את החריפות ואת העמידה על הדעת, שימשה לו מלווה נאמנה בחיים, הן בימי הסבל

כשהיה איש ריב ומדון לבני הקהילה שלו, והן בימים ששמו יצא לתהילה בעולם היהודי במזרח-אירופה. גברה עליה דעת אביה רבי מגדל על בעלה. לעת זקנה כשרבי אברהם חש במיחושי גוף שונים והתאונן בפניה על מכאובים – היתה היא רגילה להשיב: אל תתפנק, קח את הגמרא ומאומה לא יזיק לך. כך קבלתי מפי אבא...

גם רבי אברהם העריך את אישיותה המוצקת של רעיתו הרבנית וראה בה כבואה של דמות דיוקנו של חותנו. גדול היה האבל שהתאבל על מותה (ערב חנוכה תר"ע). החל מיום פטירתה הלכו כוחותיו וכלו. בימי ה"שבעה" נפל למשכב. באותם הימים אמר למקורביו: עד מותה של שרה צינא חייתי מכוחה של קוצק, עתה, מאחר שנותק ממני המקור הזה, איני יודע מנין אשאב עוד את חיותי.

ואכן, שבועות מספר בלבד חי רבי אברהם אחרי מות הרבנית. בשעה האחרונה לחייו אימץ את כוחותיו, התעטף בטלית, התעטר בתפילין והתפלל בכוונה, כדרכו. כשהגיע למלים שבתפילת שמונה-עשרה: ברוך אתה ה' מקבץ נדחי עמו ישראל – חזרה הנשמה למקור מחצבתה.

היה זה ביום י"א באדר תר"ע.

ספריו:

"אגלי טל" על ל"ט מלאכות האסורות בשבת.

"אבני נזר", על ארבעה חלקי שולחן ערוך.

את חידושיו בהלכה העלה הרבי מסוכטשוב בכתב ואילו דברי החסידות נאמרו בעל-פה. בנו רבי שמואל שיקע את הדברים בספרו החשוב "שם משמואל".

מפתח כללי

ב	א
39 38 37 36 32 19 17 בונים רבי,	289 284 51 48 אברהם משה רבי,
75 66 56 51 46 44 43 42 41 40	308 312 310 253 אגלי טל,
153 147 129 122 117 93 92 76	283 281 280 56 אוסטילא,
232 227 222 221 218 194 192	46 אופוטשנה,
273 271 264 254 252 251 235	286 280 261 4 אוקראינה,
280 279 278 277 276 275 274	297 254 אורנשטין רבי יעקב,
291 289 286 285 284 283 281	113 64 63 62 61 אייגר ר' לייבילי,
298 297 292	246 245 244 199 198 197 195
259 בורנשטין ר' אהרן ישראל,	197 196 195 61 אייגר ר' שלמה'לי,
307 בורנשטין רבי אברהם,	198
259 בורנשטין רבי חנוך הינך,	197 196 62 61 אייגר רבי עקיבא,
308 193 ביאלא,	297 245 244
193 62 ביאליסטוק רבי אלעזר,	305 246 אלטר רבי יהודה אריה,
308 307 274 בנדין,	261 260 226 13 אלימלך רבי,
101 45 בערקסון תמריל,	280 272 271 176 50 32 2 אלכסנדר,
237 199 105 ב'ר ר' הירש,	310 293 292 284
286 14 ברדיצ'ב רבי לוי יצחק,	225 אניפולי רבי זוסיה,
274 ב'רקה	266 אפטא,
101 ב'רקה ר',	13 אפטא רבי אברהם יהושע השיל,
	56
ג	167 161 160 אפלטון,
8 גולדראט אברהם,	275 259 ארץ ישראל,
137 118 גוסטינין רבי יחאל מאיר,	282 279 276 274 207 42 אשכנז,
307	296

283 279 274 271 270 269 268	גור, 4 19 24 25 27 34 46 49 50
289 288	52 58 60 66 69 77 82 100 114
251 153 75 31 19 5, היהודי הקדוש,	115 116 118 120 121 125 126
264	129 130 132 145 153 162 165
131 130 125 118 69 68, הירש ר',	167 169 170 171 174 179 180
259 253 197 196	192 194 199 200 203 210 211
הלפרין רבי דוד, 252	212 214 216 217 222 223 229
הלפרין-מורגנשטרן רבי מנחם	242 243 249 251 252 257 263
מנדל, 252	264 271 280 284 286 288 289
הרי"מ, 22 50 52 57 76 80 82 90	293 294 295 301 303 304 305
134 133 132 131 130 129 128	306 307 310
253 246 182 177 176 173 171	גרוביץ רבי אלעזר, 280
293 291 284 282 271 255 254	גרדשטין ר' עזריאל מאיר, 61
300 299 298 297 296 295 294	גריצה רבי פייבל, 45 286
310 306 305 304 303 302 301	

ד

דייטש ר' שמעון, 279 280 282
דנציג, 37 101 292 274 277 279

ה

הבעש"ט, 5 12 13 23 27 31 32 33
57 119 120 170 187 209 210
211 212 213 215 216 225 239
260 262

הגאון מוילנא, 121

הורוביץ רבי יעקב יצחק, 260

הורודנקה רבי נחמן, 12

החוזה, 28 29 30 31 33 38 39 56

73 99 147 190 226 251 260

261 262 263 264 265 266 267

ו

וולאצלעבאב ר' יעקב יצחק, 79

וורקא, 16 228 229 233 253 271

284 286 287 289 291 292

וורקא ר' יצחק, 39 66 92 165 227

228 238 251 286

ולדין ר' אהרן, 6 272

ז

זאב נחום ר', 193

זביטקובר ר' שמואל, 101 102

זגידו' ר' שלום הירש, 127 259

זיגלמן ר' אליעזר צבי, 6

זידיצ'וב ר' צבי הירש, 16

ח

חב"ד, 2 4 78 173 180 216 223
 חידושי הרי"מ, 43 306
 חסידות, 4 5 6 7 45 82 187 200 201
 216 217 241 262 264 266 268
 269 271 273 275 278 282 284
 289 292 293 301 305

ט

טארנופול יוסף פעריל, 103
 טבק, 36 87 129 134 140 150 166
 טומאשוב, 19 23 27 33 35 36 45
 48 49 50 51 54 55 56 57 84 86
 87 90 93 110 111 112 113 129
 147 153 218 252
 טומאשוב ר' הירש, 107
 טומאשוב ר' צבי, 18

י

יארנסלב רבי שמעון, 205
 יארטשוב ר' יוסף, 56 279 280
 יצחק מאיר רבי, 18 21 42 43 49 51
 52 56 76 88 92 104 106 107
 111 112 123 128 129 131 132
 134 135 145 161 172 182 246
 251 253 271 280 281 282 283
 284 291 293 293 295 296 304
 ירושלים, 28 153 155 204 258 259
 304 305 306
 ישועות יעקב, 254

ל

לבוב, 252 254 255 274 297
 לובלין, 9 13 19 23 28 29 30 31 33
 38 39 42 55 56 61 62 64 73
 136 147 190 196 197 226 251
 252 260 261 262 263 264 267
 268 270 274 278 279 288 289
 296 297

לובלין רבי צדוק הכהן, 193
 ליאדי רבי שניאור זלמן, 2 15
 ליובביץ רבי מנחם מנדל, 78
 ליונסק רבי אלימלך, 13 260 261
 לייביש ר', 28 29 252
 ליינר רבי מרדכי יוסף, 92 93 94 95
 96 97 98 100 105 106 109 110
 111 112 113 114 128 131 135
 136 137 198 284
 לילוב רבי דוד, 264 267 271 288
 ליפשיץ-חלפן רבי משה, 253
 לנטשנה רבי שלמה ליב, 85

מ

מאגנישוב, 293 295
 מגיד מקווצ'ניץ, 13 263 264
 מורביה, 273
 מורגנשטרן רבי משה ברוך, 255 259
 מזריטש רבי דב בר, 4 260 261
 מטסדורף, 273
 מלכא משיחא, 73

מנדל רבי, 2 3 5 6 7 8 9 10 13 15	מרקוס רבי אהרן, 205
17 18 19 20 21 22 23 24 25 27	משנה תורה, 252
28 29 30 31 32 33 35 36 38 39	משנת חכמים, 252
41 42 43 44 45 46 47 48 49 50	
51 52 53 54 55 56 57 59 60 62	נ
65 66 67 69 70 71 72 73 74 75	נאפוליון, 1 2 263
76 77 78 79 80 81 82 83 85 86	ניי ר' אייזיק, 252
87 89 90 91 92 93 94 96 97 98	ניקלסבורג, 273
99 102 103 105 107 108 109	נמירוב, 108
110 112 113 114 115 116 117	נריה הרב מ.צ., 8
116 117 118 119 120 121 122	
123 124 125 126 128 129 131	ס
132 135 136 137 138 140 141	סוכאצ'וב רבי אברהם, 207
142 143 144 146 148 152 153	סטרא אחרא, 56 177 263 264
160 162 163 164 165 166 167	ססוב רבי משה לייב, 205
168 169 170 171 173 174 175	
176 178 179 180 181 182 183	פ
184 185 186 187 188 190 191	פויזנר ר' זלמן, 130
192 193 194 195 198 199 205	פולין, 1 2 3 4 5 6 9 10 18 27 43
206 207 208 210 216 217 218	47 55 70 101 103 107 111 129
219 220 221 222 223 224 227	130 135 136 137 145 151 172
229 230 231 232 233 234 235	174 177 180 193 194 195 254
236 237 238 241 242 243 244	255 256 258 260 262 263 264
245 246 247 248 250 251 252	266 271 272 273 275 279 280
254 255 256 257 263 271 273	285 286 288 289 294 296 298
284 286 289 291 292 293 294	300 301 305 306 307 310
295 297 298 299 300 301 308	פראגה, 101 102 103
309 312	פרצובר ר' הירש, 69
מס ראובן, 8	פשיסכא, 8 18 19 23 32 33 34 35 37
מרד הקודש, 92	38 39 41 42 43 44 46 47 49 50

257 249 247 246 245 244 243

308 298 295 294 293 285 259

312 310

קריב א., 8

קרליל, 159

ר

ראדום, 295 293

רבינוביץ ר' צבי מאיר, 285 272

רבינוביץ רבי יעקב יצחק, 266

רובינשטיין אליעזר, 8

רוטנברג, 295

רוטנברג-אלתר רבי יצחק מאיר, 293

רופשיץ רבי אשר, 265 28

ריזין רבי ישראל, 298 247

רימנוב רבי מנחם מנדל, 263 14 13

רמב"ם, 278 252 75 73 62

ש

שדליץ רבי אלכסנדר זיסקינד, 280

282

שטינמן אליעזר, 7

שינאווא ר' שמואל, 277

שמעיה ר', 175

שנטל א., 8

שפת אמת, 305 246 177

98 93 92 90 75 67 66 55 51

164 153 147 132 129 122 106

235 227 221 216 194 186 175

269 268 267 266 264 251 251

276 275 274 273 272 271 270

286 285 283 282 281 279 278

301 298 293 289

פשיטכא רבי שמחה בונים, 17

ק

קאליש רבי יצחק, 286

קובנר רבי מתתיהו, 57

קוזניץ רבי ישראל, 296 261 129

קוזניץ רבי משה, 130 129

קוטנא, 309 32

קוטוב, 119 57

קוצק, 61 60 59 58 57 21 10 9 7

86 83 79 78 72 70 69 68 63 62

108 106 99 98 97 92 89 88 87

136 134 130 129 125 117 111

153 152 151 146 145 138 137

172 171 169 165 159 156 155

187 184 183 181 176 175 173

194 193 192 191 190 189 188

208 204 200 199 198 196 195

242 241 223 220 218 217 209

על רגל שט' מאתיים וחמשים שנות חסידות, מעד תקרת דמורת
המספ'אה שט' רבי מרדכי, והורגת מכסגרות דמורה – המאה
החמש-עשרה, ומתחמת מתקומה – העירה נקצאק שט'פולין.
רבי מרדכי היה אישיות עצומה סוד, מורכבת וטראגית. ביום
שנרף את וייזות, שט'ע'ה העלה עליהם את רעיונות, עזר שישב
בחדר בודות, כרזש אף מרוב ידנות למידת למעלה מעשרים שנה.
מסעו' או בודות על כותב חיים, לעצמו ולשבת' עצמו.
אמרו חיי השמות וזר ריי הולטים שט' הרבי מנקצאק, לא העמו
על ידי ארנק העם, החרוטים ומאליפים כאילו באמת על רבי
והיה ומפי' שט' רב דוד.

